

МЕРДИЗАДЭ, М. СУРАДЖИ ЭВ,
И. Р. ЭНДИЗЕВ — ВЭЙ...

ПЕДАГОЖИКА

II

Тарихи

В. И. ЛЕНИН — НА ХИТТИ АН ПЕШКЕ
... 1939

Редактору проф. М. МЕҢДИЗАДӘ

В. И. Ленин адына Азербайжан Дөвләт Педагожи Институтунун педагогика вә психолокија кафедрасы үзвләри тәрәфиндән педагожи институт тәләбәләри үчүн тәдрис вәсаити кими hazırланмыш «Педагогика» китабы 2 һиссәдән ибарәтдир: I һиссәдә «Педагогиканын үмуми әсаслары» вә «Тә'лим нәзәријәси», II һиссәдә исә «Тәрбијә нәзәријәси» вә «Мәктәбшүнәслиг» мәсәләләри ишыгландырылыр.

II һиссәдә дәрч едилән XVI, XVII вә XIX фәсилләри педагожи елмләр доктору, профессор М. Мәндизадә, XII, XIII, XIV, XVIII вә XXVI фәсилләри педагожи елмләр намизәди, досент М. Мурадханов, XX фәсли педагожи елмләр намизәди, досент Б. Ахундов, XXI, XXII, XXIII, XXIV вә XXV фәсилләри педагожи елмләр намизәди, досент Т. Әфәндијев, XXVII вә XXVIII фәсилләри педагожи елмләр намизәди, досент И. Вәлиханлы, XV фәсли баш мұәллим М. Ә. Мәммәдов јазмышдыр.

Вәсаити јазаркән мұәллифләр педагожи институтлар үчүн тәсдиг едилмиш «Педагогика» програмыны әсас кәтүрмүш, педагогика курсу үзрә охудуглары мұһазирәләрин мәтнләриндән вә рус дилиндә нәшр едилмиш әлағәдар әдәбијатдан истифадә етмишләр. Мұһарибәдән сонрақы динч гуручулуғ дөврүндә Азербайжан дилиндә нәшр едилән илк вәсаит олдугундан бу китабын, ентимал ки, мұәјјән нөгсанлары вардыр. Она көрә дә көзә чарпан хәта вә нөгсанлары В. И. Ленин адына АПИ-нин педагогика вә психолокија кафедрасына (Бакы шәһәри, Узејир һачыбәјов күчәси, 34) јазмалары охучулардан хаһиш олунур.

М у ә л л и ф л ә р

ТӘРБИЈӘ НЭЗӘРИЈӘСИ

Инкишафымызын жени, кениш коммунизм гуручулуғу дөвру кәңч нәслин коммунист тәрбијәсинә хуҗуси диггәт вермәји тәләб едир.

Сов. ИКП XXI гурултаји белә һесаб едир ки, эзәмәтли коммунизм гуручулуғу планынын һәјата кечирилмәси үчүн партија, совет, һәмкарлар иттифағлары вә комсомол тәшкитатлары «совет адамларыны тәрбијә етмәк, онларын шүүрлулуғуну вә фәаллығыны артырмағ саһәсиндә, коллективчилик вә зәһмәт-сөвәрлик руһунда, чәмијјәт гаршысында өз борчуну баша дүшмәк руһунда, социалист бейнәлмиләлчилији вә вәтәнпәрвәрлик руһунда, коммунист әхлагынын жүксәк принципләринә дөнмәдән әмәл етмәк руһунда тәрбијә едилмиш жени адамлар јетишдирмәк саһәсиндә бүтүн ишләри даһа да јажшылашдырмалыдырлар...

Бөјүмәкдә олан нәслин коммунист тәрбијәсинә хуҗуси диггәт јетирилмәлидир¹.

Бу шәрәfli вәзифәнин јеринә јетирилмәси нөгтеји-нәзәриндән, педагогика курсунун мүһүм бир һиссәсини тәшкит едән тәрбијә нәзәријәсинин әтрафлы шәрһи хуҗуси әһәмийјәт кәсб едир. Шакирдләр вәһдәт тәшкит едән тәлим-тәрбијә просесиндә инкишаф едиб јетиширләр. Лакин тәрбијәнин тәлимлә үмүми олан чәһәтләри илә бәрәбәр, А. С. Макаренконын тәбирилә десәк, өзүнүн мәнтиги вардыр.

Тәрбијәнин тәлимдән фәрғли олан өзүнә мәхсус принципләри вә үсуллары вардыр ки, бунлар педагогиканын тәрбијә нәзәријәсиндә өјрәнилир. Тәрбијә нәзәријәси, әхлаг тәрбијәсинин, әмәк тәрбијәсинин, естетик тәрбијәнин, физики тәрбијәнин мәзмун вә вәситәләрини, форма вә үсулларыны шәрһ едир. Тәрбијә нәзәријәси һәм дә шакирдләр коллективинин тәшкили вә тәрбијәсини, мәктәбдә комсомол вә пионер тәшкитатларынын ишләрини, синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләри, синиф рәһбәрләринин ишини, ушағын тәрбијәсиндә мәктәблә аиләнин әлбир ишини вә с. ишығландырыр.

¹ «1959—1965-чи илләрдә ССРИ халғ тәсәрруфатынын инкишафына даир контрол рәғәмләр һагғында» Н. С. Хрушшов јолдашын мә’рузәси үзрә Сов. ИКП XXI гурултајынын гәтнамәси, сәһ. 19—20. Азәрнәшр, 1959.

XII ФӘСИЛ

КОММУНИСТ ӘХЛАГЫ ТӘРБИЈӘСИНИН МӘЗМУНУ ВӘ ВӘЗИФӘЛӘРИ

Коммунист әхлагы тәрбијәси кәңч совет нәслинин һәртәрәфли инкишафында чох мүһүм јер тутур.

Зәһмәткешләрин бөјүк рәһбәри В. И. Ленин жени јетишән кәңч совет нәслинә коммунист әхлагы сифәтләринин ашыланмасыны вә онларын коммунизм руһунда тәрбијә едилмәсини бүтүн тәрбијә ишинин әсасына гојмағы тәләб етмишдир. Комсомолун III гурултајындакы мәшһур нитгиндә В. И. Ленин тејд етмишдир ки: «Һазыркы кәңчләрин бүтүн тәрбијә, тәһсил вә тәлим иши онларда коммунист әхлагыны тәрбијә етмәкдән ибарәт олмалыдыр¹. Башға сөзлә, мүәллим дәрәс дә дејәндә, дәрәсдән кәнар мәшғәләләрдә тәрбијәви иш дә апарыркән онун әсас мәғсәди ушағлардан коммунист әхлаглы адамлар јетишдирмәк олмалыдыр. Мәсәләнин әһәмийјәти бундадыр ки, коммунизм чәмијјәтинин гурулмасы жени адамлар јетишдирмәји тәләб едир.

Сов. ИКП XXI гурултајында сөјләдији мә’рузәдә Н. С. Хрушшов јолдаш көстәрир ки, азад инсанын бүтүн ән јажшы әхлагы сифәтләринин тамамилә чичәкләнәчәји ән әдаләтли вә ән мүкәммәл чәмијјәт олан коммунизмә кәлиб чатмағ үчүн биз артыг инди кәләчәјин адамыны тәрбијә етмәлијик. «Совет адамларында коммунист әхлагы инкишаф етдирилмәлидир, бу әхлагын әсасыны исә коммунизмә сәдагәт вә онун дүшмәнләринә гаршы барышмазлығ, ичтимаи борчу баша дүшмәк, инсанларын биркә јашајышынын әсас гәјдаларына кәнуллү сурәтдә әмәл етмәк, јолдашчасына гаршылығлы јардым, дүзлүк вә доғручулуғ, ичтимаи гәјданы позанлара дөзмәмәк тәшкит едир².

Һәр бир мүәллим шакирдләрә коммунист әхлагы тәрбијә етмәк үчүн коммунист әхлагынын маһијјәти вә мәзмунуну өзүнә ајдынлашдырмалы, бунун һансы кејфијјәтләрдән, һансы сифәтләрдән ибарәт олдуғуну билмәлидир.

¹ В. И. Ленин, Сәрәләри, чилд 31, сәһ. 290—291.

² Н. С. Хрушшов, 1959—1965-чи илләрдә ССРИ халғ тәсәрруфатынын инкишафына даир контрол рәғәмләр һагғында, сәһ. 60, Баки, 1959.

Эхлаг хаггында үмүмү анлаыш. Эхлаг — инсанларын чөмиј-јөтдөкү вөзифөлөрүнү вө бир-бирлөрүнө мүнөсбөтлөрүнү мүнө-өјжөн едөн тарихан тәшөккүл тапмыш давраныш нормаларынын мөчмүүдур.

Һәр бир чөмијјөтдө инсанлар мүнөјжөн нормалара эәсәслана-раг өзлөрүнүн вө чөмијјөт үзвөрүнүн ајры-ајры давраныш вө ја тәрзи-һәрәкәтлөрүнү гүјмәтлөндирер, бөзилөрүнү јахшы, әда-ләтли, нөчиб һәрәкәт, бөзилөрүнү исә пис, әдаләтсиз, алчаг һәр-рөкәт адландырырлар.

Бу нормалар чөмијјөтдө инсанларын давранышыны мүнөјжөн едир, ону низама салыр.

Инсанлар бу эхлагы нормалар хаггында анлајыш вө көрүш-лөрүнү һарадан алырлар?

Бүтүн динләр идиә едирләр ки, бу анлајышлар инсанларда фитридик вө онлар «аллаһын сәси»ни ифадә едир. Онлара көрә, куја мәншөји көјдө олан бу эхлагы анлајышлар һамы үчүн ејни-дик вө дәјишмәздир. Бу дини нөзәријјә бу вө ја башга формада идеалист философлар тәрафиндән дә ирәли сүрүлүр.

Марканизм-ленинизм сүбүт едир ки, эхлаг чөмијјөтдө үстгү-рум категоријасындандыр, үстгүрум һадисәләрүнүн эәсә көкү исә чөмијјөтүн мадди һәјәт шөраитиндә, ичтиман варлыгыдадыр.

Демәк, эхлагы көрүш вө идејаларын да мәншөјини көјдө дејил, ердә, инсанларын истәһсал мүнәсбөтлөрүндә, мадди һә-јәт тәрзиндә ахтармаг лазымдыр. Эхлаг чөмијјөтдө һөкм сүрән итгисәди вө ичтиман мүнәсбөтлөрүн инсан шуурунда әкс олун-масындан башга бир шөј дејилдик.

Ф. Енкелс «Анти-Дүринг» әсәриндә јазыр: «...Инсанлар, шү-урлу вө ја шүурсуз олараг, өз эхлаг бахышларыны сон нәтичә-дә, өз синфи вөзијјөтлөрүнүн эәсәси олан әмәли мүнәсбөтләр-дән, јә'ни истәһсал вө мүбадиләннин баш вердији итгисәди мүнә-сбөтлөрдән әлдә едирләр»¹.

Синфи чөмијјөтлөрдә исә бу мүнәсбөтләр һәмишә синфи әксликләр дахилиндә инкишаф етдијиндән, орада эхлаг да син-фи олмушдур. Бу эхлаг ја һаким синифләрүн һөкмранлығына вө мәнәфејинә һагг газандырмыш, ја да истисмар олунан син-фи бу һөкмранлығы гаршы е'тиразыны ифадә едөрәк, зәһ-мәткешләрүн мәнәфејини мүдафејә етмишдик.

Истисмарчы чөмијјөтлөрдә үстгүрум—сијәси, ичтиман мүнә-сисәләр, һугуг, фәлсәфә, дин, әдәбијјат вө с. һаким синифләрүн мәнәфејини мүдафејә етдији кими, бу синифләрүн эхлагы да һө-мин вөзифәни ичрә едир. Лакин истисмарчылар һәмишә өз һәр-рөкәтләрүндә синфилији кизләтмөјә чалышдыглары кими, өз эхлагларынын да синфи мәнәфејләрүнә хидмәт етмәсини өрт-басдыр едир вө ону үмүмбөшәр эхлагы, јә'ни һамыја аид эхлаг кими гәләмә вермәјә чөһд едирләр.

Әсил һәгигәтдә буржуа чөмијјөтиндә буржуазиянын өзүнә мөхсус эхлагы, пролетариатын исә өзүнә мөхсус эхлагы вардыр.

Буржуа эхлагынын итгисәди эәсәсини истәһсал вәситәләрү-нә хүсуси мүлкијјөт вө бунун эәсәсиндә олан истисмар тәшкил едир. Мүәсир капитализм чөмијјөтиндә һөкм сүрән эәсә итгисә-ди гаун—өлкәдәки әһалинин әксәријјәтини истисмар етмәк, вар-јохдан чыхармаг вө диләнчи көкүнә салмаг јолу илә, башга өлкәләрүн халгларыны әсарәт алтына алыб, даим гарәт етмәк вө јүксәк мәнфәәти тә'мин етмәк үчүн мүһарибәлөрдән истифадә етмәк јолу илә максимум капиталист мәнфәәтини тә'мин етмәк—мүәсир буржуа эхлагында өз әксини тапыр. Максимум газанч үчүн буржуа эхлагы һәр чүр һәрәкәтләрә бәрәәт верир.

Хүсуси малы, мүлкү гөрүмаг вө артырмаг сәһәсиндә атылан һәр аддым буржуазия үчүн эхлагы һәрәкәтдик вө әксинә хү-суси мүлкијјәти тәһлүкә алтына алан һәр бир аддым, ирәли сү-рүлән һәр бир фикир буржуа эхлагы нөгтеји-нөзәрүндән эхлаг-сыз һесаб едилдик.

Буржуа чөмијјөтиндә инсанлар арасындакы мүнәсбөт «ин-сан-инсанын гөнимидир» — принципнә эәсәсланышдыр; В. И. Ленин буржуа эхлагынын ич үзүнү ачыб көстөрәрәк дејир: «Көһнә чөмијјөт белә бир принцип үзәрүндә гүрүлмушду ки, ја сән башгасыны сојурсан, ја башгасы сәни сојур, ја сән башга-сы үчүн ишләјирсән, ја башгасы сәниң үчүн ишләјир, ја сән гул саһибсән, ја өзүн гулсан. Ајдындыр ки, белә бир чөмијјөтдә тәрбијә алан адамлар ја гул саһиб олмаг, ја гул, ја хырда мүл-кијјәти, хырда гуллуғчу, хырда чиновник, зијалы олмаг — бир сөзлә, јалныз өзүнүн малы олмасы гајғысына галан, башгасы илә исә иши олмајан бир адам олмаг психолокијасына, әдәт вө анлајышына, демәк олар, ананд догулан күндән алышмаға башлајырлар»¹. Аңчаг өзүнү дүшүнмәк, өз мәнфәәти, зөвгү геј-динә галмаг, башгасыны гәтијјөн нөзәрдә тутмамаг буржуа эх-лагы үчүн ән эәсә хүсусијјөтдик. Буржуа эхлагынын «һәр кәс өзү, аллаһ исә һамы үчүн» принципи бу хүсусијјәти бүтүн чың-аглығы илә ифадә едир. Бу чүр эхлаг шәхси мәнфәәт вө рифаһ үчүн һәр чүр алчаг вө чиркин сифәтләрә—башгаларына зүлм ет-мәјә, инсафсызлыға, ријакарлығы, икиүзлүлүјә јол верир.

Бөјүк шаиримиз М. Ә. Сабир истисмарчы эхлагына малик адамлары өз сөзләрү илә белә ифша едир:

Мән фәгәт өз әмримә саманларам,
Хејрим үчүн әләми виранларам,
Мән нә чәмаат, нә вәтән анларам,
Јанса вәтән, батса чәмаат белә.

Һазырда империалист дәвләтләрүндә ағалыг едән ири ка-питал саһибләрү өз газанчларыны артырмаг мөгсәдилә үчүн-

¹ Ф. Енкелс, «Анти Дүринг», 1953 ил, сәһ. 88, Азәрнәшр.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 294. Азәрнәшр.

чү чакан мұһарибәсини гызышдырмаға чөнд едир вә бу жолда бүтүн васитәләрден истифадә едиләр.

Онлар өз әхлагларыны хуәсун тә'сирә тез гапылан ушаг вә кәнчләрә ашыламаға чалышырлар. Буржуа өлкәләриндә тә'лим, әдобијјат, кино, театр, радио, телевизия вә с. васитәләр буржуа әхлагы сифәтләрини кәнч нәсилдә тәрбијә етмәк үчүн бөјүк чидди чөнд кәстәриләр. Буржуа мәктәпләриндә ушаглар арасында рәгабәт һисси гүвәтләндирилир, башга халглара нифрәт һисси ашыланыр, истила мұһарибәси «гәһрәманлары» тә'рифләнир вә беләликлә ушагларда хүдпәсәндлик һисси тәрбијә едилир.

Һеч дә тәсадүфи дејилдир ки, бу тә'сирләрин нәтичәсиндә буржуа өлкәләриндә јенијетмә вә кәнчләр арасында чинајәтләр кетдикчә чохалыр. Тәк АБШ-дә рәсми статистиканын мә'луматына кәрә, һәр ил баш верән 2 милјондан артыг чинајәтин 30%-ни 24 јашындан ашағы олан американ кәнчләри вә јенијетмәләри тәрәдирләр.

Бөјүк Октябр сосналист ингилабы өлкәмиздә капитализмә сон гојмагла, буржуа әхлагына гита верән зәмнини дә ләғв етди вә јени, јүксәк әхлаг, коммунист әхлагы үчүн кениш имканлар ачды. Халг өз гаршысында јени чәмијјәт, инсанын инсан тәрәфиндән истисмарыны ләғв етмиш синифсиз чәмијјәт гурмағы гојду. Бунун үчүн исә көһнә ичтимаи мүнәсибәтләрин галыгларыны тамам ләғв етмәк, јени мүнәсибәт јаратмаг лазым кәлирди. Бу нәһәнк иғтисади вә ичтимаи вәзифәни јеринә јетирмәк инсанларын әхлагы симасыны да дәјишдирди. Совет адамлары күтләви сурәтдә коммунист шүүру кәсб етмәјә башладылар.

Өлкәмиздә капиталист тәсәруфат системинин ләғв едилмәси, истәһсал аләт вә васитәләри үзәриндә хуәсуи мүлкијјәтин ичтимаи мүлкијјәтлә әвәз едилмәси, инсанын инсан тәрәфиндән истисмарынын јох едилмәси, истисмарчы синифләрин ләғви, кәнд тәсәруфатынын коллективләшдирилмәси вә халгын мадди һәјатынын күнү-күндән јахшылашмасы јени әхлагын — коммунист әхлагынын јаранмасы вә инкишаф етмәси үчүн мадди база тәшкил етди.

Бизим өлкәмиздә бүтүн совет вәтәндашлары әсас мәгсәд — коммунизм чәмијјәтини гурмаг мәгсәди уғрунда мұбаризәдә бирләшмишләр. Бу ваһид мәгсәд уғрунда мұбаризә совет адамларында коммунист әхлагынын јаранмасына сәбәб олмуш вә ону кетдикчә даһа да инкишаф етдириб мөһкәмләтмәкдәдир.

Белә бир иғтисади вә ичтимаи зәминдә јаранмыш коммунист әхлагы «һәр кәс һамы үчүн, һамы һәр кәс үчүн» принципиндә ифадә олунур.

В. И. Ленин коммунист әхлагынын маһијјәтини шәрһ едәрәк дејир: «Коммунист мәнәвијјәтынын әсасы — коммунизми

мөһкәмләтмәк вә баша чатдырмаг уғрунда мұбаризәдән ибарәтдир»¹.

Коммунист әхлагы инсандан ичтимаи мәнфәәти, халгын, коллективин мәнәфәјини өз шәхси мәнфәәтиндән үстүн тутмағы, өз шәхси мәнфәәтини ичтимаи мәнфәәтә табе етмәји тәләб едилр.

Коммунист әхлагы тәләб едир ки, адам һәмишә, һәр јердә өзүнү халгын бир һиссәси, коллективин бир үзвү һесәб етсин, халгын мәнәфәјинә чалышсын, өз шәхси сәәдәтини бу үмүм-халг мәнәфәјинә ишләмәкдә көрсүн вә үмуми ишин мәнфәәтинә зидд олан һеч бир иш көрмәсин.

Коммунист әхлагы шәхси мәнәфәји инкар етмир. Шәхси мәнәфе коммунист әхлагында коллективин мәнәфәји фонунда һәлл олунур. Коммунист әхлагында коллективин мәнәфәји илә фәрдин мәнәфәји арасында там аһәнкдарлыг јараныр. Коллективин үзвләри коллективин гаршыја гојдуғу мәгсәд уғрунда мұбаризә едәркән, ејни заманда өз мәнәфәләри үчүн дә чалышмыш олурлар. Чүнки коллективин гаршысында дуран мәгсәд әлдә едиләркән, онун бәһрәләриндән һәр кәс, коллективин һәр бир үзвү фајдаланыр.

О бири тәрәфдән, коллектив өз фәрдләринин инкишафы гејдинә галыр, онун һәртәрәфли инкишафыны тә'мин едир. К. Маркс вә Ф. Енкелс бу мүнәсибәтлә јазырлар: Фәрд, истәдәдләрини һәртәрәфли инкишаф етдирмәјә имкан верән васитәләри анчаг коллективдә әлдә едилр².

Коммунист әхлагы тәрбијәсинин вәзифәләри. Коммунист әхлагы чох кениш мәфһумдур. Коммунист әхлагы совет вәтәнпәрвәрлији, пролетар бејнәлмиләчлији вә халглар арасында достлуг, сосналист һуманизми, әмәјә вә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнәсибәти, шүүрлу интизам, доғрулуғ, сәдәлик вә тәвәзә'карлыг, јолдашыг вә достлуг, мәрдлик вә мәдәни рәфтар кими сифәтләрдә ифадә олунур. Бу сифәтләри кәнч нәсилдә тәрбијә етмәк коммунист әхлагынын вәзифәсини тәшкил едир. Бунлары гыса шәкилдә бир-бир шәрһ едәк.

Совет вәтәнпәрвәрлији совет адамынын әсас әхлагы сифәтини тәшкил едир. Совет вәтәнпәрвәрлији совет вәтәнини һәдсиз дәрәчәдә севмәкдә, совет халгына намусла хидмәт етмәкдә, совет вәтәнинин тәрәғгиси вә инкишафы үчүн өз гүввәсини һеч бир заман әсиркәмәмәкдә, өлкәмиздә коммунизмин там гәләбәси үчүн әлиндән кәләни етмәкдә вә ону дүшмәнләрин һәр чүр суй-гәсдиндән горулмагда, һәтта лазым кәләрсә, чанындан белә кечмәкдә ифадә олунур.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 295, Азәрнәшр.

² Бах, К. Маркс вә Ф. Енкелс, Әсәрләри (русча), IV чилд, сәһ. 65. Биринчи нәшр.

Совет вәтәпәрвәрлији пролетар бејналмиләчилији илә бирләшир. Буржуа әхлагына хас олан милләтчилик вә ирги үстүндүк идејасы коммунист әхлагы үчүн тамәжилә јабанчыдыр. Совет халглары арасында достлуг өлкәмизин мөһкәмлијинин рәһни олмагла коммунист әхлагынын мүһүм үнсүрләриндән биридир.

Бу достлуг һисси јалныз Совет Иттифагы халглары илә мөһдуд едилмир. Совет халглары өз достлуг әлиһи халг демократијасы чөһәсинә вә бүтүн дүндакы зәһмәткешләрә узадыр. Бејналмиләтчилик һәм дә совет адамларынын мүстәмләкә халгларына империалист бојундуруғундан гуртармағ үчүн јардым етмәсиндә, кетдикчә бејналхалғ әлағә вә мүнәсибәтләри кенишләндирмәсиндә вә с.дә ајдын ифадә олунур.

Беләликлә, коммунист әхлагы тәрбијәсинин әсас вәзифәләриндән бири кәнч нәсли совет вәтәпәрвәрлији вә пролетар бејналмиләтчилији руһунда јетишидрмәкдән ибарәтдир.

Коммунизм әхлагынын мүһүм һиссәләриндән бири дә **социалист гуманизмидир**. Социалист гуманизми вәтәнимиздә адамлара гүјмәт вермәк, онлара гајғылы вә диггәтли мүнәсибәт көстәрмәк, онларын раһатлығы вә сәадәти үчүн чидди-чәһд көстәрмәкдә өзүнү көстәрир. Башға бир адамы әзијјәтдән хилас етмәк үчүн өз раһатлығыны күзәшт етмәк, әзијјәтә гатлашмағ, гочаја, әлилә, хәстәјә јардым етмәк — совет адамынын гуманизмини көстәрән әләмәтләрдир. Социалист гуманизми, ејни заманда зәһмәткеш адамы әзәнләрә, истисмар едәнләрә, бүтүн истисмар дүнјасына, өз шахси мәнфәәти үчүн башгаларының һүгүг вә мәнәфәјини тапдајанлара, халғын рифаһы вә динч јашајышыны позмаға чалышан мүһарибә гызышдыранлара гаршы амансыз олмагда ифадә олунур. Беләликлә, коммунист әхлагы тәрбијәсинин вәзифәләриндән бири дә кәнч нәсли социализм гуманизми руһунда јетишидрмәкдир.

Коммунист әхлагынын мүһүм чөһәтләриндән бири **әмәјә вә ичтимаи мүлкijјәтә коммунист мүнәсибәти** бәсләмәкдән ибарәтдир.

М. И. Калинин јолдаш әмәјә севки бәсләмәји коммунист әхлагының башлыча үнсүрләриндән бири сајырды. Биздә әмәк халға хидмәт етмәјин бир ифадәсидир. Она көрә һәр кас әмәк гәһрәманы олмаға, әмәкдә фәргләнмәјә чалышыр. Әмәк бизим чөмијјәтимиздә һәм вәтәндашларын һүгүгу, һәм дә онларын борчудур. Социализм чөмијјәти «ишләмәјән дишләмәз» принципи үзәриндә гурулушдыр. Еләчә дә коммунизм чөмијјәтиндә јашајан һәр бир адам өз әмәјилә бу чөмијјәтин гурулмагына вә даһа да инкишаф етдирилмәсинә јардым көстәрмәлидир. Коммунизм чөмијјәтини гуруб бу чөмијјәтдә јашајачағ кәнч нәсл дә әмәксевәрлик руһунда тәрбијә едилмәли, ичтимаи-фајдалы әмәкдә иштирак етмәк үчүн һазырланмалыдыр.

Әмәјә коммунист мүнәсибәти бәсләмәк әмәјин мәнсулуна, ичтимаи әмлака да коммунист мүнәсибәти бәсләмәклә сых әлағәдардыр. Дөвләт әмлакыны, ичтимаи мүлкijјәти көз бәбәји кими горуумағ коммунист әхлагынын әсас тәләбләриндәндир.

Беләликлә, кәнч нәсли әмәјә вә ичтимаи мүлкijјәтә коммунист мүнәсибәти руһунда јетишидрмәк коммунист әхлагы тәрбијәсинин мүһүм вәзифәләриндән биридир.

Коммунист әхлагынын мүһүм сифәтләриндән бири дә **шүүр-лу интизамдыр**.

Социализм ичтимаи јашајышы совет адамларындан һәр јердә вә һәр заман јүксәк интизам көстәрмәји, истехсалатда, мәктәбдә, ичтимаи һәјатда, күчәдә, истираһәт јерләриндә гојулмуш гајдә вә гануңлара риәјәт етмәји вә онларын јеринә јетирилмәси уғрунда мүбаризә етмәји тәләб едир.

Совет адамының интизамы ән јүксәк интизамдыр; бу шүүра әсасланан, кәнүллү табелик үзәриндә гурулан шүүрлу интизамдыр.

Коммунист әхлагынын бир үнсүрү дә **доғручулуғдур**. К. Либкнехт Маркс һағғындакы хатиратында јазыр ки: «Маркс һәр чүр сахталығ вә јалана нифрәт едирди. Маркс мүстәсна дәрәчәдә доғручул адам иди, о, доғрулуғун тәчәссүмү иди». Коммунист әхлагы јаланчылығы, ријакарлығы, сахталығы, икйүзүлүјү инкар едир вә белә сифәтләрлә мүбаризә етмәји нәзәрдә тутур.

Јалан јалныз доғруну тәһриф етмәкдән ибарәт дејил, доғруну кизләдиб демәмәк дә јаланын бир ифадәсидир. Бу мүнәсибәтлә коммунист әхлагы биздән нөгәанлары кизләтмәји, өрт-басдыр етмәји, о барадә сусмамағы, әксинә, о нөгәанлары ачығчасына тәнгид етмәји тәләб едир.

Коммунист әхлагынын сифәтләриндән бири дә **тәвәзә'қарлығ вә садәлиқдир**. Садәлиқ совет адамының јарашығыдыр. Көрдүјү ишдән ловғаланмамағ, өз мүвәффәгijјәти илә көзә сохулмамағ, өзүнү күтләдән јүксәк тутмамағ, һәр јердә, һәр кәслә өзүнү садә апармағ коммунист әхлагынын тәләбләриндәндир. Мәјлум олдуғу кими садәлиқ вә тәвәзә'қарлығ, өз јүксәк мөвгәјини нәзәрә чарпдырмамаға даим чалышмағ даһи рәһбәримиз В. И. Ленинни әң көзәл әхлагы кејфијјәтләриндән бири иди. «Ағаç бар верәндә башыны ашағы сәтәр» зәрбмәсәлиндә халғ бу көзәл әхлагы сифәтә өз мүсбәт мүнәсибәтини билдиришидир.

Коммунист әхлагынын мәзмүнуна даһил олан сифәтләрдән бири дә **мәдәни давраныш, нәзакәтдир**. Ичтимаи јерләрдә өзүнү ләјағәтли апармағ, һәркәтдә вә данышыгда нәзакәтли олмағ, јашлылар, гадынлар вә јолдашлары илә рафтарда әләб көзләмәк коммунист әхлагында көркәмли јер тутур. Бизим әхлагда нәзакәтли олмағ, рафтар вә данышыгда әләб вә мәдәнијјәт көзләмәк даһилән јүксәк, нәчиб әхлагын заһири әләмә-

ти кими ифадә олунур. Бунунла әлагәдар олараг коммунист әхлагы адам һәр јердә — ишдә, тәлимдә, мәншәтдә, бүтүн совет адамлары илә нәзакәтли, мәдәни даврамағы өзүнә бөрч билир.

Беләликлә, кәнч нәсли коллективизм руһунда, мөһкәм јолдашлыг вә достлуғ руһунда, доғручу вә тәвазәкар, мәтин вә тәшаббускар, мөһкәм характерли вә сарсылмаз ирадәли јетиширмәк коммунист әхлагынын вәзифәләриндәндир.

Коммунист әхлагынын јухарыда гејд етдијимиз бүтүн сифәтләри бир-бирилә әлағә вә вәһдәтдәдирләр. Бу сифәтләр там шәкилдә совет адамларынын һәрәкәтләриндә, арзу вә һиссләриндә өзүнү көстәрир.

Бөјүк Октјабр социалист ингилабы нәтиҗәсиндә өлкәмиздә истисмарын ләғв олунмасы, совет адамларынын јени ичтимаи мүнәсибәтләрдә јашамасы вә еләчә дә коммунист партијасы вә онун рәһбәрлији алтында совет мәктәби, Коммунист Кәнчләр Иттифағы вә мәдәни мүссәсәләрин апардығы бөјүк тәрбијәви ишләр сәјәсиндә совет адамларынын дунјакөрүшүндә, әхлагында бөјүк дәјишикләр јаранмыш, коммунист әхлагынын онларын шүүрунда мөһкәм јер етмәсинә сәбәб олмушдур.

Тарихи бир һәгигәтдир ки, бүтүн мүттәғиг республикаларда вә о чүмләдән Азәрбајҗан ССР-дә «Коммунизм иши уғрунда тарихи мүбаризәнин кедишиндә коммунистләр партијасынын рәһбәрлији илә совет чәмијјәти шәраитиндә нечә көзәл адамлар јетишмиш вә јүксәлмишдир!... Бу јени адамлар бәшәријјәтин азадлыг вә хошбәхтлији уғрунда чарпышан мүбаризләрдир, онлар јүксәк мәнәви кејфијјәтләри вә коммунист әхлагынын хүсүсијјәтләрини тәчәссүм етдириләр»¹.

Совет адамлары бу нәчиб әхлагы сифәтләрини хүсүсән алман ишғалчыларына гаршы мүбаризәдә бариз шәкилдә көстәрдиләр.

Индики динч гуручулуғ дөврүндә дә совет адамлары әмәкдә, ичтимаи јерләрдә, шәхси һәјәтләриндә бу сифәтләри ифадә едилрләр. Хәзәр дәнизиндән нефт чыхаран, нәһәнк электростансијалар тикән фәһлә вә мүнәндисләр дә, Газахыстан вә Сибир чөлләрини мүнбитләшдириб мәнсул бечәрән совет адамлары да, хәстәни өлүмдән гуртармағ үчүн јүксәк әзм вә мәтанәт көстәрән һәкимләр дә, бир сөzlә социалист халғ тәсәррүфатынын ән мүхтәлиф сәһәләриндә чалышан совет адамлары һәр ан өз нәчиб коммунист әхлагы сифәтләрини ифадә едилрләр.

Беләликлә, коммунист әхлагынын бүтүн нәчиб кејфијјәтләри совет адамларынын јүксәк мәнәви симасында тәчәссүм едир.

¹ Н. С. Хрушшов, «Әдәбијјат вә инчәсәнәтин халғын һәјәти илә сых алағәси уғрунда», «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» газети, 31 август 1957.

Лакин ону да гејд етмәлијик ки, көһнә әхлагын, буржуа әхлагынын галығлары һәлә тамамилә јох едилмәмиш, һәлә дә әјры-әјры совет адамларында өзүнү көстәрир. Бу галығлар төк-төк шәхсләрин ишдә, мәншәтдә, күчәдәки даврамышларында, адәт вә вәрдишләриндә өзүнү көстәрир; һәлә бәзи адамлар арасында хүдпәсәндлик, өз мәнфәәтини ичтимаи мәнәфәјдән јүксәк тутмағ, әмәјә вә социалист әмлакына хырда буржуа мүнәсибәти бәсләмәк, икиүзлүлүк, ријакарлығ, јалтағлығ, гадына гаршы чиркин мүнәсибәт, хулиганлығ кими һаллара тәсадүф едилир.

Бу чиркин сифәтләр јашлылардан бәзән ушағ вә кәнчләрә дә кечир вә онларын да һәрәкәтләриндә өзүнү көстәрир. Буна көрәдир ки, капитализм чәмијјәтини көрмәмиш, социализм чәмијјәтиндә доғулмуш бәзи јенијетмәләрдә дә бу галығлара тәсадүф едилир.

Совет адамларынын шүүрунда буржуа әхлагы галығларынын јашамасы үчүн өлкәмиздә мадди зәмин јохдур. Лакин үстгурум һадисәси олмағ үзрә, әхлаг чәмијјәтин мадди һәјәт шәраити дәјишән кими дәрһал автоматик тәрздә дәјишмир. Онун галығлары узун мүддәт јашајыр вә гәти мүбаризә едилмәдән тамам итиб кетмир. В. И. Ленин бу мүнәсибәтлә көстәрир ки, пролетариат өз хырда буржуа мөвһуматындан бирдән-бирә дејил, шүар, гәтнамә, декрет бујругу илә дејил, күтләви хырда буржуа тәсирләринә гаршы анчағ узун мүддәтли вә чәтин күтләви бир мүбаризәдә хилас олур.

Совет дәвләтинин дүшмәнләри буржуа әхлагы сифәтләрини, јад әһвал-руһијјәләри вәтәндашларымыз арасында јаймаға вә гүввәтләндирмәјә, сәбатсыз үнсүрләри әхлагы чәһәтдән позмаға чәһд едилрләр. Бүтүн бу тәсирләрә гаршы гәти мүбаризә едилмәзсә, онлар јашлылардан ушағлара да кечәр, онлары да позғунлашдырар.

КОММУНИСТ ЭХЛАГЫ ТӘРБИЈЭСИНИН ПРИНЦИПЛАРИ

Коммунист эхлагыны тәрбијә едәркән мүәллим мүәјјән үмүми әсаслары рәһбәр тутмалыдыр ки, бу рәһбәр әсаслар коммунист эхлагы тәрбијәсинин принципләри адланыр. Бу принципләр коммунист эхлагынын мәгсәдиндән, ганунаујунлуғларындан нәш'әт едир.

ССРИ Али Советинин мәктәб һаггындакы Гануну тәлимин әмәклә, коммунизм гурмаг тәчрүбәсилә мөһкәм әлағәләндирилмәсини мәктәбдә тәлим вә тәрбијәнин әсас принципі е'лан етмишдир. Һәм тә'лим вә һәм дә тәрбијә үчүн үмүми олан бу принцип јени јетишән нәслин инкишаф етдирилиб јетиширилмәсиндә әсас көтүрүлмәли вә кәңчләрин 15—16 јашларындан е'тибарән өз гүвәләри даирәсиндә ичтимаи-фајдалы әмәјә гошулмаг үчүн һазыр олмасыны тә'мин етмәлидир. Бу принцип тәлимин мәзмунунда елмләрин әсасларыны мұһафизә етмәклә бәрәбәр, кәңч нәслин әмәк тәрбијәсини гүвәтләндирмәји, онларын тәлимлә әлағәли вә јанашы олараг мүнтәзәм сурәтдә ичтимаи-фајдалы әмәкдә иштирак етмәсини тәшкил етмәји тәләб едир. Бу принцип әсас ана хәтт кими бүтүн тә'лим-тәрбијә ишинә нүфүз етмәли, онун мәзмун вә үсулунда өз әксини тапмалыдыр.

Тә'лим вә тәрбијә үчүн үмүми олан бу принциплә јанашы олараг эхлаг тәрбијәсинин әләвә 6 принципі вардыр.

Бунлар ашағыдакылардан ибарәтдир:

- 1) Тәрбијәдә коммунист мәгсәд ардычыллығы.
- 2) Тәрбијәдә ушағларын јаш вә фәрди хусусијәтләрини нәзәр әлмаг.
- 3) Ушағларда олан мүсбәт сифәтләрә истинад едәрәк, онлардакы мәнфи сифәтләри ләғв етмәк.
- 4) Ушағын шәхсијјәтинә мүмкүн гәдәр һөрмәт етмәли, онун гаршысында мүмкүн гәдәр чох тәләбләр гојмалы.
- 5) Эхлагы тәрбијәдә вәһидлик.
- 6) Коллективдә вә коллектив васитәсилә тәрбијә.

Тәрбијәдә коммунист мәгсәд ардычыллығы. Тәрбијә просесдә тәрбијә едән шәхс һәр заман коммунист тәрбијәсинин үму-

ми мәгсәдләрини, хусусән, тәрбијә едәчәји ушаға ашыланмасы лазым кәлән коммунист эхлагы сифәтләрини нәзәрдә тутмалы вә јенилмәдән бу сифәтләри ашыламаг мәгсәдинә доғру кетмәлидир. Гаршыда мәгсәд ајдынлығы олдуғда мүәллим гаршыја чыхан ајры-ајры мәсәләләри дүзкүн һәлл едәр вә ушағын бу вә ја башга һәрәкәтинин мәгсәдә нә гәдәр ујғун олуб-олмадығыны мүәјјән етмәкдә чәтинлик чәкмәз.

Мәсәлән, шакирдин кино-театр тамашаларына бахмасы өз-өзлүјүндә фајдалыдыр: бу онун көрүш даирәсини кенишләндирир, бәди зөвгүнү тәрбијә едир. Лакин тәрбијәнин үмүми мәгсәди нөгтеји-нәзәриндән јанашдығда бир чох һалларда ушағын кино-театр тамашаларына бахмасыны мөһдудлашдырмаг лазым кәлир. А. С. Макаренко кениш мәгсәди һисс етмәдән һеч бир тәрбијәви фәалијјәтин мүмкүн олмадығыны гејд едәрәк јазыр: «Тәрбијә ишиндә гәтијјәтлә вә фәал гүвәә илә мәгсәдә доғру кетмәк тәләб олунар... Биз нәјә наил олмаг истәдијимизи билмәли вә буну һеч бир заман јаддан чыхармамалыыг. Педагогун һеч бир һәрәкәти гаршыја гојулмуш мәгсәддән кәнарда галмамалыдыр. Һеч бир мөвази вә ја јанакы мәгсәд бизи башлыча мәгсәдләрдән кәнара јайндырмамалыдыр. Она көрә белә јанакы мәгсәд ортаја чыхдығда биз онун мүмкүн олуб-олмамасыны һәр шәјдән әввәл әсас мәгсәдә ујғунлуғу нөгтеји-нәзәриндән јохламалыыг¹».

Педагожи ишдә тәрбијәнин ајдын мәгсәдинин һәр заман нәзәрдә тутулмасы педагогу кор-корана ишләмәкдән хилас едир. Ону планлы вә дүшүнүлмүш һәрәкәт етмәјә јөнәлдир вә тәрбијә үсулларыны бу мәгсәдә ујғун сечмәкдә она көмәк едир. О, мәгсәдә даһа тез вә даһа дүзкүн чатмагдан өтрү һансы үсуллар вә васитәләрдән истифадә етмәк мәсәләсинә доғру јанаша билир.

Тәрбијәдә ушағларын јаш вә фәрди хусусијәтләрини нәзәр әлмаг. Үмүмијјәтлә, тәрбијәдә вә еләчә дә эхлагы тәрбијәдә мүвәфәғијјәт әлдә етмәк үчүн көзләнилмәси лазым кәлән бир принцип дә ушағларын јаш вә фәрди хусусијәтләрини нәзәр әлмагдыр.

Мә'лумдур ки, 8—10 јашлы ушағын зейни инкишафы, һиссләри, ирадәси ајры-ајры һадисәләрә јанашмасы, јашлылара гаршы мүнәсибәти јенијетмәләринкиндән хејли фәрғли олур. Бунлары билмәјән вә нәзәр әлмајән бә'зи тәрбијәчиләр ики чүр сәһв бураһырлар: бә'зиләри ушаға кичик һәчми јашлы адам кими бахараг, онун һәрәкәтләрини чидди сурәтдә сыхышдырыр, һәр чүр надинчлијини бөјүк гәбаһәт кими гиймәтләндирир вә онун гаршысында јашлылара мөхсус тәләбләр гојурлар. Онлар кичик јашлы ушағларын һоппанмаг, јүүрмөк вә чохлу һәрәкәтләрә тәләбаты олдуғуну билмәјәрәк, һәр чүр сәс-күј саямағы, јүүрүшмәји, һоппанмағы онлара гадаған едирләр.

¹ А. С. Макаренко, Сечилмиш педагожи әсәрләри. сәһ. 93. Азәрбәшр, 1950.

Бә'зи тәрбијәчиләр бунун әксинә олараг, јенә ушагларын инкишаф хусусијјәтләрини билмәдикләри үчүн 15—16 јаша јетмиш јенијетмәләри һәлә кичик ушаг сајыр вә онларын чидди нәгсанларына белә е'тина етмир, «һәлә ушагдыр, ағлы кәсмир, јаша доллар, дүзәләр» — дејә онлара һеч бир тә'сир кәс-тәрмирләр. Һәр ики чүр мүнәсибәт сәһвдир вә тәрбијә ишини хейли чәтинләшдирир. Ушагларын јаш хусусијјәтләрини нә-зәрә алмаг үчүн бу хусусијјәтләри билмәк вә тәрбијә ишиндә булары нәзәрә алмаг лазымдыр.

Кичик јашлы ушагларын психи инкишафларыны нәзәрә ала-раг, онлара верилән тәләбләри конкретләшдирмәк лазымдыр; мүчәррәд нәсиһәт вә мүнәкимәләр бу јашда баша дүшүлмәз; бу јашда анчаг садәчә тәләб вермәк кифәјәт дејил, онун нәдә ифадә олундуғуну да кәстәрмәк лазымдыр. Ушағын јашы аз олдуғча, ону даһа чох нүмунәләр әсасында тәрбијә етмәк тә-ләб олунур.

Ушагларын тәрбијәсиндә јаш хусусијјәтләрини нәзәрә ал-магла бәрәбәр, онларын фәрди хусусијјәтләрини дә нәзәрә ал-маг вә онлара фәрди јанашмаг лазымдыр. Педагожи просе-дә бир-биринин ејни олан ики һадисәјә тәсадүф етмәк чох чә-тиндир.

Тәрбијә һадисәләри, адәтән, бир-бириндән шәраитлә фәрг-ләндикләри кими ушағын шәхсијјәтинин хусусијјәтләри илә дә фәргли олуру. Ушагларын шәхсијјәтиндәки бу фәргләр һәр шәјдән әввәл тәрбијә шәраити илә әлағәдар олуру.

Тәрбијә ишини тәшкил едән, она рәһбәрлик едән һәр бир шәхс ушагларын фәрди фәргләрини вә онлары төрәдән физио-логи вә ичтимаи сәбәбләри билмәли вә бу фәрди фәргләри тәрбијә ишиндә һөкмән нәзәрә алмалыдыр.

Мәслән, бир ушағы интизамлылашдырмаг үчүн она садәчә нәсиһәт етмәк, писи вә јахшыны она баша салмаг кифәјәт едир, бә'зиләринә исә утандырмагла даһа чох тә'сир етмәк олуру, башгаларына мөһкәм режим дүзәлтмәк вә онун јеринә јетирилмәсиндә ардычыл инад кәстәрмәклә тә'сир етмәк олуру; бә'зисинә даһа чох үрәкләндирмәклә, һәвәсләндирмәклә тә'сир етмәк лазым кәлир, башгалары һаггында исә бунунла бәрәбәр чәза тәдбирләри дә тәтбиғ етмәк лазым кәлир вә с.

Шакирләрин мүсбәт сифәтләринә истинад етмәклә онларда олан мәнфи сифәтләри ләғв етмәк. Бу принцип әввәлки прин-сиплә сых әлағәдардыр. Шакирдә фәрди јанашмаг үчүн онун шәх-сијјәтини өјрәнәркән онда һәм мүсбәт вә һәм дә мәнфи әләмәт-ләр олдуғу ашқара чыхарылачагдыр. Бу принцип тәләб едир ки, һәмин мәнфи сифәтләри ләғв етмәк үчүн тәрбијәчи ушагда-кы мүсбәт сифәтләрә истинад етмәлидир.

Бир сифә мүүлдимләр интизамсыз ушагларла чидди мәш-ғул олуб онлары ислаһ етмәк әвзинә, «ислаһ едилмәз» һесаб едәрәк онлардан јахә гуртармаға чәһд едирләр. Ушаг нә гәдәр

позулмуш көрүнсә дә онда һөкмән мүсбәт сифәтләр мөвчуд-дур.

Ушагда баш верән гејри-әхлағи һаллары онун өзүндәки мүс-бәт чәһәтләрә истинад етмәклә ислаһ етмәк мүмкүндүр. Педа-гог ән позғун ушаға белә, үмидсиз көзлә бахмајараг, онда мүс-бәт чәһәтләри ахтарыб тапмаға чәһд етмәлидир. Бу мүсбәт чәһәтләри мөјјән едикдән сонра исә онун инкишафына гита вермәклә мәнфи чәһәтләри ләғв етмәјә чалышмалыдыр. Бөјүк оптимист педагог А. С. Макаренко ушагда бу мүсбәт чәһәтлә-ри ахтарыб тапмаг һаггында јазыр: «Инсандә јахшы чәһәтлә-ри көрмәк һәмишә чәтиндир. Инсанларын ади күндәлик һәрә-кәтләриндә, хусусилә аз-чох гүсурлу коллективдә бу јахшы чәһәтләри көрмәк, демәк олар ки, мүмкүн дејилдир. Бу јахшы чәһәтләр күндәлик хырда мубаризә ичәрисиндә һәддиндән ар-тыг өртүлү галыр, чари мүнәғишәләр ичиндә итир, көрүнмүр. Инсанын јахшы чәһәтләрини һәмишә нәзәрдә тутмаг, бу чәһәт-ләрин ләјһәсини чызмаг лазым кәлир вә педагог буну етмәјә борчлудур. О, сәһв етмәклә бир гәдәр рисг етсә дә инсана ник-бин һипотеза илә јанашмаға борчлудур»¹.

Ушағы инкишаф просесиндә көрмәк, она диалектик әсасда јанашмаг вә һазырда позулмуш ушағын мубағиг тәрбијә шә-раитиндә нечә ислаһ олуначағыны көрмәк лазымдыр. Педагог шакирди тәрбијә едәркән онда ајры-ајры сифәтләрин, габилји-јәтләрин дурухмуш шәкилдә јох, кәләчәкдә инкишаф едәчәјини нәзәрдә тутмалыдыр.

Ушагдакы мүсбәт чәһәтләрә истинад етмәклә ондакы мәнфи чәһәтләри ләғв етмәјин мәктәб практикасында нечә ифадә олундуғуна аид бир мисал кәтирәк: 1954—55-чи дәрс илиндә бир групп оған шакирләри илә бирлик-дә, вахтилә 199 нөмрәли мәктәбин надинч шакирләринлән бири О. Ба-кыннң 190 №-ли мәктәбинә көчүрүлмүшдү. Бу шакирд 199 №-ли мәктәб-дә дәрсләри тез-тез бурахыр, дәрсдә кәнар ишләрә мәшғул олуру, башға шакирләри дә интизамсыз һәрәкәтләрә тәһрик едәрди. Һәмин мәктәбдә синиф рәһбәри ону тез-тез данлар, өзүнү апармаг һаггында узун-узadı нә-сиһәт едәрди. Лакин булар она тә'сир етмәзди. 190 №-ли мәктәбдә о, је-ни шәраитә дүшүр. Синиф рәһбәри онун надинчләри ичәрисиндә һәм дә гәшкилатчы олдуғуну һисс едир, она синфин дивар гәзетини чыхармағы тәпшырыр. О, гәзетин илк нөмрәсиндә өз тәшкилатчылығыны кестарир. О, гәзетин әтрафинә јахшы хәтлә јазан ики јолдашыны да чәлб едир, өзү јү-гәзетин әтрафинә јахшы хәтлә гәзетләри даһа јахшы чыхарыр, кетдик-сә синиф дивар гәзети әтрафына фәал, габатчыл шакирләр топланырлар. Гәзетдә тәңгиди мәғаләләр нәшр етмәси ону өз надинч һәрәкәтләриндән өл чәкмәјә мәчбур едир. Илин икнинч јарысында О.-ја мәктәб дивар гәзе-ти редакторлуғу тәпшырырлар. О, бу гәзетин дә чыхарылмасында јарә-тинин редакторлуғу кәстәрәрәк, гәзети күнү-күндән даһа јахшы дычылыг вә тәшкилатчылыг кәстәрәрәк, гәзети күнү-күндән даһа јахшы чыхарыр. Беләликлә, фәал ичтимаи ишә чәлб олунмасы, ону бүтүн јахшы сифәтләрини ишә гошмаға тәһрик етди, интизам уғрунда фәал мубаризә едән шакирдә чевирди. Сонракы дәрс илиндә О. мәктәбин шакирд комитасы сәдри сечилди вә орада даһа бөјүк шакирд коллективинә башчылыг етмәкдә мубәфғијјәтлә чалышды.

¹ А. С. Макаренко, Сечилмиш педагог нәзәрләри, 1950, сәһ. 136—137. Азәрнәшр.

Шакирдин мүсбэт чөһөтлөрүнө истинад етмәклә онун мәнфи чөһөтлөрүннү мүвәффәғијјәтлә ләғв етмәк үчүн шакирдләки мүсбэт сифәтләри дүзкүн мүөјјән етмәк лазымдыр. Бууну үчүн исә ушағлары мүнтәзәм өјрнәмкә лазымдыр.

✓ **Чох һөрмәт етмәли.** вә чох тәләбләр вермәли. Социалист һуманизми һәр бир совет вәтәндашындан адамларә һөрмәт кәстәрмәји, онларә гајғы илә јанашағы тәләб едир. Бу тәләб ејни дәрәчәдә мүәллимләрә, онун ушағларә олан мүнәсибәтинә дә анддир. Бу тәләбин бөјүк педагожи мәнәсы вердыр. Шакирдин дүзкүн инкишафына мүнтәзәм гајғы кәстәрмәк, онун инкишафы тәләбләрини вахтында өдәмәк, онун гүввәсинә етибар етмәк, шәхсијјәтинә һөрмәт кәстәрмәк она мүсбәт тәсир едир, өз имканларыны даһа јакшы ишә салмаға сөвг едир. Шакирдләрә һөрмәт етмәк мүәллимин нүфузуну јүксәлдир, һөрмәтин артырыр. Шакирдләр—онларә даими гајғы вә һөрмәтлә јанахан мүәллимә даһа чох һөрмәт едир, онун әмәјинә гәдр гојараг, бүтүн тәләбләрини данышыгсыз јеринә јетирилләр. Габагчыл педагоглар өз шакирдләринә һәмшишә гајғы илә јанашыр, һәтта надинчлик едән, онун педагожи ишинә мане олан шакирдләрини һаггында өлчү дә көтүрәркән бу һөрмәт етмәк принципини нәзәрдә тутур, һәмин шакирдләрин шәхсијјәтини тәһгир едән һеч бир һәрәкәтә јөл вермирләр. Шакирди тәһгир едән сөз вә ифәдәләр ишләтмәк, она ләғәб гојмаг, онун иззәти-һөһсини алчалда билән чәзә өлчүләри тәтбиғ етмәк гәти оларәг педагожи ишдән кәнәра атылмалыдыр.

Шакирдин шәхсијјәтинә һөрмәт етмәк, хүсусилә, она етибар едиб мәсул иш тапшырмагдә өзүнү ајдын сурәтдә доғрулдур. Шакирдин гүввәсинә етибар едәрәк она коллективдә ичтимай иш тапшырмаг ону руһландырыр, бу һөрмәт вә етибары доғрултмаг үчүн чидди-чәһд кәстәрмәјә тәһрик едир.

Һеч бир һәрәкәти илә көзә чарпмајан вә заһирән «пассив» көрүнән шакирдләрә етибар едиб мәсул иш тапшырмаг вә бу ишин јеринә јетирилмәсиндә она көмәк кәстәрмәк, адәтән мәктәбләримиздәки пионер вә комсомол коллективләриндә кениш тәтбиғ олунур вә бу чох вахт өзүнү доғрулдур.

Лакин ушағын шәхсијјәтинә һөрмәт етмәк һеч дә она күзәшкарлык кәстәрмәк, онун гаршысында тәләбләрнә азалтмаг кими баша дүшүлмәәлидир. Һөрмәт кәстәрмәк тәләбкарлык ифәдә етмәклә сых әләғәдардыр. Адәтән мәсул вә чәтин ишләри даһа чох инанылыш адама тапшырырлар. О бири тәрәфдән, һәмин адам тапшырылан ишин өһдәсиндән мүвәффәғијјәтлә кәлиб јакшы нәтичәләр әлдә едирсә, онун һөрмәт вә етибары даһа дә артыр.

Буну нәзәрә алараг јакшы шакирдләрдән даһа чох тәләб етмәк, онларын ән кичик нөгсанларына белә көз јуммамаг лазымдыр. Белә олдугда керидә галанлар да өзләрини һәмин габагчыларә чатдырмаға чалышачаг, онлардан да бу чүр даһа чидди тәләб едилмәсинә наил олачағлар.

Бәзи мәктәбләрдә шакирдләрин тәрбијәсиндә мушаһидә едилән нөгсанлар, чох заман мүәллимләрин шакирдләрә гаршы јүксәк тәләбкарлык кәстәрмәләри вә онларә вердикләри тәләбләрдә ардычыл олмамалары илә изаһ едилир. Бәзи мүәллимләр, шакирди чәтинлијә салмагдан еһтијат едир, она мүмкүн гәдәр аз тәләб вермәјә чалышырлар. Нәтичәдә ушағлар чәтин гәдәр аз тәләб вермәјә чалышырлар, чәтин ишләрдән боликләри арадан галдырмаға өјрәнмирләр, чәтин ишләрдән болик јун гачырмаға чәһд едир, гојулмуш гајдаларын ичрасына вә мүәллимин тәләбләринә етинасызлык кәстәрирләр. Бәзи мәктәбләрдә мүәллимләр «Шакирдләр үчүн гајдалар»ын ајры-ајры маддәләринин шакирдләр тәрәфиндән позулмасына ади бир шеј кими бахыр вә онлары позан шакирдләрә һеч бир тәләб вермирләр.

Шакирдләрин гојулмуш гајдалары јеринә јетирмәләринә күзәшкарлык етдикдә адәтән онлардә мәнфи һәрәкәтләрин тәчрүбәси топланыр, гајдаја әмәл етмәмәк һаллары даһа да кенишләнир. Бу принцип тәләб едир ки, ушағын һеч бир нөгсанына көз јумулмасын вә ондан мүмкүн гәдәр чох тәләб едилсин.

✓ **Шакирдләрә тәләбләр вермәкдә ваһидлик.** Шакирдин давраһына верилән тәләбләр јалныз о һалда мүсбәт нәтичә верәр ки, она тәрбијә верән бүтүн шәхсләр вә органлар тәләбләр вердикдә ваһидлик көзләсинләр, ваһид тәләбләр версинләр. Әкәр синифдә дәрәс дејән сәккиз мүәллимин һәрәси бир чүр тәләб верәрсә, бири тәләбкар, о бири күзәшт едән оларса орада тәрбијә ишиндән сәмәрә әлдә етмәк мүмкүн дејилдир. Тәләбләрдә ваһидлик олмаг јердә шакирдләр, өз вәзифәсини мәсулијјәтлә јеринә јетириб тәләбкарлык ифәдә едән мүәллимин чидди тәләбләрини онун шылтағы кими гижмәтләндириләр; шакирдләр өз һәрәкәтләрини һәмә үчүн мәчбури олан гајда вә тәләбләрә ујғунлашдырмаг әвәзинә, ајры-ајры мүәллимләрин хасијјәтләринә ујғунлашмаға чалышырлар ки, бу да шакирддә мәнкәм характерин тәшәккүл тапмасына мане олур.

Ваһид тәләб мәктәбдә тәк мүәллимләр арасында дејил, бүтүн хәтләр үзрә ифәдә олунмалыдыр.

Ваһид тәләбләр башлыча оларәг беш хәтт үзрә һөјәтә кечирилмәлидир.

а) Ваһидлик мүәллимләрин тәләбләри арасында олмалыдыр. Хүсусән «Шакирдләр үчүн гајдаларын» вә даһили интизам гајдаларыннн јеринә јетирилмәсиндә бүтүн мүәллимләр ејни тәләб вермәлидирләр. Белә ваһид тәләбләрини верилмәси үчүн мәктәб рәһбәрлији өз мәктәбинин шәраитини нәзәрә алараг «Шакирдләр үчүн гајдалар» әсасында дәгит даһили интизам гајдалары мүөјјән етмәли, буну бүтүн мүәллимләрә вә шакирдләрә чатдырандан сонра бүтүн мүәллимләрдән онун јеринә јетирилмәсинә нәзарәт етмәји тәләб етмәлидир.

б) Ваһидлик мүәллимләрчүн тәләбләри илә мәктәб рәһбәрләринин (мәктәб директору, дәрәс һиссә мүдири) тәләбләри арасында көзләнилмәлидир. Мәсәлән, мүәллимин вердији чәзаны

мәктәб директоры өзбашына ләғв етмәмәлидир. Мәктәб директорунун айры-айры шакирдләре вә ја шакирд коллективинә вердији тәләбләри һәр бир мүүәллим мүдафиә етмәлидир вә с.

в) *Ваһидлик мүүәллим коллективинин вердији тәләбләрлә шакирд коллективинин вердији тәләбләр арасында көзләнемәлидир.* Мәктәбин комсомол вә пионер тәшкилатлары, шакирд комитәси вә синиф нумәјәндәләри мүүәллимләри, директорун шакирдләре вердији тәләбләри мүдафиә етмәлидирләр. Мәсәлән, интизам гәјдаларыны, «Шакирдләр үчүн гәјдаларын» ичрасыны тәк мүүәллимләр дејил, һәм дә комсомол вә пионер тәшкилатлары, шакирд комитәсинин үзвләри тәләб етмәлидир. Еләчә дә мүүәллим коллективи комсомол комитәсинин, јахуд пионер дәстәсинин чыхардығы гәрарларын јеринә јетирилмәсини шакирддән тәләб етмәлидир.

г) *Ваһид тәләб мәктәблә мәктәбдәнкәнар мүүәссисәләр арасында һәјата кечирилмәлидир.* Бир чох шакирдләр мәктәбдәнкәнар мүүәссисәләрдә чалышырлар, бүтүн шакирдләр ушаг театры вә киносундан истифадә едирләр. Буларын шакирдләре вердикләри тәләбләр мәктәбин шакирдләре вердији тәләбләрлә разылашдырылмалыдыр. Мәсәлән, мәктәб ахшам саат 8-дән сонра шакирдләрин күчәдә олмамасыны тәләб едир, ушаг киносу вә театры да саат 8-дән сонра ушаглар үчүн ишләмир. Мәктәб дә, мәсәлән, китабхананын китабы сахламаг һаггындакы тәләбләрин мүдафиә етмәли вә шакирдләрдән китабхана китабыны вахтында гәјтармағы, сәлигә илә сахламағы тәләб етмәлидир.

ґ) *Ваһидлик мәктәблә аиләнин шакирдләре вердији тәләбләрдә көзләнемәлидир.* Бизим өлкәмиздә мәктәблә аиләнин тәрбијә мәгсәдләри ваһиддир. Бу ваһидлик тәрбијә үсулларында вә хүсусән тәләбләр вермәкдә дә ифадә олунмалыдыр.

Беләликлә, тәрбијә ишиндә истәр мәктәб дахилиндә вә истәрсә дә мәктәблә мәктәбдәнкәнар мүүәссисә вә аилә арасында ушагларын давранышына верилән тәләбләрдә ваһидлик көзләнемәлидир.

Коллективдә вә коллектив васитәсилә тәрбијә. Тәрбијә ичтимай процесдир, она көрә дә ушағы тәк бир адам тәрбијә едиб јетиширә бтлмәз; о, мүтләг коллектив ичарисиндә тәрбијә алмалыдыр вә бу коллектив дар, гапалы коллектив олмамасы, кешиш совет һәјаты илә әлагәдә олмалы, онун мәнәфеји илә рәһбәрләнемәлидир.

Ушагда коммунист әхлагы сифәтләрини тәрбијә етмәк үчүн ушаг коллективи гүдрәтли амилдир. Ушаг јалныз јахшы тәшкил олунмуш коллектив ичарисиндә бөјүмәк, о коллективин күндәлик ишиндә биләваситә чалышмаг, коллективин мәгсәди уғрунда мүбаризәдә мүнтәзәм иштирак етмәклә коммунист әхлагы сифәтләринә јијәләнир.

Шакирд коллективин үмуми һәјаты илә јашајырса коллективин гаршысында дуран мәгсәдин ичрасы үчүн үзәринә мүүәјжән вәзифәләр көтүрүр вә о вәзифәләрин јеринә јетирилмәсини уғрунда

дә мүбаризә етмәли олур. Бу заман о, коллектив мәнәфеји уғрунда чалышмаға, коллектив мәнәфеји өз шәхси мәнәфәтиндән үсун тутмаға, коллективин гәјдуғу гәјдалара, чыхардығы гәрарларна табе олмаға чалышыр; коллектив она мәс'ул вәзифә тапшыранда о вәзифәнин ичрасы үчүн башгаларына сәрәнчәлә вермәли олур. Бүтүн бу сифәтләри коллектив ичарисиндә тәмрин олунмадан, тәк фәрди тә'сир јолу илә кәсб етмәк мүмкүн дејилдир.

Башга сөзлә, бу сифәтләр анчаг биркә мәгсәд үчүн чалышмаг, коллективин органларына рәһбәрлик етмәк, коллективин тапшырырларыны ичра етмәк, тапшырылан иш үчүн коллектив гаршысында һесабат вермәк процесиндә јараныр вә йнкишаф едир.

Бә'зи мүүәллимләр тәрбијәдә ушаг коллективинин ролуна е'тинәсыз мунасибәт кәстәрәк бүтүн тәрбијә ишләрини тәктәк ушагларна шәхсән тә'сир кәстәрәклә мәһдуд едирләр. Ушаг коллективини тәшкил етмәкдә бөјүк мүвәфғәјјәтләр элдә етмиш А. С. Макаренко бу чүр тәрбијәни тәнгид едәрәк дејир: «Мүүәллим + шакирд чүтү һаггында тәсәввүрдән һеч бир үсул чыхарыла билмәз». Мәктәб һеч дә мүүәллим вә шакирдләрин механики мәчмуундан ибарәт дејилдир. Мәктәбин айры-айры тәшкилатлары, коллективләри вар, бу коллективләр ичарисиндә гәјдалар, режим, ән'әнәләр, иш үслубу вардыр ки, бунлар ушаг шәхсијәтинин тәшәккүлүндә бөјүк рол ојнајыр. Бүтүн бунларын ушаг үзәринә тә'сирини нәзәрдән гачырыб, педагожи тә'сирини анчаг мүүәллимин тәк-тәк ушаға арылыгдә тә'сир етмәсиндән ибарәт сәјмаг—тәрбијәви тә'сирләри јохсуллашдырмаг вә онун күчүнү һејли азалтмаг демәкдир.

Коллектив ичарисиндә тәрбијә мүүәллимин һәлләдичи ролуну, онун тәк-тәк ушагларна тә'сир етмәсини инкар етмир; ләкин әсас диггәти фәрдә вериб коллективи унутмаг олмаз. О бири тәрәфдән мүүәллим ушаг үзәринә коллективин тә'сирини тәшкил етмәклә ушаг коллективи симасында гүввәтли көмәкчи элдә едир.

Беләликлә ушаг үзәринә ики гат тә'сир едилмиш олур: бу бири исә ушаг коллективинин өз үзвләринә олан тә'сиридир.

Шакирди коллектив васитәсилә тәрбијә едәркән педагог тәләбләрини ушаг коллективинә вериб, коллектив исә өз үзвләри гаршысында тәләб гәјур.

Көрүндүҗү кими иш белә гурулдугдә ушаг коллективи тәрбијә амилинә чеврилир вә мүүәллимин јахын көмәкчиси кими чыкшы едир. Шәхсијәтә коллектив тәрәфиндән бу чүр тә'сир кәстәрилмәси педагогун ишини һејли асанлашдырыр.

О бири тәрәфдән, педагог тәк-тәк шәхсләрә тә'сир едәркән ејни заманда коллективи дә тәрбијә едир. Педагогун айры-айры шакирдләрә сөһбәти, ону чәзаландырмасы вә с.-дән бүтүн коллектив өзү үчүн нәтигә чыхарыр.

Коллектив ичарисиндә фәрдин бу чүр тәрбијә олунмасы үчүн ушаг коллективинин дүзкүн әсасларда тәшкил олунмасы һәлләдичи әһәмијјәтә маликдир.

КОММУНИСТ ӘХЛАГЫ ТӘРБИЈӘСИНИН ҮСУЛЛАРЫ

Шакирдләрдә коммунист әхлагы сифәтләри вә давранышы тәрбијә етмәк үчүн мұәллим, тәрбијәчи мұәјјән үсуллардан истифада едир.

Бу үсуллар да принципләр кими коммунист әхлагынын мәгсәди илә мұәјјән едилер. Бунунла бәрәбәр бу үсулларын мұәјјән едилмәсиндә инсанда әхлагын тәшәккүл етмәси ганунаујунлулары да бөјүк рол ојнајыр.

1. Әхлаг тәрбијәсинин әсаслары.

Инсанда вә о чүмләдән дә ушагда әхлагын әмәлә кәлиб тәшәккүл тапмасында мұәјјән амилләр рол ојнајыр. Бу амилләрин ичәрисиндә әхлаги тәләбләри баша дүшүб онларын зәруријәтинә инанмаг мұһүм јер тутур. Инсанын әхлаглы һәрәкәт етмәсиндә онун һәммин әхлаги тәләбә әгидә бағламасы бөјүк рол ојнајыр. Көркәмли тарихи шәхсләрин фәалијјәтиндә онларын мөһкәм, јенилмәз әгидәсинин әсас һәрәкәтәтдиричи гүввә олдуғуна анд чохла мисаллар кәтирмәк олар. В. И. Ленин кәнч јашларыннан етибарән фәһлә синфинин һагг ишинә бөјүк инанч бәсләмәјә башлајыр. Бу әгидә онда мөһкәмләндикчә, онун бүтүн әмәлләринә нүфуз етмиш вә чар һөкүмәтинин буржуа вә феодал нүмајәндәләринин төрәтдији маниәләрә бахмајараг, ону зәһмәткеш синифләрин мәнәфеји уғрунда ардычыл мұбаризәјә тәһрик етмишдир.

Ингилаби фәалијјәт үстүндә һәбс едилиб илләрлә чар һәбсханасында јатырылдыгдан сонра Ф. Е. Дзержински һәбсдән азад оларкән «нә едәрсән?» — суалына чаваб олараг, — «көрүјүм ишләри јенидән давам етдирәрәм» — демишдир. Бу, онда әгидәнин нечә мөһкәм олмасыны вә ону фәһлә синфинин һагг иши уғрунда мұбаризәјә нечә тәһрик етдијини кәстәрир. Совет кәнчләриндә дә мөһкәм әгидәнин онлары нечиб һәрәкәтләрә тәһрик етмәсинә даир чохла мисаллар кәтирмәк олар. Зоја Космәдејанскајанын, Александр Матросовун, Краснодон гәһрәманларынын, Нүсејибала Әлијевин, Корәј Әсәдовун вә он мин-

ләрчә совет командир вә әскәрләринин Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндәки мөтанәт вә гәһрәманлыгыларында онларын коммунист әгидәси гәтедичи рол ојнамышдыр.

Беләликлә, әхлаги тәләбләрә инанмаг, онларын вачиб олдуғуна әгидә бағламаг әхлаги һәрәкәтләрә гүввәтли тәһир кәстәрир.

Әгидә јухары јашларда тамам тәшәккүл тапырса да, әхлаги тәләбләрин зәрури олдуғуну баша дүшәрәк она инанмаг әсаsynда һәрәкәт етмәк ашағы јашларда да өзүнү кәстәрир. Дәрс вахтында сәс салмағын коллектив ишә мане олдуғуна инанан ушаг сакит отурмаға чалышыр. Јашлы адама һөрмәт кәстәрмәјин зәрури олдуғуна инанмаг ушағы һөрмәтчил олмаға тәһрик едир. Әгидәнин күчү ондадыр ки, инсанда, о чүмләдән дә ушагда мұәјјән әхлаги тәләб һаггында әгидә јарандыгда, она һәммин әгидәјә ујғун һәрәкәт етмәк үчүн кәстәриш вермәк вә ја онун үзәриндә бу истигамәтдә нәзарәт гојмаг лазым кәлмир. О, һәммин әхлаги тәләбә әмәл етмәји өзүнә борч биләрәк, һеч бир нәзарәт олти етмәк әмәл етмәји өзүнә бәсләмәдән она әмәл едәчәкдир. Мәсәлән, трамвајда јери гочаја, хәстәјә, ушагы гадына күзәшт етмәјин лазым олдуғуна инан бәсләјән шәхс һеч бир тәшәккүр вә алгыш кәсләмәдән, өз борчуну јеринә јетирәрәк јерини күзәшт едир.

Беләликлә инсанда әгидә онун әхлаги һәрәкәтләринин мотив олур.

Бүтүн бу дедикләримиз әхлагын тәшәккүлдүндә әгидәнин гүввәтли амил олдуғуну кәстәрир.

Инсанда әгидә әхлаги мәсәләләр һаггындаки биликлә башлајыр. Шакирд әввәл нечә һәрәкәт етмәк лазым олдуғуну билер, онда коммунист әхлаги нормалары һаггында билик јараныр, сонра исә бу нормаларын дүзкүн вә зәрури олмасы һаггында инан јараныр, әгидә тәшәккүл едир. Бу узунмүддәтли просесдир. Бир чох һалларда шакирд әхлаги тәләбләрин зәрури олдуғуну билер, лакин бу онда инан һалына кечмәдији үчүн һәммин тәләб истигамәтиндә һәрәкәт етмир.

Инсанда әхлагын тәшәккүл тапмасында ирадә дә бөјүк рол ојнајыр. Әхлаги тәләбләрин ичрасы чох вахт инсандан иради кәркинлик тәләб едир вә ирадәси кифәјәт гәдәр инкишаф етмәмиш адам үчүн әхлаги нормалара риајәт етмәк һәмминә эзијәтәли, чәтин иш кими көрүнүр, бу исә ону әхлаги һәрәкәтдән дә тәшәккүлдән дә, даһа јүнкүл баша кәлән гејри-әхлаги һәрәкәтә мејл кәстәрмәсинә сәбәб олур. Мәсәлән, VIII синифдә охујан бир шакирд ачыг үрәк сөһбәтиндә етираф едәрәк дејир ки, «мән мұәллимләрин вердији ев тапшырыгларыны мүнәтәзәм јеринә јетирмәк лазым олдуғуну чох јахшы билирәм вә алдығым ашағы гијмәтләр мәнә дүшүндүрүр. Лакин өзүмү дәрс һазырламаға мәчбур едә билмирәм. Дәрс һазырламаг вахты кәләндә мән һәмишә бир бәһанә илә ону узадырам. Вахт кәлиб чатыр, дәрсләр исә өјрәнилмәмиш галыр».

Бу шакирддин мөһкәм ирадәси олмадыгы үчүн о, зәрури һесап етдији өз тә'лим вәзифәсини јеринә јетирмир.

Демәк, шакирддә әхлаги тәрбијә етмәк үчүн онун ирадәсини дә мөһкәмләтмәк ләзимдыр. Лакин инсан әхлаги һәрәкәти ифадә едәркән һәмнишә габагча узун-узды дүшүнмүр, о, ирадәсини сәфәрбарлијә алмадан, бир нөв автоматик тәрздә ичра едир. Мәсәлән, мүәллим синфә кирәркән шакирдләрин ајаға галхмасы, чаваб верәркән ајаг үстә данышмасы, мүәллим вә јолдашларыны көрәркән саламламасы вә с. чох вахт габагчадан фикирләшмәк әсасында јох, адәти һәрәкәт кими ифадә олунур. Белә адәтә һәрәкәтләрин һәјатда чох бөјүк ролу вардыр.

Бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински адәти «тәрбијә гүввәсинин әсасы, тәрбијә фәалијәтинин линки» адландыраар, јазыр ки, «Адәт вә вәрдишләрин әһәмијјәтини тамам гижмәтләндирмиш олан вә өз бинасыны онун үзәриндә әсасландыран тәрбијә ону мөһкәм әсасландырыр... Тәрбијәчи адәтә һаким олдуғу заман адәт она көрдүју иши даима јениндән гурмаға мөчбур олмадан өз фәалијәтиндә дајанмајараар, ирәлијә доғру кетмәк имканы верир!».

Бу дедикләримиздән ајдын олур ки, мүәллим өз тәрбијә ишиндә ушагларда әхлаги адәтләрин дә јарадылмасына хусуси фикир вермәлидир.

Нәһајәт, әхлагын тәшәккүлдә һиссијат аләминин дә ролу вардыр. Бир чох һалларда севки, мәнәббәт һисси инсанлары јүксәк нәчиб һәрәкәтләрә тәһрик едир. Мәсәлән, вәтәнә мәнәббәти, өвладын анаја мәнәббәти, ананын өвладына мәнәббәти ону гәһрәманыға, әзмлә чалышмаға, мәнәнәт вә дәјәнәт көстәрмәјә сөвг едир. Совет адамларынын өз вәтәнинә мәнәббәти, Вәтән мүнәрибәсиндә онлары ишғалчылара гаршы гәһрәмәнчәсына вуршмаға, вәтән хатиринә бир чох мәһрумијјәтләрә дәјәнәтлә давам кәтирмәјә сөвг едирди.

Һазырда да совет вәтәнпәрвәрлији һисси совет адамларыны дөвләт тапшырыларыны артыгламасы илә јеринә јетирмәјә, гурчулуғ ишләриндә јүксәк ирадә вә мәнәнәт көстәрмәјә тәһрик едир. Әлбәтә, совет вәтәнпәрвәрләринин нәчиб һәрәкәтләриндә анчаг мәнәббәт һисси дејил, һәм дә коммунист әғидәси, мәтин ирадә бөјүк јер тутур. Лакин Вәтәнә севки һисси бу ики факторла бирләшдикдә даһа гүввәтли олур, даһа еһтирасла һәјата кеңирлиди.

Тәк һүснү-түвәччөһ һисси дејил, һәм дә нифрәт һисси инсанын әхлагына мүәјјән тә'сир көстәрир. Мәсәлән, дүшмәнә нифрәт һисси она гаршы мүбаризәни күчләндирир. Бөјүк Вәтән мүнәрибәсиндә алман-фашист ишғалчыларынын күнаһсыз совет адамларына — гочалара, ушаглара вердикләри әзјјәтләр, етдикләри зүлм вә с. алчаг һәрәкәтләр совет әскәрләриндә фа-

шизмә гаршы нифрәти күчләндирди вә бу нифрәт вә гәзәб һисси онлары дүшмәнә гаршы даһа әзмлә вуршмаға тәһрик етди.

Бунлары әсас тутараар әхлаг тәрбијәсиндә дөрд әсас үсүл мүәјјән едилди: инандырма, алышдырма, рәғбәтләндирмә вә чәзаландырма. Бу үсүлларын һәр бири әхлагын тәшәккүлдә мүәјјән вәзифә дашыыр.

2. Инандырма үсүлу

Мүәјјән әхлаги сифәтин дәјәри вә зәрурилији һаггында ушагда инам әмәлә кәтирмәк үчүн, һөмин әхлаги сифәтин, тәләбләр вә тәзаһүрләри һаггында она әтрафлы мә'лумат вермәк ләзимдыр. Ушагда әхлаги тәләбләр һаггында ајдын тәсәвүр ојатмағ, онун зәрури олмасына ушаға баша салмағ вә бу һагда ушагда әгидә ојатмағда ән чох инандырма үсүлундан истифадә олунур. Инандырманын ән мүнһүм вәситәси тә'лимдир.

Инандырма үсүлунун тәтобигини шәрһ етмәдән әввәл тә'лимин шакирдләрә әгидә јаратмағда ојнадығы бөјүк ролу гејд етмәк ләзимдыр. Мә'лумдыр ки, дәрс тә'лим вәзифәси илә бәрәбәр тәрбијә вәзифәсини дә јеринә јетирир. Бу, һәр шәјдән әввәл, шакирдләрә чатдырылан тә'лим материалынын мәзмунунда әхлаг мәсәләләринин ишыгландырылмасында ифадә олунур. Совет мәктәбиндә тәдрис материалы коммунизм гуручулуғу мәсәләләри илә әлағедаар олур, јүксәк дејәја истигамәтинә малик олур. Мәсәлән, ССРИ тарихи вә әдәбијат вә еләчә дә чоғрафија дәрсләриндә мүәллимләр програм материалыны шакирдләрә чатдыраркән өлкәмизин Бөјүк Октябр социалист ингилабындан сонра нечә тәрәгги етмәсини, совет адамларынын гәһрәмән әмәји сәјәсиндә нә кими нәһәнк тикитиләр јарадылдығыны, сәнәјә вә кәнд тәсәрурфаты саһәсиндә нечә бөјүк наилијәтләр әлдә едилдијини көстәрирләр. Онлар өз дәрсләриндә совет адамларынын әмәји, ичтиман мүлкәјјәтә социалист мүнәсибәти бәсләмәләри, вәтәнпәрвәрлик нүмунәләри ифадә едәрәк үмүмхалғ мәнәфәји үчүн јүксәк әзм вә мәнәнәтлә нечә чалышдыларыны тәсвир едирләр.

Лакин шакирдләрә әхлаги көрүш вә әгидә јаратмағ үчүн тәк тә'лим кифәјәт дејилди. Дәрсдән кәнарда да шакирдләрә әхлаги көрүшләрин тәшәккүл вә мөһкәмләндирилмәси давам етдирилмәлидир ки, бу, инандырма үсүлу вәситәсилә һәјата кеңирлиди.

Мәктәб тәчрүбәсиндә инандырма үсүлу мүхтәлиф формаларда тәтобиг едилди: әхлаги сөһбәтләр, әхлаг мәсәләләринә даир мәрүзә вә мүнәзирәләр, диспутлар вә дәбәи әсәрләрин мүзакирәси. Бунларын һәр биринин кеңирилмәси үзәриндә дајанағ.

Әхлаги сөһбәтләр. Инандырма үсүлунун әхлаги сөһбәт формасы мәктәбдә мүәллимләр вә пионер ишчиләри тәрәфиндән кеңиш шәкилдә ишләдилир. Бу иш формасынын маһијјәти ондан ибарәтдир ки, педагог мүәјјән әхлаги мәсәләни чанлы сөһбәт шәкилдә шәрһ едир, мүәјјән ардычыллығла шакирдләр

гаршысында суаллар гојур, онларын бу мәсәлә һаггындакы фикрләрини мүјәнләшдирир вә сонрадан өзү бу фикирләри дүзкүн нәтичәләр шәкинндә јекунлашдырыр.

Адатән, мүәллим дәрәдә кечилән материалла әләгәдар олараг синифдә ајры-ајры әхлаги мәсәләләри бу чүр сөһбәт васитәсилә ајдынлашдырыр. Лакин дәрәдә, мөвзу илә әләгәдар олараг апарылан белә сөһбәтләр дәрсин бир һиссәси кими һәјата кечирилир. Әхлаг тәрбијәсинин үсулу кими әсил әхлаги сөһбәтләр дәрәдәнәнар вахтларда тәтбиғ олуноур.

Әхлаги сөһбәтләр һәм коллектив үзәр, һәм дө фәрди апарылыр. Бу сөһбәтләрин мөвзулары, һәр шәјдән әввәл коммунист әхлагынын вәзифәләри илә әләгәдар сечилир. Белә мөвзулар гисмән «Шакирдләр үчүн гајдалар»да конкретләшдирилмишдир.

Әхлаги сөһбәт үчүн мөвзуну синиф коллективинин охудуғу бәдин әсәрләрдән, коллектив шәкилдә тамаша етдији кинофилм вә пјесләрдән дә көтүрмәк олар. Габагчыл синиф рәһбәрләри конкрет шәраити вә «Шакирдләр үчүн гајдалары» тәләбләрин әсас тутараг ил әзиндә синифлә кечирилчәк әхлаги сөһбәтләрин мөвзуларыны планлашдырыр вә о мөвзулары һәфтәдә бирики дәфә кечирилән сөһбәт васитәсилә шакирдләрә баша салыр.

Сөһбәт үчүн материалы педагог мүхтәлиф мәнбәләрдән көтүрүр. Бу мәнбәләр ичәрисиндә зәһмәткешләрин бөјүк рәһбәрләри Маркс, Енкелс вә Ленинин һәјат вә фәалијәти бөјүк јер тутур. Коммунист әхлагынын нәчиб сифәтләри бу бөјүк рәһбәрләрин нүмунәсиндә өз тәчәссүмүну тапмышдыр. В. И. Ленинин ушаглыг вә кәнчлик илләри, ингилаби фәалијәти, вәтәнпәрвәрлик, халгын рифаһы уғрунда чалышмағ, бејнәлмиләлчилик, эмәк севәрлик, мәтин ирадә, јолдашлыг, садәлик вә с. нәчиб сифәтләрин тәрбијәси үчүн көзәл нүмунәләр верир.

Даһа сонра, В. И. Ленинин силәһдашлары: Ј. Свердлов, Ф. Е. Дзержински, И. В. Сталин, С. М. Қиров, М. И. Калинин, Н. Нәриманов, С. Шаумјан, М. Әзизбәјов вә башгаларынын һәјаты әхлаги сөһбәтләрдә истифадә етмәк үчүн зәнкин материал верир. Әхлаги сөһбәтләрдә Суворов, Кутузов, Бабәк, Пушкин, Белински, Ломоносов, М. Горки, Низами, М. Ф. Ахундов, М. Ә. Сабири кими бөјүк шәхсләрин дә һәјат вә фәалијәти һаггындакы мәлүматдан јери кәлдикчә бир материал кими истифадә етмәк фәјдалдыр.

Совет адамларынын Бөјүк Вәтән мүһарибәси вә динч гуручулуғ ишиндә ифадә етдикләри нәчиб әхлаги һәрәкәтләрин нүмунәсиндә дә шакирдләри тәрбијә етмәк үчүн мүәллимин әлиндә кениш имканлар вардыр.

Совет әдәбијаты әхлаги сөһбәтләр үчүн зәнкин материал верир. Бу әдәбијатда, хүсусән совет адамларынын һәјатыны кәстәрән әдәбијатда педагог әхлаги сөһбәтләр үчүн зәнкин материал тапа биләр. Бу әдәбијатда тәсвир олунаг гәһрәманларын һәјатындан әхлаги сифәтләрин күндәлик һәјатда нечә ифадә олунамасына аид шакирдләрә көзәл нүмунәләр кәтирмәк олар.

Нәһәјәт, синиф вә мәктәб коллективинин күндәлик һәјаты, ушагларын дәрәсә, ичтимаи ишләрә, бир-бирләринә олан мүнәсибәти, өзләрини синифдә, ичтимаи јерләрдә нечә апармалары, ајры-ајры вәзижәтләрдә нечә давраммалары педагога әхлаги сөһбәтләр вахты тәһлил етмәк, ајдынлашдырмағ үчүн зәнкин материал верир.

Әхлаги сөһбәтин чанлы нүмунәләр вә әдәби гәһрәманлар нүмунәсиндә апарылмасы һәм әхлаги мүддәаны шакирдләрә конкрет сурәтдә тәсәввүр етдирмәк үчүн чох әһәмијәтлидир, һәм дә ушагларын јахшы нүмунәләрдән ибрәт алмалары, онлары тәғлид етмәләри үчүн чох әлverişлидир. Бундан әләвә сөһбәтин бу нүмунәләр үзәриндә апарылмасы онун марагла динләнмәсини тәмин едир.

Нүмунәләр әсасында тәрбијә етмәјин әһәмијәтини һәлә гәдим дунјанын педагоглары хүсуси гејд етмишләр. Гәдим Рома натиг-педагогу Квинтилиан демийшдир ки, «Әмрләр вә көстәришләр јолу узун, нүмунәләр јолу исе гыса вә керчәклир». Бөјүк Славјан педагогу Ј. А. Коменски ушагларда тәғлидчилик мејлини нәзәрә алараг, онларә чохлу јахшы нүмунәләр тәғдим етмәји тәклиф едирди.

Хүсусән совет ичтимаи һәјатындан көтүрүлән нүмунәләрин тәсир гүввәси бөјүкдүр. В. И. Ленин јазыр: «Капиталист истреһсал үсулу шәраитиндә ајры-ајры нүмунәнин... әһәмијәти лабуд олараг сон дәрәчәдә мөһдуд иди... Сијаси һакимийәт пролетариатын әлинә кечдикдән сонра... иш көкүндән дәјишир... нүмунә гүввәси илк дәфә олараг күтләви тәсир көстәрмәк имканы әлдә едир»!

Совет мүәллимләри өз тәрбијәви ишләриндә кәнч гвардијачылары, Лиза Чајкина, Зоја Космодемјанскаја, Мелди Хүсејнзадә, Саша Чекалини, Кәрај Әсәдов, Павел Морозов вә башга вәтәнпәрвәр кәнчләрин нүмунәсиндән кениш сурәтдә истифадә едәрәк, бу көзәл нүмунәләрдә ушаг вә јенијәтмәләрдә вәтәнә севки, дәјанәт, гәһрәманлығ, мөһкәм јолдашлығ вә с. нәчиб сифәтләр тәрбијә едирләр.

Бу нүмунәләр мүәллимә сөһбәт заманы шәрһ етдији әхлаги сифәти вә ја һәрәкәти шакирдләрдә даһа чанлы тәсәввүр етдирмәк үчүн имкан верир, шакирдләрин өз күндәлик һәјатларында онлары тәғлид етмәјә сөғ едир.

Әхлаги сөһбәтләри даһа чох мүсбәт нүмунәләр үзәриндә гурмагла бәрәбәр, јери кәлдикдә, шүүрларда капитализмин галығыны ифадә едән мәнфи фактлары да коммунист әхлагы нөгтејинәзәриндән тәһлил етмәли, бу мәнфи һәрәкәтә гаршы ушагларда нифрәт һисси доғурмаға чәнд етмәлидир.

Әхлаги сөһбәтин даһа чанлы тәсир бағышламасы үчүн синфин, дәрәтәнин һәјатындан кәтирилән бәзи мәнфи фактларын тәһлили јахшы нәтичә верә биләр. Бу фактлары тәһлил едәркән

снѣфин хэмин пис хэрэкэти тэнгид етмэсинэ найл олмаг фаждаллары. Лакин хэр сөхбэтдэ ејни ушагларын үстүнэ дүшүб онлары көзүмчыхдыја салмаг олмас. Белэликлэ, эхлаги сөхбэтин чансыхычы өјүд-насиһэтэ чеврилмэси тәһлүкэси доға билэр. Јад-да сахламалыдыр ки, эхлаги сөхбэтдән мэгсэд тәк-тәк ушаглары мээммэт етмәк дејил, ушагларда дүзкүн эхлаги сифэтләр һаг-һагнда тәсәввүр вә әгидә јаратмагдыр. Синфин һәјатындан кәтирилән нүмунэләр, фактлар башлыча олараг бу мэгсэд хидмәт етмәлидир.

Эхлаги сөхбәтләрнин кечирилмәси техникасына кәлинчә, бу адәтән мүәллимин кириш сөзү илә башланыр. Бу кириш сөзүндә мүәллим сөхбәтин мөвзү вә мэгсәдини билдирир. Бундан сонра мүәллим шәрһ етмәк истәдији эхлаги сифәт һаггында ушагларда бу вахта гәдәр-мөвчүд олан тәсәввүрләри ашкара чыхармаг мэгсәдилә онлара суаллар верир. Алыннан чавабларын ушагларла бирликдә музакирә вә тәсһиһ едилмәси әсасында дүзкүн һәрәкәтин нәдән ибарәт-олмасы нәтичәси чыхарылыр.

Бу, эхлаги сөхбәтин **индуктив** формасыдыр. Эхлаги сөхбәтин **дедуктив** формасында исә мүәллим габагча јахшы вә ја пис эхлаги һәрәкәтин нәдән ибарәт олдуғуну сөјләјир, сонра исә шакирдләр бу фикри тәсдиг едән ажры-ажры фактлар кәтирмәји тәклиф едир.

Сөхбәт вахты мүәллим даһа чох шакирдләри данышдырмаға, онлары дүшүнүб тапмаға сөвг едир: өзү исә дүзкүн олмајан чаваблары ислаһ етмәк үчүн јардымчы суаллар верир, сөһв чаваблары тәсһиһ едир, шакирдләрнин дүзкүн чавабларыны үмүмиләшдирир.

Сөхбәтин сонунда әмәли нәтичә чыхармаг чох фаждалыдыр. Мәсәлән, тәмизлик һаггында сөхбәтдән сонра шакирдләр синфи тәмизләмәји гәрәра алырлар вә с.

Фәрди сөхбәтләр. Коллективлә кечирилән эхлаги сөхбәтләрлә бәрәбәр тәк-тәк ушагларла фәрди сөхбәтләр дә кечирмәк ләзым кәлир. Бу фәрди сөхбәтләр, адәтән, ушаг тәрәфиндән мүәјјид эхлаг нормасы позулдуғдан сонра, ушағын һәрәкәтләриндә хоша кәлмәз һаллар мүшаһидә едилдикдән сонра апарылыр. Фәрди сөхбәтләрдән билаваситә мэгсәд шакирдә өз пис һәрәкәтини баша салмаг, хәмин һәрәкәти тәһлил едиб ону һара апарачағыны шәрһ етмәк вә бу һәрәкәт үчүн ушагда пешиманчылыг һисси доғурмагдыр.

Бир чох мүәллимләр бу ишдә сөһв едәрәк, фәрди сөхбәти данлаға чевириләр. Данламаг исә чох вахт ушағы гәзәбләндирир, мүәллимлә дүзкүн әлагәнин позулмасына сәбәб олур.

Белә фәрди сөхбәти апармаг үчүн мүәллим ушағын фәрди хусусијјәтләрини, онун һәјатыны, аилә мүһитини, интизамсызлыға сөвг едән сәбәбләри јахшы билмәлидир.

Бир чох һалларда фәрди сөхбәт ушағын јол вердији пис һәрәкәти ондан изаһ етмәји тәләб етмәклә башлајыр. Бәзән исә, **мүстәғим һәрәкәт** етмәк нәтичә вермир вә сөхбәти долајысы јол-

ла кечирмәк ләзым кәлир. Бәзи һалларда бир-ици сөхбәт кифәјәт етмир, сөхбәтдән сонра ушаға өз һәрәкәтләри һаггында дүшүнмәк үчүн вахт вермәк фаждалы олур. Хәр һалда әкәр ушагда мүсаһибә нәтичәсиндә пешиманчылыг һисси әмәлә кәлмәјиб-сә, ондан «бир даһа белә етмәјәчәјәм» — вәдини алмаға тәләсмәк ләзым дејилдир. Белә олдугда вәдләр формал характер дашыјыр вә ушаг вәд вермәјә анчаг чансыхычы мүсаһибәдән јаха гуртармаг үчүн бир васитә кими бахыр.

Фәрди сөхбәтләр мүәллимлә шакирд арасында етимад јарандығы вахт даһа мүвәффејјәтли нәтичә верир. Белә сөхбәт мүәллимдән мәрифәт вә усталыг тәләб едир.

Эхлаги мәсәләләрә даир мәрүзә вә мүһазирә. Инандырма үсулунун мәрүзә вә мүһазирәләр формасы да ушагларла эхлаги мәсәләләри баша салмаг вә о һагда онларда әгидә јаратмаг мэгсәдилә кечирилыр. Лакин мүсаһибәдән фәргли олараг, бунун мөвзусу даһа бөјүк олур вә системли шәрһ јолу илә кечирилыр. Буна көрә мәрүзә вә мүһазирәләри ашағы синфләрдә тәтбиғ етмәк әлверишли дејил, онлар јухары јашлы шакирдләр үчүн јарарлыдыр. Эхлаги мөвзуларда мәрүзәләрдән мөктәбләрдә кениш истифадә олунур. Мәрүзә вә мүһазирәләр үчүн «Совет мәктәбисинин мәнәви симасы», «Ирадә вә характерин тәрбијәси», «Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә совет халғынын вәтәнпәрвәрлији», «Доғрулуғ вә сәдагәт», «Социалист чәмијјәтиндә эмәк шәрәф ишидир» вә с. мөвзулар әлверишлидир.

Мәрүзәләри бир чох һалларда јухары синиф шакирдләринә дә тапшырмаг олар. Әлбәттә, шакирдә белә мәрүзәләр тапшыраркән она мүәллимләр јахындан көмәк етмәлидирләр: мувафиг едәбијјат көстөрмәли, мәрүзәни планлашдырмагда мәсләһәт вермәли, мәрүзәнин мәтни вә ја консепкти јазылдыгдан сонра ону охујуб тәсһиһ етмәлидир.

Мәрүзә вә мүһазирәләр динләндикдән сонра ајдын олмајан мәсәләләрә аид шакирдләрнин суаллар вермәсинә имкан јаратмаг ләзымдыр. Бу суаллары јазыб топламаг ушагларын һансы эхлаги мәсәләләр илә марағланмасына ашкара чыхармаг үчүн чох әһәмијјәтлидир. Бу суаллар кәләчәкдә нә кими мәрүзәләр гојмаг һаггында фикир ојада биләр.

Диспутлар. Диспутлар (мүбаһисәләр) вә әдәби әсәрләрин музакирәси шакирдләрнин эхлаги көрүшләринә вә давранышына гүвәтли тәсир көстөрән иш формаларындандыр. Диспутлар вә әдәби әсәрләрин музакирәси ажры-ажры эхлаги мәсәләләрдән, әдәби гәһрәманларын вә ажры-ажры шакирдләрнин давраныш мотивләриндән баш чыхармаға, әдәби әсәрләрдә тәсвир едилән сурәтләри бир-бирилә мүгајисә етмәк әсасында мүхтәлиф хасијјәтләри тәһлил етмәјә кениш имкан верир. Диспутда вә әсәр музакирәсиндә чох вахт мүхтәлиф рәјләр, бәзән һәтта бир-биринә зидд рәјләр ифадә олунур. Бу үсул шакирддән мүбаһисә олу-нан мәсәләјә гаршы өз мүнәсәбәтинин мүәјјид етмәји, јолдашларынын рәји илә разылашмадыгда, ону инкар едән сүбүтлар үзә-

риңдө дүшүнмөҗи, һәмнин рә'јин дүзкүн олмадығыны сүбүт етмө-
ји, өз фикрини мүдафиә етмөҗи тәләб едир. Бүтүн буңлар һәр
шакирди һәмнин әхлаги мәсәлә үзәриндә дәриндән дүшүнмөҗи,
она ајдын олмајан мәсәләлери ајдынлашдырмаға тәһрик едир.
Диспут вә музакирәләр вахты рә'јләрин тогушмасы онларын
сон һесаба дүрүстләшмәсинә сәбәб олур. Бүтүн буңлар уша-
да әхлаги көрүш вә әгидәннин формалашмасына, онларын комму-
нист истигамәтиндә тәшәккүл тапмасына көмөк едир.

Диспутлар јухары синиф шакирдлери арасында тәтбиг олу-
нур. Буну тәшкил етмөк үчүн габагча шакирд фәаллары вә ком-
сомол комитәси илә мәсләһәтләшиб мувафиг мөвзу сечилир.
Мөвзунун дүзкүн сечилмәси мубаһисәннин марағлы вә чанлы кеч-
мәси үчүн чоһ мүһүмдүр. Елә мөвзу сечмәк ләзымдыр ки, онун
дүзкүн һәлли мәктәблилери чоһ марағландырын, ләкин бу мә-
сәлә һаггында бир чоһ шакирдләрдә там ајдын тәсәввүр һәлә
олмамыш олсун. Мәктәб тәчрүбәсиндә диспут үчүн белә мөвзу-
лар сечилир: «Совет кәнчинин хошбәхтлији нәдәдир?», «Һәгиги
достлуг вә јолдашылыг», «Гәһрәмәнлыг нәдир?», «Әсил инсан
олмаг үчүн нә етмәлидир?» вә с.

Мөвзу гәрәрлашдырылдыгдан сонра, ону шәрһ едән вә дис-
пута истигамәт верән суаллар вә мувафиг әдәбијјат мүјјән
едилмәлидир.

Мөвзу, суаллар вә әдәбијјат 1—2 ај габагдан плакатда јазы-
лыб һамыҗа е'лан едилир, мувафиг әдәбијјатын сәркиси тәшкил
едилр. Һәр кәс диспута һазырлашыр. Бир нәфәр шакирдә исе
кириш сөзү һазырламаг тапшырылыр.

Диспут һәмнин шакирдин (вә ја мүәллимин) кириш сөзү илә
башланыр. Кириш сөзүндә зидд фикирләр, мубаһисәли мәсәлә-
ләрин нечә ифадә едилдији кәстәрилмәлидир.

Кириш сөзүндән сонра шакирдләрдин чыхышлары олур. Бу
чыхышларын габагчадан шакирдләр тәрәфиндән јазылыб дис-
путда охунмасы ләзыми нәтичә вермир. Чалышмалыдыр ки,
һәр шакирд чәкинмәдән өз үрәк сөзүнү десин, разы олмадығы
чыхышларла мубаһисә етсин. Јалныз бу чүр үрәкдән едилән сәр-
бәст чыхышлар шакирдин әсил көрүшүнү ифадә едир.

Ахырда бүтүн чыхышлара мүәллим јекун вурур вә һансы фи-
кирләрдин коммунист әхлагы нөгтеји-нәзәриндән дүзкүн олдуғу-
ну әсастандырылмыш шәкилдә сөйләјир.

Мәктәбин һөрмәтли мүәллимләриндән бири диспута јекун
вурмалыдыр. Белә ки, онун фикри һамыны инандырсун.

Диспуту һәм үмуммәктәб мигјасында, һәм дә синифдә
апармаг олар.

Диспуту кечирмөк мүрәккәб ишдир. Онун тәшкили јахшы
һазырлыг тәләб едир.

Бәди китабларын музакирәси дә шакирдләрдә әхлаги кө-
рүшлери мүјјәнләшдирмәк вә дәғигләшдирмәкдә бөјүк рол ој-
најыр. Бәди әсәрләрин музакирәсини диспутлардан фәрглән-
дирмәк ләзымдыр. Диспутлар әхлаги мөвзулар үзрә кеңирилир.

Бәди әсәрләрин музакирәсиндә исе бир китабдакы гәһрәмәнла-
рын сурәти тәһлил олунур, онун һәрәкәтлери вә фикирләриндә-
ки мүсбәт вә мәнфи әхлаги мәсәләләр ајдынлашдырылыр, чы-
хыш едәнләр бу һәрәкәт вә фикирләрә гаршы мунасибәтләрини
кәстәрирләр. Диспутда да чыхыш едәнләр өз фикирләрини ај-
дынлашдырмаг вә сүбүт етмөк үчүн чоһ вахт әдәби материаллар-
дан истифадә едирләр. Ләкин бурада әдәби материал бир китаб-
дан дејил, мүхтәлиф әдәби мәнбәләрдән кәтирилир вә диспутун
мөвзусуна табе едилир. Китабларын музакирәсиндә исе музакирә
һәмнин китабда ирәли сүрүлән фикирләрә вә тәсвир олунан әхла-
ги һәрәкәтләрә табе едилир. Әдәби әсәрлери музакирә етмөҗин
бир әһәмийјәти дә одур ки, бурада музакирә олунан әхлаги нор-
малар мүчәррәд шәкилдә дејил, конкрет һәрәкәтләрдә, әдәби
образларын нүмунәсиндә ифадә олунур. Буну нәзәр алагаг ки-
табларын музакирәсини ибтидаи мәктәбдә дә кечирмәк олур. Мә-
сәлән, III синифдә В. Осејеванын «Сеңирли сөз», IV синифдә
А. Гајдарын «Тимур вә онун командалы», Н. Носовун «Витја Ма-
лајев мәктәбдә вә евдә», Н. Кәнчәлинин «Үч дост» китаблары вә
саирәнин музакирәсини тәшкил етмөк олар.

Јухары синифләрдә китаб музакирәлери бир чоһ һалларда
әдәбијјат дәрнәји хәтти илә апарылыр, ләкин бунунла бәрәбәр
бу музакирәлери пионер мангасы вә дәрәсәсиндә вә ја синифдә
дә апармаг олар. Музакирәнин сәмәрәли кечмәси үчүн вә әсәр-
дәки ајры-ајры әхлаги мәсәләләр әтрафында шакирдләрдин ди-
гәтيني топламагдан өтрү бир-ики һәфтә әввәлдән шакирдләр
гаршысында әсәрә аид суаллар гојулмасы фәјдалыдыр.

3. Алышдырма үсулу

Әхлаг тәрбијәсиндә ушаға сөһбәт, изаһат, әдәбијјат вә с.
материалы васитәсилә тә'сир кәстәрмәклә јанашы олагаг, ону
әхлагы һәрәкәтләрә алышдырмагын чоһ бөјүк әһәмийјәти вардыр.
Әхлаги нормалары изаһ етдикдән сонра вә ја онунла јанашы
олагаг, ушағы, бу нормалары һәјятә кечирмәкдә тәмрин етмөк,
онларын ичрасыны ушагда адәт шәклинә салынчаја гәдәр тәк-
рар етдирмәк ләзымдыр. Әкәр тәрбијә ишиндә бу сонунчуја ла-
зыми јер верилмәсә, изаһат иши илә бөјүк нәтичә әлдә етмөк
олмаз. А. С. Макаренко бу мунасибәтлә дејир: «Нә етмөк ләзым
олдуғу һагда нә гәдәр чоһ вә дүзкүн тәсәввүр ашылајырсынызса
ашылајын, ләкин әкәр сиз онларда узун сүрән чәтинликләри
арадан галдырмаг адәти тәрбијә етмәјирсинизсә, сизин һеч бир
шеј тәрбијә етмәмиш олдуғунузу демәјә һаггым вардыр»¹.

Инсандә вә о чүмләдән ушагда адәтләр, мә'лум олдуғу үзрә,
мувафиг һәрәкәтләрдин дәнә-дәнә тәкрар едилмәси нәтичәсиндә
јараныр.

¹ А. С. Макаренко, Сечилимиш педагожи әсәрләр, 1950, сәһ. 154—155
Азәрбајҗан.

Бурадан белә нәтичә чыхар ки, әкәр биз ушагда јени әхла-ти адәтләр јаратмаг, хусусән интизам адәтләри јаратмаг истә-јириксә, гәјдалары изаһ етмәклә јанашы олараг, һәмнин һәрәкәт-ләрин ушаг тәрәфиндән узун мүддәт мүнәтәзәм тәкрар едилмә-синә найл олмалыҗыг.

Алышдырманын зәурүрәтини ушағын тәбиәтилә әләгәләнди-рәрәк Н. А. Добролјубов «Ушагларын алышдырылмасы һагғын-да» мәғаләсиндә јазыр: «Ушаглар өзләрини нечә апармаг барә-дә онлара верилән мәсләһәт вә сәрәнчамы чох тез унудурлар; она көрә әкәр биз ушаглара мүәјјән һәрәкәтләри етдирмәк истә-јириксә, онлары адәт единчәјә гәдәр даим тәкрар етдирмәли-јик».

Јухары јашларда да адәтләр өз әһәмијјәтини итирмир. Мәк-тәб јашынын бүтүн дөврләриндә јени-јени адәтләрин јаранма-сы үчүн әлверишли шәрәит олур. Бу шәрәитдән истифадә едә-рәк, муәллимләр ушагда фәјдалы әхлаги адәтләр јаратмаға хү-суси фикир вермәлидир.

Алышдырма үсулу шакирддин дүзкүн олмајан һәрәкәтләрини дәрһал дајандырмаг вә онлара дүзкүн һәрәкәти әмәли олараг тәкрарлатдырмағы тәләб едир. Бу иш муәллимдән сәбри, инад-лы иш тәләб едирсә дә, нәтичәси чох сәмәрәли олур: шакирддә дүзкүн һәрәкәтләр адәт һалына дүшүр.

Алышдырма үсулунын башлыча үч васитәси вардыр: бун-лардан бири)режим, икинчиси)ичтимай-фәјдалы әмәк вә ич-тимай иш, үчүнчүсү — ојун вә идмандыр.

Режим. Режим инсанын даврашыны вә һәјәт тәрзини ни-зама салаг мүәјјән едилмиш гәјдаларын мәчмуудур

Режим фәјдалы, сәмәрәли даврашышы адәт шәклинә салмаг үчүн чох әлверишлидир. Чүнки режим, адәтән, аз-чох узун мүд-дәт үчүн мүәјјән едилир вә буна көрә дә тәләб олунан гәјдала-рын һәр күн, һәр дәфә ичра едилмәсини нәзәрдә тутур. Мәһз гәјдаларын бу сабитлији ушагда адәтләр јаранмасына сәбәб олур.

Буну нәзәрә алараг, ушағын мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда аиләдә, ичтимай јерләрдә һәјәтыны режимлә низама салмаг лазымдыр.

Ғабагчыл мәктәбләр өз шәрәитини нәзәрә алараг, режим тәләбләрини кенишләндирир вә шакирдләрин һәјәтыны мүмкүн гәдәр даһа чох низама салмаға вә бу јолла онларда фәјдалы адә-тләр јаратмаға чалышыр. һәр һалда шакирддин синифдә, лаборато-ријада, кабинетдә, иш отагларында, идман салонунда, тәнәффус вахты коридорларда вә мәктәб һәјәтиндә, синифдәнкәнар тәдбир-ләрдә (дәрәк мәшғәләсиндә, китабханада, пионер вә комсомол отагларында, мүсамирәләрдә, јүрүшләрдә, нүмајишләрдә), мәк-тәбдән кәнарда (күчәдә, бағда, мәдәни отагларда) вә аиләдә

1 Н. Г. Чернышевски вә Н. Добролјубов. Сечилмиш педагожи әсәр-ләри (русча), 1949, сәһ. 142—143.

өзүнү нечә апармасыны мүмкүн гәдәр даһа конкрет шәкилдә мүәјјән етмәјә чалышмаг лазымдыр.

Режим тәртиндә ики шәрәт риәјәт етмәк хусусән ва-чибдыр:

1. Режимин һәр бир тәләби мәғаләләүҗүн олмалы вә онун зәури олдуғу һәр шакирд үчүн ајдын олмалыдыр. Белә ки, шакирдләр режимдәки бу вә ја башга тәләбин кимин исә шыль-тағы нәтичәсиндә јох, зәури олдуғу үчүн даһил едилдијинә инанмалыдырлар.

2. Режим мүәјјән дөвр әрзиндә сабит олмалыдыр. Режими тез-тез дәјишмәк јарамаз. Чүнки тез-тез дәјишмәк режими бир-бири илә әләгәси олмајан сәрәнчамлар јығынына чевирир. Пе-дагожи шуранын гәрары илә гәбул едилмиш даһили интизам гәј-далары анчаг онун гәрары илә вә мүәјјән әсас олдуғу тәгдирдә дәјишдирилмәлидир.

Режим мүәјјән едилиб бүтүн шакирдләр изаһ олундуған сонра онун бүтүн маддәләрини ичра етмәјә һеч бир мүс-тәснаја вә күзәштә јол вермәдән, һәр бир шакирддән тәләб етмәк лазымдыр. Бу тәләб алышдырма үсулунын әсил чаныдыр.

Режимин јеринә јетирилмәсини тәләб етмәкдә ахыра гәдәр ардагчыл олмаг, тәләбин ичрасыны инадла тәмин етмәк тәрбијә ишиндә ән мүһүм шәртләрдәндир. Ушаг режимин тәләбинә үҗ-җүн һәрәкәт етмәмишсә, һәмнин дәғигәдә она нәсиһәт етмәклә иши битмиш һесаб етмәк олмас.

Режимин јеринә јетирилмәсиндә ушаға верилән тәләбләрини ваҗиплији әсас шәртдир. Бүтүн муәллимләр мүәјјән едилмиш режимин гәјдаларыны шакирдләрдән ејни дәрәчәдә тәләб етмә-лидирләр. Бу заман ушагда «режимә риәјәт етмәк олар» фик-ри әмәлә кәлмәз. Ушаг тәләбдә мүстәсананын олмамасыны көр-дүкдә, ону позмаға тәшәббус етмәз.

Режимин ичрасы үзәриндә нәзарәт ишинә шакирд коллек-тивини вә бу коллективини муәваккилләрини чәлб етмәк чох мү-һүмдур. Сон вахтлар Бақы шәһәринин бир чох мәктәбләриндә А. С. Макаренконын ушаг коллективни һагғындаки тәлиминә әәслаһараг, тојулмуш гәјдаларын бүтүн шакирдләр тәрәфин-дән данышыгсыз јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәт ишинә комсомол, пионер тәшкилатларыны вә шакирд комитәсини чәлб едирләр. Мәслән, Бақынын 14, 23, 46, 190 нөмрәли мәктәбләр-индә нөвбә илә бүтүн орта вә јухары синифләрин мәктәб үзрә бир күнлүк вә ја бир һәфтәлик нөвбәтчилији тәшкил едилир.

Синфин бүтүн шакирдләри өз нөвбәси олан күндә вә ја һәф-тәдә мәктәбдә јарым саат Ғабаг кәлир вә һәр кәс мәктәб үзрә мүәјјән едилмиш постларда дурур. Бу постлар гәјдаларын ән чох позула биләчәји јерләрдә—нәрдиванлар үстүндә, коридор-ларда, буфетдә, палтарасылан јердә вә с. мүәјјән едилир. һәр шакирд өз постунда даһили интизам гәјдаларынын позулмасына көз јетирир, гәјданын јеринә јетирилмәсини тәләб едир. Тәчрүбә

белә нөвбәтчилијин чох јахшы нәтичә вердијини көстәрир, һәмнин мәктәбләрдә гәјдалары позанлар кетдикчә азалыр.

Шакирдләрин өзләринин режим үзәриндә нәзарәт чәлб олунмалары һәр чәһәтдән хејирлидир. Гәјдаларын кешијиндә јалныз мүәллим дурмур, онларын ичрасы үзәриндә нәзарәт ишинә даһа чох адам чәлб едилир вә беләликлә нәзарәт һәртәрәфли олур вә гүввәтләнир. Гәјдаларын көзләнемәси ишиндә, ушаг коллективинин мүәллимә јахындан көмәк етмәсиндә ән фәјдалы чәһәт олур ки, нөвбәтчи олан вахт гәјдаларын көзләнилмәсини јолдашындан тәләб едән шакирд өзү кәлән дәфә бу гәјдалары позмагдан чәкинир. Зибил јерә атан шакирдә ону јердән көтүрүб зибил габына атмағы тәклиф едән нөвбәтчи шакирд өз нөвбәтчили к дәврү битдикдән соңра өзү јерә зибил атмас.

Алышдырма просесиндә тәдричилијә хүсусән фикир вермәк лазымдыр. Ушагда бирдән-бирә чохлу адәт јаратмаға чәһд едәркөн мүвәфәғијјәтсизлик баш верә биләр. Буна көрә һәр дәфә 2—3 јени адәтин јарадылмасына чалышмағ лазымдыр. Јени адәтләрин јарадылмасы заманы мүәллим көһнәләрин дә јаддан чыхмамасы тејдинә галмалыдыр.

Јени, јахшы адәтләр јаратмағла бәрабәр мүәллим бәзи ушағларда көк салмыш пис адәтләрин дә ләғв едилмәсинә чалышмалыдыр. Адәтләри тәрк етдирәркөн бир тәрәфдән зәрәрли һәрәкәтләрин јаранмасына сәбәб олан амилләри мүмкүн гәдәр ушағлардан узаглашдырмағ вә ејни заманда ушағын фәалијјәтини башға фәјдалы истигамәтә јөнәлтмәк лазымдыр. К. Д. Ушински һағлы оларағ дејир ки, әкәр пис адәти тәрк етдирәркән ејни заманда ушаға јени фәалијјәт үчүн имкан верилмәсә, о, көһнә гәјда үзрә һәрәкәт едәчәкдир. Чүнки ушағ фәалдыр. Онун пис фәалијјәтини дајандыраркән ону јени, јахшы фәалијјәтә гошмағ лазымдыр.

Пис адәти тәрк етдирмәк мүәллимләрдән сәбр истәјир. Бунун үчүн нәзарәти күчләндирмәк вә шакирдләрә узун мүддәт иш апармағ лазымдыр.

Әмәкдә вә ичтимаи ишләрдә иштирак етмәк. Ушағларын әхлаг тәрбијәсиндә онларын әмәкдә вә ичтимаи ишләрдә иштиракы чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Әмәк инсанын бүтүн варлығына тәсир едәрәк онун шәхсијјәтинин тәшәккүл вә инкишаф етмәсиндә олдуғча бөјүк рол ојнајыр.

Синфи чәмијјәтдә әмәјин истисмар мәнбәјинә чеврилмәси онун јүксәк мәнәви тәсирини хејли әксилтемишдир. Лакин инсанын һәр чүр истисмардан азад олдуғу бизим өлкәдә әмәјин әхлага тәсирини чох гүввәтләнир. Азад әмәкдә иштирак етмәк совет адмиларына шуурлардакы капитализм галығларыннан азад олмаға имкан јарадыр, онларын әмәк просесиндә совет вәтәнпәрвәрлији, социализм гуманизми, јүксәк шуурлу интизам, социалист мүлкіјјәтинә гәјғылы мунасибәт вә с. нәчнб әхлаг и сифәтләр кәсб етмәси үчүн гүввәтли амил кими тәсир көстәрир.

071
Әмәјин әхлага бу мүсбәт тәсирини кәч нәслин инкишафында даһа кәсәрли олур. Ушағ вә кәчнин әмәкдә иштиракы онун дүзкүн инкишафында һәләдичи рол ојнајыр.

В. И. Ленин Русија Коммунист Кәчләр Иттифагынын III гурултайындакы мәшһур нитгиндә јенијетмә вә кәчләрнин ичтимаи әмәк руһунда тәрбијә олунмасына хүсуси гүјмәт верәрәк, һәр бир шакирдин мәктәбдә охудуғу мүддәтдә мәнсулдар әмәкдә, ичтимаи әмәкдә иштирак етмәсини тәләб етмишдир. В. И. Ленин демишдир: кәч нәсл «...бүтүн өз тәлим вәзифәләрини елә гурмалыдыр ки, һәр күн һәр бир кәнддә вә һәр бир шәһәрдә кәчләр үмуми әмәк сәһәсиндә бу вә ја башға бир вәзифәни, һәтта ән хырда вә ән садә бир вәзифәни әмәли сурәтдә јеринә јетирсинләр»¹. Мәһз халгын фәјдасына үмуми әмәкдә иштирак едә-едә, үмуми ишдә өз күчү сәвијјәсиндә иштирак едә-едә јенијетмә вә кәч совет вәтәндашы сифәтләрини кәсб едир, өлкәмиз үчүн фәјдалы вәтәндаш олур.

Биздә әмәк Вәтәнә хидмәт етмәјин бир формасыдыр. Чүнки әмәк мәнсулу биринчи нөвбәдә чәмијјәтин фәјдасы, халгын рифаһ һалынын јахшылашдырылмасы үчүн сәрф едилир. Ушағы мәктәб јашындан етибарән ичтимаи-фәјдалы әмәкдә иштирак етдирмәк, ону халгын фәјдасына чалышдырмағ демәкдир.

ССРИ Али Советинин мәктәб һағгындакы Гануну тәлимин әмәклә, коммунизм гурмағ тәчрүбәсилә мөһкәм әлағләндирилмәсини тәлим вә тәрбијә ишиндә әсас принцип елан етмәк вә «мәктәбиләрин өз јашларына ујғун оларағ ичтимаи-фәјдалы әмәк формаларына јениш чәлб едилмәсини» тәләб етмәклә, онларын әхлаг тәрбијәсини дә јахшылашдырмағы нәзәрдә тутмушдур.

Мәктәбләрдә ушағлары комсомол, пионер тәшкилаты, шакирд комитәси хәтти илә ичтимаи ишләрә чәлб етмәк дә онларын тәрбијәсинә мүсбәт тәсир едир. Ичтимаи вәзифә дашыјан шакирд бу васитә илә коллективин мәнәфејинә чалышмаға алышыр.

Ичтимаи вәзифә дашымағ тапшырылан иш үчүн ушағларда мәнсулијјәт һисси тәрбијә едир, онлары тәшкилатчылығы алышдырыр.

Бүтүн бу јухарыда гејд едикләримиздән көрүндүју үзрә, әмәкдә иштирак етмәк ушағлары чәмијјәтимиздә јашајыб чалышмаға һазырламағла бәрабәр, онларда нәчиб әхлаг и кејфијјәтләрин дә тәрбијә олунмасына чох көмәк едир.

Әмәјин белә бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтинин нәзәрә аларағ мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда, әһләдә бүтүн шакирдләрин ичтимаи-фәјдалы әмәкдә вә ичтимаи ишләрдә чалышмасына наил олмағ лазымдыр.

Шакирдләрин әхлаг и тәрбијәсиндә ојун вә идман ролу. Ојун вә идман шакирдләрин физики тәрбијәсиндә мүһүм вәси-

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 300. Азәрнәшр.

тәләр олдуғу кими онларын әхлаги тәрбијәсиндә дә бөјүк рол ойнайыр. Ојун бүтүн јашларда ушағларын һәјатында бөјүк јер тутур. А. С. Макаренко ојунун әһәмијәтиндән бәһс едәрәк јазыр: «Јашлы адамдын һәјатында иш, фәалијәт, гуллуғ нә кими әһәмијәтә маликдирсә, ушағын да һәјатында ојун о гөдәр вачиб вә әһәмијәтлидир. Ушағ ојунда һәјәтирсә, бөјүјәндән сонра да бир чох чәһәтдән елә олачағдыр. Она көрә кәләчәк хадимин тәрбијәсә һәр шејдән әввәл, ојун просесиндә кечир»¹.

Ојун вә идманда иштирак едәркән ушағда бир чох әхлаги сифәтләр инкишаф едир.

Һәр шејдән әввәл ојун вә идман шакирдләр арасында јолдашлығ вә достлуғ һиссинин инкишаф етмәсинә чох көмөк едир. Чүнки ојунлар, адәтән, коллектив шәкилдә олур, ушағлар дәстәләрә бөлүнүрләр, һәр ушағ өз дәстәсинә дахил олан јолдашына көмөк етмәли, ону дардан гуртармалы олур. Бүтүн бунлар дәнә-дәнә төкрар едилдикдә јолдашлығ вә достлуғ һиссинин мөһкәмләнмәсинә сәбәб олур.

Ојун вә идман ушағлары һәм дә гајдаја алышдырыр. Чүнки ојун вә идман һәмишә мүйәјјән гајдаларла кечир вә бу гајдалары көзләмәк һәр кәс үчүн мөчбури олур. Гајдаја әмәл етмәјән, ону тез-тез позан ушағы шакирдләр өзләри ојундан чыхарыр, ону бу гајдалары көзләмәк мөчбури едир. Ушағлар бу гајдалара һәр дәфә әмәл етмәклә үмумијәтлә гојулмуш гајдалара әмәл етмәјә алышырлар.

Ишдә олдуғу кими, ојунда да бир ушағ она тапшырылан иш үчүн мөс'улијәт һисс едир, она тапшырылан саһәни доғрултмаға сәј едир. Бүтүн бунлар интизам вә мөс'улијәт кими әхлаги кејфијәтләрин тәрбијәси үчүн чох мүйүмдүр.

Ојун вә идман һәмишә иштиракчылардан физики вә мәнәви кәркилик тәләб едир. Макаренкоун дедији кими, «Һәр бир јашшы ојунда һәр шејдән әввәл әмәли сәј вә дүшүнчә сәји вардыр». Шакирд ојун вә идманда тез-тез тәсадүф едилән чәтин вә зийјәтдән гуртармағ, галиб чыхмағ үчүн өз сәјини, гуввәсини топламалы олур. Бу исә онда иради вә әхлаги кејфијәтләрин тәмрин олунмасына вә инкишаф етмәсинә сәбәб олур.

4. Рәғбәтләндирмә вә чезаландырма

Ушағларын әхлаг тәрбијәсиндә инандырма вә алышдырма үсулларындан башга рәғбәтләндирмә вә чезаландырма үсулларындан да истифадә олунур. Ушағы рәғбәтләндирмәк онун һәрәкәтләринә мүсбәт, чезаландырмағ исә мәнфи гијмәт вермәк дәмәкдир.

¹ А. С. Макаренко, Сечилмиш педагожи әсәрләри, 1950, сәһ. 376 Азәрнәшр.

Јашшы һәрәкәтә мүсбәт гијмәт вермәк, о һәрәкәти мөһкәмләтмәјә хидмәт етдији кими, пис һәрәкәтә мәнфи гијмәт вермәк, ондан әл кәмәјә сөвг едир. Ушағ әхлағлы һәрәкәт едәркән, ону тәрифләјирләр; о, бундан дахили һәзз алыр. Беләликлә тәрифләnmәк илә јашшы һәрәкәт арасында ассоциатив әлағ јараныр. Ушағ һәмин һәзз һиссини бир дә јашамағ үчүн јенә әхлағлы һәрәкәт едир.

Еләчә дә пис һәрәкәт чеза илә нәтичәләнир. Ушағ исә чезадан кәдәрләнир, изтираб чәкир. Бу изтираб һисси илә пис һәрәкәт арасында ассоциатив әлағ јараныр. Ушағ бир даһа һәмин изтираб һиссини јашамамағ үчүн о һәрәкәтдән әл чәкир.

Буна көрә јашшы һәрәкәт үчүн рәғбәтләндирмә вә пис һәрәкәтләр үчүн чезаландырма әхлаги тәрбијәдә тәсирли үсуллардандыр.

Һәр бир шәхс һәрәкәтләринин башғалары вә коллектив тәррәфиндән гијмәтләндирилмәсинә дигәтли мүнәсибәт бәсләјир. Ушағын исә тәррүбәси аз олдуғундан о, бу гијмәтләндирмәјә даһа чох еhtiјая һисс едир. Кичик јашлы ушағларын ата вә ја анасындан, бағча тәрбијәчисиндән тез-тез өз һәрәкәтләри һағында — «јашшымы етдим?» — дејә сорушмасы мө'лумдур. Кичик мәктәб јашында да, ушағ һәрәкәтләринин педагоғ вә ја коллектив тәррәфиндән нечә гијмәтләндирилмәсинә чидди мүнәсибәт бәсләјир. О, бу заман рәғбәтләндирмә вә чезаны чох һәјәчәнлә кејир. Рәғбәтләндириләркән ачыгдан-ачыға севинир, һәмин һисслә шад вә күмраһлыгла јашајыр; еләчә дә чеза аланда, бәзән көз јашлары төкүр. Буна орта вә јухары јашлы шакирдләр дә аз-чох мөһтачдырлар.

Шакирдин һәрәкәтләринә јашлыларын вердији мүсбәт вә ја мәнфи гијмәт ону өз һәрәкәтләри үзәриндә дүшүнмәјә, онлары гијмәтләндирмәјә сөвг едир вә бу, нәтичә етибарилә ажры-ажры әхлаги һәрәкәтләр һағында онда мүйәјјән анлајыш вә фикрин јаранмасына сәбәб олур.

Рәғбәтләндирмә вә чезаландырма анчағ рәғбәтләнән вә чезаланан шакирдә тәсир етмәклә мөһдуд галмыр. О, һәм дә ушағ коллективинә гуввәтли тәсир кестәрир. Ушағ коллективи өз үзвүнүн рәғбәтләндирилмәси вә ја чезаландырылмасындан ибрәт алыр. Рәғбәтләндирилмиш һәрәкәтләрә коллектив нүмүнәви, јашшы һәрәкәт кими бахыр вә онун һәр бир үзвү о һәрәкәтә чан атмаға чәһд едир. Еләчә дә ушағ коллективи чезаланмыш һәрәкәтә мәнфи һәрәкәт кими бахыр вә ондан чәкинмәјә чәһд едир.

Бизим тәрбијә системиндә рәғбәтләндирмә вә чезаландырмадан анчағ тәрбијә үсулу кими истифадә олунур.

Бизим мәктәбләримиздә рәғбәтләндирмә вә чезаландырма шакирдә инсан ләјағәтини тәрбијә етмәјә јөнәлир. Рәғбәтләндирмә ушағда өз гуввәсинә инам јарадыр, онда даһа јашшы олмағ үчүн әзм ојадыр. Еләчә дә чеза ушағы коммунист әхла-

ги чарчивәси даирәсиндә һәрәкәт етмәјә тәһрик едәрәк, ону инсан ләјагәтини итирмәкдән чәкиндирир.

Рәғбәтләндирмә вә чәзаландырманын әхлага белә мүсбәт тәһсини нәзәрә алараг онун тәтбиғини анчаг мүәллимин шәхси характериндән асылы етмәк олмаз. Бәјәнмә вә мезәммәт һәм мүәллимин һүгүгү вә һәм дә тәтбиғи лазым көрүлдүкдә, бөрчүдүр.

XV ФӘСИЛ

СОВЕТ ВӘТӘНПӘРВӘРЛИЈИ ВӘ ПРОЛЕТАР БЕЈНӘЛМИЛӘЛЧИЛИЈИ ТӘРБИЈӘСИ

1. Шакирдләри совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәнин вәзифәләри. Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси коммунист әхлағы тәрбијәсинин тәркиб һиссәсидир. Вәтәнпәрвәрлик һисси инсанын ән али вә ән дәрин һиссләриндән биридир. В. И. Ленин јазыр: «Вәтәнпәрвәрлик—әсрләр вә мин илләр боју вәтәнләрин бир-бириндән ажры олмасынын доғурдуғу ән дәрин дүғулардан биридир»¹. Бәшәријәтин тарихи инкишафында вәтәнпәрвәрлик һиссинин маһијәти вә тәзаһүр формалары јашајыш шәраитиндән вә инсанлар арасында олан әлағәләрин дәјишмәси илә бағлы олараг дәјишмиш вә инкишаф етмишдир. Совет адамларына хас олан совет вәтәнпәрвәрлији һисси вәтәнпәрвәрлијин ән јүксәк мәрһаләсини тәшкил едир.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси, кәнч нәсли социалист вәтәнинә һәдсиз сәдагәт руһунда, ону шуурлу вә фәал бир тәрздә севмәк руһунда, бүтүн гүввә вә табилијјәтләрини вәтәнин сәадәти уғрунда сәрф етмәк, әкәр лазым кәләрсә чаныны да бу јолда гурбан вермәји бачармаг руһунда тәрбијә етмәкдән ибарәтдир.

Коммунист партијасы кәнч нәслин совет вәтәнпәрвәрлији руһунда тәрбијә едилмәсинә хүсуси фикир верир.

Сов. ИКП XXI гурултајында сөјләдији мәрүзәдә Н. С. Хрушшов јолдаш гејд едир ки: «Партијамызын вә дөвләтин бүтүн идеолоғи иши совет адамларында јени кејфијјәтләри инкишаф етдирмәли, онлары коллективизм вә әмәјә мәнәббәт, социалист бејнәлмиләлчилији вә вәтәнпәрвәрлик, јени чәмијјәтин јүксәк әхлаг принципләри руһунда, марксизм-ленинизм руһунда тәрбијә етмәлидир»²

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсинин диггәт мәркәзиндә олмасынын сәбәби ондадыр ки, Бејүк Октябр социалист ингилабы вә совет гурулушунун гәләбәси нәтичәсиндә әмәл кәлмиш совет

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 28, сәһ. 186, Азәрнәшр.

² Н. С. Хрушшов, 1959—1965-чи илләрдә ССРИ халг тәсәруффатынын инкишафына даир контрол рәғәмләр һаггында, сәһ 60. Бақы, 1959.

вэтэнпэрвэрлији, коммунизм чөмијјәти гуручулуғунун игтидарлыг ~~тәрәкәт~~ түввәсинә чеврилмишдир. Совет адамларынын мә'нәви ситасы һәр шејдән әввәл онларын вәтәнә мөһәббәт һиссләриндә, вәтән уғрунда чани-дилдән фәалијјәт кәстәрмәләриндә тәзаһур едир. Совет адамларынын шуурлу интизам, әмәјә вә дөвләт әмлакына коммунист мүнәсибәти, социализм һуманизми, мәрдлик вә гәһрәмәнлыг кими жүксәк мә'нәви кејфијјәтләринин әсәсыны онларын вәтәнпәрвәрлик дуғулары, вәтәнпәрвәрлик әгидәләри тәшкил едир. Совет вәтәнпәрвәрлији совет адамларынын **апарычы әхлагы сифәтидир**. Мәһз она көрә дә кәңч нәслин совет вәтәнпәрвәрлији руһунда тәрбијә едилмәси коммунист әхлагы тәрбијәсинин ән мүһүм вәзифәси сајылыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси **пролетар бејнәлмиләлчилији** тәрбијәси илә сых бир сурәтдә әләгәдардыр. Совет адамлары өз вәтәнләринин аловлу вәтәнпәрвәрлији олмагла бәрәбәр харичи өлкәләрдә олан халгларын һүгүг вә истиггәлијјәтләринә һөрмәт едилрләр, халглар арасында һәмрәјлик, сүлһ вә достлуғ мүнәсибәти олмасына чалышылар.

Пролетар бејнәлмиләлчилији дүңјада бүтүн бөјүк вә ја кичик халгларын азадлығ вә истиггәлијјәтләрини тә'мин етмәји нәзәрдә тутур, тәләб едир. Кәңчләри пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәк — онлары ССРИ халгларынын гардашылығ достлуғу руһунда тәрбијә етмәк демәкдир, халг демократиясы өлкәләриндә јашајан халглара гардашылығ мүнәсибәти бәсләмәк руһунда тәрбијә етмәк демәкдир, дүңјанын бүтүн зәһмәткеш халглары илә достлуғ вә һәмрәјлик етмәк руһунда тәрбијә етмәк демәкдир. Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси һәр чүр милләтчилик вә космополитизм кими мүртәчә буржуа мәфкурәсинин талығлары илә мүбаризә апармағы да нәзәрдә тутур.

Беләликлә совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси гаршысына **ашағыдакы вәзифәләр** гојулуур:

1. Шакирдләрдә жүксәк **вәтәнпәрвәрлик** сифәти јетиндирмәк, онларда социалист вәтәнинә, онун халгларына, совет дөвләтинә, коммунист партијасына жүксәк севки һиссләрини инкишаф етдирмәк вә мөһкәмләндирмәк, вәтәни севмәји кәңчләрдә әгидә вә инам шөклинә салмағ.

2. Ушағ вә кәңчләрдә коммунизм гуручулары үчүн зәрури олан **вәтәнпәрвәрлик даяранышы**, **вәтәнпәрвәрлик вәрдиш** вә адәтләри јетишдирмәк. Вәтәнпәрвәрлик шакирдләрдә јалныз һиссләрдә дејил, һәм дә онларын фәалијјәтиндә ифадә олунмадылыр.

3. Ушағ вә кәңчләри халглар **арасында достлуғ**, башга халгларын зәһмәткешләринә һөрмәт руһунда тәрбијә етмәк.

2. Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин **васитә** вә јоллары. Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин вәзифәләри мәктәбдә бир-

дән дејил, тәдричән јеринә јетирилир. Мәктәбдә охудуғу мүддәтдә шакирддә олан вәтән анлајышы, халғ вә халглар анлајышы инкишаф едир, онун ата-анасына, аиләсинә олан мөһәббәти тәдричән кенишләнир доғма шөһәр вә ја кәндини, јашадығы јери, өлкәсини шуурлу бир сурәтдә севмәк дәрәчәсинә жүксәлир.

Елми биләкчәләр артыгча шакирддә вәтәнпәрвәрлик, вәтән шәрәфи, халгларын бејнәлмиләлчилик әләгәләри кими анлајышлар да дәринләшир вә мөһкәмләнир. Бир тәрәфдән доғма аиләсинә олан мөһәббәтин инкишафы, о бири тәрәфдән вәтәнпәрвәрлик анлајышынын әмәлә кәлмәси вә дәринләшмәси шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик һисси доғурур, онларда вәтәнпәрвәрлик даяранышы, вәрдиш вә адәтләринин јетишдирилмәси үчүн зәмин һазырлајыр. Өлкәмизи, онун сијасы гурулушунун капитализм гурулушундан үстүнлүјүнү, тәбии сәрвәтләрини вә көзәлликләрини өјрәндикчә вәтәнпәрвәрлик һисси дәринләшир. Өлкәмиздә олан һадисәләр, һәмчинин дүңјада баш вәрән мүһүм сијасы һадисәләр бу вә ја башга дәрәчәдә шакирдләрә тә'сир едир, онларда вәтән мөһәббәтини даһа да күчәндирир, халглар арасында һәмрәјлик, достлуғун фајдасыны, һәмчинин зәруријјәтини онлара дәрк етдирир.

Бүтүн бунлар кәстәрир ки, совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин вәзифәләрини мүвәфғијјәтлә јеринә јетирмәк үчүн һәм бүтүн тә'лим фәнләриндән, һәм дә синифдән вә мәктәбдәнкәнар бир сыра тәрбијәви тәдбирләрдән истифадә етмәк ләзимдыр.

3. Тә'лим просесиндә шакирдләрә совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси **вермәк јоллары**. Мәктәбин бүтүн тә'лим фәнләриндән бу мәгсәд үчүн истифадә етмәк мүмкүндүр вә ләзимдыр. Бу мәгсәд үчүн тарих дәрсләринин, хүсусән ССРИ тарихи дәрсләринин ролуну арыгча гејд етмәлијик. Тарих дәрсләринин әһәмијјәти һәр шејдән әввәл ондан ибарәтдир ки, әсләр вә мин илләрлә бир-бириндән ајры олан вәтәнләрин доғурдуғу вәтәнпәрвәрлик анлајышы вә идәјасынын маһијјәтини шакирдләрә дәрк етдирир, халгларда, онларын габатчыл адамларында вәтәнпәрвәрлијин мүхтәлиф пәкилләрдә тәзаһур етдијини тарихин парлаг мисаллары вә һадисәләри үзәриндә кәстәрир вә шөрһ едир. Тарих дәрсләри вәтәнин азадлығы вә истиггәлијјәтинин, вәтәнин јаделли ишғалчылар тәрәфиндән зәбт едилмәсинин нә демәк олдуғуну шөрһ едир, вәтәнинин азадлығы уғрунда халгларын ганлар төкәрәк вурушмасынын нә демәк олдуғуну парлаг мисаллар үзәриндә баша салыр вә беләликлә ишғалчылара гаршы шакирдләрдә нифрәт һисси ојадыр. ССРИ тарихи ушағлар вәтәнпәрвәрлијә аид зәңкин материал верир. Өлкәмизин узағ кәчминин өјрәнөркән шакирдләр, икид халғымызын әслрләр боју јаделли ишғалчыларла гәһрәмәнчасына вурушарағ өлкәнин азадлығыны мүдафиә етдијини көрүр. Шакирдләр рус халғынн вә Русијада јашајан башга халгла-

рын јаделли ишгалчылары гаршы вэ өз сээдэти уғрунда апардыгы мубаризэ тарихини өйрөңирлэр.

Мәсәлән, рус халгынын алман ритсарларына, Полша панларына, Напалюн гошунларына в. с., Загафгазија халгларынын эрәб халифаларына, османлы пашалары вэ Иран шаһларына гаршы апардыглары азадлыг муһарибеларына аид шакирдләрә өйрөдилән тәлим материалы совет халглары өмдадынын узг кечмишләрде белә дүшмәнә баш өймәдијини, вәтәни шәрәфи вэ истиглаллјјәти үчүн чанларындан вэ ганларындан кечдикләрини көстөрир, шакирдләрде вәтәнпәрвәрлик хиссини дәринләшир.

Тарих дәрсләриндә мүүллим шакирдләрә һәм дә зәһмәткеш халгларын чар Русијасында кечирмиш олдуғу ағыр вәзијјәтләриндән мәлумат верир.

Шакирдләр зәһмәткеш рус халгынын, һәмчинин Русијадә јашајан башга халгларын чаризмә гаршы мубаризәси илә таныш олурлар.

Шакирдләр тарих дәрсиндә Коммунист партијасынын тарихи, Бөјүк Октјабр сосналист ингилабынын јаранмасы илә таныш олурлар. Бу мәлуматын, кәнч нәслин тәрбијәсиндә хусуси ролу вардыр, чүнки кәнч нәсл мәнһус кечмиши көрмәмишидир.

Шакирдләр совет һөкүмәти вэ Коммунист партијасынын рәһбәрлјји алтында совет халгынын сијаси, иғтисади вэ мәдәни гәләбәләри, вәтәндаш муһарибәси вэ Бөјүк Вәтән муһарибәсиндә көстәрдији һәдсиз гәһрәмәнлыгларла таныш олурлар.

√ Тарих дәрсләриндә шакирдләр совет халглары арасында олан гардашлыг достлуғунун көкләрини, онун инкишафыны вэ мөһкәмләнмәсини, бу достлуғун совет чәмијјәтинин инкишафы үчүн гүввәтли бир амил олдуғуну дәриндән дәрк едирләр.

Тарих дәрсләриндә буржуа вәтәнпәрвәрлијинин ријакарлығы, өз шәхси мәнфәәтләри хатиринә истимсарчыларын вәтәни сатдыглары, буржуа вәтәнпәрвәрлији әсасында милләтчилик вэ иргчлик идејаларынын дурдуғу, империалистләрин, хусусән АБШ империалистләринин космополитизм идејалары пәрдәси алтында мүстәмләкәчилијин јени формасыны тәтбиғ етмәјә чалышмалары ифша олунур.

√ Тарих дәрсләриндә һәм дә ајдынлашдырылыр ки, мүасир капиталист өлкәләриндә дә вәтәнләрини сәдагәтлә севәнләр, иш башында олан варлылар дејил, зәһмәткешләр, биринчи нөвбәдә фәһлә синфи вэ онун авангарды олан коммунист партијасыдыр. Мәһз она көрә дә сүлһү, демократијаны, соснализм гәләбәләрини мүдафиә етмәк үчүн совет халглары, халг демократијасы өлкәләри халглары вэ капиталист өлкәләринин зәһмәткеш халглары арасында һәмрәјлик вэ достлуғун мөһкәмләндирилмәси әзуријјәти шакирдләрә ајдынлашдырылыр.

Бүтүн бунлар шакирдләрде вәтәнпәрвәрлик хиссини инкишаф етдирмәјә, бејнәлмиләтчилик дуғуларынын дәринләширилмәсинә чох јакшы көмәк едир.

ССРИ Конститусијасы дәрсләри дә бу мәгсәд үчүн чох мүһүм бир васитәдир. Совет вәтәнпәрвәрлијинин әсасыны совет гурулушунун капитализм гурулушундан үстүнлүгү тәшкил едир. Мәһз она көрә дә ССРИ Конститусијасы дәрсләриндә чанлы мисалларла совет сијаси, иғтисади вэ мәдәни гурулушунун ән демократик, ән габагчыл бир гурулуш олдуғу ајдынлашдырылыр. Мәһз совет гурулушунда зәһмәткешләрин әмәк, тәһсил вэ истираһәт һүғутлары тәмин едилер. Конститусија дәрсләриндә һәм дә вәтәндашларын шәрәфли вәзифәләри вэ биринчи нөвбәдә өлкәнин шәрәфини горумағ, вәтәни мүдафиә етмәк вәзифәси баша салыныр.

Конститусија дәрсләриндә шакирдләрә мәлум олур ки, ССРИ-дә јашајан бүтүн милләтләр бәрәбәр һүғуга маликдирләр, һеч бир милләт башгаларына нисбәтән имтијазә малик дејилдир, бу исә онлар арасында гаршылыгылы инам, гардашлыг достлуғу үчүн әсасдыр. Шакирдләрә ајдын олур ки, ССРИ азад халгларын, мүстәгил республикаларын гардашлыг аиләсини тәшкил едир. Беләликлә шовинизм вә јерли милләтчилијин галыгларына гаршы чидли мубаризә апарылмыш олур.

Бүтүн бунлар шакирдләрде совет милли иғтихар хисси ојадыр, бу хисси инкишаф етдирир.

Шакирдләри совет вәтәнпәрвәрлији вэ пролетар бејнәлмиләтчилији руһунда тәрбијә етмәк үчүн дил вэ әдәбијат дәрсләринин дә әһәмијјәти бөјүкдүр.

Коммунист партијасынын Ленин милли сијасәтинин гәләбәси нәтиҗәсиндә Совет Иттифагы халгларынын ана дили вэ әдәбијјәти күндән-күнә инкишаф едир, зәнкинләшир. Ана дили дәрсләриндә шакирдләр дилин хусусијјәтләри вэ инчәликләри илә таныш олур, ана дилинә, ону јарадан халга онларда даһа чох мәһәббәт хисси ојаныр. Азәрбајҗан әдәбијјәти, рус әдәбијјәти, ССРИ халглары әдәбијјәти үзрә көркәмли әсәрләрлә, бу әсәрләрде верилән вәтәнпәрвәрлик идејалары, гуманизм идејалары илә таныш олдуғда вәтәнә мәһәббәт хисси онларда күчләнир, онлар өз халгларынын, бүтүн ССРИ халгларынын зәнкин мәдәнијјәтини даһа чох севириләр.

Совет Иттифагында јашајан бүтүн халгларын кәнчләри өз ана дилләрини өйрәнмәклә бәрәбәр рус дилини дә севә-севә өйрәнирләр, чүнки бу дил Совет Иттифагы халгларына бир-бирини баша дүшмәјә, бөјүк рус мәдәнијјәтиндән вэ бөјүк Ленинин әсәрләриндән истифадә етмәјә имкан верир.

Бүтүн бунлар кәнчләрин совет вәтәнпәрвәрлији вэ совет халгларынн гардашлыг достлуғу руһунда јетишмәси үчүн әл-веришли шәраит јарадыр.

Харичи дилләрин өрјәнилмәси дә гисмән бу мәгсәдә хидмәт едир. Алман, инкилис, франсыз дилләрини билмәклә о халгларын мәдәнијјәти илә таныш олмағ үчүн имкан јараныр ки, бу да халглар арасында һәмрәјлијин инкишафына көмәк едир.

Чографија дәрсләри дә шакирдләрә совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсини ашылајыр. Шакирдләр чографи кәшфләрә таныш оларкән бөјүк рус сәјјаһларынын (мәсәлән, Прижевалски, Михлухо-Маклај вә с.) илә таныш олурлар. һәмнин сәјјаһларын бөјүк гәһрәмәнлыгылары кәчкнләрдә кечмишимизә мөһәббәт ојатмаја билмәз.

Совет дөврүндә совет чографија алимләринин кәшфләри вә көркәмли елми наилијәтләри, һазырда Арктика вә Антрактидада апарылан гижмәтли елми-тәдгигат ишләрини кәчкнләримиз өјрәнәркән совет елмини вә совет гурулушуну даһа дәриндән севирләр.

Б Шакирдләр чографија дәрсләриндә совет Вәтәнимизин бөјүкүлүнү, онун итисади гүдрәтини, түкәнмәз табиин сәрвәтләрини өјрәнирләр. Мәктәбли кәчкнләримиз чографија дәрсләриндә Совет Иттифагынын бөјүк наилијәтләри илә, кәнд тәсәррүфаты вә сәнајә сәһәсиндәки сүр'әтли жүксәлиши илә таныш олурлар. Бунлар да учсуз-бучагсыз олан өлкәмизи, онун түкәнмәз сәрвәт вә гүдрәтини шакирдләрә севдирир.

У Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси үчүн физика, кимја, ријажит вә с. фәнләрин дә мүәјјән ролу вардыр. Бу фәнләрин тәдريسиндә мүәллим кечмиш рус вә совет алимләринин өлдә етмиш олдугылары бөјүк наилијәтләри шакирдләрә баша салмалыдыр. Һал-һазырда совет алимләринин јени наилијәтләри илә шакирдләри таныш етмәлидир.

Мүәллим совет гурулушунун ССРИ-дәки гардаш халгларын елми, техника, инчәсәнәт сәһәсиндә сүр'әтлә инкишаф етмәләринә бөјүк шәраит јаратдығыны әјани олараг баша салыр. Бүтүн бу мәлуматлар мәктәблиләрдә вәтәнә вә совет гурулушуну бөјүк мөһәббәт ојадыр вә инкишаф етдирир, онлары пролетар бейнәлмилләлчилији руһунда тәрбија етмәјә хидмәт едир.

Совет мәктәблисинин вәтәнпәрвәрлик вә бейнәлмилләлчилик тәрбијәси тәкчә дәрсләрдә дејил, һәм дә синифдән вә мәктәбдән-кәнар ишләрдә апарылыр.

Синифдән кәнар тәдбирләр вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бейнәлмилләлчилији тәрбијәси вермәк јоллары.

Совет мәктәблисинин вәтәнпәрвәрлик вә бейнәлмилләлчилик тәрбијәси тәкчә дәрсләрдә дејил, һәм дә синифдән вә мәктәбдән-кәнар ишләрдә апарылыр.

Синифдән кәнар тәдбирләр оху, охучулар конфрансы, әдәби кечәләр, диспутлар тәһәззәһләр, габатчыл адамларла көрүш, кино вә театрлар коллектив тамаша тәшкил етмәк вә с. бүтүн бунлар мәктәблиләрин дунјакөрүшүнү кенишләндирир, онларда вәтәнпәрвәрлик һиссини даһа да гүввәтләндирир.

Бу мәсәд үчүн јухары јашлы мәктәблиләрә күндәлик һәјәтимизин мүхтәлиф сәһәләринә даир сijas мәлумат вермәји тәшкил етмәк чох фәјдалыдыр. Мәсәлән, сәнајә вә кәнд тәсәррүфатымизин јени жүксәлишини тәмин етмәк үчүн гәбул едилән тәдбирләрдән, бейнәлхалг вәзигәндән вә с. шакирдләрә мәлумат вермәк онлары чох марагландырыр.

Сijas мәлуматын әјани олмасы үчүн шүарлар, плакатлар вә хәритәләр тәртиб едилди, әлагәдар фәктлар вә мисаллар топ-

ланыр, Вәтән мүһарибәси вә эмәк чөһбәси гәһрәмәнларынын һәјәтларындан мисаллар чөкилир, әдәбијат классикләринин әсәрләриндән истифадә едилди.

Бүтүн бунлар мәктәблиләрдә халга вә вәтәнә мөһәббәт ашыламагдан башга оларда чәсарәт вә мәрдлик һисси ојадыр. Синифдәнкәнар оху да бу мәсәд үчүн дәрјәли тәдбирдир. Чалышмаг лазымдыр ки, мәктәбин китабханасында һәмишә вәтәнимииз һаггында мүхтәлиф китаблар олсун. Синифдәнкәнар оху үчүн шакирдләрә мәсләһәт көрүлән китабларын сijasы тугулмалыдыр. Охунан китабларын мәзмунуну, орадакы вәтәнпәрвәрлик идејяларыны шакирдләрә даһа ајдын етмәк үчүн конфранслар, сөһбәтләр, әдәби диспутлар тәшкил етмәк лазымдыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бейнәлмилләлчилији тәрбијәсиндә кино вә театрларын да бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсиндә өлкә илә танышлыг, өлкәјә сәјаһәт вә јүрүшләрин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр. ССРИ-дә 1947-чи илдә 3 млн, 1948-чи илдә 6 млн, 1949-чу илдә 8 млн мәктәбли өлкәјә сәјаһәт етмишдир.

М. И. Калинин 1940-чы илин јанварында бүтүн Русија вилајәтләри маариф шөбәләринин мушавирәсиндә демишдир: «Биз һаымыз вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси һаггында чох данышырыг, анчаг бөр тәрбија вәтәни дәриндән танымаг әсасында јараныр. Буна көрә дә јерли чографијаны мәктәблиләрә танытмаг лазымдыр».

Мәктәбдәнкәнар тәдбирләри мүнғәзәм вә сәмәрәли тәшкил етдикдә мәктәблиләр вәтәнимизин бир чох тәбиин сәрвәтләрилә јахындан таныш олур вә ону севирләр. Адәтән өлкәшүнәсалыш ишләри белә маршрут әсасында апарылыр: «Өлкәмизин тарихи, совет дөврүндә онун тәсәррүфат вә мәдәнијјәти», «Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләри үзрә», «Көркәмли адамларымыздан—јазычы, рәссам, Вәтән мүһарибәси вә эмәк гәһрәмәнлары, алимләримизин анадан олдугылары вә јарадычылыг фәалијјәти кәстәрдикләри јерләрә танышлыг»; «Бизим доғма тәбиәтимиз—чајлар, мешәләр, чәмәнликләр, јералты мәдәнләр» вә с. кәстәрмәк бураја дахил едилди.

Мәктәблиләрин совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсиндә бөјүк рол ојанан тәдбирләрдән бири дә ингилаб бајрамлары күнләринә әтрафлы һазырлашмаг вә һәмнин күнләрин гәнтәһәли гејд едилмәсидир.

Белә күнләрә һазырлашма вә онлары кечирмәк шакирдләрдә руһ жүксәклијинин инкишафына сәбәб олур. Тарихи күнләри гејд едәркән ушагларын алдығы тәсирләр узун заман јада сахланылыр.

Шакирдләри пролетар бейнәлмилләлчилији вә совет халгларынын гардашлыг достлуғу руһунда тәрбија едилмәси үчүн мүхтәлиф гардаш республика мәктәбләри, һәмчинин совет мәктәбләри илә халг демократијасы өлкәләринин мәктәбләри арасында јазышма тәшкил етмәк дә фәјдалыдыр. Көндәриләси мөкту-

Бун тәртибиндә шакирдләрин билаваситә иштирак етмәси, јаздылары мәктүба алынған чавабын синифләрдә, пионер топланышларында охунмасы ушагларда достлуг һисси ојадыр, инкишаф етдир.

Бу чүр мәктубларда адәтән мәктәблиләрин тә'лим вә тәрбијә саһәсиндә әлдә етдикләри наилијјәтләрдән, апардыглары ичтимаи-фајдалы ишләрдән, республиканын игтисади вә мәдәни наилијјәтләриндән, мәктәбин хидмәт етдији колхозун вә с. наилијјәтләриндән јазырлар.

Мә'лум олдуғу кими ушаг вә кәнчләрин коммунист тәрбијәсиндә ичтимаи-фајдалы ишләрин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр. Шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик давраышына аид вәрдиш вә адәтләр тәрбијә етмәк үчүн онлары өз күчләри даирәсиндә вәтәнә вә халга хидмәт етмәјә алышдырмаг лазымдыр.

Мәктәблиләрин көстәрдикләри конкрет ичтимаи-фајдалы ишләр онлара вәтәнпәрвәр олмағы ашылајыр. Тә'лимдә олдуғу кими ичтимаи-фајдалы ишләрин ичрасында да шакирдләрин психи просесләри инкишаф едир, ејни заманда вәтәнпәрвәрлик һисси там шүүрлу форма кәсб етмәјә башлајыр.

Нәһәјәт шакирдләрдә гуручулуг, тәшәббүскарлыг вәрдишләри, һәм дә ичтимаи-фајдалы ишләр ичра етмәк вәрдишләри әмәлә кәлир.

Бир чох мәктәбләримизин бу саһәдә олан башлыча нөгсаны ондан ибарәтдир ки, вәтәнпәрвәрлик һаггында нәзәри мә'лумат вермәклә кифәјәтләнирләр. Синифдә ајры-ајры фәнләрин тә'лиминдә вәтәнпәрвәрлијин әһәмијјәти һаггында данышмаг, һәтта шакирдләри вәтәнпәрвәрлијин әһәмијјәтинә инандырмаг јенә дә аздыр. Әсас мәсәлә шакирдләрин әмәли ишләрдә вәтәнпәрвәр олмаларына, даһа доғрусу вәтәнпәрвәрлик әгидәләринин тәләбинә әмәл етмәләринә наил олмагдыр. Она көрә дә биринчи синифдән тутмуш тәдричән шакирдләри вәтәни, халгы севмәјә, халга ишдә хидмәт етмәјә алышдырмаг лазымдыр. Шакирдләр сөзлә ишин вәһдәт тәшкил етмәсинә мәктәб һәјатында адәт етмәлидирләр.

XVI ФӘСИЛ

ӘМӘЈӘ ВӘ ИЧТИМАИ МҮЛҚИЈЈӘТӘ КОММУНИСТ МҮНАСИБӘТИ ТӘРБИЈӘСИ

1. Әмәјә коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин вәзифәләри.

Әмәјә коммунист мүнәсибәти јени әхалаги бир кејфијјәтдир ки, бу, әмәјин азад олдуғу социализм өлкәсиндә доғмуш вә инкишаф етмәкдәдир.

Әмәјә коммунист мүнәсибәти социализмдән коммунизмә кечмәк үчүн ән мүнүм шәртләрдән бирини тәшкил едән әмәк мәһсулдарлығынын јүксәдилмәсинә хидмәт едир. Социализм гурулушунун бәргәрар олмасы сајәсиндә әмәк, капитализм шәраитиндә олдуғу ағыр мүкәлләфијјәтдән, өлкәмиздә һәр бир адам үчүн шәраф ишинә вә вәтәндашыг борчуна чеврилмишдир.

Өлкәдә чәмијјәтин хејринә сәрф едилән һәр чүр намуслу вә фајдалы әмәк социализм чәмијјәтиндә јашајан вә онун не'мәтләриндән истифадә едән һәр бир вәтәндашын мүгәддәс вәзифәси олмушдур.

Бу мүгәддәс вәзифәни һәр бир совет адамынын шүүрлу бир сурәтдә дәрк етмәси вә јеринә јетирмәси лазымдыр. Она көрә дә кәнч нәслин әмәјә коммунист мүнәсибәти руһунда тәрбијә едилмәси актуал бир вәзифә кими гарышда дурур.

Әмәјә коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин—әмәк тәрбијәсинин үмуми вәзифәси кәнч нәсли елә јетишдирмәкдән ибарәтдир ки, о, бүтүн гүввә вә габиллијјәтләрини максимал дәрәчәдә коммунизм чәмијјәти гуручулуғуна сәрф етсин.

Әмәјә коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин бөјүк әһәмијјәти ондан ибарәтдир ки, кәнч нәсли коммунизм принципинә әсасән ишләмәјә, јә'ни «һәр кәсдән габиллијјәтинә көрә, һәр кәсә тәләбатына көрә» принципинә әсасән ишләмәјә һазырлајыр.

Бу исә кәнч нәсли коммунист әмәјинә адәт етдирмәк, коммунист әмәји сәрф етмәјә алышдырмагла јеринә јетирилә биләр. Коммунист әмәјинин маһијјәтини шәрһ едәрәк В. И. Ленин көстәрир ки, сөзүн даһа мәһдуд вә чидди мә'насында бу. «көнүллү әмәкдир, нормадан харич әмәкдир, әвзини алмаг мүлаһизәси

олмадан, өзөзини алмаг шәрти гојулмадан сәрф олунан эмәкдир, үмүмун хејри үчүн чалышмаг адәтиндөн вә үмүмун хејри үчүн чалышмаг зәурәтинә шүурлу (адәт шәкли алмыш) мүнәсибәтдән доған эмәкдир, сағлам организмн тәләбатындан доған эмәкдир»¹.

Бу чүр сәчијә дашыјан коммунист эмәји, артыг социалист истәһсалатында көк салмаға башламышдыр. Өлкөдә истәһсалатын мүхтәлиф сәһәләриндә сон заманларда јарадылмыш вә кетдикчә кенишләнмәкдә олан коммунист эмәји бригадаларынын фәалијјәти бу чәһәтдән парлаг нүмунәдир. Вәзифә, бүтүн вәтәндашларын коммунист эмәји сәрф етмәсини тәмин етмәкдән ибарәтдир. Бу исә һәр шејдән өввәл көнч нәслин эмәји коммунист мүнәсибәти руһунда тәрбијә едилмәсиндән асылыдыр.

Мәһз она көрә дә коммунист партијасы бүтүн совет адамларынын «эмәк тәрбијәсинә, эмәји шүурлу, коммунист мүнәсибәтинин инкишаф етдирилмәсинә тәрбијә ишиндә мәркәзи јер вәһир. Биз буна наил олмаға чалышырыг ки, бүтүн мадди вә мәнәви нәмәтләр јарадан эмәк адамларын ән биринчи һәјәти тәләбатына чеврилсин»².

Эмәји коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин әсас эмәли вәзифәләриндән бири эмәјин коммунизм гуручулуғунда ролуну шакирдләрә дүзкүн дәрк етдирмәкдән ибарәтдир. Шакирдләри елә јетишидирмәк лазымдыр ки, онлар чәмијјәтдә бүтүн мадди вә мәдәни нәмәтләрин эмәк нәтичәсиндә эмәлә кәтирилдијини, инсанын эмәк вәситәсилә тәбиәти дәјишидирдијини, эмәк сәрф етмәк просесиндә инсанын өзүнүн инкишаф етдијини ајдын бир сурәтдә баша дүшсүнләр. Ајдын олмалыдыр ки, эмәк нә ојун, нә дә әјләнчә дејил, биринчи һәјәти тәләбатдыр, «эмәк чанын чөвһәрдир». Ајдын олмалыдыр ки, эмәк һәр бир вәтәндашын мүғәддәс борчудур—«Ишләмәјән ишләмәз». Мәктәбин һәјәтлә әләгәсини мөһкәмләтмәк һаггында Ганун тәләб едир ки: «Ушағларын кәләчөкдә ичтимаи-фајдалы эмәкдә иштирак етмәли олдуғлары фикрини тәлмин биринчи илләриндән онлара ашыламаг зәури һесаб едилсин». Эмәк тәрбијәсинин икинчи эмәли вәзифәси ашағы синифләрдән етибарән шакирдләри эмәји вә эмәк адамларына һөрмәт етмәји, эмәкдән гачмаг дејил, эмәји севмәји алышдырмагдан ибарәтдир. Шакирдләри елә јетишидирмәк лазымдыр ки, онлар фәалијјәтсизлијин чансыхычылығыны дәрк етсинләр, эмәкдән онуң мүсбәт нәтичәләриндән зөвг алмағы һисс етсинләр, онлар эмәјин һәр нөвүнү, тәкчә зәһни эмәји дејил, һәм дә физики эмәји севсинләр, буна адәт едиб алышсынлар. Шакирдләрә ајдын олмалыдыр ки, коммунизм чәмијјәтиндә истәһсалатын

22

автоматлашдырылмасы вә механикләшдирилмәси нәтичәсиндә физики эмәк сон дәрәчә јүнкүлләшдирилчәкдир, инсаны үзән бир чох ағыр пешәләр арадан галхыр вә кәләчөкдә дә арадан галхачағдыр. Лакин бунуна бәрабәр физики эмәк галачағдыр, «физики эмәк олмәзсә, бәдәни мөһкәмләндирән вә онун һәјәт фәалијјәтини артыран јарадычы вә фәрәһли эмәк олмәзсә, инсан аһәнкар сурәтдә инкишаф едә билмәз»¹.

Эмәк тәрбијәсинин ән мүнһүм эмәли вәзифәләриндән бири дә кәләчөк фәалијјәтләри үчүн өз гүввә вә габилитәтләринә мұвафиг олан пешә сәчмәкдә шакирдләрә әлверишли имкан јаратмагдан ибарәтдир.

Коммунизм гуручулуғунда һәр чүр ичтимаи-фајдалы эмәк гижмәтлидир. Һәр бир совет адамы она тапшырылан вәзифәни јеринә јетирмәји борчлудур. Лакин инсан гүввә вә габилитәтләринә мұвафиг олан эмәк сәһәсиндә өзүнү даһа јахшы көстәрир, эмәјиндән даһа чох зөвг алыр. Эмәк тәрбијәсинин вәзифәси көнч оғлан вә гызлар ичтимаи эмәк сәһәсиндә даһа дүзкүн јер тутмағда көмәк етмәкдир. Эмәк тәрбијәсинин мәркәзи вәзифәси, шакирдләри физики вә зәһни эмәли эмәк вәрдишләри илә силаһландырмагдан, онлары мұәјјән эмәк сәһәсиндә ишләмәји һазырламагдан ибарәтдир. Эмәјин мұәјјән сәһәсиндә мәс'улијјәт һиссилә систематик вә планла ишләји билмәк, эмәк просесиндә гаршыја чыхан чәтинликләри бөјүк һәвәс вә мәнәтлә јох едә билмәк мәһз бу вәзифә илә әләғдардыр. Нәһәјәт, эмәк тәрбијәсинин мүнһүм бир вәзифәси дә шакирддә эмәк мәдәнијјәти јетишидирмәкдир.

Эмәк мәдәнијјәти тәрбијә етмәк дедикдә: шакирдләрдә иш јерини сәлигәдә сахламаг адәти эмәлә кәтирмәк, ишә чәлд бир сурәтдә башлаја билмәк, иши сәмәрәли сурәтдә планлашдыра билмәк, вахты дүзкүн гижмәтләндирә билмәк бачарығы јетишидирмәк нәзәрдә тутулур. Шакирд физики вә зәһни эмәјин сәмәрәли пријом вә үсулларыны тәтбиғ едә билмәји, эмәклә истираһәтини тәнзим едә билмәји, ишинин нәтичәсинә дүзкүн гижмәт вәрә билмәји алышмалыдыр. Эмәк мәдәнијјәтинә бир сыра тәшкиләти вәрдишләр дә дахилдир: о чүмләдән коллективдә эмәк сәрф едә билмәк, јолдаша көмәк едә билмәк, иш јолдашлары арасында иши дүзкүн бөлүшдүрә билмәк, коллектив эмәкдә јарыш вә гаршылығлы јардым тәшкил едә билмәк вә с.

Эмәји коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин бу эмәли вәзифәләри, совет адамларынын үмуми дүнјәкөрүшү илә әләғдардыр вә ондан доғур. Она көрә дә шакирдин эмәк тәрбијәси, тәчрид едилмиш бир шәкилдә дејил, бүтүн коммунист тәрбијәси системиндә јеринә јетирилир.

¹ «Мәктәбин һәјәтлә әләгәсини мөһкәмләтмәк вә ССРИ-дә халг маарифи системини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» Ганундан.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 30, сәһ. 536, Азәрнәшр.

² Н. С. Хрушшов, 1959—1965-чи илләрдә ССРИ халг тәсәрруфатынын инкишафына даир контрол рәгәмләр һаггында, сәһ. 64, Бақы, 1959.

2. Эмәжә коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин асас васитәләри

Эмәжә коммунист мүнәсибәти тәрбијәси, бүтүн тә'лим-тәрбијә процесиндә шакирдләрин көстәрдикләри һәр нөв фәалијјәт, сәрф етдикләри һәр нөв эмәк васитәсилә јеринә јеттирилди. Шакирдләр әсәсән тә'лимдә, ичтимаи-фәјдалы ишдә, мәишәт әмәјиндә вә ојунда фәалијјәт көстәрирләр. Бунларын һәр биринин эмәк тәрбијәсиндә мүйәјјән ролу вардыр.

Тә'лим ишләри. Тә'лим шакирд әмәјинин әсас нөвүдүр. Лакин тә'лим дедикдә, буну тәкчә үмүмитәһсил фәнләринин тәдрисиндән ибарәт дејил, һәм дә политехники вә эмәк тә'лиминдән, о чүмлөдән истеһсалат тә'лиминдән ибарәт баша дүшмәк ләзимдыр. Тә'лим әмәји тәшкилинин әсас принципләри, форма вә үсуллары дидактика бәһсиндә шәрһ едилмишдир. Бурада исә, эмәк тәрбијәси нөгтеји-нәзәриндән тә'лимин нә кими әһмијјәти олдуғуну шәрһ етмәклә кифәјәтләнәчәјик.

К. Д. Ушински һағлы оларағ көстәрмишдир ки, тә'лим ојун дејил, чидди әмәкдир вә шакирдләр бу әмәји севмәлидирләр. Тә'лимин эмәк тәрбијәсиндәки ролу һәр шејдән әввәл ондан ибарәтдир ки, шакирдләри тәдричән, аддымбаадды ишләмәјә, һәтта марағланмадығлары ишә алышдырыр. Шакирдләр тә'лимдә сәрф етдикләри әмәјин нәтичәләрини қордүкчә, јени-јени билдик вә вәрдишләр газандығча тә'лим әмәјини даһа чоһ севирләр, онун чәтиликләриндән горхмур, бу чәтиликләри јох етмәјә, кәркин фәалијјәт көстәрмәјә, сәјлә ишләмәјә алышырлар.

Шакирдләрин мүстәгил ишләрини мәктәбдә вә евдә дүзкүн тәшкил етмәклә, онлара ләзим тәләбләр вермәк вә нәзарәт етмәклә, ишләринин нәтичәсинә әдаләтлә гиймәтләр вермәклә шакирдләрдә мүнһүм иради кејфијјәтләр, о чүмлөдән ишдә мәс'улијјәт һисси, иши даһа јахшы бир сурәтдә јеринә јетирмәјә чәһд етмәк, мүнтәзәм бир сурәтдә фәалијјәт көстәрмәк кејфијјәтләри јетишдирилди.

Тә'лимин эмәк тәрбијәсиндә бөјүк ролу һәм дә психоложи чәһәтдән шакирдләри әмәјә, хүсусән физики әмәјә һазырламағдан ибарәтдир.

Комсомолун XIII гурултајында (1958) Н. С. Хрушшов јолаш дедишдир: «Һәр бир оғлан, һәр бир гыз билмәлидир ки, о, мәктәбдә охујаркән өзүнү әмәјә һазырламалыдыр, инсан үчүн, чәмијјәт үчүн фәјдалы олан нә'мәтләр јаратмаға һазырламалыдыр. Ата-аналарынын вәзијјәтиндән асылы олмајарағ, һәр бир кәнчин бир јолу олмалыдыр: охумаға кетмәк вә охујуб гуртардығдан сонра ишләмәк». Шакирдләри психоложи чәһәтдән ичтимаи-фәјдалы ишләрдә, әмәкдә иштирак етмәјә һазырламағ тәдрисин биринчи илләриндән башланмалы вә бүтүн тә'лим мүддәтиндә давам етмәлидир. Бунун әһмијјәти ондан ибарәтдир ки, шакирдләр, шуурлу бир сурәтдә әввәлчәдән дәрк едирләр ки, онлар коммунизм гуручулуғунда фәал сурәтдә әмәкдә

иштирак етмәлидирләр, габиліјјәтләриндән асылы оларағ әмәјин мүйәјјән саһәсиндә өзләринә јер тутмалыдырлар, чәмијјәтин тәләби вә мәнфәәтинә уғун оларағ, һәм дә өз арзуларына кәрә бир эмәк саһәсиндән о биринә кечә биләрләр. Онлар үчүн ајдын олмалыдыр ки, һәр кәсин зәһни әмәклә мәшғул олмаға ихтијары вар, лакин һамынын зәһни әмәклә мәшғул олмасы мүмкүн дејилдир, әһалинин бөјүк әксоріјјәти мадди нә'мәтләр јаратмағда әсас рол ојнајан физики әмәклә мәнғүлдур; физики әмәк өлкәмиздә шән вә шөһрәт иши олмушдур. Минләрлә эмәк гәһрәманларынын дилләрдә дастан олмасы буна парлаг мисалдыр.

Тә'лим фәнләринин тәдриси процесиндә мүйәллим әлағәдар материаллардан истифадә етмәклә шакирдләрдә әмәјә коммунист бахышы тәшәккүл етдирир, әмәјин капитализм дүнјасында ағыр вә әзаблы мүкәлләфијјәтдән ибарәт олдуғуну, эмәк адамларынын орада инсан јеринә белә гојулмадығны, социализм дүнјасында эмәк адамларына һөрмәт вә еһтирам едилдијини, онлара һәртәрәфли мадди вә мәдәни чәһәтләрдән гајғы көстәрилдијини шәрһ едир, көстәрир.

Тә'лим фәнләринин тәдрисиндә ајдын олур ки, физики әмәклә зәһни әмәк арасындақы учурум өлкәмиздә кетдикчә ләғв олур, истеһсалатын механикәшдиримләши вә автоматлашдырылмасы, һәмчинин машиналарын тәкмилләшдирилмәси вә јени-јени машиналарын ихтира едилиб истисмар олунмасы фәһләдән иш процесиндә мүрәккәб һесабламалар апармағ, чәртјојлар вә әскизләр «охумаға», јә'ни һәм дә зәһни әмәклә мәшғул олмағ тәләб едир; фәһләнин әмәји кејфијјәтчә мүнәндис-техник мутәхәссисләрин әмәјинә јахынлашыр. Бүтүн бунлар әмәјин ичтимаи сәчијјә дашыдығны, чәмијјәтин инкишафында ојнадығы бөјүк ролу, фәрдин һәртәрәфли инкишафындақы ролуну ајдынлашдырыр.

Әмәк тә'лими. Әмәк тә'лими, мәктәбдә тә'лим ишләринин мүнһүм һиссәсини тәшкил едир. Тә'лим процесиндә шакирдләр һәм зәһни, һәм дә физики әмәклә фәалијјәт көстәрирләр. Умүмтәһсил фәнләринин тә'лими әсәсән зәһни әмәклә, эмәк тә'лими исә әсәсән физики әмәклә әлағәдардыр.

Әмәк тә'лими шакирдларын әмәк тәрбијәсиндә һәлләдичи васитәләрдәндир. Әмәк тә'лиминә сәккизиллик мәктәбләрдә эмәк дәрсләри вә истеһсалат тәчрүбәси, истеһсалат тә'лими верән орта үмүмтәһсил эмәк политехники мәктәбләрдә шакирдләрин истеһсалат тә'лими вә мәһсуллар әмәкдә иштирак етмәләри дахилдир.

Сәккизиллик мәктәбин биринчи синфиндән орта мәктәбин сон синфинәдәк үмуми тәһсил вә политехники тә'лимлә әлағәдар мүнтәзәм бир сурәтдә верилән эмәк тә'лими, шакирдләри әмәји вәрдишләрлә силаһландырмаға, онлара эмәк мәдәнијјәти

тәрбијә етмөји, мүәјјән эмөк сәһәсиндә онлары фәалијјәтә һа-зырламағы өзүнә башлыча вәзифә гојур.

Бу мүһүм вәзифә мүхтәлиф тә'лим пилләләриндә тәдричән јеринә јетирлир, сон пилләдә исә баша чатдырылыр.

Сәккизиллик мәктәбләрдә эмөк тә'лими мәктәб е'малатхана-ларында вә тәдрис тәчрүбә сәһәсиндә чәдвәл үзрә апарылан эмөк дәрсләриндә, һәмчинин V синифдән е'тибарән верилән истеһсалат тәчрүбәсиндә јеринә јетирлир. Орта мәктәбләрдә IX синифдән е'тибарән шакирдләр, һәфтәдә ики күндән аз олмаја-раг истеһсалат тә'лими кечир, истеһсалатда ишләјирләр. IX синифдә күтләви истеһсалат ихтисасы алдыгдан сонра шакирдләр X—XI синифләрдә билаваситә мәнсулдар эмөкдә иштирак едир вә ихтисасларыны тәкмилләшдирирләр. Мәктәб һаггында Гану-нун тәләбинә көрә «бүтүн кәнчләр 15—16 јашларындан өз гүв-вәләри даирәсиндә ичтимаи-фајдалы эмөјә гошулмалыдырлар вә онларын бүтүн сонрақы тә'лими халг тәсәррүфатында мән-сулдар эмөклә әләгәләндирилмәлидир».

Ичтимаи-фајдалы ишләр. Эмөк тә'лиминә мүһүм бир әләвә олмагла, ичтимаи-фајдалы ишләр дә эмөк тәрбијәсинә хидмәт едир. Шакирдләрә верилән ичтимаи-фајдалы ишләр: ичтимаи-фајдалы мәнсулдар эмөк вә ичтимаи ишләрдән ибарәт олмаг үзрә ики група кәлүнур. Бунларын һәр бири һәм мәктәбдә, һәм дә мәктәбдән кәнарда апарылмагла шакирдләри үмуми эмөк просесинә чәлб едир.

Мәктәбин етијачларыны өдәмәк үчүн өзүнәхидмәт етмәк јолу илә сәрф едилән шакирд эмөји сон заманларда күтләви һал алмышдыр. Хүсусилә әјани вәситәләр һазырламаг, мәктәб мебелни вә әјани вәситәләри тә'мир етмәк, мәктәб бинасыны тә'мир етмәк, синиф отагларыны тәмизләмәк вә с. ишләрдә ша-кирдләрдән кениш истифадә едилмәси, онлары мәнсулдар эмөјә алышдырыр, физики эмөк сәрф етмәјә өјрәдир.

Бу барәдә гәбул едилән (ијун, 1959) партија вә һөкүмәт гә-рарында өзүнәхидмәт эмөји эмөк тәрбијәсинин илк мәрһәләси кими гижмәтләндирилир.

Шакирдләри мәктәбдән кәнарда дә мәнсулдар эмөјә чәлб ет-мәк ләзимдыр. Шакирдләр мәктәбдән кәнарда: шәһәр вә кәнд-ләрин абадлашдырылмасы, хүсусилә јашыллашдырылмасы ишиндә, кәнд тәсәрүфатына зәрәвречириләрлә мүбаризәдә, һәм-чинин мәнсул топланышында колхоз вә совхозлара јардым ишин-дә, мал-гара үчүн јем топламаг, дәрман биткиләри топламаг, метал гырантылары топламаг ишиндә вә с. истифадә едилирләр.

Шакирдләрин ичтимаи ишләри бир тәрәфдән шакирд коллек-тивинә хидмәт етмөји, икинчи тәрәфдән әһалијә хидмәт етмөји мөгсәд гојур. Мәктәбдә шакирдләрин ичтимаи ишләринин әсас нөвләри: сечки үзрә олан вәзифәләр апармагдан, синиф вә мөк-тәб үзрә нөвбәтчилик етмәкдән, мүвәггәти тапшырыглар ичра

етмәкдән, кәридә галан шакирдләрә көмәклик көстәрмәкдән вә с. ибарәтдир.

Мәктәбин орта вә јухары синиф шакирдләри мәктәбдә апар-дыглары ичтимаи ишләрдән башга әһали арасында да мүәјјән ишләр јеринә јетириләр. Онлар ичтимаи-сијаси кампанијалар-да әһали арасында тәблиғат апарыр, јерли вә али советә депу-татлар сечкиси дөврүндә әһали арасында дәвәтнамәләр јајыр, колхоз клубларында мүсамирәләр верир, әһали арасында гәзет вә журналларын јајылмасына, колхоз дивар гәзетләри-нин чыхарылмасына көмөк едилрәр вә с. Шакирдләрин ичтимаи-мәнсулдар эмөјә вә ичтимаи ишләрә чәлб едилмәсини В. И. Ленин тә'кидлә мәсләһәт көрмүшдүр. В. И. Ленин көс-тәрмишдир ки, кәнчләр мәктәбләрдә тапаныб галмамалы, өз тә'лим вә тәһсилени фәһлә вә кәндлиләрин эмөјилә бирләш-дирмәлидирләр. В. И. Ленин дејирди ки, јалныз фәһлә вә кәнд-лиләрлә биркә ишләмәклә әсил коммунист олмаг олар.

Бу исә мәктәбин тә'лим ишләрини коммунизм гуручулуғу практикәсилә сых бир сурәтдә бағламағы тәләб едир.

Мәишәт эмөји. Шакирдин эмөк тәрбијәсиндә мәишәт эмөји-нин дә мүәјјән ролу вардыр. Ата-анасынын, үмумијјәтлә бүтүн јашлы аилә үзвләринин эмәксөвәрлијини, һәр кәсин мүәјјән иш-лә мәншул олдуғуну көрөн ушаг, тәбиидир ки, мәишәтдә олан эмөкдә гүввәсинә мүвафиг иштирак етмәјә мејл вә мараг көс-тәрәчәкдир.

Ата-аналарын ушагларла эмөк вә эмөк адамлары һаггында сөһбәтләри, ушағын кәләчәк эмөк јолу һаггында мүсаһибәләри, шүбһәсиз, ушағын эмөклә даһа чох марагланмасына көмәк едәр. Лакин әсл мәсәлә бунда дејил, шакирдин билаваситә мәи-шәт эмөјиндә иштирак етмәсиндәдир.

Шакирдин мәишәт эмөјиндә иштиракы өзүнә хидмәт етмәк-дән (јатаг јерини сәлигә илә јығышдырмаг, палтарыны тәмиз-ләмәк вә с.) башламагла тәдричән аиләјә көмөк етмәк дәрәчәси-нә кечир ки, бу да отағы тәмизләмәкдә, сүфрә салмаг вә јығыш-дырмагда, одун доғрамаг вә су кәтирмәкдә вә с. ев ишләриндә јашлы аилә үзвләринә көмөк етмәкдән ибарәт олар.

Орта, хүсусилә бөјүк јашлы шакирдләр мәишәт эмөјинин мүәјјән һиссәсини тамамилә өз үзәрләринә ала биләрләр ки, бу да онлары тәдричән мүстәгил олараг ишләмәјә алышдырыр.

5. Мәјә коммунист мүнәсибәти тәрбијәсинин принципләри.

1) Тәһсилин мәнсулдар эмөклә бирләшдирилмәси, бүтүн тә'лим вә тәрбијәнин әсас принципи олдуғу кими, эмөк тәр-бијәсинин дә әсас принципини тәшкил едир.

Тәһсилин мәнсулдар эмөклә бирләшдирилмәси фикри бәш-ријјәтин габагчыл адамларыны чохдан дүшүндүрмүшдүр. Һәлә утопист социалистләрдән Кампанелла, Фур'је. Оуен, бөјүк рус ингилабчы демократы Чернышевски кәләчәк комјијјәти тәсвир едәркән дејирдиләр ки, социализмдә тәһсил мәнсулдар эмөклә

сых алагөдар олачагдыр. Бөжүк мүтөфәккирләр—Маркс, Енкелс вә Лениң тәһсилин мөһсулдар эмөклә бирләшдирилмәси идеја-сыны пролетариатын социализм вә коммунизм уғрунда мүбаризә-синин реал зәмини үзәриндә гурмуң, буну социализм чөмијјәтин-дә кәнчләрин политехники вә эмөк тәрбијәсилә үзви сурәтдә бағламышлар.

К. Маркс мүөјјөн јаша чатмыш бүтүн ушагларын мөһсулдар эмөјини тәһсил вә идманла бирләшдирмөк зәруријјәтини гејд едәрәк көстөрмишдир ки, бу, «ичтимаи истеһсалы жүксәлтмөк үсүлу олмагдан башга, һабелә һәртәрәфли инкишаф етмиш ин-санлар јетиширмөк үчүн јеканә бир үсүл олачагдыр»¹.

Ф. Енкелс гејд едир ки, «Социализм чөмијјәтиндә эмөклә тәрбијә бирләшдириләчөк, бунула да кәнч нәсилләрин мүхтә-лиф чөһәтли техники тәһсил алмасы, һабелә елми тәрбијә үчүн эмәли тәмәл тәмин едилмиш олачагдыр»².

Көрүндүү үзрә Маркс вә Енкелс тәһсиллә мөһсулдар эмөји бирләшдирмөји социализмин шәртләриндән бири, ичтимаи истеһсалы жүксәлтмөк, һәртәрәфли инкишаф етмиш адамлар тәр-бијә етмөк үчүн јеканә јол, елми тәрбијә үчүн эмәли тәмәл һе-саб едирдиләр.

В. И. Ленин социализм чөмијјәтиндә тәһсиллә мөһсулдар эмөјин бирләшдирилмәсинә хүсуси јер верир, мөһсулдар эмөји мүкәммәл нәзәри тәһсил алмаг, нәзәри биликләрлә снлаһланма-ғы исә мөһсулдар эмөклә мөшғул олмаг үчүн вачиб шәрт һесаб едир. В. И. Ленин јазыр: «...Кәнч нәслин тәһсиллини онун мөһ-сулдар эмөји илә бирләшдирмәдән кәләчөк чөмијјәтин идеалы-ны тәсәввүр етмөк олмаз: нә мөһсулдар эмөк олмадан тәһсил вә елм, нә дә тәһсил вә елм олмадан мөһсулдар эмөк, техника-нын вә елми билијин мүасир вәзијјәти вә сәвијјәсинин тәләб етдији жүксәклијә галдырыла билмәз»³.

Социализмдә кәнчләрин тәрбијәсинин дүзкүн тәшкилини кәнч нәслин мөһсулдар эмөјилә тәһсиллини бирләшдирилмәси шәра-итиндә мүмкүн олачағыны гејд етмөклә В. И. Ленин јазмыш-дыр ки, «Үмуми мөһсулдар эмөји үмуми тәһсил илә бирләшди-рмөк үчүн, јөгин ки, мөһсулдар эмөкдә һамы иштирак етдирил-мәлидир»⁴.

Тәһсилин мөһсулдар эмөклә бирләшдирилмәси дедикдә, кәнч-ләрин мөһсулдар эмөкдә иштирак етмөклә бәрәбәр, јәни истеһ-салатдан ајрылмамаг шәртилә, тәһсил алмагла мөшғул олмалар-ы вә јахүд мәктәбдә охудуғлары мүддәтдә, һәм дә мөһсулдар эмөклә мөшғул олмалары нәзәрдә тутулур.

Бу ики процес бир-бириндән тәҗрид едилмиш шәкилдә дејил, үзви алагәдә апарылмалыдыр, белә ки, тәлим процесиндә алы-нан нәзәри мәлуматлар, мүмкүн гәдәр, мөһсулдар эмөк просе-

синдә истифадә едилсин, мөһсулдар эмөк исә елмләрин әсасла-рынын даһа шүүрлу мәнйимсәнилмәси үчүн әлверишли зәмин јар-атсын.

Лакин бу ики мүһүм процес арасындакы алагәни сүн'иләш-дирмөк доғру дејилдир. А. С. Макаренко мөһсулдар эмөклә тәһсил арасында сүн'и алагә јаратмағын әлејһинә иди. О, көс-тәрирди ки, һәм мөһсулдар эмөјин, һәм дә тәһсиллин өзләринә мәхсүс ганунлары, тәләбләри вә мәгсәдләри вардыр ки, булар да бәрәбәр дәрәчә өдәнилмәлидир. А. С. Макаренкоун фик-ринчә, тәһсиллә мөһсулдар эмөк арасындакы әсил алагә бундан ибарәт олмалыдыр ки, кәнчләр охумагла јанашы мөһсулдар эмөкдә иштирак етсинләр, нәтичәдә һәм мүкәммәл орта тәһсил ал-сынлар, һәм дә истеһсалата бәләд олсунлар, истеһсалатын тәшки-ли вә истеһсалат процесләрини билсинләр. Макаренко дејирди: «Нәзәри дүшүнчә нумајәндәләри мәнә е'тираз етдикдә мән онлара дејирдим ки, орта тәһсил вә VII дәрәчәли фрезерчи ихтисасы чох көзәл комбинасијадыр вә буна һеч бир шәј әләвә едилмәлидир. Адамын дзәкаһ ишләтмөји бачармасындан һеч дә шикајәт едилә билмәз»¹.

Мәсәлә нә тәһсилли мөһсулдар эмөјә табе тутулмасында, нә дә мөһсулдар эмөјин тәһсилә табе едилмәсиндә дејилдир, он-дадыр ки, булар бир-бирилә алагәдәр верилсин, тәлим эмөклә, коммунизм гурмаг тәҗрүбәсилә алагәләндирилсин.

Шакирдләрин мөһсулдар эмөји дедикдә фәјда верән һәр чүр эмөк дејил, елә эмөк нәзәрдә тутулур ки, һәмин эмөјин сәмәрә-си өлкәнин милли кәлиринә әләвә едилмиш олсун, бу эмөк епи-зодик дејил, мүнтәзәм бир сурәтдә сәрф едилсин, она көрә дә онун һаггы өдәнилмиш олсун. Мәһз белә эмөк, јәни нәтичәси көрүлән вә шакирдләрдә мадди мараг доғуран эмөк бөјүк педа-гожи вәситә кими истифадә едилә биләр. Мәһз белә олдуғда шакирдләр мөһсулдар эмөјә һәмшиәлик вә мүнтәзәм бир сурәт-дә чәлб едилә биләр, тәһсиллә бирләшдирилән бу эмөк просе-синдә инкишаф едиб јетишәрләр.

Мөһсулдар эмөјә әсасән бөјүк јашлы шакирдләр чәлб едил-мәлидирләр. Доғрудур, ашағы вә хүсүсән орта синифләрин ша-кирдләринин эмөјиндә дә мөһсулдарлыг үнсүрү вардыр, лакин там мәнасында мөһсулдар эмөкдән данышдығда буна, јухары синиф шакирдләринин чәлб едилмәси лазымдыр. Чүнки һәм јаш вә физики инкишаф, һәм дә үмуми вә политехники һазырлыг чөһәтдән мөһсулдар эмөк онлара мүјәссәрдир. Шакирдләрин мөһсулдар эмөји билавәситә фабрик вә заводларда, истеһсалат вә тәмир е'малатханаларында, тәмир-техники стансијааларда, колхоз вә совхозларда, һәмчинин мәктәб нәздиндә тәлим-истеһ-салат е'малатханаларында тәшкил едилди.

Беләликлә, тәһсиллә мөһсулдар эмөјин бирләшдирилмәси-нин бөјүк әһәмийјәти шакирдләрин һәртәрәфли инкишаф етмә-

¹ К. Маркс, «Капитал», ч. 1, сәһ. 409, 1949, Азәрнәшр.

² Ф. Енкелс, «Анти-Дуринг», сәһ. 307, 1953, Азәрнәшр.

³ В. И. Ленин, «Әсарләри», ч. 2, сәһ. 493, Азәрнәшр.

⁴ Јево орада.

¹ А. С. Макаренко, «Коммунист тәрбијәси һаггында», сәһ. 413, 1954,

синә, онларын һәм зейни, һәм дә физики эмәклә мәшғул ола билмәсини тәмин етмәжә, шакирдләрә күтләви истеһсалат ихтисасы вермәжә, өлкәнин милли кәлирини артырмаға хидмәт етмәсиндәдир.

2) Эмәк тәрбијәсинин икити принципи ондан ибарәтдир ки, шакирдләрин сәрф етдикләри һәр нөв эмәк, көстәрдикләри һәр нөв фәалијәт тәлим-тәрбијә мөгсәдләринә, о чүмләдән вә биринчи нөвбәдә эмәк тәрбијәси мөгсәдинә табе едилмәлидир. Чох гүвәли тәрбијә васитәси олан эмәк о заман фәјдалы нәтиләр верир ки, бу, тәкчә тәсәрруфат тапшырығыны јеринә јетирмәк үчүн дејил, бунунла бәрәбәр, шакирдләрин тәрбијә едилмәсинә хидмәт етсин. А. С. Макаренко һағлы оларағ јазмышдыр ки, «һәр һалда тәһсил илә јанашы кетмәјән, сијәси вә ичтимаи тәрбијә илә јанашы кетмәјән эмәк тәрбијә саһәсиндә фәјда вермир, нејтрал процес олур»¹.

Бурадан чыхарылан нәтичә ондан ибарәт олмалыдыр ки, шакирдләрә вериләчәк ичтимаи-фәјдалы ишләр сечилдикдә онларын тәрбијәви әһәмијјәтинә хусуси фикир вермәк лазымдыр. Шакирдләрә елә ичтимаи-фәјдалы ишләр вә елә эмәк тапшырығы вермәк лазымдыр ки, бунлары јеринә јетирмәк, шакирдләрин физики вә зейни чәһәтдән инкишафна јардым көстәрсин, онларын политехники көрүшүнү кенишләндирмәжә, техники јарадычылығыны артырмаға, онларда фәјдалы эмәк вәрдишләрини јетиширилмәсинә, нәзәри биликләринин практика илә бирләшдирилмәсинә хидмәт етсин.

3) Эмәк тәрбијәсинин үчүнчү принципи — шакирдләрин сәрф етдикләри эмәјин маһијјәти етибарилә дәрк едилмиш олмасындан ибарәтдир. Шакирдләрин эмәк фәалијјәти елә тәшкит едилмәлидир ки, онлар сәрф етдикләри эмәјин ичтимаи әһәмијјәтини баша дүшсүнләр. Мәһз она көрә дә ичтимаи-фәјдалы ишләрин тәшкили заманы сәрф едиләчәк эмәјин ичтимаи әһәмијјәтини шакирдләрә ајдынлашдырмағ лазымдыр. Мәсәлән, шакирдләри мәктәбдә өзүнә хидмәт ишләринә вә ја тәдрис-тәчрүбә саһәсиндәки ишләрә, мәһсул топланышы заманы колхоза јардым ишләринә чәлб едәркән бунун игтисади-ичтимаи әһәмијјәти онлара ајдынлашдырылмалыдыр. Бу мөгсәдлә шакирдләрә апарылан әхлағи сөһбәтләрин фәјдасы бөјүкдур; шакирдләрә сәрф етдикләри эмәјин әмәли нәтичәсини көстәрмәк даһа чох фәјдалыдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, мәктәбин илк синифләринин шакирдләри эмәкләринин әмәли нәтичәсини дәрк етдикдә, о эмәкдән даһа чох зөвг алыр, она даһа кәркин чәлб олунур, даһа марағла ишләјирләр. V—VII синиф шакирдләри дә эмәкләринин нәтичәләрини тез көрмәк истәјирләр. Кәнчләр, эмәкләринин јахын перспективи илә јенијетмәләр гәдәр марағ-

ланмалар да, көрдүкләри ишләрин мөгсәди вә нәтичә верәчәји онлара ајдын олдуғда бөјүк чиддијјәт вә сәјлә ишләјирләр.

4) Эмәк тәрбијәсинин дөрдүнчү принципи — шакирдләрин сәрф етдикләри эмәјин онларын гүввә вә имканларына мүнәсиб олмасыдыр. Шакирдләр өйдәсиндән мүнәффәғијјәтлә кәлдикләри ичтимаи-фәјдалы ишләри даһа чох марағла јеринә јетириләр. Шакирдләрә гүввәләринә мүнәсиб олмајән ишләр, һәддән артығ ағыр вә ја һәддән артығ јүнкүл олан ишләр вермәк јахшы дејилдчәр.

Чох ағыр ишләр шакирдләри тез јорар, онларын нормал зейни вә физики инкишафна мәнфи тәсир көстәрәр. Чох ағыр ишләрә онлар мәнфи мүнәсибәт көстәрдикләри кими, чох јүнкүл ишләрдән дә марағланмазлар. Бурада да дидактиканың асандан чәтинә, јүнкүл ишдән тәдричән ағыр ишә кечмәк принципи тәтбиғ едилмәлидир. Эмәк процесиндә раст кәлдикләри чәтинликләрә дөзмәк, бу чәтинликләри јох етмәжә онлары алышдырмағ үчүн мәһз белә һәркәт емәк лазымдыр. һәмшишә јүнкүл ишлә мәшғул олан, јоргунлуг әләмәти ифадә едән кими ишдән азад едилән шакирд чәтинлијә дөзмәжә алыша билмәз, онда лазыми әхлағи кејфијјәтләр, эмәжә мәс’улијјәт һиссилә јанашмағ адәти әмәлә кәлмәз.

Шакирдләр арасында эмәк тапшырығларыны бөләркән онларын фәрди хусусијјәтләри, марағ вә мејилләри дә нәзәрә алынмалыдыр.

5) Эмәк тәрбијәсинин бир принципи дә, ичтимаи-фәјдалы ишләрин систематиклијини вә планлылығыны тәмин етмәкдән ибарәтдир. Бу мөгсәдлә мәктәби әһәтә едән истеһсалат мүнтини, мәктәбин тәрбијә вәзифәләрини, шакирдләрин гүввә вә имканларыны нәзәрә алмағла шакирдләрә верилә биләси ичтимаи-фәјдалы ишләр системи мүнәсәб едилир. Мәһз белә олдуғда ичтимаи-фәјдалы ишләри планлашдырмағ, план үзрә апармағ мүмкүндүр ки, бу да онун тәрбијәви ролуну күчләндирир.

Әввәлчәдән дүшүнүлмүш вә планлы бир сурәтдә апарылан эмәк ишләринин тәрбијәви мәнәси ондадыр ки, бу иш тәсадүфи сәчијјә дашымыр, тәлим ишләринә көрә әһәтә едилир, шакирдләри гүввә вә имканларына көрә әһәтә едир, она көрә дә јахшы нәтичә верир.

6) Шакирдләрин эмәк фәалијјәтинин мухтәлифлијини тәмин етмәк дә эмәк тәрбијәсинин принципләриндәдир. Јекнәсәк ишләр, узун мүддәт ејни эмәк тапшырығы илә мәшғул олмағ шакирдләрин тез јорулмасына сәбәб олур. Мәһз она көрә дә эмәк тәрбијәси мөгсәдилә шакирдләрә мухтәлиф нөв вә формаларда ичтимаи-мәһсуллар эмәк вә ичтимаи ишләр верилмәлидир. Белә олдуғда шакирд мәһсуллар эмәк вә ичтимаи ишләр үзрә һәртәрәфли тәчрүбә газаныр. Синифдән синфә кечдикдә шакирдләрә верилән эмәк тапшырығлары јениләшдирилир, эмәк формалары дәјишдирилир, нәтичәдә шакирдләр јени-јени эмәк

¹ А. С. Макаренко, «Коммунист тәрбијәси һағгында», сһ. 394, 1954, Азәрнәшр.

вәрдишләрилә сәләһланырлар, бу вәрдишләр кетдикчә кенишләниб тәкмилләшдириләр. Мәсәлән, көнд тәсәррүфәт әмәжинә шакирдләр чәлб олундугда V синифдә бостанчылыгга, VI-да зирәтлә, VII-дә һејвандарлыгга онлары мәшғүл етмәк әмәк тапшырыгларынын мүхтәлифлијини тәмин едәр. Шакирдләрә мүхтәлиф нөв вә формада ичтимаи-мәһсулдар әмәк вә ичтимаи ишләр тапшырыларкән онларын мејл вә мараглары нәзәрә алынмалыдыр. Лакин ејни заманда айры-айры шакирдләрин мүејјән ишдә «ихтисаслашмасына» мејдан верилмәлидир. Мәсәлән, бәзиләринин анчаг дивар гәзети үчүн шәкил чәкмәкдә, бәзиләринин анчаг дивар гәзетинин мәтнини јазмагдә «ихтисаслашмасы» фәјдалы дејилдир. Иш мүхтәлиф олдугча әмәк тәрбијәси үзрә газанылан әмәк вәрдишләри дә мүхтәлиф олар.

7) Ичтимаи мәһсулдар әмәк вә ичтимаи ишләрин көнүллүк әсасында тәшкили дә әмәк тәрбијәсинин принцидир. Әмәк тәлими програмынын мүејјәнләшдирилдији әмәк тапшырыгларыны јеринә јетирмәк һәр бир шакирд үчүн зәруридир. Лакин ичтимаи-фәјдалы мәһсулдар әмәк вә ичтимаи ишләр чидди бир сурәтдә көнүллүк әсасында гурулмалыдыр. Ичтимаи-мәһсулдар әмәјин тәшкили заманы һәр шакирдин, бүтүнүклә шакирдләр коллективинин мараг вә истәкләри нәзәрә алынмалыдыр. Белә олдугда шакирдләрин тәшәббүскарлығы вә өзфәалијјәти даһа габарыг бир шәкилдә ифадә олунар вә инкишаф едәр. Ичтимаи-фәјдалы иш формасыны шакирдләр көнүллү бир сурәтдә сечдикчә ишин кејфијјәтлә јеринә јетирилмәсинә даһа чиддијјәтлә јанашыр, ишдә даһа чох мәс'улијјәт һисс едилрләр. Бу нөгтеји-нәзәрән һәтта тәгсири олан шакирдләри белә әмәк тапшырыгы илә «чәзаландырмагы» дүзкүн һесап етмәк олмас. Әмәјә коммунист мүнәсибәти «ичбарии» әмәклә дејил, көнүллү әмәклә јеринә јетирилә биләр.

8) Шакирдләрин ичтимаи-мәһсулдар әмәји коллектив сәчијјә дашымалыдыр. Ичтимаи-фәјдалы ишә мүмкүн гәдәр шакирдләрин һамысы чәлб олунмалыдыр. Тапшырыглар шакирд коллективләри арасында бөлүнмәли, һәр шакирдин конкрет вәзифәси вә мәс'улијјәти тәмин едилмәлидир. Коллективдән кәнарда, коллективин мәс'улијјәтиндән вә тағғысындан кәнарда олан әмәк, әмәјә коммунист бахышлары тәшәккүлүндә тәсирли тәрбијә амилә ола билмәз. А. С. Макаренко һаггы олараг јазыр ки: «Јалһыз коллектив әмәкдә иштирак етмәк... сәјәсиндә инсан һәр бир зәһмәткешин өз догма вә јахын адамы кими севир, онунла дост олур, әмәкдән бојун гачынар адамлары, тәнбәлләрә нифрәт етмәји өјрәннр»¹.

4. Шакирдләрин ичтимаи-фәјдалы ишләринин тәшкили вә јеринә јетирилмәси үсуллары

Шакирдләрин ичтимаи-фәјдалы ишләринин тәшкили вә бу ишләри јеринә јетирмәк үчүн мувафиг үсуллар сечмәк, әмәк тәрбијәсинин јухарыда шәрһ едилән принципләринә әсасланыр. Бурада һәм дә ишин сәчијјәси вә шакирдләрин јаш хүсусијјәтләри нәзәрә саһланмалыдыр.

1) Ичтимаи-фәјдалы ишләрин мөктәбдә тәшкили, бу ишләрин өввәлчәдән вә дүзкүн бир сурәтдә планлашдырылмасындан башламалыдыр. Планлашдырма ишдә мүвәффәгијјәт газанмаг үчүн илк мүһүм тәләбдир. Ишин јеринә јетирилмәси чох вахт тәләб едилсә, ону мәрһәләләрә бөлмәк мәсләһәтдир. Иши планлашдырдыгда ашағы вә орта синифләр үзрә ағырлыг мүәллимләрин үзәринә дүшүр. Јенијәтмәләр ичтимаи-фәјдалы ишдә һәвәслә иштирак едир, лакин ону планлашдырмагдә чәтинлик чәкирләр. Јухары синиф шакирдләри ичтимаи-фәјдалы ишләри планлашдыра билдикләриндән бу вәзифә онлары өзүнә тапшырылмалыдыр. Онлара гаршыдакы ишин мәгсәдини көстәрмәк кифәјәтдир.

Иши мүстәгил бир сурәтдә планлашдырдыгда шакирдләр тәшәббүскар олур, онларда тәшкилатчылыг бачарыгы инкишаф едир, иши јеринә јетирмәк үчүн мувафиг үсуллар сечмәјә алышырлар. Ишин тәшкили вә планлашдырылмасында шакирдләрә сәрбәстлик вермәк һеч дә мүәллимләрин кәнара чәкилмәләри демәк дејилдир. Шакирдләрин фәаллыг вә өзфәалијјәтини күчләндирмәк мәгсәдилә онлара көмәк етмәк, иши дүзкүн истигәмәтләндирмәкдә јенә дә мүәллимләрин ролу бөјүкдүр. Лакин шакирдләр үзәриндә јерсиз вә һәддән артыг гәјүмдүг көстәрмәк јахшы нәтичә вермәз. Ишин планлашдырылмасы вә тәшкилиндә мөктәбин комсомол тәшкилаты, шакирдләр комитәси вә пионерләр тәшкилаты мүһүм рол ојнамалыдырлар.

2) Ичтимаи-фәјдалы ишләрин тәшкилиндә икинчи мүһүм чәһәт бу ишләрин шакирдләр арасында дүзкүн бөлүнмәсиндән ибарәтдир. Шүбһәсиз, иш шакирдләрдән тәшкил олунмуш бригадалар арасында бөлүнмәлидир. Бу бригадаларын нисбәтән кичик шакирд группундан, 15—20 нәфәрдән ибарәт олмасы мәсләһәтдир, чүнки, бригада бөјүк олдугда ишин тәшкили, көрүлән ишә нәзарәт етмәк, ону һесаба алмаг чәтинләшир.

Кичик коллективдән ибарәт бригадалар тәшкил едилдикдә, даһа чох шакирд рәһбәрлик ишинә чәлб едилир, бу исә онлары тәшкилатчылыгга, јолдашларына рәһбәрлик етмәјә өјрәдир. Иш бөлкүсү елә олмалыдыр ки, һәр коллектив өз вәзифәсини ајдын дәрк етсин, һәр шакирд көрәчәји иши, онун јолларыны баши дүшүн.

3) Она көрә дә, вәзифәләр шакирд коллективләри арасында бөлүнүкдән сонра шакирдләрә тәлимат вермәк лазимдыр. Шакирдләрә верилән тәлимат, онлары ишин хүсусијјәтләри, јеринә

¹ А. С. Макаренко, Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 391—392, 1950, Азәрнәшр.

жетирilməsi үчүн лазым олан үсул вә пријомларла таныш едир. Ичтимаи-фајдалы ишләрин ичрасы просесиндә дә чәтинлик чәкән шакирдләрә көмәк етмәк лазымдыр, иш пријомларына алышдырмаг үчүн онлара нүмунәләр көстәрилмәлидир.

4) Шакирдләр коллективләри арасында јарыш тәшкил етмәк ичтимаи-фајдалы ишләрин сәмәрәли тәшкили үчүн чох әлвериш-лидир. Јарыш һәм коллективләр, һәм дә ајры-ајры шакирдләр арасында апарылмалыдыр. Јарышын бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти ондадыр ки, һәр шакирди мәншуб олдуғу бригада, дәстә вә ја синфин башга коллективләр арасында биринчилији газанмасы үчүн чиддијјәтлә ишләмәјә сөвг едир, шакирдләри мәс'улијјәт һиссилә ишә јанашмаға алышдырыр.

Јарыш дүзкүн тәшкил едилдикдә ишдә күмраһлыг әмәлә кәтирир, шакирдләрин һәвәслә ишләмәләринә көмәк едир. Лакин гејри-мүтәшәккил олдуғда ишин кејфијјәти ашағы дүшүр. Мәһз она көрә дә јарыш шәртләринин дүзкүн бир сурәтдә јеринә јетирilmәсинә, шакирдләр арасында гаршылыглы јардымын тәшкил едилмәсинә хусуси фикир верилмәлидир. Шакирдләрдә иш јолдашларына гаршы рәғабәт һисси дејил, јолдашылыг вә достлуг һисси, јолдаша чәтинлијә дүшдүкдә көмәк етмәк зәруријјәти һисси тәрбијә едилмәлидир.

Нәзәрдә сахламаг лазымдыр ки, ичтимаи-фајдалы ишләрин тәшкилиндә төкчә шакирдләрин шүуруна дејил, һәм дә онларын һиссијјатына истинад етмәк лазымдыр. Бу мөгсәдлә јарыш нәтичәләринин әјани бир сурәтдә нүмајиш едилмәси, бу барәдә дивар гәзетиндә мөгәләләр јазмаг, ишә пионер атрибутикасилә, јүрүшә чызмаг, маһны охумаг вә с. лазымдыр. Бу кими тәдбирләр шакирдләрдә һәјәчан ојадыр ки, бу да онларын даһа фәал ишләмәләринә мүсбәт тәсир көстәрир.

5) Шакирдләрин ичтимаи-фајдалы ишләринә нәзарәт етмәк, бу ишләрин нәтичәләрини һесаба алмаг вә гижмәтләндирмәк ән вачиб шәртләрдәндир. Бу ишә мұәллимләр, комсомол комитәси, шакирдләр комитәси, пионер дәстә рәһбәрләри тәрәфиндән апарылмалыдыр. Ишә нәзарәт етдикдә шакирдләр даһа чох мәс'улијјәт һиссилә чалышырлар, нәзарәтсизлик ишә, мәс'улијјәтсизликдә нәтичәләнәр. Шакирдләрин әмәјинин нәтичәләринә әдаләт-ли гижмәт вердикдә шакирдләрдә чох чалышганлыг, везифәсинә мәс'улијјәт һисси, ишдә јүксәк кејфијјәт газанмаға сәј етмәк тәрбијә олунур.

Ишә нәзарәт етмәк — һәр бир шакирд коллективинин өз везифәсинә нә чүр јеринә јетирмәсилә јахындан таныш олмагдан, һәр коллективин везифәсини сәјлә јеринә јетирмәсини тәмин етмәклән ибарәтдир.

Ишин нәтичәләринә гижмәт вердикдә онун һәм көмијјәти, һәм дә кејфијјәти, һәмчинин вахтында јеринә јетирilmәси, чәтинлик-ләрлә мұбаризәдә баша чатдырылмасы сәчијјәтләндирилмәлидир. Ишә верилән гижмәт коллектив гаршысында, дивар гәзетиндә, мөктәб радиосунда гејд олунур, ишин нәтичәләри сәркиләрдә

нүмајиш етдирилир. Ишләрин нәтичәләринә колхоз, мүәссисә вә идарә ишчиләри тәрәфиндән гижмәт верилдикдә шакирдләр даһа чох мүтәәссир олурлар.

Шакирдләрин ишдә бурахдыглары нөгсанлар шәри едилмәлидир, бунларын сәбәбләри көстәрилмәлидир. Лакин бундан мөгсәд шакирдләри утандырмаг дејил, онлары даһа чидди сә-фәрбәр етмәк, нөгсанларыны јох етмәк үчүн онлара јоллар көстәрмәкдир.

5. Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мұнасибәти тәрбијәси

Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мұнасибәти тәрбијәси әмәјә коммунист мұнасибәти тәрбијәси илә сых әлағәдардыр. Әмәк сәрф етмәклә дәјәрли шәјләр һасил етдикдә шакирдләр әмәјин нәтичәләрини, чәмијјәтә лазым олан шәјләри гижмәтләндирмәји өјрәнирләр. Бунун кими халг малына гајғыкеш мұнасибәт көстәрмәклә шакирдләр инсан әмәјинә һөрмәт етмәк руһунда јетиширләр.

Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мұнасибәти тәрбијәсинин маһијјәти шакирдләрдә ичтимаи мүлкијјәти мұһафизә етмәјә, ону чохалтмаға сәј етмәк вәрдиш вә адәтләри јетиширмәклән ибарәтдир.

Ичтимаи мүлкијјәтә диггәтли мұнасибәт көстәрәб онун сах-ланылмасы вә чохалдылмасына В. И. Ленин коммунизм чәмиј-јәтинин тәләбләри нөгтеји-нәзәриндән чох бөјүк гижмәт вермиш-дир. В. И. Ленин јазыр: «Коммунизм орада мејдана кәлир ки, *сырави фәһләләр* ағыр әмәјә үстүн кәлән бир фәдәкарлыгга әмәк мәһсулдарлыгыны артырмаг гајғысына галмаға башла-јырлар, шәхсән ишләјәнләрә дејил, вә онларын «јахынларына» дејил, «јадлара», јәни мұмулиликдә бүтүн чәмијјәтә... чатан *та-хылын, көмүрүн, дәмјирин* вә башга мәһсулларын *һәр пудунун* горунмасы гајғысына галмаға башлајырлар»¹.

ССРИ Конститусијјасы һәр бир совет адамындан, совет гуру-лушунун мүгәддәс вә тохунулмаз әсасыны тәшкил едәји ичтимаи, сосиалист мүлкијјәти мұһафизә едилб мөһкәмләндирмәк тәләб едир, чүнки өлкәнин зәнкинлији вә итидарынын, зәһмәткешләр-рин рифаһ вә мөдәни һәјәтынын мәнбәјини мәһз ичтимаи мү-лкијјәт тәшкил едир.

Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мұнасибәти тәрбијәсинә мөктәбин биринчи синфиндән башламаг лазымдыр. Шакирд-ләри баша салмаг олар ки, халг малы, дөвләт малы тохунулмаз-дыр, бу бүтүн халгын мәнфәәтинә хидмәт едир. Шакирдләрдә ичтимаи мүлкијјәтә гајғыкеш, еһтијатлы јанашмаг мұнасибәтән чәтин олса да буну да јеринә јетирмәк мүмкүндүр. Бу мөгсәдлә халг малына гајғыкеш олмағын әһәмијјәтини шакирдләрә баша

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 29, сәһ. 434, Азәрнәшр.

салмаг, онларын өзлөрүн мөктөб һәјатында белә буна алышдырмаг лазымдыр.

Бу нөгтеји-нәзәрден шакирдләри мөктөб әмлақына еһтијатла јанашмаға алышдырмағын, буну онларда адәт һалына салмағын бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шакирдләре мөктөб әмлақына, китаба гајғыкеш рәфтағын әһәмијјәти вә гајдасы шөрһ едилир, синиф-коллективиниң үмумијјәтлә мөктөб коллективиниң гаршысына бу барәдә конкрет вәзифә гојулур, онларын бу вәзифәни јеринә јетирмәләринә нәзарәт олунур. Мәсәлән, синиф отагларыны, онларын дөшәмә вә диварларыны, һәмчинин орада олан синиф аваданлығыны тәмиз вә сәлигәли бир сурәтдә сахлајыб мұһафизә етмәк шакирдләр гаршысына әмәли бир вәзифә олараг гојула биләр. Шакирдләрин бу вәзифәни еһтијатла јеринә јетирмәси нәтичәсиндә бир чох синиф отағы, бәлкә дә бүтүнлүклә мөктәбин тәмирә еһтијачы олмур.

Орта вә јухары синиф шакирдләри истәһсалат вә колхозларда әмәк тәлими вә ичтимаи-фајдалы ишләрлә әлагәдәр олараг ишләдикдә ишыға, јаначаға еһтијатла јанашмаға, аләт вә машиналарын гајда илә сахланыб мұһафизә едилмәсинә, мәһсула гајғыкешликлә јанашмаға адәт едирләр, бунун вачиблијини дәриндән дәрк едирләр.

Ичтимаи мүлкијјәтә гајғыкеш мұнасибәт тәрбијәсинин әсас јолларындан бири дә ондан ибарәтдир ки, һәр бир тәсәррүфатсыздыг фактына, мөктөб әмлақына гајғысыздыг фактына гаршы шакирдләрин фикри чәлб едилмәли, мүгәссир тәнғид едилмәли, мөктәбә вурдуғу зијаны о, өз әмәји вәситәсилә, мүмкүн олмадыгда ата-аналарынын һесабына өдәмәлидир.

Ичтимаи мүлкијјәтин мүгәддәслији вә тохунулмазлығы һағында шакирдләрлә әхлағи сөһбәтләр тәшкил етмәнин дә мүәјјән мөһнасы вар, бу шәртлә ки, бу сөһбәтләр мүчәррәд дејил, конкрет сәчијјә дашысын, синиф шакирдләринин давранышы вә интизамы илә әлагәләндирилсин.

XVII ФӘСИЛ

ЕЛМИ-АТЕИСТ ТӘРБИЈӘСИ

1. Елми-атеист тәрбијәсинин вәзифәләри

— ССРИ-дә социализмин гәт'и гәләбәси, елмин вә мәдәнијјәтин мисилсиз сурәтдә тәрәггиси вә күтләләр арасында јайылмасы, коммунист партијасы вә совет дәвләтинин һәртәрәфли вә ардычыл тәрбијә ишләри нәтичәсиндә өлкәдә социализм идеолокијасы гәлиб кәлмишдир.

— Бу гәләбә онда ифадә олунур ки, совет адамлары коммунист дүнја көрүшүнә јијәләнмиш, о чүмләдән өлкәдә әһалинин бөјүк әксәријјәти дини мөвһуматын тәсириндән хилас олмуш, артыг дини етигадларла дејил, өз гүдрәтинә, елмин күчүнә инаныр, гурмуш олдуғу социализм чәмијјәтинә күвәнир, коммунизм гуручулуғу вәзифәләриндән илһам алыр.

— Лакин капитализм галыгларынын, о чүмләдән дини һисс вә дүшүнчәләрин, бу гәләбәнин нәтичәсиндә инсан шүүрундан автотатик сурәтдә силиниб кедәчәјини күман етмәк доғру олмазды.

— Дини мөвһумат вә ән'әнәләрин әсрләр бөју күтләләр арасында көк салмыш олдуғундан, онларын инсан шүүрундакы галыглары давамлы вә чох јашамаға габилдир. Дини төрәдән вә јашадан ичтимаи вә иттисади шәраитин өлкәдә чохдан јох едилмәсинә бахмајараг совет адамлары арасында, аз да олса, динә инанларын варлығы, мөһз дини галыгларын давамлылығы илә изаһ едилир.

— Ушаг вә кәнчләрин бир тисми динә инананларла тәмәсдә олдуғундан, тәбиидир ки, дини галыгларын тәсиринә дүшүр, бу галыглар, мүәјјән дәрәчәдә кәнч нәслин бир тисминә кечир вә беләликлә, јенидән јашамаг имканы тапыр.

— Мөһз она көрә дә инсан шүүрундакы дини галыгларла вә үмумијјәтлә капитализм галыгларына гаршы кәскин бир сурәтдә идеоложи мүбаризә етмәк инкитәфаымызын индики јени дөврүдә дә актуал сәчијјә дашыјыр.

— Унутмаг олмаз ки, «Коммунизм бахышлары вә әхлағ нормалары капитализмин галыгларына гаршы мүбаризәдә тәсбит олу-

нур»; бу галыгларын исә «Нә заман өз-өзүнә арадан галхачагыны сакит отуруб көзләмәк олмас, бунлара гаршы гәти мүбаризә апармаг, ичтимаийәттин фикрини буржуа бахышларынын вә вәрдишләринин һәр чүр тәһәһүрүнә гаршы... јөнәлтмәк лазымдыр»¹.

— Мәктәпләримиздә елми-атеист тәрбијәсинин актуаллығы да мәһз бу тәләблә шәртләнир. Шакирдләрин елми-атеист тәрбијәси коммунист әхлагы тәрбијәсинин тәркиб һиссәләриндән биридир. Елми-атеист тәрбијәсиндә әсас мәсәлә дин әлејһинә тәрбијәдән ибарәт олса да, бу, шакирдләрдә елми дүнјәкөрүшү тәрбијә етмәклә сых әлағәдардыр вә она истинад едир.

Она көрә дә елми-атеист тәрбијәсинин әсас вәзифәләриндән бири мәһз бундан, јәни елми дүнјәкөрүшү тәрбијә етмәкдән ибарәтдир.

— Елми дүнјәкөрүшү тәрбијәсинин маһијәти шакирдләрдә елә көрүшләр системи јаратмагдан ибарәтдир ки, онлар тәбиәт вә ичтимаи һәјәт һадисәләринин мадди әсаһларыны дүрүст баша дүшсүнләр, бу һадисәләрин ганунаујунлуғуну, әмәлә кәлмәси вә инкишаф етмәсинин сәбәпләрини һәғиги олараг дәрк етсинләр. Тәбиәт ганунларынын елми әсаһларыны билдикдә, шакирдләр бу ганунларын инсан мәнфәәтинә истифадә едилдикләрини, тәбиәт гүввәләрини инсан ирадәсинә табе етмәк мүмкүн олдуғуну баша дүшүр, бу исә тәбиәти дәјишдирмәк әзми доғурур, о чүмләдән јени битки нөвләри бечәрмәк, јени чинс ев һейванлары јетишдирмәк јолу илә, һәмчинин истеһсалат техникасыны тәкмилләшдирмәк вәситәсилә бол мәһсул алмаг вә беләликлә, социалист истеһсалатыны елми әсаһлар үзәриндә кенишләндирмәјә имкан верир.

Инсан чәмијјәти инкишафынын ганунаујунлуғларыны билмәк, тарихи процеси дәриндән дәрк етмәјә, истеһсалат үсулларынын чәмијјәт тарихиндәки ролуну, синфи чәмијјәтдә синифләрин мөвгәјини вә синифләр мүбаризәсинин маһијәтини, халг күтләләринин вә шәхсийәттин тарихдә ролуну, һәмчинин идеолокијанын мүхтәлиф форма вә нөвләрини баша дүшмәјә әлверишли имканлар јарадыр.

Мәһз бу чүр елми дүнјәкөрүшү кәнч нәсилдә өз гүдрәтинә иңад әмәлә кәтирир, фатализмә, һәр чүр буржуа дүнјәкөрүшүнә гаршы дурур, коммунист дүнјәкөрүшүнүн мөһкәм тәмәлини гојур.

Елми-атеист тәрбијәсинин икинчи әсас вәзифәси динин маһијәти, онун елмә зидд идеолокија формасы олмасы, синфи чәмијјәтдә мүртәчә ролу һағгында шакирдләрдә дүзкүн бахышлар әмәлә кәтирмәкдән ибарәтдир.

¹ Н. С. Хрушшов. Сов. ИКП XXI гурултайында «1959—1965-чи илләрдә СССРИ халг тәсәруфатынын инкишафына даир контрол рәғәмләр һағгында», сәһ. 64, Бакы, 1959.

Шакирдләрә ајдынашдырмаг лазымдыр ки, дин, мадди әләмин, инсанлары әһәт едән тәбиәт вә ичтимаи һадисәләрин инсан шүурунда тәһриф олунмуш шәкилдә, хәјали ин'икасындан ибарәт бир идеоложи формадир. Динин маһијәти марксизм-ленинизм тәрәфиндән әсаһлы сурәтдә шәрһ едилмишдир.

Енкелс «Анти-Дүринг» әсәриндә динин маһијәтини хәрактеризә едәрәк јазыр ки: «...Һәр бир дин, инсанларын күндәлик һәјәтиндә онлара һөкманлыг едән хәричи гүввәләрин инсанларын бейнидәки фантастик ин'икасындан, јер үзәриндәки гүввәләрин сәма гүввәләри шәкли алдығы ин'икасдан башга бир шәј дејилдир»².

Елмин әксинә олараг дин, чәмијјәтин, ичтимаи истеһсалын артмасы тәләбатындан дејил, мадди нәмәтләр истеһсалы үчүн тәбиәтин гүввәләрилә мүбаризә апармаг зәруријјәтиндән дејил, бу гүввәләри баша дүшмәк, бунларын әсири олмаг нәтичәсиндә, ибтидаи инсанларын биликсизлији вә авамлығы нәтичәсиндә мејдана чыхмышдыр.

Ибтидаи чәмијјәтдә истеһсалын инкишаф сәвијјәси ашағы вә истеһсал әләтләри бәсит олдуғундан инсанлар тәбиәтин кортәби вә горхунч гүввәләрилә мүбаризәдә ачиз вә көмәксиз идиләр, она көрә дә бу гүввәләрә табе олмаг мәчбуријјәтиндә галырдылар. һәјәт шәраитини јахшылашдырманын тәбиәт гүввәләрилә алағадар олдуғуну көрән инсанлар, бу гүввәләрә ситәјиш едир вә онлары илаһиләшдирдиләр ки, динин мәншәји дә һәр шәјдән әввәл бунунла изаһ едилди. Лакин шакирдләрә һәм дә ајдынашдырылмалыдыр ки, бунунла бәрәбәр динин ичтимаи көкләри дә вардыр. Дин вә дини тәсәвүрләр јалныз инсанларын авамлығы вә ачизлији нәтичәсиндә јаранмыш олсајды, о заман, шүбһәсиз, елмин тәрәғгиси вә јайымасилә әлағәдар олараг дин чоҳдан арадан чыхыб јох оларды. Ајдынашдырмаг лазымдыр ки, ибтидаи инсанларын тәбиәтлә мүбаризәдә ачизлик көстәрмәси шәраитиндә доған дин, синфи чәмијјәтдә јени инкишаф имканлары тапмышдыр.

Синфи чәмијјәтин истисмарчы шәраитиндә кениш халг күтләләри еһтијач ичәрисиндә боғулур, зүлм алтында әзилдрләр, бу ағыр һәјәт шәраитини јахшылашдырмаг мәғсәдилә, синфи мүбаризәдә гәлиб кәлмәк үмиди олмадығындан, јенә дә динә сарылар, өзләринә тәсәлли верирләр.

Тарихдан мәлүмдур ки, христианлыг һәр шәјдән әввәл гулларын тул саһибләринә гаршы апардылары мүбаризинин нәтичәсиз галмасы, гулларын һәјәтдә һеч бир азадлыг нишанәси көрмәмәси нәтичәси, үмидсизлик нәтичәси олмушдур. үмидсизлик гуллары «ахирәт дүнјасына» олан етигадыны даһа да чоһ артырмашды. «Ахирәтә» үмид бәсләмәк исә амансыз истисмары унутмаг, бу истисмара гаршы етираз ифадә етмәк иди. К. Маркс јазыр ки: «Дини мискинлик ејни заманда һәғиги сәфил-

² Ф. Енкелс, «Анти-Дүринг», сәб. 301, Азәрвәшр, 1953.

лнин вә һәм дә һәгити сәфиллијә гаршы е'тиразын ифадәсидир. Дин—эзилән мәхлугун аһы, зүлм дунјасынын чаны, ағыр илләрин рәһмсиз руһудур. Дин—халгын тирјәкидир»¹.

Динин ичтимаи-синфи көкләрини шәрһ едәрәк В. И. Ленин дејир ки: «Дин һәр јердә вә һәр тәрәфдә, даима башгалары үчүн ишләмәк, еһтијач вә тәклик нәтичәсиндә боғулан халг күтләләри үзәринә дүшән мәнәви зүлм нөвләриндән биридир.

Тәбиәтлә мүбаризәдә вәһшинин ачизлији алаһлар, шејтанлар, мө'чүзәләр вә саирәјә инам доғурдуғу кими, истисмарчларла мүбаризәдә истисмар едилән синифләрин ачизлији дә лабүддән ахирәтдә даһа јахшы һәјат олачағына даир инам ојадыр»².

Динин синфи көкләрини шәрһ етмәклә бәрәбәр һәм дә көс-тәрмәк лазымдыр ки, синфи чәмијјәтләрдә дин халг күтләләрини истисмар етмәк үчүн һаким синфин әлиндә мүнһүм мүбаризә силәһи олмушдур. Феодал вә буржуа дөвләтләри шәраитиндә дөвләт идарәләригә килсә вә мәсчидләр арасында, һаким синифләрлә руһаниләр арасында мөһкәм иттифағ олмушдур вә бу да халг күтләләринин әлејһинә чеврилмишдир. Мүртәчә дини тәсәввүрләрлә халг күтләләринин шууру гарышдырылыр, кәнч нәсли дини е'тигадлара итаәт етмәк руһунда тәрбијә едирләр. Ајдынлашдырмалыдыр ки, «Дин-өз инсанлығ сурәтләрини, инсана аз-чоһ лајиг олан һәјат тәләбләрини, капитал көләләрини унутдуран бир нөв мәнәви арағдыр»³.

Һәм дә шәрһ едилмәлидир ки, дин тарихидир, јәни мүәјјән ибтидан һәјат шәраитиндә әмәл кәлмиш, мүәјјән һәјат шәраитиндә дә јох олуб кедәчөкдир.

Бүтүн бунлар башга динләр кими ислам динини дә сәчијјәләндирир. Ислам дини дә башга динләр кими тарихидир, мүәјјән тарихи шәраитдә дә арадан јох олачағдыр.

Елми-атеист тәрбијәсинин әсас вәзифәләриндән бири дә шакирдләрин шууруна дахил олан дини мөвһуматын јох едилмәсини, шакирдләрин мүбариз атеизм руһунда, дин әлејһинә кәкин идеоложи мүбаризә апармағ руһунда тәрбијә олунмасыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Шакирдләрин һәр чүр дини һиссләрдән азад јетишмәсини тә'мин етмәк һәр нә гәдәр вачиб тәрбијә вәзифәси олса да, кифајәт дејилдир. Онлары һәм дә елә тәрбијә етмәк лазымдыр ки, дини галыглары көрә билсинләр, онларла сәбр вә тәмкинликлә, елмә вә һәјати фактлара истинадән мүбаризә апармағы бачарсынлар.

Шакирдләрә ајдынлашдырмағ лазымдыр ки, динлә елм бир-биринә зиддиләр, елми әсасы олмајан һәр-һансы е'тигад пуч вә мәнәсыздыр. Шәрһ етмәк лазымдыр ки, дини галыгларын

совет адамларынын һәјатында һәр һансы шөкилдә тәзаһүр етмәси дә инкишафымызы ләккидир, коммунизм гуручулуғуна зәрәр верир, совет адамларынын ирадә вә әзмини зәифләдир.

Динә инанан бәзи вәтәндашларын килсә вә ја мәсчидә кетмәси, дини бајрамлар кечирмәси, дини јолла кәбин кәсдирмәси, фала бахдырмасы, ислам дининә инананларын исә әләвә оларағ пири кетмәси, оруч тутмасы вә намаз ғылмасы, мәһәртмәлик кечирмәси, арвадыны вә ғызларыны чадрада сахламасы вә с. кими дини адәт вә мөвһуматын нә мадди бир мәнәсы вар, нә дә мәнәви; бүтүн бунлар анчағ мәдәни чәһәтдән керидә галмағ әләмәти кими гиймәтләндирилир.

Бөјүк Октябр социалист ингилабынын гәләбәси нәтичәсиндә ССРИ-дә дин дөвләтдән вә мәктәб диндән ајрылмыш, вәтәндашларын вичдан азадлығы тә'мин едилмишдир. Динә инанмағ һәр кәсин шәхси иши һесаб едилмишдир. Вәтәндашларын вичдан азадлығыны тә'мин етмәклә бәрәбәр коммунист партијасы күтләләрин шууруну дини тәсәввүрләрдән тәмизләмәк мөгсәдилә дини адәт вә әнәнәләрә гаршы ардычыл мүбаризә апармағы мүнһүм вәзифә кими гаршыја гојмушдур.

«Фәһлә партијасынын динә мүнәсибәти һағгында» мәгаләсиндә В. И. Ленин јазмышдыр: «Биз динә гаршы мүбаризә етмәлијик. Бу бүтүн материализмин вә, демәли, марксизмин әлифбасыдыр. Лакин марксизм әлифба үзәриндә дајанан бир материализм дејилдир. Марксизм даһа ирәли кедир. О дејир: динә гаршы мүбаризә етмәји бачармағ лазымдыр, бунда өтрү исә күтләләрдәки е'тигадын вә динин мәнбәзини *материалистчәсинә* изаһ етмәк лазымдыр»¹.

Вәзифә ондан ибарәтдир ки, дин әлејһинә чиддијјәтлә идеоложи мүбаризә апармағла бәрәбәр, бу мүбаризәдә динә инананлары вә руһаниләри тәһгиредичи чыхышлара јол верилмәсин. Дин әлејһинә тәблиғат габагчыл совет елминин вә техниканын наилијјәтләринә әсаслансын.

Шакирдләрин елми-атеист тәрбијәси әсасән ики јолла: мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә вә синифдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә апарылыр.

2. Мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә елми-атеист тәрбијәси

Елми-атеист тәрбијәси әсас е'тибарилә үмумитәһсил фәнләринин тәдриси просесиндә јеринә јетирилир. Елмләрин әсасларыны өјрәнмәклә шакирдләр тәбиәт вә ичтимаи һәјат һадисәләринин инкишаф ганунаујғунлуғларыны дәрк едирләр, һадисәләр арасында мөвчуд олан әләгәләр, биринин о бириндән асылы олмасыны, бир һадисәнин о биринә әсасән төрәдијини, башгасынын әмәлә кәлмәси үчүн әсас олмасыны, һадисәләрин һәмшиә

¹ К. Маркс вә Ф. Енжелс, Әсәрләри, ч. 1, сәһ. 399. (русча) Биринчи нәшри.

² В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 10, сәһ. 74, Азәрнәшр.

³ В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 10, сәһ. 75, Азәрнәшр.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 15, сәһ. 415, Азәрнәшр.

инкишафда олмасыны, бир инкишаф мәрһәләсиндән о бири инкишаф мәрһәләсинә кечмәсини вә с. баша дүшүрләр. Беләликлә, шакирдләр бүтүн тәбиәт вә ичтимаи һәјәт һадисәләринин, дини тәблиғ етдији хәјәли олан илаһи гүввәләрдән асылы дејил, мүәјјән ганунаујғунлуғларә әсәсән тәрәјиб инкишаф етдијини, һәр һадисәнин мадди әсәсы олдуғуну баша дүшүрләр. Нәтичәдә шакирдләрдә елми дүнјакөрүшүнүн вә атеизмин әсәсы тоју-лур, инкишаф едиб тәкмилләшәр.

Нәзәрдә сахламағ лазымдыр ки, шакирдләрин елми дүнја-көрүшү тәдриҷән, һәр күн, нәзәрә чарпмадан, мүхтәлиф тәсир вә тәдбирләр нәтичәсиндә, хусусән, мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә тәшәккүл тапыр, ләкин бунун камилләшмәси просе-си мәктәб јашындан сонра да давам едир.

Буну да гејд етмәк лазымдыр ки, шакирддә елми дүнјаке-рүшү вә дин әлејһинә бахыш елмләрин әсәсларыны мәнимсәдик-чә автоматик сурәтдә әмәл кәлир. Бу мәгсәдлә тәлим фәнлә-ринин тәдрисиндән методик хәһәлдән дүзкүн истифадә етмәк лазымдыр. Белә ки, елми һәгигәтләрин мәнимсәнилмәсилә әлә-ғәдар оларағ шакирдләрин иштиракилә вә онларын анлағ дәрә-ҷәсини һесаба алмағла тәбиәт вә ичтимаи һәјәт һадисәләринин инкишаф ганунаујғунлуғларына даир нәтичәләр чыхармалы, елми һәгигәтләри, тәбии вә ичтимаи ганунаујғунлуғлары дини мөвһумат вә тәсәввүрләрә гаршы гејмәли. Елми биләкләр мәһз бу чүр мәгсәдәујғун бир шәкилдә истифадә олундуғда шакирд-ләри атеист әһвал-руһијјәдә јетишдирмәк мүмкүндүр.

Бу нөгтеји нәзәрдән мүхтәлиф мәктәб фәнләринин ролуну, бу фәнләрдән истифадә етмәк јолларыны шәрһ етмәјә чалышағ.

Тәбијјәт фәнләринин тәдрисиндә. Шакирдләрин елми дүнја-көрүшүнүн тәшәккүлү вә дин әлејһинә тәрбијәсиндә тәбијјәт фәнләринин хусуси ролу вардыр. Бу мәгсәдлә тәбијјәт фәнлә-риндән истифадә етмәк мәктәбин илк синифләриндән башлан-малыдыр. Һәтта биринчи синфин ана дили китабында белә тә-биәтшүнаслыға даир бәсит мәлуғатлар верилер. Мәктәбин ашағы синиф шакирдләриндә тәлим материалына истинад едәрәк, бәзи тәбиәт һадисәләринин ганунаујғунлуғларына даир са-дә тәсәввүрләр јарадылыр. Мәсәлән, илин фәсилләринин га-нунаујғун шәкилдә бир-бирини әвәз етмәсинә, сүјүн тәбиәтдә дөвр етмәсинә вә с. аид олан мәлуғат бу хәһәтдән чоғ фајда-лыдыр.

Тәбијјәт вә чоғрафија дәрсләри илә әләғәдар тәбиәт һади-сәләри үзәриндә тәшкил едилән мүһәһидәләр, тәбиәт һадисәлә-ринә даир верилән илк вә садә мәлуғат, һәмчинин отағ вә бә-зәк биткиләринә шакирдләрин хидмәт етмәси нәтичәсиндә он-ларда тәбиәт һадисәләри арасында сых әләғә олмасына даир илк тәсәввүрләр әмәл кәлир. III—IV синифләрдә дәрслә әләғә-дар оларағ даир дини мөвһумат вә әнәнәләрин мәнасыз вә зәрәрли олдуғуна даир һисә мүһәһидәләр дә апармағ мүмкүндүр.

Тәбијјәт фәнләринин V синифдән етибарән мүнтәзәм сурәт-дә тәдриси тәбиәтин бир чоғ һадисәләринин мадди әсәсларыны вә сәбәбләрини шәрһ едир, мадди әләмин нә чүр әмәл кәлмәси, узун сүрән төкамүл нәтичәсиндә гејри-үзви әләмдән үзви әлә-мин нә чүр әмәл кәлмәси вә инкишафы һағгында шакирдләрдә дүзкүн тәсәввүрләр доғур вә јетишир. Мәһз бу чүр елми мәлу-ғата әсәсән дүнјанын вә дүнјада һәјәтин әмәл кәлмәсинә даир дини тәсәввүрләрин үјдурмадан ибарәт олдуғу шакирдләрә ај-дынлашдырылыр.

Политехники тәлимин мәктәбләрдә тәтбиғи тәбијјәт елмлә-ринин һәјәтлә әләғәсини, истәһсалатын мүхтәлиф сәһәләринин, о чүмләдән кәнд тәсәррүфатынын инкишафындакы ролуну, тех-никанын мисилсиз сүрәтлә тәрәғтисиндә, инсан әмәјинин јүн-күлләшдирилмәсиндәки ролуну ачығ бир сурәтдә шакирдләрә көстәрир. Нәтичәдә шакирдләр марксизм-ленинизмдин мүһүм бир принсипини—нәзәријјә илә практиканын әләғәси принсипини дәриндән дәрк едирләр, онларда совет адамларынын техника вә истәһсалат сәһәсиндә харүгәләр јаратмаларына вә јаратмаға гадир олдуғларына, елмин түкәнмәз күчүнә инам әмәл кәлир, дини етиғадларә үмид бағламағын јерсиз вә мәнасыз олдуғу ајдынлашыр.

Биоложи елмләрин тәдриси шакирдләри дини етиғадларә там зидд олан нәтичәләрә кәтириб чыхарыр.

Ботаника дәрсләриндә шакирдләрә ајдын олур ки, биткилә-рин дәјишмәси онларын һәјәт шәрәитинин дәјишмәсиндән асы-лыдыр, биткиләрин мүхтәлиф групплары јер үзәриндә мүхтәлиф заманларда әмәл кәлмишир, инкишаф нәтичәсиндә биткилә-рин бәзи групплары о бириләринә нисбәтән даһа мүрәккәб гуру-луша малык олмушдур. Беләликлә, шакирдләр ботаника биләк-ләринин кәнд тәсәррүфатындакы ролуну баша дүшүрләр, битки нөвләринин дәјишдирилмәсинин мүмкүн олдуғуну дәрк едирләр. Бу хәһәтдән И. В. Мичуринин тәчрүбәләрини, јени битки нөвлә-ри әмәл кәтирмәсини өјрәндикдә шакирдләрдә кәнд тәсәррү-фат мөһсулдарлығынын, биткичилијин инкишафынын илаһи гүв-вәләрдән дејил, инсанын өз игтидарындан, елмләрдән, торпа-дан вә судан бачарыгла вә сәмәрәли истифадә едә билмәсиндән асылы олдуғуна даир там инам әмәл кәлир. Бүтүн бунлар дини әлејһинә тәрбијјәдә чоғ фајдалыдыр.

Зоолокија дәрсләрини дә дин әлејһинә истифадә етмәк үчүн мүөллимин әлиндә бөјүк имканлар вардыр. Зоолокија дәрслә-риндә шакирдләрә ајдын олур ки, һәјәт шәрәитинин дәјишил-мәсиндән асылы оларағ һејванларын да организми дәјишир, һә-јәт шәрәитини дәјишдирмәк јолу илә инсан, һејванлар әләминн дә дәјиширир, бу исә һејванлар әләминин аллаһ тәрәфиндән јаранмасы вә сабит галмасы һағгындакы дини үјдурмаларын мәнасыз олдуғуну ашкара чыхарыр.

Кимја дәрсләриндә шакирдләр елми-атеист тәрбијәси нөгте-ји-нәзәрдән чоғ гиймәтли олан маддәнин сахланмасы, атом нәзә-

Заһид өлмәкдән габаг мәгсүдинә чатмаг диләр,
Чәннәтә уйгу иһилә бир кәмәнд атмаг диләр.
Етигадынча, јатар-јатмаз, гучар гылманлары,
Ол сәбәбәндир намаз үстүндә дә јатмаг диләр —

кими заһидләри гамчылајан ше'рләри дин әлејһинә тәрбијәдә усталыга истифадә едилмәлидир.

Бунун кими дә Ч. Мәммәдгулузадәнин «Өлүләр» әсәри, Ә. һагвердијевин «Пир» һекајәси дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә кениш истифадә едилә биләр. Бу мәгсәдлә Азәрбајчан совет јазычыларынын да әлағәдар әсәрләриндән истифадә етмәк лазымдыр. Мәсәлән, Ч. Чаббарлы өзүнүн «Од кәлини» әсәриндә ислам динини, онун мүртәчә мәгсәдләрини «аллаһдан башга танры јохдур вә Мәһәммәд онун рәсулудур» кими әсәс мүддәасыны аллаһ наһинә ганлы ворушмалары вә халгларын гылынчдан кечирилмәсини әсәслә сурәтдә ифша етмишдир ки, бу вә бунун кими әсәрләрин атеизм тәрбијәсиндә бөјүк пијмәти вардыр.

Дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә зәнкин рус классик вә совет әдәбијатыннан да әтрафлы истифадә етмәк лазымдыр.

Рус ингилабчы демократлары Белински, Добролюбов вә Чернышевски өлмәз әсәрләриндә дини кәскин бир сурәтдә тәнгид етмишләр.

Чернышевски јазыр ки, аскетизм һаггындакы тәблиғләрдән мәгсәд бәдбөхтләрә вә ач инсанлара белә бир фикри тәлғий етмәкдән ибарәтдир ки, онлар даима ач олмалы вә талеләринин белә олмасына севинмәлидирләр.

«Гогола мәктубунда» Белински јазырды ки, Русијаја мө'чүзә лазым дејил, онун шбадәтә еһтијачы јохдур, онун дин тәлиминә дејил, сағлам зәка вә әдаләтә ујғун һуғуг вә ганунлара вә буларын мүмкүн гәдәр чидди һәјата кечирилмәсинә еһтијачы вардыр.

Бөјүк рус јазычылары А. С. Пушкинин, Н. А. Некрасовун, Л. Н. Толстојун әдәби ирсиндә дин вә килсә әлејһинә чохла фәјдалы материал вардыр ки, бунлардан да истифадә олунмалыдыр.

Хүсусилә А. М. Горкинин өлмәз әсәрләриндә мүбариз атеист тәрбијәси үчүн зәнкин материал верилмишдир. Совет әдәбијатынын баниси А. М. Горкинин ирәли сүрдүјү атеизмин түкәнмәз мәнбәјини онун социализм гуманизминдә һәр чүр итисади, сијаси вә мәнәви зүлмә гаршы барышмаз мүбаризәсиндә ахтармаг лазымдыр. Ону да демәк лазымдыр ки, әдәбијат дәрсләриндә дин әлејһинә тәрбијә етмәк үчүн бәдиин әсәрдә атеизм «үнсүрләри» ахтармаг доғру бир јол дејилдир. Әдәбијат мұәллимләринин бу мәсәләдә вәзифәләри бәдиин әсәрин маһијәтини там бир шәкилдә шәрһ етмәклә шакирдләри јазычынын јарадычылыгы илә таныш етмәкдән, әсәрдәки габагчыл идејалары шакирдләрә ајдынлашдырмагга онларда елми дүнјәжөрүшүвү

әсәсларыны тәшәккүл етдирмәкдән вә, беләликлә, атеист бахышларын әмәлә кәлмәсинә хидмәт етмәкдән ибарәтдир.

Тарих дәрсләриндә. Тарих дәрсләринин бөјүк әһәмијјәти ондадыр ки, бунлар васитәсилә шакирдләр ичтимаи һәјатын инкишаф ганунаујғунлуғларыны дәрк едирләр. Онлар үчүн ајдын олур ки, чәмијјәтин инкишафында истеһсал гүввәләри вә истеһсал мүнәсибәтләри һәлледичи рол ојнамышлар. Чәмијјәтин итисади вә мәдәни јүксәлиши, мүһүм ичтимаи һәдсәләр аллаһ вә ја шаһлар тәрәфиндән дејил, ичтимаи ганунаујғунлуғлар вә васитәсилә шәртләнмишдир. Тарих дәрсләри шакирдләрдә белә бир инам әмәлә кәтирир ки, объектив тарихи просесдә инсан бир ојунчаг олмамыш, онун «мүгәддәрәтә» дини тәблиғ етдиҗи кими, сәма гүввәләринин элиндә олмамыш, фәалијјәти аллаһ әмрилә шәртләнмәмишдир. Чәмијјәтин инкишаф ганунларына јијәләнән инсан, бу ганунлардан истифадә едәрәк өз тарихини јарадыр. Тарих дәрсләри динин әмәлә кәлмәсини вә инкишафыны, онун ичтимаи көкләрини, мүртәчә ролуну фактлар әсәсында, инаңдырчы бир шәкилдә шәрһ едир. Тарих материаллары динлә елмин барышмазлыгына даир дә кифәјәт дәрәчәдә фактлар вә мисаллар верир.

Гәдим тарихи өјрәнәркән шакирдләр динин синфилијини баша дүшүрләр, онун гулдарлык чәмијјәтиндә халгы әсәрәтдә сахламаг үчүн гул саһибләринин элиндә кәскин силәһ олдуғуну дәрк едирләр. Бүтүн Јуван мифолокијасы аллаһын инсаны дејил, инсанын өзүнә бәнзәдәрәк аллаһлар јаратмасыны сүбүт етмәк үчүн чох зәнкин вә марағлы материаллар верир.

Гәдим тарихдә һәм дә дин әлејһинә о заманлар белә мүбаризә едилдијини көстәрән материаллар вардыр. Гәдим тарихи өјрәндикдә шакирдләрә христианлыгын әмәлә кәлмәси сәбәбләрини шәрһ етмәк асанлашыр. Дин әлејһинә тәрбијә үчүн орта әсрләр тарихиндә даһа зәнкин материал вардыр. О заманлар елм, иһчәсәнәт, мәктәб бүтүнлүклә килсә вә мәсҗидләрә табә едилмишди. Бүтүн тә'лим, дини характер дашыјырды. Дини еһкамлара зидд фикир сөјләзәнләр тәғиб олунуб руһаниләрин фитвасилә мәнв едилдирләр. Коперник, Жордано Бруно, Галилей кими мәшһур алимләрин килсә тәрәфиндән тә'ғиб едилмәси динин елмә дүшмән олдуғуну көстәрән парлаг мисаллардыр.

Орта әсрләрдә дин хадимләри дә, мүлкәдарлар кими, халг күтләләриндән мүхтәлиф веркиләр алыр, онлары истисмар едирдиләр. Дин хадимләрилә феодаллар арасында мөһкәм итифағ вар иди.

Јени тарих дә дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә истифадә олунә биләр. Јени тарих дәрсләриндән мә'лум олур ки, Гәрб өлкәләриндә вахтилә буржуа нүмајәндәләри динә мәнфи мүнәсибәт бәсләјирдиләр, һөкүмәти әлә алдығлары заман, дини вә дүнјәви феодалларын итифагыны сарсылтмаг үчүн килсәнин дөвләтдән вә шәктәбин килсәдән ајрылмасы тәләбини ирәли сүрүр вә ону јеринә јетирмәјә чалышырдылар. Лакин буржуа синфи һөкүмә-

ти элэ алдыгдан сонра өзү дин хадимлэриг иттифага кирди. Хүсусилэ индики империалист дөвлөтлэри синфи мүбаризэдэ пролетар синфинин ирадэсинин зөифлэтмэк мэгсэдилэ дини эн'энэлэрэ кетдикчэ даһа чох эл атыр.

Јени тарих динин мүртөчө ролуна даир, онун милли-азадлыг һэрәкатына мане олмаға, мүһарибэ гызышдырмаға хидмәг ет-дијинә даир чох материаллар верир.

ССРИ тарихиндә дин әлејһинә тәрбијә үчүн даһа чох мате-риал вардыр. Чар Русијасында килсә һөкүмәтин истинадкаһы иди. Истәр 1905—1907-чи илләр ингилабы дөврүндә, истәрсә ондан әввәлки дөврдә килсәләрин фәалијјәти Русијадакы ингилаби һәрәката гаршы чеврилмишди. Мәшһур Зубатов вә кешиш Га-понун фитнәлэри, гаракурһлар иттифагы, милли ғыргыһлар вә таланлар һамысы килсәләрин иштиракилә апарылдырды.

ССРИ тарихинин совет дөврүнә аид олан һиссәсиндә килсә хадимләринин бир гисминин әввәлләр гурулушумузун дүшмән-ләриг әлбир олдуғларына даир материаллар верилди. Дин әлејһинә тәрбијә мэгсәдилә Азәрбајҗан тарихиндә даһа зәнкин материаллар верилди. Азәрбајҗан тарихинин өјрөнилмәсиндә шакирдләрә ајдын олур ки, ислам дини VII әсрдә әрәб хәлифә-ләри тәрәфиндән ғылынч күчүнә азәрбајҗанлыларын боғазына бағланмышдыр; шиәлик вә сүннилик, һәмчинин бәһаиләр, баби-ләр, әли-аллаһиләр кими тәрғигәтлэри ирәли сүрмөклә халгы парчалајыр, јаделли ишғалчыларын әсарәтинә верирдиләр. Азәрбајҗанын Бабәк, Чаваншир; Нәсими кими бабагчыл адам-лары ислам дининин јајылмасына вә хәлифәләрин әсарәтинә гаршы амансыз мүбаризә апардылар. Бүтүн бунлар шакирдләр-ин дин әлејһинә мүбаризә руһунда тәрбијә едилмәсинә јардым көстәрир. Бунлар кими дә чоғрафија вә башга фәнләрдән исти-фадә етмәк олар.

3. Синифдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә елми-атеист тәрбијәси

Дејилдији кими, елми-атеист тәрбијәси әсасән мәктәб фәнләр-инин тәдриси просесиндә апарылдыр. Синифдәнкәнар тәдбир-ләр исә буна гижмәтли бир әләвәдир. Елми-атеист тәрбијәсиндә синифдәнкәнар тәдбирләрин гижмәти, һәр шейдән әввәл, ондә-дыр ки, өзфәалијјәт әсасында гурулдуғундан бурада шакирд-ләр, даһа кениш митјасда фәалијјәт көстәрир, онларын јарады-чылыг вә тәшәббүсләри инкишаф едир, нәзәри биликләринин практика илә бағламаға алышырлар. Бу нөгтеји-нәзәрдән кәнч натуралистләр дәрнәјинин әһәмийјәти бөјүкдүр. Бу дәрнәк үзрә апарылан ишләр шакирдләрдә тәбиәтә олан марағы инкишаф етдирир, тәбиәт һадисәләри арасында вәһдәт вә гаршылыгы әләгә олдуғуну дәрк етмәјә көмөк едир, тәбиәт вә инсан әмәји һаггында онларда дүзкүн бахышларын тәшәккүлүнә хидмәт едир. Бунун кими дә кимја, физика, астрономија үзрә фәни дәр-нәкләриндән истифадә етмәк лазымдыр.

Елми-атеист тәрбијәси мэгсәдилә тәбиәт һадисәләринә даир шакирдләрә мүһазирәләр вә сөһбәтләр тәшкил етмәнин дә чох фәјдәсы вардыр. Бу мэгсәдлә: «Јер үзәриндә һәјатын әмәлә кәл-мәси», «Кайнатын инкишафына даир елмин јениликләри», «Со-вет сүннәтлэри», «Совет планети», «Күнәш системи», «Динин әмәлә кәлмәси», «Динин ичтиман көкләри» вә с. бу чүр елми-атеист мөвзуларда охунан мүһазирәләр фәни дәрнәкләриндә һа-зырланыр вә шакирдләрин аилаг дәрәчәси, үмумтәһсил сәвијә-синә мүвафиг бир сүрәтдә тәнзим вә тәшкил едилди.

Бу ишләр нөгтеји-нәзәрдән Бакы шәһәри 147 нөмрәли мәктә-бин ишлэри чох сәчијјәвидир. Һәмин мәктәбин фәни дәрнәкләри өз фәалијјәтләринин мүәјјән һиссәсини елми-атеист мөвзулар-да мүһазирәләр һазырлајыб шакирдләр арасында онлары тәш-кил етмәјә сәрф едирләр. Мәсәлән, әдәбијјәт дәрнәји Д. Еремни-нин «Рим үзәриндә туфан» адлы романы үзрә «Ватиканын мүһа-рибә гызышдырмағда шинајәткар ролу», «Јермонтовун «Демон» адлы поемасында дин әлејһинә мотивләр», «М. Горкинин публи-систик әсәрләриндә дин әлејһинә мотивләр» мөвзусунда, физика дәрнәји «Гәлилеј», «Кайнат нечә әмәлә кәлмишдир», «Дүнјанын әввәли олмушму?», «Гејри-ади сәма һадисәләри» вә с. мөвзу-ларда мүһазирәләр тәшкил едирләр. Шакирдләр белә мүһазирә вә сөһбәтләрә марагла гулаг асырлар.

Елмин динлә нәзәр барышмазлыгына даир мүһазирәләр даһа чох марагла динләнир. Бүтүн бунларла бәрәбәр ислам дининин әмә-лә кәлмәси вә јајылмасы, мүртөчә маһийјәти, һәмчинин бу динин төрәтдији ән'әнә вә мөвһуматын зәрәрләрини көстәрән мүһази-рә вә сөһбәтләрин дә тәшкили вәчибдир. Әләгәдәр тәдрис фән-ләри вә мүһазирәләр васитәсилә шакирдләрә ајдынлашдырмағ лазымдыр ки, бүтүн башга динләр кими ислам дини дә мүртөчә-дир, «Мәһәммәдин дини ингилабы да бүтүн башга дини һәрәкат кими, расмән иртичачы иди!».

Синифдәнкәнар тәдбирләр чүмләсиндән шакирдләри әләгә-дар музәјләрә апармағыч, онлара әләгәдәр театр, кино, телеви-зија тамашалары көстәрмәјин, дин әлејһинә јазылмыш китабча-лар охутманын да елми-атеист тәрбијәсиндә ролу вардыр.

ШҮҮРЛУ ИНТИЗАМ ТӘРБИЈӘСИ

I. Интизам тәрбијәсинин әһәмијјәти вә маһијјәти.

Јени јетишән кәңч совет нәслиндә интизам тәрбијә етмәк бә-
јүк дөвләт әһәмијјәти олан чох мүнһәм вәзифәдир. Коммунизм
чәмијјәти вәтәндашлардан јүксәк интизам, вәзифәләрин ичра-
сына шүурлу мүнәсибәт, гаршыја чыхан чәтинликләри арадан
галдырмаг үчүн мәтанәт тәләб едир. Интизама риәјәт едилмәзсә
нә истәһсалатда ишләмәк, нә мәктәбдә охумаг, нә дә биркә истира-
һәт етмәк мүмкүн олмас. Чүнки иш дә, тәлим дә, истираһәт дә
гојулмуш гәјдалара әмәл етмәји, тапшырылан вәзифәләри ичра
етмәји, башгаларынын иши, тәлими вә истираһәти илә һеса-
лашмағы тәләб едир.

Ичтимай һәјәтымызын тәләб етдији бу интизамлылыг си-
фәти коммунизм чәмијјәтинин кәләчәк гуручуларында нә гәдәр
еркән вахтдан тәрбијә едилирсә, онлар бөјүјүб гуручулуг ишинә
башлајаркән, бир о гәдәр мүнәсәбәтләр ишләјәчәк, әмәк мән-
сулдарлығынын јүксәлдилмәсини тәмин едәчәкләр.

Интизам тәрбијәсиндә мүнәсәбәтләр әлдә етмәк үчүн ону
маһијјәтини јахшы дәрк етмәк лазымдыр.

Мәктәб интизамы һәмин чәмијјәтдә инсанлар арасындакы
мүнәсибәтләри әкс етдирир вә биринчи нөвбәдә әмәк интизамы-
нын тәдбирләри илә шәртләнир. Ичтимай гурулуш дәјишдикдә—
инсанлар арасында јени мүнәсәбәтләр әмәл кәлдикдә—мәк-
тәб интизамынын да мәзмун вә характери дәјишир.

В. И. Ленин мүхтәлиф чәмијјәт гурулушларында мүхтәлиф
дә интизам олдуғуну көстәрир. Феодализм чәмијјәтиндә кәтәк
интизамы һөкм сүрүр: кәндликләри итаәтә кәтирмәк үчүн физи-
ки чәзадан, кәтәкдән истифадә едирдиләр.

Бөјүк шаиримиз М. Ә. Сабир бу интизамы

«Вур, вур ки, кәтирмәјибдир арла!
Инсан дөзәмәк бу шарпа-шарпа»

шәри илә һәчв етмишдир.

Бу кәтәк интизамы феодализм дөврүнүн мәктәбләриндә ша-
кирдләри дөјмәклә итаәтә кәтирмәкдә өзүнү әкс етдирирди. Хү-

сусән ингилабдан габаг Азәрбајҗанда моллаханаларда молла-
нын чубуғу, ушағларын ајағларыны фалағгаја салыб ган чыха-
на гәдәр вурмағы, дизләри алтына нохудлар гојуб ушағы дизи
үстә отурмаға вадар етмәси—бу кәтәк интизамынын нечә ифадә
олундуғуну көстәрир.

Капитализм чәмијјәтиндә саһибкар фәһләни ишләмәјә ва-
дар етмәк, өзүнә табе етмәк үчүн даһа «инчә» јоллардан исти-
фадә едир—о, фәһләләри ишдән чыхарыб ач гојмагла һәдлә-
дир. В. И. Ленин белә интизамы ачлыг интизамы адландырыр.

Капитализм чәмијјәтиндәки интизам да буржуа мәктәбләриндә
өз әксини тапмышдыр. Буржуа чәмијјәтиндә истисмарчы си-
нифләрин өвләдләри охујан мәктәбләрдә ушағлары ағалыг ет-
мәјә һазырлајыр, зәһмәткешләрин ушағлары охујан мәктәбләр-
дә исә шакирдләри ағалара итаәт етмәк руһунда тәрбијә едир-
ләр.

Бүтүн бу дејиләнләрдән көрүнүр ки, истисмарчы чәмијјәт-
ләрдә интизамлашдырманын аңчаг формасы дәјишир. Интизам
тәрбијәсинин зәһмәткеш ушағларына аид вәзифәси онлардан
итаәткар шәхсләр јетиширмәкдән ибарәт олараг галыр.

Өлкәмиздә совет гурулушу, социализм чәмијјәти шәраитиндә
интизамын да маһијјәти көкүндән дәјишди, јени кејфијјәтли бир
интизам әмәл кәлди.

Јени интизам һәр шәјдән әввәл јүксәк шүура әсасланыр, ишә
вә гојулмуш гәјдалара шүурулу мүнәсибәт бәсләмәк үзәриндә
гурулур. Бу интизам мүнәсәбәтдә мүстәғиллик вә тәшәббүскар-
лыг көстәрмәк, гојулмуш гәјда вә гануллара һөрмәт бәсләмәк,
өз һәрәкәтләрини, коллективин мәнәфәји илә һесаблашараг өл-
чүб-бичмәк, дүшүнчәли һәрәкәт етмәк зәрурәтиндән нәшәт едән
көнүллү табелији нәзәрдә тутур. Буна көрә дә В. И. Ленин белә
интизамы шүурулу интизам адландырмаш вә социализм, ком-
мунизм чәмијјәтиндәки интизама шүурулулуғун хас олдуғуну
гејд етмишдир.

Өз маһијјәти вә характери етибарилә совет мәктәбиндә тәр-
бијә олунан интизам чәмијјәтимиздәки интизама ујуғундур. Би-
зим мәктәбләрдәки интизам да шүурулу интизамдыр. Мәктәбләр-
римиздә тәрбијә олунан шүурулу интизам да шүура әсасланан,
гојулмуш гәјдалара һөрмәт бәсләмәји, өз һәрәкәтләрини кол-
лективин мәнәфәји илә өлчүб-бичмәји тәләб едән көнүллү табе-
лик үзәриндә гурулмуш интизамдыр.

Интизамын мәзмунуну шәри едәрәк, көркәмли совет педаго-
гу А. С. Макаренко бизим совет вәтәндашларындан даһа мүнәсә-
бәт интизам тәләб едилдијини ајдынлашдырыр. О, јазыр: «Биз
тәләб едирик ки, о, (совет адамы) һәинки бу вә ја башга әмри
нә үчүн, нәјә көрә јеринә јетирмәк лазым олдуғуну баша дүш-
сүн, һәм дә өзү һәмин әмрин мүмкүн гәдәр јахшы һәјата кечи-
рилмәси үчүн фәал сурәтдә чалышсын. һәлә бу да азыр. Биз
өз вәтәндашымыздан тәләб едирик ки, о, өз һәјәтынын һәр бир

Не үчүн бө'зи мүеллимлэрин дэрсиндэ ажры-ажры шакирдлэр вэ бө'зөн дэ шакирдлэрин чохусу дэрседэн конар ишлэ мэшгүл олур, јолдашы илэ сөһбөт едир, дэрсдэ иштирак етмир, мүеллимин дедиклэрини динлэмир?

Бунун сәбәби чох вахт дэрсдэ шакирдлэрин дарыхмасы, чансыхынтысы кечирмәсидир. К. Д. Ушински бу мунасибәтлэ јазыр ки, дачәллик, тәнбәллик, шылтаглыг, охумага гаршы нифрәт, һиләкәрлик, икнүзлүлүк, јалан вэ башга ејблэрин мәнбәји мәктәбдэ олан чансыхынтысыдыр. Мәктәбдэ чансыхынтысыны мәнв един, о заман педагогу чыхылмаз везијјәтә гојан вэ ушаг һәјатынын парлаг ахыныны зәһәрләјән бүтүн бу гара булут өз-өзүнә дағылачагдыр.

Ушағын тәбиәти фәалдыр. О өз енержи вэ тәшәббускарлығыны фәјдалы чыгыра, мараглы ишә јөнәлтмәзсә, ушаг өзү үчүн мараглы олан конар ишләр, — дәрәсә аид олмајан мэшгәләмәр тапыр, интизамы позур. Бунун үчүн дә һәр бир дэрсин јүксәк елми, сијаси вэ педагожи сәвијјәдә апарылмасы лазымдыр.

Интизам тәрбијәсиндә режимин әһәмијјәти. Алышдырма үсулунун әсас вәситәләриндән олан режим хуsusун интизам тәрбијәсиндә бөјүк јер тутур. Чүнки интизамлы һәрәкәтләрдә гојулмуш гәјдалара әмәл етмәк әсас мәсәләдир. Режим исә јухарыда дејилдији кими ушагларын һәрәкәт вэ рәфтарларыны низама садан мүәјјән едилмиш гәјдалар кими, шакирдлэри дөнә-дөнә гәјдаларын тәләблэринә ујгун олараг һәрәкәт етмәјә мәчбур едир вэ беләликлэ о һәрәкәтлэри адәт шәклинә салыр.

Шакирдлэрин мәктәбдә вэ мәктәбдән конарда өзүнү нечә апармасы режимин «Шакирдләр үчүн гәјдаларда» мүәјјән едилмишдир. Лакин бу «гәјдаларда» бир чох маддәләр чох үмуми шәкилдә гәјд едилмиш, бө'зи мәсәләләр исә һеч јазылмамышдыр. Габагчыл мәктәбләр «Шакирдләр үчүн гәјдалары» әсас көтүрәрәк, ону конкретләшдирир, мәктәбин шәраитинә ујгун олараг бө'зи әләвә гәјдалар мүәјјән едир вэ «Мәктәбдә дахили гәјдалар» ады илэ педагожи шурада тәсдиг едирләр.

Бу дахили гәјдаларда шакирдлэрин мәктәбдәки бүтүн һәјат сәһәси әһәтә едилир: шакирдлэрин синифдәки давраһышы, тәнәффүсләрдә, дәрнәкләрдә вэ ичтимай тәшкилатлардакы давраһышы мүәјјән едилир. Бу дахили гәјдаларда «Шакирдләр үчүн гәјдалар» әләвә олараг шакирдлэрин мәктәбә кәләркән палто вэ папагларыны һарадан асмасы, сәһәр кимнастикасында иштирак етмәси, китабханадан китабы нечә алмасы, тәнәффүсләрдә өзүнү нечә апармасы, зибили һара атмасы, су кранындан, буфетдән нечә истифадә етмәси вэ с. мүәјјәнләшдирилир. Мәктәб аилә илэ әләгә сахлајараг шакирдлэрин мәктәбдән конардакы вахтларыны да гәјдаја салмалы, аилдә шакирдлэрин иш режимини дә мүәјјән етмәк һаггында ата-аналара мәсләһәтләр вермәлидир.

«Мәктәбдә дахили гәјдалар» јазылып дивардан асылдыгдан сонра онун һәр бир маддәси шакирдләрә изаһ едилмәлидир.

Тәрбијә ишиндә вә хуsusән интизам тәрбијәсиндә хырда шәјләр јохдур. Режимин аз да олса позулмасына е'тинасизлыг көс-тәрмәк шакирдин тәрбијәсинә мәнфи тә'сир едир. Режим мәктәбин бүтүн педагожи коллективиндән мүнтәзәм вә инадкар иш тәләб едир.

Тәләб әлэ бир ишкүзар шәкилдә верилмәлидир ки, нә ону ич-ра едәчәк ушагда, нә дә ону верән педагогда онун јеринә јетирилмәси һаггында шүбһә галмасын.

Лакин формасындан асылы олмајараг тәләбин јеринә јетирилмәсинә наил олмаг лазымдыр.

Бунун үчүн исә нәзарәтин бөјүк әһәмијјәти вардыр, Анчар чидди вэ мүнтәзәм нәзарәт нәтичәсиндә шакирдин тәләби јеринә јетириб-јетирмәдијини мүәјјән етмәк олар, Нәзарәт шакирдә гојулмуш гәјдалары, верилмиш тәләблэри јеринә јетирмәјә көмәк едир. Нәзарәт олмадыгда шакирд верилән тәләблэри ичрасыз бураха биләр вэ беләликлэ онда интизамсызлыг адәти әмәлә кәләр.

Буна көрә һәртәрәфли, мүнтәзәм нәзарәт шакирдлэри гәјдаја, интизам алышдырмағын чох мүһүм шәртидир.

Интизам тәрбијәсиндә изаһат ишлэри Интизамын мәктәбдә, иш вахты, тә'лим заманы, ичтимай јерләрдә, евдә нә үчүн јеринә јетирилмәси вә нечә јеринә јетирилмәси лазым олду-гушу шакирдләрә изаһ етмәк, бунун зәруријјәтинә шакирдлэри инандырмаг лазымдыр. Бу мунасибәтлэ мәктәбләрдә «Шакирдләр үчүн гәјдалар» вә ја дахили интизам гәјдалары әтрафында мүнтәзәм изаһат ишлэри апарылып, әхлаги сөһбәтләр вәситәсилә онун мөзмуну шакирдләрә чатдырылып.

Шакирдлэрин јашы артыгыча бу изаһат ишлэри дәринләшмәлидир, Ашағы јашлы шакирдләр мүәллимин нүфузуну тез гәбул етдиклэри кими интизам тәләблэрини дә е'тирасыз гәбул едирләр. Јухары јашларда исә шакирдләр режимә гаршы һәсајд мүнасибәт бәсләјир, бө'зән она әмәл етмәји артыг шәј һесаб едирләр. Буна көрә-режимин, гәјдаларын истеһсалатда, јашлыларын һәјатында нечә сәмәрәли олдугу, бөјүк шәхсијјәтлэрин күн әрзиндә режимә дә дүрүст әмәл етдиклэрини шакирдләрә чатдырмаг фәјдалыдыр. Фәал шакирдләр мүәллимин рәһбәрлији алтында өзлэри белә мөвзуларда мө'рузәләр һазырлаја билерләр.

Интизам һаггында синифдә апарылан белә сөһбәтләрлә јанашы олараг интизамы позан шакирдләрлә бу хуsusда фәрди сөһбәт апармаг, она өз интизамсыз һәрәкәтини дәрин тәһлил етмәк, бунун нә илэ нәтичәләндијини инандырычы дәлилләрлә изаһ етмәк лазымдыр.

Интизам һаггында апарылан бүтүн изаһат ишлэрини Макаренко ашағыдакы беш әсас мүддәалары әтрафында чәмләмәји вә бу мүддәаларын ушаглар тәрәфиндән дәрк олунмасына наил олмагы лазым көрүрдү.

1. Интизам коллективин мөгсәдләринә даһа јахшы наил олмаг үчүн бир формадыр. Дүзкүн вә гәти тәшкил едилмиш интизам олмадан коллектив өз мөгсәдинә наил ола билмәз.

2. Интизам һәр бир шәхси даһа саламат вә даһа сәрбәст бәждәр.

3. Интизам коллективин мөнафејини шәхсин мөнафејиндән үстүн тутмаға көмәк едир. Коллектив интизамын көмөји илә өз мөнафејини коллективин мөнафејиндән үстүн тутан ајры-ајры шәхсләри коллективин мөнафеји илә һесаблашмаға мөчбур едир. Ондлары коллективин мөнафејини өз мөнафејиндән үстүн тутмаға ашындырар.

4. Интизам коллективин бәзәјидир. Бу образлы ифадәдә Макаренко коллектив үзвләринин көнүллү сурәтдә гојулмуш гајдалара риәјәт етмәси, ән чәтин ишин ән јахшы ушаглара тапшырылмасы, чәтинлик вахты аһ-зар едилмәмәсини нәзәрдә тутурду.

5. Интизам мәһз о демәкдир ки, инсан хошһуна көлмөјән иши дә һәвәслә көрсүн. Адам хошһуна көлән иши интизамсыз дә һәвәслә көрә биләр. Хошһуна көлмөјән, лакин ләзим олан иши һәвәслә ичрә етмәк жүксәк шүүр вә тәрбијә олунмуш ирадә тәләб едир.

Интизам тәрбијәсиндә Әхлаг тәрбијәсинин үсулларындан рәғбәтләндирмә бәһс едәркән рәғбәтләндирмә вә чәзанын ушагларын тәрбијәсиндә нә кими рол ојнадығыны көстәрдик. Орада ирәли сүрүлән фикирләр интизам тәрбијәсинә хүсусән чох аиддир.

Шакирдләрин интизамлы һәрәкәтләри бәјәнилдикдә бу, һәмнин шакирди бәјәнвилмиш һәрәкәтләри бир даһа тәкрар етмәјә тәһрик едир. Шакирдләрин интизамлылығыа көрә рәғбәтләндирилмәси ејни заманда бүтүн коллективин интизамына мүсбәт тәсир едир; коллективин үзвләри бундан өзү үчүн мүсбәт нәтичә чыхарырлар.

Мәктәбләримиздә рәғбәтләндирмәнин мүхтәлиф нөвләри тәтбиг олунур.

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлији мәктәбдә интизамы мөһкәмләндирмәк һаггындакы 1955-чи ил 12 декабр тарихли әмриндә рәғбәтләндирмәнин 5 нөвүнү мөјјән етмишдир: 1) шакирдин тәрифләnmәси; 2) шакирдә шифаһи вә јазылы тәшәккүр елан олунмасы; 3) шакирдин мұкафатландырылмасы; 4) әла гијмәтләри вә әхлагына көрә синифдән-синфә кечәркән шакирдә тәрифнамә верилмәси вә 5) орта мәктәби әла гијмәтлә вә әла әхлагла битирәркән адыны мәктәбин шәрәф лөвһәсинә јазмагла шакирдин гызыл вә ја күмүш медалла тәлтиф олунмасы.

Тәрифләмә ән јүнкүл рәғбәтләндирмә нөвү олмаг үзрә һәр бир мүәллим, синиф вә мәктәб рәһбәри тәрәфиндән тәтбиг едилр. Буну һәм тәкликдә, шакирдин көрдүју ишдән разылыг шәклиндә ифадә етмәк, һәм дә коллектив гаршысында (синифдә, дәстә топланышында вә с.) шакирдин ишини (һәрәкәтини) тәрифләмәк, онун хејрилә иш көрдүјүнү хүсуси гејд етмәклә һәјата кеңирмәк олар.

Тәшәккүр елан етмәк нисбәтән јүксәк рәғбәтләндирмә формасыдыр. Буну шифаһи шәкилдә синиф рәһбәри вә мәктәб директору (дәрс һиссә мүдири) ја синиф вә ја бүтүн мәктәб шакирдләри гаршысында елан едә биләр; јазылы шәкилдә исә директорун (мәктәб мүдиринин) әмри илә ифадә олунур, һәр ики һалда, бунун тәсирини даһа да гүввәтләндирмәк үчүн ону коллектив гаршысында елан етмәк мөгсәдә мувафигдир.

Мұкафатландырма, тәшәккүрү шәјлә ифадә етмәкдир. Буну мүәллим, синиф рәһбәри вә мәктәб директору тәтбиг едә биләр. Бу заман шакирдә тәдрис ләвазиматы, кино вә ја театр билети, екскурсија вә ја дүшәркә путјовкасы вә с. вермәк мәсләһәт көрүлүр.

Тәрифнамә, гызыл вә ја күмүш медалла тәлтиф етмә мәктәбләрдә аичаг дәрс илинин сонунда тәнтәнәли шәрәйтдә һәјата кеңирилр. Бир чох мәктәбдә (мәсәлән, Бақыда 132, 176, 134, 46, 14 нөмрәли мәктәбләрдә) гызыл вә күмүш медал аланларын ады, бәзән шәкли дә мәктәбин шәрәф лөвһәсинә вурулур. Бунун шакирдләрә гүввәтли тәсирә олур.

Рәғбәтләндирмә тәкчә фәрди дејил, һәм дә ушаг коллективин үчүн тәтбиг едилә биләр. Мәсәлән, колхоз тарласында көзәл иш үчүн бүтүн синифә вә ја бригадәја тәшәккүр елан етмәк олар, көзәл өлкәшүнаслыг ишләри үчүн чоғрафија дәрнәји турист путјовкасы илә мұкафатландырыла биләр вә с.

Шүүрлү интизам тәрбијәсиндә дүзкүн интизам тәрбијәсиндә чәзә тәтбиги. тәтбиг едилән чәзә аз рол ојнамыр. Чәзә хүсусән интизам гајдалары позулдугда тәтбиг олунур. Чәзә шакирдин мәнфи һәрәкәтләрини дәјандырмаг, ону өз давранышы үзәриндә дүшүнмәјә мөчбур етмәк, өз интизамсызлығынын ичтимәи нәтичәләри үчүн мәс'улијјәт һисс етмәјә тәһрик етмәклә интизам тәрбијәсинә көмәк едир.

Бунунла јанашы олараг бир шакирдин чәзаланмасы бүтүн коллектив үзвләрини бундан өзү үчүн нәтичә чыхармаға сөвг едир вә бунунла дә бүтүн коллектив интизамландырыр.

Совет мәктәбиндә тәтбиг едилән чәзә тәдбирләри мүхтәлифдир. Бәрмин чәзә нөвләрини садаламадан габаг, хүсуси гејд етмәји ләзим билдирик ки, совет педагогикасы ушаға физики әзијјәт верән һәр чүр чәзаны гәти инкар едир. Итаәткар гүл тәрбијә етмәк үчүн јарајан физики чәзалар, коммунизм чәмијјәтинин тәшәббүсчү гуручуларыны һазырламағы өзүнә мөгсәд гојан совет мәктәбиндән һәмишәлик көтүрүлмүшдүр.

Физики чәзә тәтбигинин тәрәфдарлары чәзә васитәсилә интизамсызлығыа дәрһал сон гојмаг мүмкүн олдуғуну әсас көтүрүрләр. Балбуки физики чәзә јолу илә әлдә едилән белә итаәт ушағын тәрбијәсинә нә гәдәр бөјүк зијан вурур: ушаг ја итаәткар, икнүзлү, јалтаг бөјүјүр (чәзанын горхусундан күнаһларын кизләдир, чәзә верән шәхсә јалтагланыр), ја да һәјәсызлашыр. Һәр ики һалда ушағын тәрбијәси позулур, онда һәгиги өләга зидд олан кејфијјәтләр јетишир.

Көрүндүү кими эхлаг гижмәтини ашагы ендирмәк шакирд үчүн бөжүк чөзадыр вә шакирдин интизамы нәзәрә чарпачар вә ја чидди сурәтдә позулдугда верилир.

Эхлаг гижмәтинин ашагы салынмасы һаггында гәрар мүтләг шакирдин валидејиниә чатдырылмалыдыр. Бунун үчүн бә'зән эхлаг гижмәтинин музакирә олундуғу педагожи шураја валидејн дә чагырылыр.

Педагожи шуранын ажры-ажры шакирдләри эхлаг гижмәти һаггында чыхардығы гәрары кениш шакирд күтләсинә чатдырмаг лазымдыр.

Эмрлә төһмәт вермәк дә бөжүк чөзадыр. Буну анчаг мәктәбин директору верә биләр. Эмрдә шакирдин пис һәрәкәти дә гејд едилмәлидир. Эмр мувафиг синфин вә ја бүтүн мәктәбин гаршысында охунмалы вә төһмәт алан шакирд исә орталыға чыхмалыдыр.

Паралел синфә көчүрмәк, бир чөза формасы кими, даһа чох, шакирди, она пис тә'сир едән вә ја онун пис тә'сир етдији группдан ажырмаг мөһсәдилә һәјата кечирилир. Бә'зи һалларда бир нечә шакирд синифдә бүтүн интизамсызлыға башчылыг едир. Бу «дәстәни» дағытмаг мөһсәдилә һәммин шакирдләрин бир икисини башга паралел синфә көчүрмәк фајда верир.

Башга мәктәбә көчүрмәк дә јенә ејни мөһсәди күдүр. Лакин бу тәдбири РХМШ-нын разылыгы илә көрмәк лазымдыр ки, башга мәктәб һәммин шакирди гәбул етмәкдән бојун гачырмасын. Һәммин шакирди гәбул едән мәктәбдә исә онун этрафында сөмини јолдашлыг мүнәсибәти јаратмаг лазымдыр.

Мәктәбдән харич етмәк сон чөза тәдбири кими тәтбиг едилир. Бу чөза, Маариф Назирлијинин әмриндә гејд едилдији кими, хулиганлыгла мөшғул олан вә мүәллим һеј'әтини тәһгир едән, мүнтәзә сурәтдә мәктәб мүдирижәтинин вә педагогларын сәрәнчамларыны јеринә јетирмәјән, мәктәб режимини позан, мәктәб әмлакыны хараб едән вә ја оғрулајан шакирдә тәтбиг едилир. Шакирдин мәктәбдән харич едилмәси анчаг педагожи шуранын гәрары вә РХМШ-нын тәсдиги илә һәјата кечилә биләр. Бу заман педагожи шура шакирдин давраһышыны һәртәрәфли музакирә етмәли, онун мәктәбдән харич олунмасы зәрүрәтини фактларла әсасландырымалыдыр.

Әлбәттә, мәктәбдән харич етмәк тәдбиринә мүстәсна һалларда јол верилмәлидир. Үмуми-ичбари тәһсилин тәтбиг едилдији шәрәитдә буна тез-тез јол вермәк олмас.

Рәғбәтләндирмә вә чөза тәтбигинин шәртләри. Рәғбәтләндирмә вә чөзаландырма чох инчә үсуллардыр. Онлары дүзкүн тәтбиг етмәдикдә һәинки хејир, һәтта зәрәр дә верәр. Рәғбәтләндирмә вә чөзанын шакирдләрә дүзкүн тә'сир көстәрмәси үзәриндә дајанаг.

1. Рәғбәтләндирмә вә чөза **објектив** олмалыдыр. Јәни рәғбәтләндирмә вә чөзаны тәтбиг едәркән онун әдаләтли, һаглы олмасыны тә'мин етмәк лазымдыр. Објектив олмајан рәғбәт-

ләндирмә ушағын тәрбијәсинә мүсбәт тә'сир көстәрмәз, објектив олмајан чөза исә шакирди гәзәбләндирәр, ону мүәллимә гаршы чевирәр.

М. И. Калинин дејир: «Тәрбијә етмәк—шакирдләр гаршысында өзүнү елә апармаг демәкдир ки, мәктәб һејәтында лабүд олан сәјсәз-һесабсыз ашлашылмазлыг вә тоггушмалары һәлл, едәркән шакирдләрдә јөгинлик һасил олсун ки, мүәллим дүзкүн һәрәкәт етди».

Буну нәзәрә алараг, рәғбәтләндирмә вә чөзаны тәтбиг едәркән мүәллим еһтираса гапылмаамалы, ону һәртәрәфли дүшүнмәлидир. Јенә бу тәләби нәзәрә алараг, чөзаны һеч бир вахт шүбһәләнмәк әсасында вермәмәли, шүбһәләнмә әсассыз ола биләр вә беләликлә дә чөза наһагдан верилминш олар, бу исә објективлик тәләбинин әксинәдир.

2. Рәғбәтләндирмә вә чөзаны тәтбиг едәркән мүәјјән һәдд көзләмәлидир. Онлары һәддән артыг тәтбиг етмәк, нечә дејәрләр, саға-солга пәјламаг олмас. Рәғбәтләндирмә вә чөза һәддән артыг тәтбиг едилдикдә коллективин күндәлик мәишәтинә дахил олар вә ади бир шејә чевриләрәк, өз тәрбијәви тә'сирини итирәр.

Рәғбәтләндирмә вә чөза хүсуси һалларда тәтбиг олунмалыдыр ки, һәр дәфә бир шакирд рәғбәтләндирилдикдә вә ја чөзаландырылдыгда бүтүн коллективин нәзәр-диггәти һәммин һәдд-сәјә чәлб едилсин.

3. Рәғбәтләндирмә вә чөза **мүтләг** характер дашымамалыдыр. Ушағы тәрифләр вә ја мукафатландыркән, онун даһа да јахшылаша биләчәјини, тәкмилләшмәјә еһтијачы олан чәһәтләрини дә гејд етмәк лазымдыр.

Шакирд чөза верәркән ону, нечә дејәрләр, «әлдүрмәмәли», ислаһедилмәз, тамам позғун адам олдуғуну гејд етмәмәлидир, әксинә, педагог шакирд һаггында чөза тәтбиг едәркән, онун ислаһ олуначағына үмид етдијини, өз сәлв һәрәкәтләрини дүзәлдә биләчәјини хүсуси көстәрмәлидир. Чөза верәркән, шакирдин өз үзәриндә ишләјиб ислаһ олуна биләчәји һаггында инамыны гырмамалыдыр. Бунунла әлағәдар олараг, чөза верилдикдән сонра ону тез-тез хатырлатмаг, нечә дејәрләр, шакирдин «үзүнә чырпмаг» лазым дејилдир. Шакирдә чөза верилдикдән сонра онунла нормал, ишкүзар мүнәсибәт давам етдирилмәлидир. Белә олдугда, шакирд чөза алдыгдан сонра рундан дүшмәз, өзүнү коллективдән кәнара атылмыш һесаб етмәз.

4. Рәғбәтләндирмә вә чөза тәтбигиндә шакирдин јашыны вә фәрди хүсусијәтини нәзәрә алмаг лазымдыр. Мә'лум олдуғу үзәр ашағы јашлы шакирдләр тә'рифли севириләр, лакин јенијетмәләр тез-тез тә'рифләнмәјә мәнфи мүнәсибәт басләјирләр. Онлар даһа самбаллы бәјәнмә тәдбиринә (фәхри вәрәгәјә,

тәшәккүрә) чан атырлар. Еләчә дә ашағы јашлы мәктәблијә, мәсәлән, синифдә ајаг үстә дургузма вә ја синифдән чыхарылма јазылы төһмәтдән даһа гүввәтли тә'сир кәстәрир, амма јухары јашлы мәктәблијә јазылы төһмәт, педагожи шураја чакырмаг даһа гүввәтли тә'сир кәстәрир. 14—15 јашлы јенијетмәјә кичик ушаг кими јанашыб, она јазы тахтасы гаршысында ајаг үстә дурмағы тәклиф етдикдә, о. буну јеринә јетирмәкдән бојун гачыра биләр вә мүәллим чыхылмаз вәзијәттә галар. Буна көрә рәғбәтләндирмә вә чәза нөвүнү тә'јин едәркән, ушағын јашыны мүтләг нәзәрә алмаг лазымдыр.

Бунула бәрәбәр ушағын фәрди хусусијәтләрини дә нәзәрә алмаг чох вачибдир. Бә'зи шакирдләрә тә'риф вә мұкафат мәнфи тә'сир едир, онлар тәшәккүр вә ја мұкафат алдыгдан сонра өзләрини коллективдән јүксәк тутмаға башлајырлар. Белә шакирдләрә рәғбәтләндирмә тәдбирләрини аз-аз тәтбиг етмәк лазымдыр.

5. Рәғбәтләндирмә вә чәза тәтбигиндә педагоглар ушаг коллективинә архаланмалыдыр. Бу заман онларын тә'сири хейли гүввәтлидир.

Рәғбәтләндирмә вә чәза тәдбирини тәдбиг едәркән онун әтрафында ушаг коллективинин ичтимаи рә'јини тәшкил етмәк лазымдыр. Белә ки, мүәллим бир шакирдә чәза верәркән ушаг коллективи дә һәмнин шакирдин һәрәкәтләрини мезәммәт етсин, еләчә дә рәғбәтләндирәркән коллектив өз үзвүнүн һәрәкәти илә фәхр етсин.

А. С. Макаренко бу мұнасибәтлә јазыр: «коллектив сизин тәрәфиниздә олмадыгда, коллективи өз тәрәфинизә чәкә билмәдикдә, чәза вермәк олмаз, О јердә ки, сизин гәрарынызы һамы инкар едир, орада чәза фәјдалы дејил, зәрәрли тә'сир бурахыр. Јалһыз коллектив сизин далынызда дурдугда вә сизин кими мүлаһизә етдикдә чәза вермәк мүмкүндүр».

Бү сөзләр ејин дәрәчәдә рәғбәтләндирмә тәдбирләринин тәтбигинә дә аидир.

Јухарыда кәстәрилән беш шәрти көзләмәклә чәза вә рәғбәтләндирмә интизам тәрбијәсинин тә'сирли үсулуна чеврилир.

XIX ФӘСИЛ

ЕСТЕТИК ТӘРБИЈӘ

1. Естетик тәрбијәнин вәзифәләри

Естетик тәрбијә коммунист тәрбијәсинин тәркиб һиссәси олмагла кәңч нәслин һәрғәрәфли инкишафына хидмәт едир.

Естетик тәрбијәнин вәзифәләри шакирдләрдә елә габилитәтләр јетишидирмәкдән ибарәтдир ки, онлар инчәсәнәтин мұхтәлиф нөвләрини, һәмчинин тәбиәтин вә ичтимаи һәјатын көзәлликләрини дүзкүн дәрк едә билсинләр, инчәсәнәт васитәсилә әтраф мұһити өјрәнмәји бачарсынлар, бәдии јарадычылыға даир вәрдишләрә јијәләнсинләр.

Естетик тәрбијәнин мұһүм бир һиссәсини инчәсәнәт васитәсилә верилән бәдии тәрбијә тәшкил едир. Бәдии тәрбијә вә үмумијәтлә естетик тәрбијә шакирдләрин әгли тәрбијәсилә үзви бир сурәттә бирләшмәклә ону хейли тәкмилләшидир вә инкишаф егдир. Естетик тәрбијәнин мұһүм вәзифәләриндән бири инчәсәнәтин мұхтәлиф нөвләрини (бәдии әдәбијјат, мусиги, рәсм вә с.) дүзкүн дәрк етмәк, онлардан зөвг алмағы бачармагдыр. Бу јолла кәңч нәсл совет халгынын мұасир, һәм дә тарих боју јаратмыш олдуғу габагчыл мәдәнијјәтини өјрәнмәјә, дүнја мәдәнијјәтинин габагчыл нүмунәләринә бәләд олмаға чалышыр вә, беләликлә, мәнәви һәјатыны долғунлашдырыр вә зәңкинләшидир. Ичтимаи һәјатын (мәсәлән, шәһәр вә кәндләримизин дүзкүн салынышы күчәләринин, ме'марлыг сәнәтинин әкс етдирән јарашыгылы бина вә мејданчаларын, тарихи абидәләрин вә с.) тәбиәтин (мәсәлән, дағ јерләри, мешә, дәннз мәнзәрәләри вә с.) көзәлликләрини сечә билмәји, онлары гижмәтләндирә билмәји, һәмчинин онлардан зөвг ала билмәји шакирдләрә өјрәтмәк дә естетик тәрбијәниң вәзифәләриндәндр. Кәңч нәсл ичтимаи һәјат, мәшәт вә тәбиәттә олан көзәлликләрлә һәмнишә тәмасда олдуғундан чох заман бу көзәлликләри лазымы дәрәчәдә гижмәтләндирә билмир. Естетик тәрбијәнин нәтичәсиндә шакирд бунлары да дәриндән дәрк етмәјә алышыр. Естетик тәрбијәнин мұһүм вәзифәләриндән бири дә шакирдләри инчәсәнәт васитәсилә харичи әләми дәрк етмәјә алышдырмагдан ибарәтдир. Мә'лумдур ки, инчәсәнәтин мұхтәлиф нөвләри

бу ва ја башга шәкилдә харичи аләми әкс едир; ичтимаи һәҗатын мухтәлиф һадисәләри вә саһәләри, тәбиәтин мухтәлиф мәнзәрәләри вә һадисәләри инчәсәнәт вәситәсилә шәрһ едилир, кәстәрилир. Она көрә дә дүнјаны тәкчә елм вәситәсилә дејил, һәм дә инчәсәнәт вәситәсилә өјрәнмәк мүмкүндүр. Бу фикри гејд етмәклә В. Г. Белински јазыр ки, инчәсәнәт дә елм кими шуурун инкишафына көмәк едир. Этраф муһити өјрәнмәкдә елм дә, инчәсәнәт дә ејни дәрәчәдә зәруридирләр. Нә елм инчәсәнәти әрәз едә биләр, нә дә инчәсәнәт елми»¹.

Инчәсәнәтин мухтәлиф нөвләрини дүзкүн баша дүшән шакирд онун һансы һадисәни әкс етдијини, беләликлә, әтраф муһитә анд олан мәлуматларын маһијәтини дәрк етмәкдә чәтинлик чәкмир. О, бу јолла һәтта халгын тарихини дә мүәјјән дәрәчәдә өјрәнә биләр. Онун үчүн инчәсәнәт тәкчә бәдиини зөвг мағ мәнбәји вә вәситәси дејил, һәм дә харичи аләмин маһијәтини өјрәнмәк вәситәси олур, шакирдин мәһви һәјатыны зәнкинләшдирән вәситә олур.

Естетик тәрбијә әхлағи тәрбијә илә әлағәдәр олмағла онун тәкмилләшдирилмәсинә хидмәт едир. Бу, һәр шејдән әввәл, шакирдләрдә доған вә инкишаф едән һәјәчан һиссләри илә бағлыдыр. Инчәсәнәтин мухтәлиф нөвләри вәситәсилә әкс олунан ичтимаи вә тәбиин һадисәләрин мәзмунундан асылы оларағ шакирдләрдә мухтәлиф һәјәчан һиссләри (мәсәлән, севинч, мәјуслуғ, мәһәббәт, нифрәт, ифтихар һиссләри вә с.) доғур вә инкишаф онларын әхлағи тәрбијәсинә мүәјјән тәһсир бағышлар. Мәсәлән, 26 Бакы комиссарларын инкилис гатилләри тәрәфиндән һәлак едилмәләрини әкс едән лөвһәни көрдүкдә шакирд буну лагејдчәсинә сејр етмир, онда дүшмәнә гаршы нифрәт һисси, өлкәнин дүшмәнләринә гаршы мүбаризә етмәк арзусу ојаныр ки, бу да вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси илә бағлыдыр. Бунун кими дә «1905-чи илдә» (Ч. Чабарлы) пјесинә тамаша етдикдә доған һәјәчан һиссләри пролетар бејнәмләлчилији тәрбијәсинин тәкмилләшдирилмәсинә хидмәт едир. Естетик тәрбијәнин вәзифәси бу чүр һәјәчан һиссләринин дә инкишафыны тәһсир етмәкдән ибарәтдир.

Естетик тәрбијәнин бир вәзифәси дә шакирдләрдә бәдиини ја-радычылығ вәрдиш вә бачарығлары јетишдирмәкдир. Бәдиини әдәбијатдан, о чүмләдән шеһријатдан, сәмәрәли истифадә едә билмәк, нәғмә охуја билмәк, мусиги әләтләриндән бирини ча-ла билмәк, рәсм чәкә билмәк вә с. һәр тәрәфли инкишаф едән јени совет нәслинин вәчиб кејфијәтләриндән олмалыдыр. Бу бачарығлар һәм әгли, һәм дә физики әмәклә мәшғул олдуғда лазымдыр. Бәдиини јарадычылыға анд олан бу чүр бачарығлар харичи аләми фәал бир сурәтдә вә дәриндән өјрәнмәјә, инсан-нын һәр нөв әмәк фәалијәтини сәмәрәләшдирмәјә вә күчлән-

дирмәјә көмәк едир. Естетик тәрбијәнин бүтүн бу вәзифәләри-нин јеринә јетирилмәси кәч нәслин никбин, күмрән, комму-низм гуручулуғунун фәал иштиракчысы кими јетишмәсинә хидмәт едир.

2. Естетик тәрбијәнин әсас принципләри

Естетик тәрбијә бир нечә әсас принципләрә шәртләнир. Бу принципләрә ријәт едилдикдә естетик тәрбијә фәјдалы нәтичә-ләр верир. Естетик тәрбијәнин принципләри гисмән әхлағи тәр-бијәнин принципләринә ујғун олса да спесифик сәчијә дашы-јыр. Естетик тәрбијәнин әсас принципләри ашағыдакылардыр.

Биринчи принцип. Естетик тәрбијәдә коммунист идејалылы-ғы вә мәғсәдә әһәмијәти тәһсир едилмәлидир. Бунун үчүн инчәсәнәтин идејача саф, мәзмунча долғун елә нүмунәләриндән истифадә етмәк лазымдыр ки, орада совет халгынын комму-низм гуручулуғу вә Вәтәни Мүдафиәдә көстәрдији фәдакарлығ вә гәһрәмәнлығлар; социализм һәјатынын вә тәбиәтин көзәл-ликләри реалистчәсинә дүзкүн әкс олунсун. Мәһз белә инчәсәнә-нәт нүмунәләри шакирдләрин зөвгүнә, һиссијәтә, шууруна коммунист әхлағи тәрбијәсинин тәләбләри нөгтеји-нәзәрдән дүзкүн тәһсир кәстәрәр.

Инчәсәнәт вәситәсилә дүнјаны дәрк етмәји шакирдләрә өј-рәдәркән онларын диггәтини елә бәдиини һадисә вә һәғигәтләрә чәлб етмәк лазымдыр ки, орада социализм гурулушунун тәкчә муасир вәзијәти дејил, һәм дә онун әзәмәтли перспективләри әкс олунсун.

Бунларла бәрәбәр, шакирдләрин диггәтини инчәсәнәтин һәм дә елә нүмунәләринә чәлб етмәк лазымдыр ки, орада көһнә һә-јатын ејбәчәр галығлары гамчылансын, муасир буржуа чәмиј-јәти, империалистларын вәһши симасы, халғлары әсарәт алты-на алмағ чәһдләри ифша едилсин, һәмчинин, коммунист парти-јаларын рәһбәрлији алтында халғларын империалистләрә гаршы мүбаризәләри әкс олунсун.

Икинчи принцип. Естетик тәрбијә просесиндә шакирдләрдә әмәлә кәлән бәдиини вә һәјәчанларла доған јени мәнтиги дү-шүнчәләр арасында дүзкүн әлағә јарадылмалыдыр.

Естетик тәрбијәдә бәдиини һәјәчанларын инкишафы һәр нә гәдәр вәчиб олса да, ону мәнтиги дүшүнчәләрдән ајырмағ, бу дүшүнчәләрә гаршы гојмағ олмас. Шакирдләрдә мәнтиги дү-шүнчәләр бәдиини әсәрин мәзмунуну, онун ифадә формаларыны тәһлил етдикдә, бәдиини әсәри башгәсилә мүғәјсә етдикдә әмәлә кәлир. Мәнтиги дүшүнчәләрин инкишафы бәдиини әсәрин, онун шәрһ етдији һадисәләрин шуурулу вә мөһкәм мәнимсәнилмәси-нә, бәдиини һисс вә һәјәчанларын дүзкүн истиғамәтләндирил-мәсинә көмәк едир, инчәсәнәт вәситәсилә харичи аләми дәрк етмәји асанлашдырар.

Үчүнчү принцип. Естетик тәрбијәнин бәдиини мәзмуну илә ифадә вәситәләри арасында вәһдәт јарадылмалыдыр. Бу о де-

¹ В. Г. Белински, Сечилмиш фәлсәфи әсәрләри, 1948, сәһ. 453, (русча).

мөкдир ки, шакирдлэрин инчэсэнэтэ даир мөнимсэдиклэри вэрдиш вэ бачарыглар мүэжэн мээмуна баглы олмалы, онуула бирлик тэшкил етмэлидир. Белэ олмасса естетик тэрбијэ јахшы нэгичэ вэрмэз. Мээселэн, нэгмэ өјрөнэркөн онун мээмуна маһэл гојмајыб анчаг техники гајдаларына фикир вэрмөк, о нэгмэнин ифадэли охунмасыны тэмнин едэ билмөз. Бунун кими дэ нэгмэнин анчаг мээмуна фикир вериб ифадэ гајдаларына маһэл гојмамаг јахшы дејилдир.

Дөрдүнчү принцип. Естетик тэрбијэ просесиндэ шакирдлэрин мараг вэ мејиллэри, исте'дад вэ габиліјјэтлэри чидди бир сурэт-дэ һесаба алынмалдыр. Бунун эһамијјэти һэр бир шакирдин естетик тэрбијэсини даһа дүзкүн тэшкил етмөк, она дүзкүн истигамэт вэрмөкдөн ибаретдир. Нөзөрдэ сахламаг лазымдыр ки, естетик тэрбијэ элверишли гурулдугда шакирдлэрин һамысы инчэсэнэтин әсастарына јијеләнэ билэрлэр. Лакин онларын мараг вэ мејиллэриндөн, сөјлэриндөн, һәмчинин онлара кестэрилэн гајгы вэ рәһбэрликдөн асылы оларга элдэ етдиклэри бэди јарадычылыг вэрдиш вэ бачарыгларынын һәмчи вэ кејфијјэти, онларын бэди исте'дад вэ габиліјјэтлэри мүхтәлиф олур. Шакирдин һэр чүр бэди исте'дады фитри дејил, әлағадар тэбини имканлар земининдэ тэрбијэ васитәсилэ јетишир. Һәтта инчэсэнэтин бу вэ ја башга саһәсинэ даир (мәселән, мусиги, поезија вэ с.) зәнкин тэбини имканлары олан ушаг белэ тэрбијэ едилмәлидир ки, о тэбини имканлар фајдасыз галмасын, исте'дала чеврилсин. Шакирдин бэди габиліјјэтлэри исә инчэсэнэтин бу вэ ја башга нөвүнүн әсастарыны әмәли сурәтдә мөнимсәмәк просесиндә әмәлэ кәлир, инкишаф едиб камилләшир. Бу ишдә шакирдин мараг вэ мејиллэринин эһамијјэти бөјүкдүр. Шакирдин инчэсэнэтин бу вэ ја башга саһәсинә кестәрдији хусуси мараг инкишаф етирилдикдә о, инчэсэнэтин һәмнин саһәсиндә чидди чалышмаг мејлино чеврилэ билэр. Бу исә шакирдин бу саһәдә исте'дад вэ габиліјјэтлэринин сурәтлэ инкишафына вэ камилләшмәсинә хејли јардым едэр. Она көрә дә һэр шакирди естетик тэрбијэ просесиндә чидди бир сурәтдә өјрәнмәк лазымдыр ки, инчэсэнәтә хусуси мејл кестәрән бэди исте'дад вэ габиліјјәтли шакирдләр үзә чыхарылсын.

Бешинчи принцип. Естетик тэрбијэ просесиндә шакирдлэрин фааллыгы тэмнин едилмәлидир. Шакирдин фаал иштиракы олмандан она мүкәммәл естетик тэрбијэ вэрмөк мүмкүн дејилдир. Бу саһәдә шакирдин шәхси фааліјјэти инчэсэнэтин мүхтәлиф нөвлэрини шуурлу дәрк етмәклә инчэсэнәт һаггында мәнтиги мүһакимә јүрүтмәкдә; бэди јарадычылыг вэрдиш вэ бачарыглары әлдә етмәк үчүн билаваситә мүмарисәләр апармагда, инчэсэнәтдән әмәк вэ мәшәтдә истифадә етмәсиндә вэ с. олмалдыр.

Алтынчы принцип. Естетик тэрбијәдә тәдричилиг вә ардычылыга риәјәт едилмәлидир. Естетик тэрбијәнин вәзифәләрилә әлағадар оларга шакирддә естетик гаврајыш, естетик мүһакимә габиліјјәтлэри, бэди јарадычылыг вәрдишлэри вә с. јетиширмәк лазымдыр. Бу кејфијјәтләр шакирдләрә мүэјјән тәдричилиг вә

ардычылыгга верилмәлидир. Һәр шејдән әввәл ушагда естетик гаврајыш тэрбијә етмәк вә ону инкишаф етирмәк лазымдыр ки, о әдәби әсәрләрдәки вә ја мусиги тәһәһәләриндәки бәдилији, ичтиман һәјәт лөвһәләриндәки вә тәбиәт мәнзәрәләриндәки көзәлликләри дәрк едә билсин, онлардан зөвг алмагы бачарсын. Лакин тәкчә гаврајышын тэрбијә едилмәси кифәјәт дејилдир. Көзәллик вә аһәңкарлыгы һисс етмәклә бәрәбәр онларын кејфијјәти һаггында да фикир сөјләмәјә ушаглары алышдырмаг лазымдыр. Шакирд инчәлик вә көзәлликләри дәрк едә билдији кими бунлары гијмәтләндирмәји дә бачармалдыр. Бэди јарадычылыг вәрдиш вэ бачарыгларынын јетиширилмәсиндә дә мүэјјән ардычылыгга риәјәт етмәк лазымдыр. Ушагы гүввә вә имканларына мүвафиг олан бэди әсәрләр васитәсилә тэрбијә етмәк лазымдыр. Елә етмәк лазымдыр ки, шакирд естетик гаврајыш вә мүһакимәнин бир пилләсиндән о бири пилләсинә јүксәлсин.

Једдинчи принцип. Естетик тэрбијә просесиндә шакирдлэрин мүхтәлиф јаш дөврләриндәки хусусијјәтлэри дә һесаба алынмалдыр. Ушаглар көрпәликдән естетик тэрбијә алмага габилдирләр. Көрпәлик јашында ушаглар естетик гаврајышлар тэрбијә етмәјә башламаг мүмкүндүр. Көрпәнин бешик маһнысындан зөвг алмасы буну ачыг кестәрир.

Бағча јашында ушағын естетик гаврајышлары инкишаф едир, о көзәлликлә ејбәчәрлији бир-бириндән сечмәји бачарыр, о мусиги, нэгмә, әлван шәкилләрдән зөвг алып, өзү нэгмә охумага башлајыр, ше'рләр әзбәрләјир. Лакин бағча јашында ушағын естетик гаврајышы һәлә мәһдуд олур, о бэди әсәрдә, мәселән, шәкилдә олан инчәликләри сечә билмир.

Мәктәб јашына кечдикдә ушағын имканлары хејли артыр. Шүбһәсиз, мәктәб јашынын мүхтәлиф дөврләриндә дә бу имканлар ејни олмур, кетдикчә зәнкинләшир.

Һәјәт тәчрүбәси, мүһаһидәчилик габиліјјәти, билик вә бачарыгларын артмасы илә әлағадар шакирддә естетик мүһакимә вә гаврајышлар кетдикчә тәкмилләшир, бэди әсәрләри өјрәнмәк, онлара гијмәт вэрмәк, бэди вәрдишләр әлә алмаг вә с. асанлашыр. Бүтүн бунлар естетик тэрбијә просесиндә нәзәрә алынмалдыр.

3. Естетик тэрбијәнин јоллары вә васитәләри

Естетик тэрбијә ушагларә мүхтәлиф јоллар вә васитәләрә верилир. Естетик тэрбијә аиләдә ушагларә даһа кичик јашлардан верилмәјә башлајыр. Көрпәнин илк күнләриндә белә бешик маһнылары она тә'сир кестәрир. Евин тәмизлији, сәлигәли вә бәди чәһәтдән зәнкинлији, отағын сәлигә илә бәзәнмәси, ев әшја-сынын симметрик вә сәлигә илә дүзүлмәси, отагда сахланан күл вә чичәкләр, аквариум вә с. ев шејләринин мүнәсиб јердә гојулмасы, бөјүк вә ушагларын тәмиз вә сәлигәли кејими көрпәни

өзүнө чөлбөдүр өндө бәднн зөвгүн тәшәккүл тапмасына вә инкишафына сәбәб олур.

Ушағын жашына мәхсүс мусиги верилишләрини динләмәси, телевизия верилишләринә тамаша етмәси, онун бәйрам тәнтәнәләринә апарылмасы, бәйрам кејимләри, тәмиз, нахышлы, күллү, шәкилли габларда јемәк јемәси дә ушагда бәднн зөвгүн инкишафына јардым едир.

Бағчалардакы бәднн тәртибат евә нисбәтән даһа зәнкин олмалыдыр ки, ушағын аиләдән кәтирдји бәднн зөвг бурада да инкишаф етдирилсин. Бағча јашлы ушағлар: рәнкли гәләмләрлә сәдә шәкилләр чәкдирмәк, килдән мұхтәлиф фигурлар дүзәлтдирмәк, онлара маһнылар охутдурмағ, рәгс өјрәтмәк, мусиги динләтмәк, мусиги аләтләрини чалдырмағ, ата-аналар гаршысында ушағларын чыхышларына тәшкил етмәк, ушағлары кәлкә вә кукла театрларына, кино вә бә'зән дә театрлара апармағ ки ми тәдбирләри аилә вә бағча јеринә јетирмәлидир. Бундан башга аилә вә бағчада ушағлар систематик оларағ бәднн оху, ше'рләр өјрәтмәк, онлара һекәјә вә нағыллар сөјләмәк, тәмсилләр данышмағ вә с. лазымдыр. Јарашығлы ојунчағлар да ушағын бәднн зөвгүнә күчлү тә'сир едир, она көрә дә евдә вә бағчада ојунчағлардан да естетик тәрбијә үчүн истифадә едилмәлидир.

Естетик тәрбијә даһа чох мұтәәккил, планлы вә систематик сурәтдә мәктәбдә верилир. Естетик тәрбијә мәгсәдилә һәр шејдән әввәл мәктәбнн истәр харичи вә истәрсә дә дахили көрүнүшү, онун синиф отағлары, коридорлары вә с. сәдә, лакин бәднн чәһәтдән дүзкүн, сәлиғәли вә тәмиз олмалыдыр. Мәктәб өзүнүн сәлиғә вә јарашығлылығы илә аилә вә бағчадан үстүн олмалыдыр ки, шакирди өзүнә чөлбөдү билсин, мәктәбә јеничә дахил олан шакирдин илк сыхынты вә дарыхмалары зөвгә вә нәш'әјә чеврилә билсин.

Шакирдләрә естетик тәрбијә ики јолла верилир: синифдә, тәдрис фәнләри васитәсилә, синифдән вә мәктәбдән кәнарда өзфәалијәт дәрәкәләри, студијалар вә күтләви тәдбирләр васитәсилә. Мәктәб фәнләринин демәк олар ки, һамысы естетик тәрбијәдә мұәјјән рол ојнајыр. Хүсүсилә нәғмә, рәсм, бәднн әдәбијат естетик тәрбијәннн ән мұһүм васитәләриндәндир.

Естетик тәрбијәннн әсәс васитәләрини вә онларын һәр бириндән истифадә етмәк јолларыны шәрһ едәк.

Бәднн әдәбијат. Естетик тәрбијәдә бәднн әдәбијатын ролу бөјүкдүр. Лакин бәднн әдәбијат шакирдләрә автоматик сурәтдә тә'сир етмир. Бәднн әдәбијатын шакирдә етдији тә'сирин күчү һәр шејдән әввәл шакирдин охудуғу бәднн әсәри нә дәрәчәдә баша дүшмәсиндән, әсәрин гәһрәманына өз мұнасибәтләрини мұәјјәнләшдирә билмәсиндән асылыдыр. Мәһз она көрә дә шакирди охудуғу бәднн әсәри дәриндән дәрк етмәјә, онун мәзмунуну, идеја васитәләрини баша дүшмәјә алышдырмағ лазымдыр. Әсәр һәртәрәфли вә дәриндән дәрк едилдикдә шакирдин естетик гаврајышыны вә мұһакимәсини тәкмилләшдирмәјә көмәк едир, онун

зөвгүнә, бәднн һисс вә һәјәчанларына тә'сир едир, һәјәт һағгындакы мәлүматыны кенишләндирир. Бәднн әсәрләри систематик сурәтдә вә әсәслы охудуғда шакирд онларын мұхтәлиф формаларыны (һекәја, тәмсил, нағыл вә с.) ајырды етмәк, бәднн дил хүсүсийәтләрини (епитетләр, мұгајисәләр, мәчәзи мәнәләр вә с.) билмәк, бәднн сөзүн ичтимай һәјәтдә әһәмийәтини аңламағ вә с. вәрдишләр әлдә едир. Бәднн сурәтләри баша дүшмәк, шакирдләрә күчлү емоционал тә'сир јарадыр вә онлара јашы гираәт имканы верир. Нәтичәдә шакирд јашы декломасија, бәднн оху, тә'сирли данышығ техникасы әлдә едир. Бу вәрдишләр тә'лим просесиндә тәдричән инкишаф етдирилмәлидир. Бүтүн бунлар шакирдин һәм дә шифаһи вә јазылы дил мәдәнијәтини зәнкинләшдирмәјә хидмәт едир.

Мұхтәлиф тә'лим дәрәчәләриндә естетик тәрбијә үчүн бәднн әдәбијатдан мұхтәлиф јолларла истифадә едилир. Мәктәбнн ашағы синифләриндә ушағлар ардычыл вә систематик оларағ бәднн оху верилир, кичик, сәдә, лакин ајдын вә образлы һекәјәләр, нағыллар, ше'рләр өјрәдилир. Бу чүр оху материалы шакирдләри нә гәдәр чох марағландырса, онларын һәјәти тәчрүбәләрилә нә гәдәр чох әлағдар олса, онларын аңлағ дәрәчәсинә нә гәдәр чох мұвафиғ олса естетик тәрбијә нөгтеји-нәзәриндән бир о гәдәр чох фајда верәр, шакирдләрин тәхәјжүлдүнә, естетик вә аҳлағи һиссләринә бир о гәдәр чох тә'сир едәр, әгли инкишафыны сүр'әтләндирәр. Мәһз она көрә дә ашағы синифләрин бәднн оху китабларына дахил едилән оху материалы һәртәрәфли вә дигәтлә сечилмәлидир.

Шакирдләрин естетик тәрбијәсиндә халғ јарадычылығынын—халғ маһнылары, зәрбмәсәлләри, тапмачалары, хүсүсән халғ нағылларынын бөјүк ролу вардыр. Шакирдләр аңлағ дәрәчәләринә ујғун халғ нағыллары охудуғда онларын тәхәјжүлү инкишаф едир, онларда халғ дилинин зәнкинлији, образлылығы вә поетиклији һағгында конкрет тәсәввүрләр әмәлә кәлир.

Мәктәбнн орта синифләриндә естетик тәрбијә үчүн бәднн әдәбијатдан истифадә етмәк имканылары кенишләнир. Шакирдләрә бу дөврдә верилән әдәби гираәт дәрсләри онлары бәднн әдәбијата јахынлашдырыр, әдәби һадисәләрә бағлајыр. Шакирдләрин бәднн әдәбијат охумағ имканылары артыр, онлар хүсүсилә тарихи, совет халғынын вәтәни мұдафиәдә вә әмәк сәһәиндә көстәрдији гәһрәманылығларә һәср едилән, Лиза Чәјкина, Космедемјанскаја, Олег Кошевој, Мәһди Нүсәјизадә ки ми гәһрәманыларын һәјәт вә фәәлијәтинә, көстәрдикләри шүчәәтә даир олан әдәбијаты даһа чох марағла охујурлар, онлардан даһа чох мұтәәссир олурлар.

Мәһз она көрә дә охудуғлары бәднн әсәрләри дүзкүн гијмәтләндирмәк үчүн шакирдләрә көмәк етмәк лазымдыр. Бу мәгсәдлә әдәби гираәт дәрсләриндә өјрәнилән әсәрләрин чидди тәһлил едилмәсинин әһәмийәти бөјүкдүр. Бу вә ја башга бәднн әсәри тәһлил етмәклә мұәллим әсәрдәки гәһрәманын образыны, онун

хүсусијәтләрини, гүввәтли вә зәиф чәһәтләрини шәрһ едир, әсәрин бәди формасыны, сүжәт вә композисијасыны дүзкүн баша дүшмәкдә шакирдләрә көмәк едир.

Мәктәбин јухары синифләриндә әдәбијјат тарихинин систематик бир курс кими кеңилмәси естетик тәрбијә мәгсәдилә бәдин әдәбијјатдан истифадә етмәк имканларыны хүсусилә кеңишләндирир.

Шакирдләр Н. Кәнчәви, М. Фүзули, М. Ф. Ахундов, Ч. Мәмәдулузадә, М. Ә. Сабир, Ч. Чаббарлы, С. Вурғун кими Азәрбајҗан әдәбијјаты классикләринин, А. С. Пушкин, Л. Н. Толстој, А. М. Горки, А. Фадеев кими рус әдәбијјаты классикләринин, Шекспир, Балзак, Көтә кими Гәрби Европа әдәбијјаты нүмәјәндәләринин әсәрләрини өјрәндикдә бәдин әдәбијјатын һәјәти нечә мәнәртлә әкс етдијини дәриндән баша дүшүрләр. Әдәбијјат тарихинин систематик вә мүфәссәл курсу, әдәби һадисәләрин гаһунајуғун инкишафыны көстәрмәклә, бу һадисәләрин даһа дәриндән дәрк едилмәси үчүн әлверишли имканлар јарадыр, шакирдләрин естетик гаврајыш вә естетик мүһакимә јүрүтмәк габилијјәтләри хејли тәкмилләшир. Мәктәбин јухары синифләриндә тәшкил едилән әдәби диспутлар бу нөгтеји-нөзәрдән дә чоһ фәјдалыдыр. Әдәби диспутларын бөјүк әһәмийјәти һәр шејдән эввәл ондадыр ки, шакирдләр бу вә ја башга бәди әсәри мүстәғни олараг төһлил етмәк бачарығы газанырлар, әдәби һадисәләрә вә мәһүмларә гијмәт верә билмәк өјрәнирләр вә беләликлә, бәди көрүшләрини тәкмилләшдирирләр.

Бәдин әсәрләрин ифадәли охунмасынын да естетик тәрбијәдәки ролуну ајрыча гејд етмәлијик. Ушагларын өзләрин вә ја бөјүкләр тәрәфиндән охунан ифадәли оху шакирдләрин әдәбијјата марагыны артырыр, онларын бәди зөвг вә габилијјәтләринә мүсбәт тәһсир едир. Үмумийјәтлә, бәдин инкишафларына хидмәт едир. Бәди әсәри ифадәли охудугда шакирд мәтнин һәр бир һиссәсинә хүсуси фикир верир, әсәрин мәзмунуну, бәди формасыны дәриндән дүшүнүб дәрк едир. Ифадәли оху шакирдләрин шифаһи дил мәдәнијјәтини зәнкинләшдирир, ону сәрбәст вә рәван етмәјә хидмәт едир.

Бөјүк јазычыларын әсәрләри бәдин сөз усталары тәрәфиндән ифадәли охундугда шакирдләрдә бәди һәјәчанлар ојадыр, онлары мүтәәсир едир, онларын диггәти әсәрин тәкчә идеја мәзмунуна дејил, һәм дә бәди формасына чәлб олунур. Әсәрин гәһрәманы, онун фәалијјәти, динләјичиләрин көзләри гаршысында чанланыр, һафизәләриндә мөһкәм јер тутур.

Бәди әсәри охудугдан сонра она пјес шәклиндә сәһнәдә баһмаг вә ја чәкилмиш кино шәклинә тамаша етмәк әсәри мәзмуну вә бәди чәһәтдән даһа мүкәммәл өјрәнмәјә имкан верир. Бүтүн бу иш формалары естетик тәрбијә мәгсәдилә бәди әдәбијјатдан мүхтәлиф шәкилләрдә истифадә едилдијини көстәрир.

2) **Мусиги вә нәғмә.** Естетик тәрбијәнин мүһүм васитәләриндән бири дә мусиги вә нәғмәдир. Мусиги дә бәди әдәбијјат кими ин-

санын дәрин һисс вә дүшүнчәләрини ифадә едир. Бу мәгсәдлә о, сөзләр вә ја шәкилләрдән дејил, сәсләрдән истифадә едир. Мусиги мелодијаларынын мүөјјән ардычыллыгла тәнзим едилмәси «мусиги дилини» әмәлә кәтирир ки, инсанын һиссијјатына вә зөвгүнә тәһсир едән дә будур.

Нәғмә мусигинин чоһ тәз дәрк едилә билән бир нөвүдүр, чүнки нәғмәдә мүөјјән мәзмуну ифадә едән сөзләрдә мелодијалар бирләшир. Мәһз она көрә дә ушагларын мусиги тәрбијәси нәғмә динләмәкдән, ону өјрәнмәкдән вә ифа етмәкдән башлајыр. Мусиги тәрбијәсинин мәктәбдә әсас васитәси хорла нәғмә охумагыдыр. Хорла нәғмә охумаг шакирдләри ирада вә һиссијат етибарилә бир коллективдә бирләшдирир, онларда сөзләрин вә күмраһилә әмәлә кәтирир. Нәғмә һиссијата вә тәхәјјүлә даһа күчлү тәһсир едир. О тәкчә хорла нәғмә охујанлары дејил, һәм дә ону динләјәнләри үмуми фикир әтрафында бирләшдирмәјә хидмәт едир ки, бу да онун јүксәк тәрбијәви әһәмийјәтини көстәрир.

Мәһшүр Азәрбајҗан шаири А. Сәһһәт нәғмәнин мүһүм тәрбијә васитәси олдуғуну чоһ јахшы көстәрмишдир. «Нәғмә вә мусигинин мәктәбләрдә әһәмийјәти» адлы мәгаләсиндә о, јазыр ки: «...мусигинин ән бөјүк фәјдасыны ифадә етдији дүјүләр вә тәрәннүм етдији сөзләрдә арамалыдыр. Мәнзүм сөзләрин асанлыгла һифз едилмәси һәр кәсин мәһүмүдүр. Демәли ки, нәғмә, вәзн сөзләри зәһинләрдә көкләшдирир, үрәјә гәдәр нүфүз етдирир вә бу васитә илә инсанда охлагы вә вәтәни дүјүләр ојадыр. Сырф нәснәт гәјдасында сөјләнән сөзләр ушагларә о гәдәр тәһсир етмәз ки, охлагы шәһрләр вә вәтәни нәғмәләр о гәдәр артыг тәһсир едәр вә бу тәһсир сәјәсиндә дәрсләрин ирәли кетмәсинә чоһ көмәк едәр»¹.

Нәғмә һәгигәтән шакирдләри мусиги динләмәјә алышдырыр, онларда ритмик һиссләр јарадыр, вакал мусигисинин јахшы баша дүшүлмәсинә көмәк едир. Нәғмә, үмумийјәтлә мусиги, ушағын мәһәви әләминә тәәссуратына, һисс вә һәјәчанларына, әһвал-руһијјәсинә тәһсир көстәрир. Тәдрис планы үзрә мәктәбләрдә нәғмә дәрсләри I—VIII синифләрдә верилир. Бу дәрсләрин әмәли вәзифәләри шакирдләри ачыг сәслә, низамла, шуурлу вә ифадәли нәғмә охумага алышдырмагдан, онларда хор охумаг һәвәси вә еһтијачы ојатмаг вә јетишдирмәкдән ибарәтдир. Нәғмә дәрсләриндә шакирдләр тәдричән маһны охумаг вәрдиши газаныр, нәғмә охујаркән дүзкүн нәфәс ала билмәји, сөзләри дүзкүн төләффүз етмәји, сәсләрини дәјишдирә билмәји өјрәнирләр. Ешитмә тәсәввүрләринин инкишафы әсәсиндә онлар мусиги савадына јијәләнирләр. Мәктәбдә хорла нәғмә охумаг синифдә нәғмә өјрәнмәклә мәһдудлашдырылмыр. Нәғмә охумага даһа чоһ мејл көстәрән, авазла нәғмә охумагы бачаран шакирдләр, мәктәбин хор дәрнәјиндә вә јахуд үмуммәктәб хор дәрәсиндә бирләшир вә мүөјјән коллектив јарадырлар. Бу чүр мәктәб хор дәр-

¹ Бах, «Совгат» гәзети, 4 нојабр 1916, № 53.

тәләри адәтән көнүллүк принципі әсасында шакирдләрин јаш дәрәчәләрини һесаба алмаг шәртилә тәшкил едиллир.

Хорла охунан нәғмәләрин мәзmunуна кәлинчә бу мәктәб програмы илә мұәјјән едиллир. Нәғмәләрин мәзmun вә идејача сафлығына хүсуси фикир верилмәлидир. Һәр бир синифдә, пионер дәстәсиндә, хор дәрнәјиндә өјрәниласи нәғмәләр әсасан Совет Иттифагы пионерләри вә мәктәбиләринин һәјатына, һәмчинин вәтәнимиздә социализм гуручулуғунун мүхтәлиф чәһәтләринә һәср едилән, бәстәкарларымыз тәрәфиндән бу мәгсәд үчүн јазылмыш нәғмәләрдир. «Азәрбајчан», «Чүчәләрим» кими нәғмәләр мәктәбиләр тәрәфиндән хүсуси марагла өјрәниллир. Нәғмә дәрсләри програмына Азәрбајчан халг маһныларындан да шакирдләрин јашларына мұвафиг олан нүмунәләр салмаг олар. Шакирдләрә гардаш ССРИ халглары, һәмчинин халг демократијасы өлкәләри маһныларынын нүмунәләриндән дә өјрәтмәк чох фәјдалыдыр.

Шакирдләрин мусиги тәрбијәси тәкчә хорла нәғмә охумаг јолу илә дејил, һәм дә мусиги әләтләриндән бирини чалмаг өјрәнмәк јолу илә вериллир. Бу мәгсәдлә мәктәбләрдә мусиги дәрнәји тәшкил едиллир, орада чалмаг өјрәнән шакирдләрдән мәктәб оркестри вә ја халг чалгы әләтләри оркестри тәшкил едиллир.

Ораја, мусигијә хүсуси мараг вә мејл көстәрән шакирдләр чәлб олунур. Бу чүр оркестрләрин мәктәбдә тәшкили вә фәалијәти шакирдләр арасында мусиги мәдәнијәтинин јайылмасына хејли көмәк едир. Бу мәгсәдлә мәктәбдә мусиги ишләринин күләви формаларындан да истифадә етмәк фәјдалыдыр. Бәстәкарларла хүсусән ушаг маһнылары јазан кәч бәстәкарларла шакирдләрин көрүшүнү тәшкил етмәк, мусигинин мәншәји вә тарихинә даир, халг чалгы әләтләринин јаранмасы вә тәкмилләшдирилмәси тарихинә даир, мәшһүр бәстәкарларын һәјәт вә фәалијәтинә даир вә с. мұһазирәләр вә сөһбәтләр тәшкил едилдикдә шакирдләрин мусигијә даир мә'луматлары кенишләнир, онларын мусигијә һәвәс вә мејлләри артыр.

Мәктәбләрдә шакирдләрин өзфәалијәт әсасында тәшкил едикләри мусиги мұсамирәләри, хүсусән инчәсәнәт усталарынын иштираки илә верилән белә мұсамирәләрин дә естетик тәрбијәдә ролу гејд олунмалыдыр.

Мусиги тәрбијәсинин әсас үсулларына кәлинчә бунлар әлағәдар изаһатла мусигини динләмәкдән вә ону ифа етмәкдән ибарәтдир. Мусиги динләркән шакирдләрдә естетик гаврајыш вә мұһакимә тәрбијә олунур. ифа едәркән бунлардан әләвә бачарыг вә вәрдишләр әмәлә кәлир.

Нәғмә (үмумијәтлә мусиги) үзәриндә ишләмәк шакирдләрдән әввәлчә гаврајыш, сонра дәрк етмәк, нәһәјәт ифа етмәк мүәллимдән исә нәғмәнин ифасыны нүмајиш етдирмәк, онун идеја мәзmunуну вә мусиги хүсусијәтләрини шәрһ етмәк тәләб едир. Лазымы вәрдиш вә бачарыгларын ашыланмасы үчүн шакирд-

ләрин мұәјјән ардычыллыгла әлағәдар мұмарисәләр апармасы зәуридир.

Рәсм. Естетик тәрбијәнин мұһүм васитәләриндән бири дә рәсмдир. Рәсм дәрсләри тәдрис планы үзрә мәктәбләрдә I—VII синифләрдә кечиллир. Рәсм дәрсләринин әсас вәзифәси шакирдләрә гәсвири савад өјрәтмәкдән ибарәтдир ки, бунун да маһијәти әшја вә ја һадисәләри һәртәрәфли дәрк етмәји вә онларын, әсас кејфијәтләрини көстәрмәк шәртилә, рәсмдә әкс етмәји бачармагдан ибарәтдир. Рәсм тә'лими шакирдләрин мұшаһидәчилик габилитәтләрини инкишаф етдиллир. Мұшаһидәчилик инкишафы исә әш ја вә һадисәләрин әсас, сәмијәви чәһәтләрини тез гаврамаға вә ону дүзкүн тәсвир етмәјә әлверишли имкан јарадыр. Әшјанын формасыны, һиссәләри арасында олан нисбәти, фәзада тутдуғу мөвгеји, рәңкини диггәтли мұшаһидә нәтичәсиндә дәрк едән шакирд ону даһа мұкәммәл тәсвир едә биләр, онун дүзкүн рәсмнини чәкә биләр. Рәсм чәкмәк ушаглара карандашла ишләмәк техникасы, боја илә ишләмәк бачарыгы ашылајыр. Рәсм тә'лими шакирдләрдә фәза тәсәввүрләринин дә инкишафына хидмәт едир. Рәсм чәкмәк сәһәсиндә елдә едилән бүтүн бу габилитәтләр вәрдиш вә бачарыглар, шүбһәсиз, мәктәбин јухары синифләриндә кечилән рәсм-хәтт дәрсләри нөгтеји-нәзәрдән дә фәјнфәләриндә кечилән рәсм-хәтт дәрсләри рәсм-хәтлә әсаслы мәшғул далыдыр. Рәсм дәрсләри шакирдләри рәсм-хәтлә ме'марлығда да бөјүк олмага һазырлајыр. Рәсм вә рәсм-хәттин ме'марлығда да бөјүк роллары вардыр. Рәсм вә рәсм-хәт әл әмәји, ријазитјәт, физика, кимја, тәбијјәт, чоғрафија, тарих вә политехники тә'лим фәнләринин тәдрисилә дә сыхы әлағәдардыр: ескизләр, диаграмлар, чертјожлар, схемләр, тәбни һадисәләрин әкси вә с. рәсм вә рәсм-хәтт савады илә өјрәниллир вә охунур.

Мүкәммәл рәсм чәкмәк савады фәһлә вә мұһәндис үчүн чоғ зәуридир.

Рәсм дәрсләриндә үч нөвдә рәсм чәкдиллир. Әсас нөв-әшјанын натурадан рәсмнини чәкмәкдир. Бу, сәдә әшјаны диггәтлә өјрәниб тәһлил етмәк, онун әсас әләмәтләрини гејд етмәк нәтичәсиндә јеринә јетирилир. Икинчи нөв-мөвзулар үзрә рәсм чәкәмәкдир ки, бурада бир тәрәфдән биринчи әсас нөв рәсмдән елдә едилән вәрдишләр, икинчи тәрәфдән әтраф мұһити диггәтлә мұшаһидә едә билмәк вәрдишләриндән истифадә олунур. Рәсмнин бу нөвүнүн бөјүк тәрбијәви әһәмијәти вардыр, чүнки шакирдләрин тәшәббүс вә јарадычылыг габилитәтләрини, һәмчинин рәсәввүрләрини инкишаф етдирмәклә онлар тәкчә әшјанын рәсмнини дејил, һәм дә мұәјјән мәзmunу ифадә едән рәсмләр чәкмәји өјрәдир. Бу нөв рәсмләр үчүн мөвзулар әтраф мұһитдән вә ја әдәби әсәрләрдән алыныр.

Үчүнчү нөв-бәзәк (декратив) рәсмләрдир ки, бу да шакирдләри халг јарадычылыгы илә таныш етмәклә онлара рәсмнин техникасына даир бир сыра мұһүм вәрдишләр ашылајыр, онлардан с. симметрија кими анлајышлар әмәлә кәтирир, онлара нахышлар өјрәдир вә с.

Рәсм тә'лиминдә шакирдләрден мұшаһидәчилик, рәсмнин чәкәкәлләри өшја вә һадисәләрин әсас әләмәтләрини чидди өйрәнмәк вә чох мұмарисә апармағ тәләб олуңдуғу кими рәсм мұәлләмләриндән бүтүн бу әмәлијјатын шакирдләрә ардычыл верилмәсини тә'мин етмәк тәләб олуңур.

Ғ) Тәсвири инчәсәнәт. Тәсвири инчәсәнәтнин дә естетик тәрбијәдә ролу бөјүкдүр. Тәсвири инчәсәнәтнин әсас хүсусијјәтләриндән бири онун әңанилијидир. Әтраф мүнити парлаг көрмә сурәтләрлә әкс едәрәк тәсвири инчәсәнәт ушағларә гүввәтли емосионал тә'сир едир, онларын дүшүнчәсини совет халғынын кечмиши вә мұасир һәјатына даир, башға өлкәләрин һәјаты вә тәбиәтинә даир конкрет тәсәввүрләрлә зәнкинләшидирир. Мәсәлән, шакирдләр Низаминни јарадычылығына һәср едилән лөвһәләрә бахдыгда Азәрбајҗанын кечмишинә даир, Көјкөлүн тәсвирини верән шәкилдән республиканын тәбиәтинә даир, нефт дашлары мәнзәрәләрини әкс едән таблолардан республиканын тәбири сәрвәтләринә даир мүөјјән вә конкрет тәсәввүрләр алырлар. Бүтүн бу вә бунлар кими лөвһәләр шакирдләрдә әхлағи вә естетик һиссләр доғурур.

Шакирдләрин аңлаг дәрәчәсинә мұвафиг олан лөвһәләрин тәһлилү онларын мұшаһидәчилијини, тәхәјјүлүнү инкишаф етдирир, шәклин башлыча идејасыны, рәссамын она мұнасибәтини дәрк етмәк бачарығы верир. Шәклин естетик гаврајышы тәкмилләширдиликчә шакирдләр көзәлли тәкчә шәклин өзүндә дејил, һәм дә һәјатда асанлығыла сечә билмәчә алышырлар.

Шакирдләрә мәктәб вә пионер һәјатыны әкс едән шәкилләрин көстәрилмәсинин хүсусилә әһәмијјәти вардыр. Онлар јахшы бәләд олдуғлары һәјата аид олан шәкилләри даһа тез дәрк едир вә беләликлә тәдричән мурәккәб һадисәләрә һәср едилмиш тәсвири инчәсәнәт әсәринин маһијјәтини вә идејасыны баша дүшмәјә алышырлар.

Сијаси тәрбијә мәгсәдилә шакирдләрә јени, кениш коммунизм гуручулуғу дөврүнүн әзәмәтли әләмәтләрини әкс едән шәкилләр көстәрилмәклә бәрәбәр онлары кечмишин ејбәчәр галығларыны амансыз бир сурәтдә гамчылајан шәкилләрлә дә таныш етмәк лазымдыр.

Шакирдләрә һәм дә совет ме'марлығ нүмүнәләри, мәсәлән, ичтиман јарашығлы биналар, мејданчалар, сәлиғәли гурулмуш күчәләр, көрпүләр вә с. көстәрилмәлидир. Бүтүн бунлар мұәллимин көмәји илә шакирдләрә ајдынлашдырлмалыдыр, коммунизм гуран совет халғынын јаратдығы јени инчәсәнәт кими гиймәтләндирилмәлидир.

Дәрәс китабларында мәтнин баша дүшүлмәсини асанлашдырмағ мәгсәдилә верилән шәкилләрин дә естетик тәрбијәдә ролу вардыр, она көрә дә бу чүр шәкилләрин реалистлијинә, ајдын вә гәшәнклијинә хүсуси фикир верилмәлидир.

Тәсвири инчәсәнәтдән естетик тәрбијә мәгсәдилә даһа кениш

истиғадә етмәк үчүн синифдән вә мәктәбдән кәнар мұхтәлиф мәшғәләләр тәшкил етмәк лазымдыр.

Бу мәгсәдлә тәсвири инчәсәнәт дәрнәји вә студијаларында мүөјјән ишләр апармағ, тәсвири инчәсәнәтә даир шакирдләрә сөһбәтләр етмәк онлары инчәсәнәт музейинә, шәһәр үзрә ушағ шәкилләри сәркисинә апармағ, мөшһур рәссамларла онларын көрүшүнү тәшкил етмәк, рәссамлығ е'малатханаларыны онларә көстәрмәк вә с. чох фајдалыдыр. Тәсвири инчәсәнәт үзрә синифдән вә мәктәбдән кәнар тәдбирләрин әсас вәзифәси шакирдләрин бәди-јарадычылығ габилијјәтләрини, инчәсәнәтнин бу нөвүнә ушағларда доған марағ вә мејлләри даһа да инкишаф етдирмәлидир. Бу мәгсәд үчүн бајрам тәнтәнәси мұнасибәтилә мәктәб бинасыны бәди-чәһәтдән бәзәмәк ишинә ибтидаи синифләрин шакирдләрини даһа чох чәлб етмәк лазымдыр. Орта вә јуңхары синиф шакирдләриндән тәсвири инчәсәнәтә даһа чох мејләр көстәрәнләрин дәрнәјини тәшкил етмәк вә ја онлары пионер евләринин нәздиндә олан мұнасиб студијаларә чәлб етмәк лазымдыр. Дәрнәк вә студијаларда һәвәскар шакирдләр әләғадар мұтәхәссисләрин рәһбәрлији алтында натурадан, мөвзүјә көрә вә с. шәкилләр чәкмәк вә ја тәсвири инчәсәнәтнин башға нөвләри үзәриндә (мәсәлән парча үзәриндә нахыш салмағ, халча тохумағ вә с.) чалышыр вә бәди-јарадычылығ габилијјәтләрини инкишаф етдирирләр.

Көрүлән ишләрә јекун вурмағ, һәмчинин тәсвири инчәсәнәтлә шакирдләри даһа чох марағландырмағ мәгсәдилә тәдريس илинин сонунда мәктәбдиләрин јарадычылығ ишләринин (шәкилләр вә с.) сәркисини тәшкил етмәк лазымдыр. Белә сәркиләрин хейли тәрбијәви әһәмијјәти вардыр.

Естетик тәрбијәнин синифдән вә мәктәбдән кәнар бә'зи башға васитә вә јоллары да вардыр, бунлар да рәгс вә драм дәрнәкләриндән, театр вә кинодан ибарәтдир.

З) Рәгс дәрнәји. Рәгс ушағлар арасында ән кениш јайылмыш инчәсәнәт нөвләриндән биридирир ки, бу да естетик тәрбијә васитәси кими истиғадә едилмәлидир. Бајрам тәнтәнәләриндә, мәктәб балы вә ја мұсамирәләриндә, јолка бајрамларында шакирдләр бөјүк марағла рәгсдә иштирак едирләр. Шакирдләр «Узун дәрә», «Иннабы» кими халғ ојун һавалары илә рәгс етмәкдән дә чох марағланырлар. Дүзкүн гурулмуш ушағ рәгсләринин тәрбијәви әһәмијјәти вардыр. Ојун һавалары илә ритмик-физики һәрәкәтләрин апарылмасы ушағларда күмраһлығ вә шән әһвали-руһијјә јарадыр. Рәгс бир тәрәфдән мусиги һаваларынын динләнмәсини, дикәр тәрәфдән ушағын ритмик һәрәкәтләр етмәсиндә вәрдиш әмәлә кәтирир, бәди тәрбијәнин инкишафына сәбәб олур.

Коллектив васитәсилә ифа едилән рәгс фәаллығ вә јүксәк әһвали-руһијјәдән башға ушағларда јолдаша гаршы диггәтли олмағ, мұтәшәккилик, мүөјјән сәһәдә чәлд һәрәкәтләрини тәнзим едә билмәк кими кејфијјәтләр јетишидирир. Рәгсә хүсуси мејл көс-

тэрэн шакирдлэр мэктэбин рэгс дэрнэиндэ вэ ја мэктэбдөнкөнэр мүссисэлэрин рэһбэрлији алтында мүхтэлиф рэгслэр өрөнирлэр. Сэһнэдэ, концертдэ, бэди өзфэалијјэт бахышларында нүмајиш едилэн рэгслэр шакирдлэрэ естетик тэ'сир көстэрир. Рэгсэ верилэн эсас тэлэб онун садэлији, гэшэнклији вэ мүкэмэл ифасыдыр. Рэгсин мүвэффэгијјэтли кечмэсиндэ элагэдэр кејимин дэ бөјүк ма'насы вардыр.

Драм дэрнэји. Драм дэрнэји мэктэблэрин, демэк олар ки, чохунда вардыр. Шакирдлэр орта вэ хүсусэн јухары јашда бу дэрнэје чэлб олуурлар. Мэктэбин кичик јашлы шакирдлэрилэ дэ бу барэдэ мүэјјэн иш апарылыр. Бу исэ эсэрин—тэмсилин садэчэ гираэтиндэн башламалыдыр. III—IV синиф шакирдлэри үчүн тапмача шэклиндэ драмлашдырылмыш ојунлар, тэмсиллэр, шер'лэр, нэгмэлэр вэ һекајэлэрин сэһнэлэшдирилмэси онлары чох марагландырыр.

Мэктэблэрдэ бэди эсэрин драмлашдырылма формалары мүхтэлифдир. Хүсусилэ орта синифлэрдэ эдэби гираэт, јухары синифлэрдэ эдэбијјат тарихи дэрслэриндэ «роллер үзрэ» ифадэли, бэди охулар чох јер тутур. Лакин белэ охуларда драмланмыш һэрэкэтлэр верилмир. Бу һэрэкэтлэр бэди эсэр сэһнэдэ тамашаја гојулдуғу заман көстэрилер. Бэди эсэрин драм дэрнэјиндэ һазырланыб тамашаја гојулмасы естетик тэрбије нөгтеји-нэзэриндэн чох фајдалыдыр. Бу ишдэ эсэрин сечилмэсинэ хүсуси фикир вермэк лазымдыр. Тамашаја гојулан эсэр идеја вэ бэдилик чөһөтдэн кејфијјэтли олмага бэрабэр шакирдлэрин јаш хүсусијјэтлэринэ дэ үјгүн олмалыдыр. Бэди эсэр мэктэб сэһнэсиндэ тамашаја гојмаг үчүн һазырларкэн онун эсасы тэһлилинэ, орадакы характерлэрин шэрһинэ, гәһрәманларын һэрэкэт мотивлэринин ајдынлашдырылмасына вэ с. хүсуси диггэт вермэк лазымдыр ки, эсэр даһа дэриндэн баша дүшүлсүн. Мәһз белэ олдуғда шакирдлэр сэһнэдэ өз ролларыны дүзкүн ифа едэ билирлэр. Драм эсэрлэринин тамашаја гојулмасы шакирдлэрдэ јарадычылыг габилјијјэтлэрини инкишаф етирир, онларда јарадычылыг арзулары ојадыр, емоционал һисслэрин инкишафына сэбэб олур.

Театр вэ кино. Театр вэ кинонун тэрбијјэви тэ'сир гүввэси хүсусилэ бөјүкдүр, чүнки, бурада бүтүн инчэсэнэт нөвлэри: бэди сөз, актјорун усталығы, тэsvири инчэсэнэт (декарасија, элбэсэ), мусиги-нэгмэ, рэгс бирлэшдирилир, тамашачыја биркэ тэ'сир едилир.

Совет бэди филми шакирдлэрин естетик тэрбијјэси үчүн даһа кениш имканлара маликдир. Онлар реал чанлы һэјаты ајдын вэ инкишафда көстөрмөклэ, гәһрәманларын сэчијјэсини ачыр, шакирдлэрин тэхөјјүл вэ һиссијјатына күчлү тэ'сир едир. Совет филми вэтәнимизин мүхтэлиф тэрэфлэрини, онун тәби эһкиликлэрини, совет адамларынын фэалијјэтини, коммунизм гуручулуғунун нәһәнк ишлэрини тамашачыларын көзлэри гаршысын-

да чанландырыр, онлара һәм әхлаги, һәм дэ етсетик тэ'сир көстэрир.

Ејни сэчијјэ совет театрына да, о чүмлэдән кәнч тамашачылар театрына да аиддир. Бурада, тәкчэ тамашаја гојулан јес дејил, һәм дэ сэһнэ усталарынын тамашачыларла көрүшү тэрбије едир. Мүәллимин вэзифэси исэ шакирдлэри кино вэ театра тамаша етмәјэ һазырламаг, бахылмыш филм вэ јеси мүзакирэ етмәкдән ибарәтир.

Ушағларын һәр бир бэди драм эсэриндән алдығы тәэссүрат, бэди өзг, севинч һисси, күмраһлыг вэ с. мүәллим тэрәфиндән мушаһидэ едилмәли вэ дүзкүн истигамәтләндирилмәлидир.

Тәбиәт. Естетик тәрбије үчүн тәбиәтин көзәлликлэриндән дэ кениш истифадэ етмәк лазымдыр. Тәбиәтин көзәлликлэри шакирдлэрэ чох күчлү тэ'сирлэр көстэрир. Бу тэ'сирлэр вэтәнин учсуз-бучагсыз зәмилериндән, чәмәнлериндән, бөјүк чајларындан, јашыл мәнзәрәли мешәлэриндән, башы гарлы дағларындан, нәһәнк коммунизм тикинтилэриндән, дәниз вэ көллэриндән, јолларындан вэ с. алыныр. Она көрә дэ шакирдлэри ајры-ајры фәнлэрин тәдриси илә элагэдәр олараг тәбиәт екскурсијаларына апармаг, онлары туризм ишлэринә—өлкәни өјрәнмәк ишлэринә чэлб етмәк, онлара мүхтәлиф мөвсүмлэрдэ мүхтәлиф ландшафлары сејр етирмәк лазымдыр ки, бу да бэди севки вэ зөвгүн инкишафына хејли мүсбәт тэ'сир едир.

ФИЗИКИ ТӘРБИЈӘ

1. Мәктәбдә физики тәрбијәнин мәзmun вә вәзифәләри

Физики тәрбијә, коммунист тәрбијәсинин тәркиб һиссәләриндән бири олмагла әгли тәһсил, политехники вә әмәк тә'лимидә әхлаги тәрбијә вә естетик тәрбијә илә бирликдә кәч нәслин һәр-тәрәфли инкишаф етмәсинә хидмәт едир. Физики тәрбијәнин мәктәбдә мүнһүм вәзифәләриндән бири шакирдләрин бәдәнчә аһәнкдар вә нормал инкишафына, һәмчинин онларын сағламлығыны мөһкәмләндирмәјә хидмәт етмәкдән ибарәтдир.

Физики тәрбијә шакирдләрин әгли инкишафына да хејли көмәк едир. Мәшһур рус педагогу П. Ф. Лесгафт физики тәрбијә-јә даир ирәли сүрдүјү нәзәријәдә көстәрир ки, инсанын әгли јүксәлиш вә инкишафы мувафиг физики инкишаф тәләб едир.

Мә'лумдур ки, физики чәһәтдән сағлам олмајан ушағлар тә-лимдә керидә гальрлар. Хүсусилә синир системиндә олан хәстә-ликләр, тә'лим ишинә даһа бөјүк зәрәр вура биләр. Белә хәстә-ликләрин нәтичәсиндә ушағлар тәдрис материалларыны дәгиг дәрк едә билмәзләр.

Бәдәнчә зәиф инкишаф етмиш вә хәстә ушағларын јадлаш-лары зәиф олур. Онларын диггәтләри исә тез зәифләјир. Әмәлә кәлмиш белә вәзижәт баш бејин күрәләринин фәалијәтинә мәнфи тә'сир едир. Бу һал исә мәктәблинин нормал әгли инкишафына, гисмән дә онун тәфәккүрүнүн инкишафына мане олур.

Физики инкишафын әхлаги тәрбијәдә тә'сири вардыр. Иңибинлик, һәјата мунис бахыш, ичтимајә гәјдә вә гануналарын мудафиә едилмәси, әхлаги нормаларын көзләнилмәси вә с. сағ-ламлыгла чоҳ алағәдардыр.

Физики тәрбијәнин бәдни тәрбијә илә дә сых алағәси вар вә она мүсбәт тә'сир көстәрир. Инчәлик, чевиклик, аһәнкдар һәрә-кәтләр, заһири көзәлик вә с. бәдән тәрбијәсинин нәтичәләриндән-дир.

Физики тәрбијә, билаваситә политехники вә әмәк тә'лимилә дә алағәдардыр. Әмәклә алағәдар һәрәкәтләрин тәнзим едилмәси, гәнаәтлә әмәк сәрф етмәк, ишинә өһтәсиндән кәлмәк, чәтинликләри

тез вә чәсарәтлә арадан галдырмаг, чевиклик вә с. кејфијәтләрин јетишмәсиндә физики тәрбијәнин мүнәјән ролу вардыр.

Лесгафта көрә бәдән тәрбијәси кәчләри елә өјрәдә биләр ки, онлар өз һәрәкәтләрини шуурлу идарә едә билсинләр, бу һәрәкәт-ләри маниәләрлә ујғунлашдыра билсинләр, маниәләри мүнмкүн гәдәр чевиклик вә тә'кидликлә рәф етмәји бачарсынлар аз миг-дарда әмәклә гыса мүддәт ичәрисиндә шуурлу олараг чоҳ мигдар-да иши көрмәјин өһдәсиндән кәлсинләр.

Кәч нәслин јетишмәсиндә физики тәрбијәнин бөјүк ролу ол-дуғуну гејд едәрәк М. И. Калинин јазыр ки: «Биз истәјирик ки, адамлар һәртәрәфли инкишаф етсин, јахшы јүјүрсүн, јахшы үз-сүн, гывраг вә гәшәнк кәсин, бүтүн ә'залары јериндә вә сала-мат олсун, бир сөзлә нормал вә сағлам, әмәјә вә мудафиәјә һа-зыр бир адам олсун, бәдәнчә инкишаф етмәклә бәрәбәр зәһни чәһәтдән дә дүзкүн инкишаф етсин»¹.

Физики тәрбијә шакирдләри әмәјә, коммунизм гуручулуғунун фәал үзвү олмаға һазырламағы, онлары Вәтәнин чәсур вә мәрд мудафиәчиләри кими јетишдирмәји өзүнә башлыча вәзифә гејүр. Физики тәрбијәнин вәзифәси һәм дә шакирдләрдә елә мөһкәм ирадә тәрбијә етмәкдән ибарәтдир ки, онларда гәт'илик, мәрдлик, тә'кидлик, өзүнү әлә алмаг, һәрәкәтләрини идарә едә билмәк кими мүнһүм ирадә кејфијәтләрин јетишмәси тә'мин олунсун.

Физики тәрбијәнин мәктәбдә мәзmunу физики тәрбијә үзрә гәбул едилән програмла мүнәјән едилир. Програма систематик вә ардычыл олараг һәр бир тәһсил или үзрә кимнастика, јүнкүл атлјотика, идман ојунларындан вә с.-дән бүтүн физики мумарисә вә мөшгәләләрин нөвләри, еләчә дә онларын норма вә мәзmunлары верилмишдир.

Бу нормалар комсомол тәшкилатынын тәшәббүсү илә гәбул едилмиш олан дөвләт бәдән тәрбијәси комплекси—«Әмәк вә ССРИ-нин мудафиәсинә һазырам» (ӘМһ) комплексинә ујғундур.

Бундан башға «Әмәјә вә Мудафиәјә һазыр ол!» («ӘМһО») комплекси дә вардыр.

«ӘМһО» дәрәчәсинин гаршысында дуран вәзифә шакирдләри бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә мүнтәзәм сурәтдә чәлб етмәк-лә онларын дүзкүн физики инкишафыны тә'мин етмәк, бәдән тәр-бијәси вә идманла мөшғул олмаға онлары алышдырмагдан ибарә-рәтдир. һәмин дәрәчә орта јашлы шакирдләр аидир. Бунун нормаларыны шакирдләр VIII синфи битирәнәдәк верирләр.

«Әмәјә вә ССРИ-нин Мудафиәсинә һазырам» (ӘМһ) ком-плекси өз нөвбәсиндә ики дәрәчәјә бөлүнүр: Биричи дәрәчәли «ӘМһ» комплекси орта мәктәбин јухары синиф шакирдләринин бәдән тәрбијәсини тә'мин едир. Бунун нормаларыны шакирдләр орта мәктәби битирәнәдәк вермәлидирләр.

¹ М. И. Калинин, «Коммунист тәрбијәси һаггында». Ушагкәчмәшр, Бакы, 1948, сәһ. 19.

Икинчи дәрәчәли «ӘМһ» комплекси 17 яшдан јухары олан жәнчләрин физики инкишафларыны јүксәк сәвијәјә галдырмаға, һәмчинин онларын идман усталығына јијәләнмәләринә хидмәт едир.

Шакирдләрин «ӘМһО» вә биринчи дәрәчәли «ӘМһ» комплексләринин нормаларыны һазырламалары әсәсән бәдән тәрбијәси дәрсләриндә апарылып. Бу нормаларын бәдән тәрбијәси дәрсләриндә кечирилмәси мүмкүн олмајан идман нөвләрини (үзмәк, кимнастика, кросс вә с.) јеринә јетирмәк үчүн мүмарисә группалары тәшкил едилир вә синифдәнкәнар тәдбирләр апарылып. Һәмин нормаларын шакирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәси бәдән тәрбијәси үзрә мәшғәләләрин вә синифдәнкәнар ишләрин кејфијәтләринә даир мүһүм кәстәришләрди.

2. Мәктәбдә физики тәрбијәнин васитәләри.

Физики тәрбијәнин гаршысында дуран мүхтәлиф вәзифәләри јеринә јетирмәк мәғсәдилә совет мәктәбләри ашағыдакы систем васитәләрдән истифадә едир: физики мүмарисәләр: кимнастика, идман, һәрәки ојунлар вә с.; табиин гүввәләр: күнәш, су, һава, шәхси вә ичтимаи кикијена; шакирдләрин эмәк вә истираһәтини дүзкүн нөвбәләшдирән режим.

Физики тәрбијәнин мүхтәлиф систем васитәләри сырасында физики мүмарисәләр системинә хүсусилә чоһ јер верилир.

Мүмарисәләр мүәјјән һәрәкәтләрин дөфәләрлә тәкрярыны тәләб едир. Һәрәкәтләрин тәкряры сәјәсиндә исә онларын ичрасы асанлашыр.

Дүзкүн физики мүмарисәләр нәтичәсиндә ушаг бөјүјүр, инкишаф едир, онун организмнин функционал иш бачарығы артыр, ган дөвраны, тәнәффүс, һәрәкәт органлары арасында олан функционал алағәләр јахшылашыр, һәрәкәтләрин тәкряры сәјәсиндә һәрәкәт вәрдишләрн вә бачарыглары јараныр.

Физики мүмарисәләр әсәс етибарилә кимнастиканын ашағы-да шәрһ едилән мүхтәлиф нөвләри васитәсилә апарылып:

Әсәс кимнастика: мәктәбин ашағы вә орта синифләриндә апарылып. Ашағы синифләрдә әсәсән сыраја дүзүлмәк, үмуми инкишаф мүмарисәләри, јериш, јүрүш, тулланма, даш атма вә с. кими кимнастика мәшгләри верилир. Јухары синифләрдә исә буна кениш һәчмдә вә мүрәккәб идман нөвләри әләвә едилир.

Јухары синифләрин бәдән тәрбијә програмыны сәрбәст һәрәкәтләр, аләт илә (ағач, топ, даш вә с.) мәшгләр, акрабат һәрәкәтләри, кимнастика аләтләриндә сәрбәст һәрәкәтләр вә с. дахилдир. Кимнастика мүмарисәләринин мәктәбин идман залында вә ја идман мејданчаларында апарылмасы мәсләһәт көрүлүр.

Әсәс кимнастика нөвүнә кикијена кимнастикасы да дахилдир. Сәһәр кикијена кимнастикалары өлкәдә кениш јер тутур. Сәһәр кимнастикалары јатагдан галхан кими вә ја јемәк јемәмиш апарыла даһа сәмәрәли олар. Кимнастика апарылан отағын дөшә

мәси нәм әски илә силинмәли, пәнчәрә (форточка) ачылмалы, кимнастикадан сонра гуршагдан јухары әввәлчә јаш, сонра гуру дәмәлалла мөһкәм силинмәлидир. Хәстәләнән вахт кимнастика етмәк мәсләһәт көрүлмүр. Хәстәликдән сонра һәким мәсләһәти илә јенидән кимнастиканы давам етдирмәк лазымдыр.

Идман кимнастикасы. Бураја сәрбәст һәрәкәтләр, аләтләрдә мәшгләр вә мүмарисәләр дахилдир. Идман кимнастикаларынын илк әсәс үнсүрләри V синифдә идман дәрсләринин кечирилмәси илә башлајыр.

Идман кимнастикалары мүәјјән идман нөвүнүн ән характерик чәһәтләри вә элементар хүсусијәтләри илә танышлыг, онун техникасыны мәнимсәмәк, нәһәјәт, хүсуси мәшг вә јарышлардан ибарәтдир. Идман кимнастикаларына «ӘМһО» нормаларынын һазырланмасы вә верилмәси дә дахилдир. Мәктәбләрдә идманын ән кениш јајылмыш: јүнкүл атлјотика, атычылыг, косалдыгач, волејбол, баскетбол, футбол, теннис, хоккеј, үзкүчүлүк, авар чөкмәк, классик күләш, гылынч дөјүшү, столүстү вә хырда теннис вә с. бу кими нөвләри верилир.

Мәктәб програмларында идман нөвләри ушагларын јашына вә гүввәсинә көрә чидди мүәјјән едилмишдир. Мәсәлән, орта синифләрдә јүнкүл атлјотиканын әсәс нөвләриндән јүрүш, узунуна вә һүндүрлүјүнә тулланма, гылынч вурма вә бу кими мәшгләр верилир. Бундан башга идман ојунлары илә танышлыг да бу синифләрдән башлајыр.

Јухары синифләрин програмларында, орта синифләрдә верилән идман кимнастикалары вә идман ојунлары мәшгләри тәкмилләшдирилир вә мүрәккәбләшдирилир. Теннис, футбол, баскетбол, волејбол вә бу кими идман ојунларынын техникасы да бу синифләрдә өјрәдилди. Идман кимнастикасынын футбол, конкидә јүрүш, үзмәк вә с. кими нөвләри бәдән тәрбијәси програмына әләвә олу-нур. Ејни заманда белә мәшғәләләр әсәсән мәктәбдәнкәнарда апарылып.

Јардымчы кимнастикалар. Јардымчы кимнастикалардан бири мүаличә кимнастикасыдыр. Белә кимнастика јалныз һәкимин тәјјини вә нөзарәти алтында, мүаличә кабинетләриндә вә ја бәдән тәрбијәсә диспансерләриндә апарылып. Бу јолла бир сыра органларын һәрәкәтини тәнзимләшдирмәк вә нормал вәзијәтә чатдыр-маг мүмкүндүр.

Јардымчы кимнастикалардан бири дә дәрәдән әввәл апарылан кимнастикадыр. Бу нөв кимнастикалар һәр күн сәһәр дәрәдән әввәл, 10—15 дәгигә мүддәтиндә бүтүн шакирдләрлә апарылып. Белә бир тәдбирин систематик апарылмасы тәдрис күнүнүн мүтәшәккил вә сәмәрәли кечмәсинә хидмәт едир.

Дәрәдән әввәл апарылан кимнастикалар ашағыдакы мәрһәләләрн әһәт едир. Биринчи кириш һиссәсидир: бу һиссәјә 1—2 кириш мүмарисәси дахилдир. Кириш мүмарисәләри икинчи мәрһәлә үчүн һазырлыг характери дашылып. Икинчи мәрһәлә кечән дәрәдәрдә өјрәдилмиш мүмарисәләрин тәкряры вә јени мүмарисәлә-

рин верилмәсидир. Бу да әсас эзәлә группларынын мөһкәмләнгән-синә, ган дамларларынын һәрәкәтә кәлмәсинә, чийәрин һава туту-мунун нормалашмасына вә с. хидмәт едир. Тәчрүбә кәстәрир ки, белә кимнастика мәркәзи әсәб системини мөһкәмләдир, эзәлә вә тәнәффүс системәләрини инкишаф етдирир.

Үчүнчү мәрһәлә, организм нормал вәзирјәтә кәлмәси (са-китләшмәси) үчүн көрүлән тәдбирләрдир. Бу мәрһәләдә башлыча олараг ағыр-ағыр аддымларла һәрәкәт апарылыр вә мөшгәлә баш-ча чатдырылыр. Белә мөшгәләләр ачыг һавада апарылдыгда да-һа сәмәрәли нәтичәләр верир. Сәһәр кимнастикаларына бәдән тәрбијәси мұәллим рәһбәрлик едир. Сәһәр кимнастикаларынын мұтәшәккил вә мәзмунду кечмәси үчүн биринчи саатда дәрси олан мұәллимләр, синиф рәһбәрләри вә хүсүсилә бәдән тәрбијә-си фәаллары јахындан јардым етмәлидирләр.

Јардымчы кимнастиканын бир нөвү дә: «Бәдән тәрбијәси дәгигәсидир» (физкултминутка). Бу нөв кимнастика әсасән ибти-даи мәктәбләрдә тәдрис күнүнүн икинчи јарысында апарылыр. Белә бир тәдбир һәрәкәтсиз отурмалардан әмәлә кәлән уушма (дурғунлуг) һалларыны арадан галдырыр вә мәркәзи әсәб сис-теминин истираһәтини тәмин едир.

Бәдән тәрбијәси дәгигәси 2—3 дәгигә давам едиб 3—5 һәрә-кәтдән ибарәт олур. Бу һәрәкәтләр садә мұмарисәләр илә гис-мән парталарда дуруб отурмаг, гисмән дә парталар арасында садә гол, бөјүн, бел, дөш һәрәкәтләри, дәриндән нәфәс алмаг, әјилиб галхмаг, ашағы наһижәләри һәрәкәт етдирмәк, чөмбәлик галхмаг, пәнчә үзәриндә һүндүрә галхыб нәфәс алыб вермәк вә с. илә апарылыр. «Бәдән тәрбијәси дәгигәси» ибтидаи мәктәб мұәллимләринин мұлаһизәси илә күнүн икинчи јарысында иста-нилән вахт апарыла биләр.

Ојунлар. Һәрәки вә идман ојунлары анчаг синифдән харичдә дејил, һәм дә бәдән тәрбијәси дәрсләриндә өзүнә кениш һүгүг газанмышдыр. Хүсүсилә мәктәбин ашағы (I—II) синифләриндә бәдән тәрбијәси дәрсләринин чох һиссәси һәрәки ојунларла һәср едилди. Һәрәки ојунларын мәзмунуну һәрәки мәтилләр тәшкил едир. Бураја «Довшан-довшан», «Сәрчәләр», «Бәнөвшә», «Газ-лар», «Лејләк», «Сычан пишик» вә с. дахилдир. Орта мәктәб јашлыларда бу ојунлар даһа мурәккәб шәкилдә јарым команда вә командаларла апарылыр. «Бајраг архасынча јүрүш», «Косал-дыгач», «Ағачы вер» вә с. бу ојунлардандыр. Бундан башга мұх-тәлиф естафедләр дә бу дөврә махсусдур.

Лухары мәктәб јашларында да һәрәки ојунлар өз әһәмијәтини итирмир. Бу дөврәдә идман ојунлары кәңчләрин севимли мөшгәлә-ләриндәндир. Бу ојунлардан: волејбол, баскетбол, хаккеј, футбол вә с. ән марағлы ојун нөвләриндәндир. Кәңчләр идман ојунла-рында, јарадычылыг, мұстәгиллилик, дөзүмлүлүк, чәтинликләрдән горхмамаг, коллективин шәрәфини кезләмәк вә б. к. нәчиб сифәтләр газанырлар. Һәр бир ојунчу өз «рәгиби» илә мәдәни

рәфтар етмәји бачармалы, мүнсүфләрин әмр вә сәрәнчамларыны данышыгсыз јеринә јетирмәлидир.

Тәнәззәһләр, сәјаһәтләр вә јүрүшләр. Тәнәззәһләр, сәјаһәтләр вә јүрүшләр мәктәбләримиздә кениш јайлымышдыр. Она көрадир ки, тәнәззәһ вә сәјаһәтләр јалныз бәдән тәрбијәси тәдбирләриндә дејил, һәм дә үмуми фәнләрин тәдрисилә алагәдар оларат тәбиг едилдириләр. Сәјаһәтләр дә тәнәззәһләр кими, мәктәблиләри чох марағландырыр.

Бәдән тәрбијәчиләри мұтәшәккил вә мәгсәдә мұвафиг оларат мөшәләрә, дәниз, көл вә чај саһилләринә, дәрәләрә вә с. сәјаһәт тәшкил едә биләрләр. Бәдән тәрбијәчиләринин белә тәдбирләри адәтән јајада, миниклә (велосипед, мащын, ат вә с.) вә ја јары миник, јары пијада кетмәклә тәшкил едилди. Чох һалда бу сәја-һәтләр һәм дә јүрүш мәгсәди дашыјыр. Белә сәјаһәтләрә мәгсәд-дән асылы оларат ики саатдан бир күнә гәдәр вахт сәрф етмәк олар. Бу тәдбирләрдә 10—15 нәфәрдән 100—200 нәфәрә гәдәр иштирак едә биләр.

Тәнәззәһ вә сәјаһәтләрин тәшкилиндә бәдән тәрбијәси мұәлли-ми илә бирликдә ајры-ајры синиф рәһбәрләри дә јахындан иш-тирак етмәлидирләр. Синиф рәһбәрләри (мұәллимләр) бәдән тәрбијәчи фәалларындан өзүнүн ән јахын көмәкчиләри кими иста-тифадә етмәлидир. Јүрүш вә сәјаһәтләрин иштиракчылары групп-лара ајрылмалыдырлар. Һәр група исә көмәкчиләрдән групп рәһ-бәрләри тәјин едилмәлидир.

Тәнәззәһ, сәјаһәт вә јахуд јүрүшләрә кетмәмишдән әввәл он-ларын мұфәссәл вә дәгиг планларыны тәртиб етмәк тәләб олунар.

Тәнәззәһ вә сәјаһәтләр әсасән үч мәрһәлә кечирир. Бунлардан һазырлыг мәрһәләси, тәнәззәһләрин кецирилмәси вә јекун мәрһә-ләләрини кәстәрмәк олар.

Биз әввәлки фәсилләрдә тәнәззәһләрин мәрһәләләриндән бәһс етдијимиз үчүн бурада онлары шәрһ етмәји лазым билмәдик.

Сәјаһәтләр демәк олар ки, тәнәззәһләрин садә формасы-дыр. Сәјаһәтләрин планы (маршрут) вә дајаначаг мөнтәгәләри әввәлчәдән тәртиб едилди. Белә маршрутларда ушағын јаш хүсү-сијјәтинә әсасланараг 3-дән 10 км-ә гәдәр (һәр ики баш) мөсафә-ни әһәт етмәлидир. Һәрәкәт 2—4саатдан артыг нәзәрдә тутулма-малы вә ушағларын јаш вә гүввәләринә чидди истинад едилма-лидир.

Кикијена режими. Күндәлик кикијена режими шакирдләрин тәһсил вә әмәјинин мәһсулдарлығыны артырмаг, онларын сағлам-лығыны тәмин етмәк ишиндә чох бөјүк әһәмијәт кәсб едир. Мәк-тәбдә һәр бир синиф мәхсус мөчбури мөшгәлә вахты мұәјјән едилмиш вә тәдрис планында әкс етдирилмишди. Мәктәблинин ев тапшырыгларынын да ичра етмә вахты чидди мұәјјән едил-мишди. Тапшырыгларын ичрасы үчүн мұәјјән едилмиш вахт позуларса, шакирдин ишкүзарлығы позулар, ишин кејфијјәти зәифләјәр, онун сағламлығына исә тәсир едәр вә јуху мүддәти-ни азалдар.

Ев тапшырыгларынын ичрасы мектебли тэрэфиндэн һәр күв ерни вахтада вэ ерни мүддэтде олмалыдыр.

Мектеб ишлэринин нөвлэри чохдур. Бу ишлэрин ичрасы исэ шакирддэн вахт тэлэб едир. Лакин дэгий тэртиб едилмиш план вэ сэмэрэли иш һэм тәһсил, һәм дэ ичтимад фаддалы ишлэрин ичрасыны хейли асанлашдырыр.

Шакирдин күндэлик кикијена режиминэ онун фәрди марагы да дахил едилмелидир. О, техника илэ мөшгул олур, бәди әдә-бијат мүталиэ едир. Јахуд мусиги алэтиндэ чалыр вэ ја шәкил чәкир. Әлбәттэ, онун фәрди марагынын тә'мин едилмәсинэ дэ вахт лазымдыр. Шакирдин әгли эмәк просесиндэ кечирдији кәр-кинлији, әлбәттэ, истираһәтлэ нөвбәләшдирмәк тэлэб едир. Бу и-стираһәт, истәр мектеб, истәрсә дэ аиләдэ ачыг һавада апарылса даһа сэмэрэли олар. Гыш мөвсүмүндэ белэ мүхтәлиф јашлар үзрә 2—3,5 саата гәдәр һавада олмаг зәуридир.

Күндэлик кикијена режиминин әсас чәһәтләриндән бири дэ јухудур. Ширин вэ узун мүддәтли јуху үчүн бәдәнин тәмизлијин-нин, јатагын сәлигәли олмасынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Ре-жимдэ шакирдин јашына кәрә онун јухусунун мүддәти дэ мүәј-јәнләшдирилр. Шакирдин кичик јашларда јухусу даһа узун мүддәтли олмалыдыр. Мәсәлән, 7 јашлы шакирд күндэ 12 саат, 8—10 јашлы шакирд 11 саат вэ с. јатмалыдыр.

Шакирд биринчи нөвбәдэ охудугу тәгдирдэ дәрсдән сонра бир саат јатмалыдыр.

Һава, су вэ күнәшдән истифадэ етмәк. Шакирдләрдин сағлам-лығыны мөһкәмләтмәдән онларын бәдәнчә инкишафыны тә'мин етмәк олмас. Бу мөгсәдлэ тәбини гүввәләр: су, һава вэ күнәштин шуа вэ истяси әвәз едилмәз васитәләрдириләр. Шакирдлэри исти вэ сојуға-мүхтәлиф температура дәјишмәләринә алышдырмаг, мүәјјән нормалар үзрә онларын чыллаг бәдәнлэ суда, һавада вэ күнәш шуалары алтында олмалары чох вачибдир. Бу тәдбирләр шакирд бәдәнинин мәтинләшмәсинә хидмәт едир.

Шакирд синиф отагында һәр күн 4 саатдан 6 (академик) са-ата гәдәр отурур. Синифдэ һава тез-тез дәјишдирилмәдиклэ кет-дикчә исләшир, онун тәркибиндәки зәһәрли маддәләр сүр'әтлэ артыр. Бу да шакирдләрдин нормал тәнәффүс вэ ган дөвранлары-нын позулмасына сәбәб олур. Нәтичәдә онлар тез јорулурлар.

Мә'лумдур ки, ушагын организмидә фәал физиоложи просес келдр. Бу просес һәр шейдән әввал чохлу вэ тәмиз һаваја олан ештијачы артырыр. Буна кәрә дэ ушаг нә гәдәр ачыг һавада олар-са, физиоложи просесләрдин кедиши даһа сэмэрэли олар. Бәдән тәрбијәси мөшгәләрдинин ачыг һавада апарылмасы тәләби дэ мәнз буна кәрәлир. Бәдән тәрбијәсинин ачыг һавада кечирилән мүрәккәб нөвләри—динамик һәрәкәтләр:—ојунлар, јүрүшләр, сәјаһәтләр, тәнәззәһләр, авар чәкмәк, үзмәк, алпинистлик вэ с. чийәр һәрәкәтлэри вэ дөш гәфәсинин һәрәкәти илэ билаваситә-олағадардыр. Күнәш алтында, ачыг һавада вэ суда апарылан һәрәкәтләр бир тәрәфдән бәдәнин мөһкәмләнмәсинә, дикәр тәрәф-

дән исә бир сыра хәстәликләрә (зөкәм, сојугдәјмә, бејин јорғун-луғу вэ с.) гаршы давамлы олмагы тә'мин едәр.

Бүтүн бунлар, һәмчинин шакирдин вахтлы-вахтында вэ кей-фијјәтли јемәклә гидаланмасы, исти вэ сојуг мөвсүмләрдә мүнә-сиб палтар кәймәси онун нормал физики инкишафыны тә'мин едән зәури васитәләрдириләр.

3. Бәдән тәрбијәси мөшгәләрдинин тәшкили.

Бәдән тәрбијәси үзрә апарылан мүхтәлиф мөшгәләрдин бөјүк әксәријјәти мектебин дәрс чәдвәли үзрә кечирилән бәдән тәрбијә-си дәрсләриндә апарылыр. Бәдән тәрбијәси үзрә тәшкил едилән дәрсләр синфин бүтүн шакирдләрдин әһәтә етмәклэ дидактика-нын үмуми әсасларына истинад едир. Лакин бунунла бәрәбәр бәдән тәрбијәси дәрсләрдинин хүсусијјәтләри дэ вардыр. Бу хүсу-сијјәтләр һәм тәдрис үсулларынын бу дәрсләрдә спесифик сурәтдә истифадэ едилмәсиндә, һәм дэ дәрсләрдин хүсуси мәрһәләләрә бөлүнмәсиндә ифадә олунур. Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә ән чох истифадэ олунан үсуллар: мүәллимин јени мүмарисә нөвүнү нү-мәјиш етдирмәсиндән, онун әһәмијјәтини шөрһ етмәсиндән, ша-кирдләрдин өзләринә кимнастика вэ идман мүмарисәләрдинин ифа-вэ тәкрар етдирмәсиндән ибарәтдириләр. Бәдән тәрбијәси дәрсләрин-дә ән чох тәтбиг едилән тәлим үсулу мүмарисәдир.

Бәдән тәрбијәси дәрсләрдинин мәрһәләләринә кәлинчә бу әсас е'тибарилә ашағыдакылардан ибарәтдириләр:

1. **Дәрсин кириш һиссәси** (3—5 дәгийә). Бурада шакирдләрдин тәшкили, онларын дигәтләрдинин дәрс әтрафында топланмасы вэ онларда күмраһ әһвали-руһијјәнин әмәлэ кәлмәси тә'мин едилдр. Бу мөгсәдлэ шакирдлэри дүзүрләр, мүәллимә рапорт верилдр, мүәллим гаршыдакы вәзифә илэ мүхтәсәр олараг шакирдлэри таныш едир, сонра низамла јеримәк, јүјүрмәк кими мүмарисәләр вэ ја ојунлар апарылыр.

2. **Һазырлыг һиссәси** (8—15 дәгийә). Бунун мөгсәди шакирд-ләрдин организмидә дәрсин әсас һиссәсиндә верилчәк мүмарисә-ләрә һазырламагдыр. Бунун мүмкин мүәллим аләтләрдән истифадә етмәдән бәзи һазырлыг мүмарисәлэри кечирдр. Бу заман рәгс вэ ојун үнсүрләриндән дэ истифадә олунур.

3. **Дәрсин әсас һиссәси** (20—30 дәгийә). Бурада програм үзрә нәзәрдә тутулан мүмарисәләр вэ о чүмләдән тулланмаг, даш ат-маг, ағырлыг галдырмаг, акрабатика үнсүрлэри, маниәлэри рәф' етмәк, топ атыб тутмаг кими мүмарисәләр апарылыр. Дәрсин бу һиссәсиндә әлағадар аләтләрдән истифадә едилдр.

4. **Дәрсин сон һиссәсинин мөгсәди** (3—5 дәгийә) шакирдләрдин организмидә нисбәтән сакит вәзијјәтә кәтирмәк, дәрси јекүнләш-дырмагдыр. Бунун үчүн шакирдләрдин ағыр-ағыр јеримәлэри, дәриндән нәфәс алмалары лазымдыр. Бурада мүәллим һәм дэ кәлән дәрс үчүн тапшырыг вердр.

Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә шакирдләрин мигдары чох ол-
дугда онлары дәрсин әсас һиссәсиндә ики јарым группаја да
бөлмәк олар.

Дәрсләрин мүн­тәзәм кечирил­мәсинә, шакирдләрин интиза-
мына, һәр шакирдин мумарисәләри тәк­рар ет­мәсинә, онун кеј-
фијјәтина ху­суси фикир вер­мәк ла­зымдыр. Она көрә дә бәдән
тәрбијәси мұәллими һәр дәр­сә чидди бир сурәт­дә һазырлаш-
лыдыр.

Бәдән тәрбијәси мәшғәләринин икинчи бир гисми синиф-
дән кәнар тәдбирләр васитәсилә апарылыр. Бу мәгсәд­лә сәккиз-
иллик вә орта мәктәбләр нәздиндә бәдән тәрбијә коллективләри
тәшкил едилир. Бу коллективләр шакирдләри бәдән тәрбијәси
вә идман ишләринә чәлб ет­мәји, онлары «ӘМһО» вә биринчи
дәр­чәли «ӘМһ» комплекси нормаларыны өдәмәјә һазырлаш-
дырмағы өз­ләринә әсас мәгсәд гојурлар.

Бәдән тәрбијә коллективләринин үз­вәли арасында идман
ишләри, идманын мұх­тәлиф нөвләри (гимнастика, јункүл атлјо-
тика, баскетбол, футбол вә с.) үз­рә тәшкил едилән бөлмәләр-
дә апарылыр.

Истәр дәрсләрдә вә истәр­сә синифдәнкәнар мәшғәләрдә
бәдән тәрбијәсинин дүзкүн вә мұвәф­фәјијјәтли тәшкили үчүн
ушағын јаш ху­сусијјәтини бил­мәјин бөјүк әһәм­ијјәти вардыр.
Мұәллим бәдән тәрбијәси вә идманын ке­дишиндә тәт­биг ед­чәји
васитә вә үсуллардан исти­фа­дә едир­кән, шакирдин: тәбиин ин-
кишафыны, онун узунуна вә енинә артымыны, ху­сусилә јаш вә
фәрди ху­сусијјәт­ләрини нәзәрә ал­малыдыр. Чүнки бәдән тәр-
бијәси ушағын ајры-ајры орган­ла­рынын инкишафынын гануна-
ујғунлуғу әсасында апарылдыгда јахшы сәмәрә верә биләр.
Ху­сусилә бәдән тәрбијәси про­сесиндә шакирдләрин јаш вә чин-
си ху­сусијјәт­ләри чидди нәзәрә алын­малыдыр.

Јенијет­мәләр өз имкан вә күч­ләрини јүксәк дәр­чәдә гий-
мәт­ләндириләр. Онлар идманла чидди мараг­ла­ныр вә јорғун-
луғларыны һисс ет­мәдән онунла мәш­ғүл олу­рлар. Она көрә дә
бәдән тәрбијәси мұәллими мәктәб­ли­ләрин идманла дүзкүн мәш-
ғүл ол­маларыны тәрбијә ет­мәли вә онларда дүзкүн вәрдишләр
јарат­малыдыр.

13—14 јашлы мәктәб­ли­ләрин јаш ху­сусијјәт­ләри, онларын
гимнастика, идман вә идман оју­на­ларынын мұх­тәлиф нөвләри
илә мәш­ғүл ол­маларыны тә­л­әб едир. Елә бу дөврдән дә: үз­мә-
нин, конкидә јүүр­мәнин, хизәк­дә кәзмә вә гач­ма­нын, идман
ојуна­ларындан: волејбол, тенис вә саирә техникасына ји­јә­лән­нир-
ләр.

Кичик мәктәб јашына нис­бәтән орта мәктәб јашлары дөв­рүн-
дә идмана, гимнастикаја, идман ојуна­ларына, туризм вә с. ма-
раг даһа да артыг олу­р. Јенијет­мәләр һәр бир идман һәр­кә-
тини һәд­дән артыг тәк­рар ет­мәк, бәдән тәрбијәси нөвләрини
бир­дән-бирә өј­рән­мәјә чан атыр вә тә­л­әсир­ләр. Белә бир тә-
шәб­бүс и­сә өз нөв­бәсиндә ушаг организми үчүн сон дәр­чәдә

зәрәрлидир. Она көрә дә ушаг организминин јаша вә гүв­вә­лә-
ринә көрә иш­л­ә­дил­мәси, мәш­ғ е­дил­мәси тә­л­әб олу­нур. Ушаг
јашына мұва­фиг ол­ма­јан, чо­хлу гүв­вә вә енер­жи тә­л­әб ед­ән,
мұ­га­вим­тәли вә узун мәш­ғ­ләр тә­л­әб ед­ән һәр­кәт­ләр јенијет­мә
јашлары үчүн гор­ху­лу­дур. Она көрә дә бу јашларда ан­чаг бир-
ики идман нөвләринин өј­р­ә­дил­мәси мәс­л­ә­һәт кө­рү­лүр.

Мүрәк­кәб һәр­кәт­ли идман вә онларын мұх­тәлиф тәр­л­ә-
рини өј­рән­мәк кән­ч­лик јашына мәх­сус­дур.

Тәк­чә јаш ху­сусијјәт­ләрини бил­мәк­лә кифајәт­лән­мәк ол­маз.
Ејни јашда олан ајры-ајры шакирдләрин организминин инки-
шафында баш верән дәји­шик­лик­ләр дә ејни ола бил­мәз. Белә
бир тәбиин вәзијјәт и­сә идман вә онун нөвләрини тә­лим ед­әр­кән
шакирд­ләрә фәрди јана­ш­ма­ны да тә­л­әб едир. Шакирд­ләрә
фәрди јана­ш­ма үчүн, бәдән тәрбијәси мұәллими, ајры-ајры
шакирди мәш­ғә­лә вә оју­нар про­сесиндә мұшаһидә јолу илә
өј­рән­мәлидир. Әкәр организмин инкишафында баш верән
дәји­шик­лик­ләр өј­рән­ил­мәз­сә вә онун гарысы вахтында
алын­маз­са, бу һадисәләр пис нәти­чә­ләнә биләр; бә­зи һал­лар-
да и­сә чи­јәр вә үр­ө­јин ган да­мар­лары хәстә­ләнәр вә өз фә­а­ли­
јә­тини дә ити­рә биләр.

Дидактиканын әк­сәр принцип­ләри бәдән тәрбијәси са­һә­син-
дә дә бөјүк әһәм­ијјәт кәсб едир. Ху­сусилә шакирдин физики
инкишафы мәсә­л­ә­синдә тә­лим­ин мұна­сиб­ли­ји вә ушагларын
күчүнә мұва­фиг ол­масы принцип, бәдән тәрбијәсиндә дә чид-
дијјәт­лә тәт­биг едил­мәлидир.

Кичик мәктәб јашлы шакирд­ләрә әк­сәрән идман ојуна­ры
вә садә-сәр­бәст һәр­кәт­ләр верилір. Орта вә јухары мәктәб
јашлы шакирд­ләрә: I вә II дәр­чә­ли нис­бәтән мүрәк­кәб нор-
маларын ичрасы верилір. Бу јашда гызлар и­сә: бә­диин ким-
настика, ритмик (мусигили) јериш­ләр, рөгс вә с. илә даһа чо­х
мараг­ла­нырлар. Физики тәрбијә шакирдин јаш вә күчүнә мұва-
фиг гурул­дуг­ча, шакирд физики тәрбијә вә идман ишинә даһа
да мараг­лы олар.

Һәр бир синфин шакирд коллективинин, демәк олар ки, јаш
ху­сусијјәт­ләри ејнидир. Она көрә дә бәдән тәрбијәси про­гра-
мында верилән мөвзулар, шакирдләрин јашына вә күчүнә мұ-
ва­фиг гурул­муш­дур. Бу да шакирдләрин физики чәһәт­дән дүз-
күн инкишаф ет­мә­си­ни тә­мин едир.

Лакин бу принцип бир сыра һал­лар­да: дәр­нәк мәш­ғә­лә­лә-
риндә, мәктәб­ли­ләрин спартакнадаларында, мәктәб­ләр арасы ја-
рышларда вә с. позулур. Бу да јенијет­мәләр­ин зәриф вә көв­рәк
организми үчүн сон дәр­чә­дә зәрәр­лидир. Јаш вә күчә мұва­фиг
гурул­ма­мыш бәдән тәрбијәси, ушағын физики инкишафыны да-
јандырар вә ону еј­бә­чәр һал­ла сала биләр.

Мәктәб рәһ­сәр­ләри вә мұәл­лим­ләр, мәктәб­дә физики тәрби-
јә тәһ­сил­инин инкишафына јахындан гајғы кәстәр­мә­ли­дир­ләр.

Шакирдләр арасында физики тәрбиеннн вә идманын күт-
ләви нөвләрннн кенишләнмәсинә, шакирдләрнн бу бөжүк тәд-
бирә шуурлу мүнәсибәт көстәрмәләрннә тә'сир етмәлидир.

Шакирдләрнн идман мүнәфәғијјәтләрилә дә, дәрс мүнәф-
ғәијјәтләрнндә олдуғу кими, синиф рәһбәрләри марагланма-
лыдыр. Физики тәрбиеннн синифдәнкәнар тәшкилиндә синиф
рәһбәри, шакирдләрдән бәдән тәрбијәсиннн һансы сәһәси илә
марагландығыны мүнәјјән етмәли, онлары ајры-ајры бөлмәләрә
чәлб етдирмәли вә онларын фәалијјәтинн тез-тез јохламалыдыр.

Валдејјләрнн физики тәрбиеннн инкишаф етмәсинә, ушаг-
ларын бу ишә марагынын артмасына, онларын арзу вә мәгсәд-
ләрннн јеринә јетирилмәсиндә тә'сир аз дејилдир.

Кәнчләр арасында бәдән тәрбијәси сәһәсиндә апарылан иш
чох мүнүм вә мәс'ул бир ишдир. Бу, тәрбијәчиләрдән өз ишләр-
ннә бөјүк мәс'улијјәтлә јанашмағы тәләб едир.

XXI ФӘСИЛ

МӘКТӘБДӘ ШАКИРД КОЛЛЕКТИВИНИН ТӘШКИЛИ ВӘ ТӘРБИЈӘСИ

1. Шакирд коллективинин тәшкили.

Совет мәктәбиндә шакирд коллек-
тивинин тәшкилинә биринчи дәрәчәли әһә-
мијјәти олан мәсәлә кими гүјмәт верилир
вә коллективнн тәшкили, она рәһбәрлик
едилмәси әсас вәзифәләрдән һесаб олунур.

Совет мүнәллими, јетишән нәслә коммунист тәрбијәси вер-
мәк ишиндә шакирд коллективинә архаланыр. Шакирди тәр-
бијә етмәк үчүн она бир тәрәфдән мүнәллим, о бири тәрәфдән
дә шакирд коллективнн тә'сир едир. Шакирд коллективиннн өз
үзвләрннә тә'сир көстәрмәси үчүн мүнәллим тәләбләрннн бүтүн
коллективә верир, коллектив исә бу тәләби өзүнүн ајры-ајры
үзвләрннә чатдырыр. Бу чүр тә'сирнн А. С. Макаренко «паралел
педагожи тә'сир» адландырмышдыр. «Паралел педагожи тә'сир-
дә» шакирдә едилән ичтимаи тә'сирнн характери әслиндә
мүнәллим тәрәфиндән мүнәјјән едилир. Анчаг мүнәллим уста-
лыгла һәрәкәт етдикдә онун тә'сирнн һәм билаваситә, һәм дә
коллектив вәситәсилә шакирдләрә чатдырылыр, ејни заманда бу
тә'сир ушагларын тәшәббускарлығыны, сәрбәстлијјинн боғмур.
Шакирд она верилән тәләби мәнз коллективнн, өз јолдашлары-
нын тәләби кими гәбул едир. Макин коллективнн өз үзвләрннә
дүзкүн тәләбләр вермәси үчүн ону дүзкүн тәшкил етмәк, онун
тәрбијәсилә мәшғул олмаг ләзымдыр.

Ушаг коллективнн проблемләрннн совет педагогикасында ән
мүкәммәл ишләмиш олан А. С. Макаренко коллективә белә тә'риф
вермишдир: «Коллектив—мүтәшәккил коллектив органлара ма-
лик олан шәхсијјәтләрнн мүнәјјән мәгсәдли вәһдәти демәкдир»¹.

Бу тә'рифдә коллективнн ики әләмәти диггәти чәлб едир: бу
әләмәтләрдән бири коллектив үзвләрннн биркә, ичтимаи-фәј-
далы сәчијјәси олан мәгсәд әтрафында бирләшмәси, икинчи
әләмәти исә коллективнн органлара малик олмасыдыр.

¹ А. С. Макаренко, Тәрбијә ишләри һаггында, 1948-чи ил. сәһ. 16
(русча).

Биринчи эламәтдән көрүнүр ки, жалпыз гаршыда биркә мөгсәд гоулдугда, бу мөгсәд уғрунда мүбаризә апарылдыгда коллектив жарана, мөһкәмләнә биләр. Ушаг коллективләриндә бу мөгсәд коммунист тәрбијәси вәзифәләринә ујғун олмалыдыр.

Икинчи эламәтдән көрүнүр ки, гаршыја гоулмуш мөгсәдә наил олмагдан етру коллективдә үмуми мөгсәдә табе олан ајры-ајры вәзифәләрин јеринә јетирилмәси үчүн мүвафиг органлар жаралдылмалыдыр: бу органларын башында коллективин тәјин етдији (сечдији) мүвәккилләр вә ја бу органын иши үчүн мәс'ул шәхсләр дурур. Коллективин бу икинчи эламәти А. С. Макаренконын коллективә вердији башга тәрифдә хүсусилә ајдын кәстәрилмишидир. Бу тәрифдә дејилер: коллектив ичтимаи чанлы бир организмдир: она көрә организмдир ки, онун органлары вардыр, орада сәләһијјәт, мәс'улијјәт, һиссәләрин мүнасибәти, гарышылыгы асылылыгы вардыр. Һәркан бунларын һеч бириси јохдурса, демәли коллектив дә јохдур, жалпыз дәстә вә јығынчаг вардыр.

Бу тәрифдән көрүнүр ки, коллективин јаранмасы вә јашамасы онун мүхтәлиф органлары арасында вә мүвәккилләрлә коллективин башга үзвләри арасында гаршылыгы мүнасибәт вә асылылыгы олмалыдыр. Мәктәбләримиздәки шакирд коллективләри бу тәләбләрә чаваб вермәлидир.

Умуммәктәб шакирд коллективин адәтән чох мүрәккәб вә чохлавамлы коллективдир. Јаш, билик вә инкишаф сәвијјәси етибарилә мүхтәлиф шакирдләри вә еләчә дә бир сыра илк коллективләри бирләшдирер. Ајры-ајры синиф коллективләри мәктәбдә илк шакирд коллективин һесап олунур.

Умуммәктәб шакирд коллективин мәнз бу илк коллективләрдән әмәлә кәлир. Синиф коллективләри гапаныб галмамалыдырлар, онларла үмуммәктәб коллективин арасында сых эләгә јаратмаг лазымдыр. А. С. Макаренко дејир ки, «Өз чәрчивәси дахилиндә бирләшдирилмиш белә бир илк коллектив һамишә үмуми коллективин мәнәфејиндән узаглашмаг, илк коллективин мәнәфеји чәрчивәсинә гапылмаг мејли кәстәрир. Белә һалларда илк коллектив өзүнүн илк коллектив олмаг етибарилә әһәмијјәтини итирер вә үмуми коллективин мәнәфејини унудур. беләликлә үмуми коллективин мәнәфејинә кечмәк чәтин олур»¹. Мәктәбдә коллективин тәшкилиндә бу чәһәти нәзәрә алмаг ән вакиб мәсәләләрдәндир.

Илк коллективләри үмуммәктәб коллективин илә бирләшдирән васитәләр чохдур. Мәктәбин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатларынын бу ишдә дә роллары бөјүкдур.

III—IV синиф шакирдләриндән пионер дәстәси жаралдылдыган сонра пионер дружинасы васитәсилә һәмишә синиф коллек-

тивләринин үмуммәктәб коллективин илә эләгәси мөһкәмләнир. V—VIII синифләрдә синиф нумәјәндәләри, ајры-ајры иш саһәләринә мәс'ул олан шәхсләр вар, шакирдләрин әксәријјәти пионер тәшкилатынын үзвүдүрләр. Шакирд комитәси, комсомол тәшкилатындан тәјин олунмуш дәстә рәһбәри, бу синифләр үзәриндә һамилик едән синиф комсомол тәшкилаты васитәсилә V—VIII синифләрин коллективләри үмуммәктәб коллективләри илә бағланыр. V—VIII синиф шакирдләринин дружина шурасына, шакирд комитәсинә, үмуммәктәб үзрә тәшкил едилән мүхтәлиф комиссияларә сечилмәси дә бу илк коллективләрлә үмуммәктәб коллективинин эләгәсини мөһкәмләндирер.

Јухары синиф шакирдләринин әксәријјәти комсомолчулардыр. Бунлар комсомол тәшкилаты хәтти илә шакирдләр арасында мүхтәлиф ишләр апарырлар. Комсомолчу олмајан мәктәбдиләрдә шакирд комитәси хәтти илә иш апарырлар. Бунун нәтичәсиндә һәмин синифләрин коллективләри үмуммәктәб коллективин илә бағланырлар.

Синиф коллективләринин үмуммәктәб коллективиндә бирләшмәсинә көмәк едән васитәләрдән бири дә синифләрин мүәјјән тәдбирләри бирликдә һәјата кечирмәләридир. Синиф коллективләринин үмуммәктәб коллективиндә бирләшдирмәјин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Умуммәктәб шакирд коллективинә шакирд комитәси рәһбәрлик едир. Шакирд комитәси мәктәбин орта вә јухары синиф шакирдләринин јығынчағында ачыг сәсвермә илә 7—15 нәфәрдән ибарәт бир ил мүддәтинә сечилер. Әкәр мәктәбдә орта вә јухары синиф шакирдләринин һамысынын јығынчағыны чағырмаг үчүн мүнасиб бина јохдурса, шакирд комитәси һәмин синифләрдән кәләп нумәјәндәләрин конфрансында сечилер. Секи сентјабр ајында кечирилер. Шакирд комитәси өз сыралагындан комитәнин сәдрини, онун мүавини вә кәтибини сечир. Комитәнин үзвләри арасында иш бөлкүсү апарырлар. Шакирд комитәси өз иши һаггында шакирдләрин јығынчағында һесабат верир.

Шакирд комитәси шакирдләрин дәрсдәки мүвәффејијјәтини јүксәлтмәк, шакирдләр үчүн гајдаларын шакирдләрин һамысы тәрәфиндән јеринә јетирилмәси уғрунда көрүлән тәдбирләрдә, директор вә мүәллимләрә көмәк кәстәрир; синиф нумәјәндәләринин ишинә көмәк вә нәзәрәт едир; нөвбәтчи мүәллимләрә көмәк үчүн јухары синиф шакирдләриндән бир дәстә нөвбәтчи тәјин едир: шакирдләрә вә ја бүтүн синиф коллективинә ичтимаи тапшырытлар верир. Һәр јарымилдә бир дәфә шакирдләрин үмуммәктәб јығынчағыны кечирир.

Шакирд комитәси шакирдләри ичтимаи-фајдалы ишләрә, синифдән вә мәктәбдән сонра тәдбирләрә, бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә чәлб едир, онларын истираһәтини тәшкил едир.

¹ А. С. Макаренко, Коммунист тәрбијәси һаггында, сәһ. 360, Азәр-нәшр, 1954.

Мәктәбин орта вә јухары синфләриндә шакирдләр синиф јығынчағында ачыг сәсвермә илә тәдрис илинин јарым или үчүн синиф нумајәндәси севирләр. Синиф нумајәндәләри синиф рәһ-бәрләринин башчылығы илә пионер дәстә шурасы (V—VIII синифләрдә) вә комсомол групплары (VIII—XI синифләрдә) илә әләгә сахлајараг ишләјир вә өз иши үчүн синиф коллективи вә мәктәбин шакирд комитәси гаршысында һесабат верир.

Синиф нумајәндәси синифдә сағлам ичтимаи рәјин јаран-масында, шакирдләрдә өз вәзифәләринә шуурлу мунәсибәт тәрбијә олунамасында, жүксәк дәрәс мүвәфәғијјәти вә мөһкәм интизам әлдә едилмәсиндә синиф рәһбәрләри тәрәфиндән көрү-лән тәдбирләрдә она көмәк едир. Синиф нумајәндәси синиф үз-рә нөвбәтчилик тәшкил едир, интизамын позулмамасына, синиф отағынын тәмиз сахланмасы, синифдәки әшјанын го-рунамасы гағғысына галыр, синифдән вә мәктәбдәнкөнәр тәд-бирләрин һазырланыб кечирилмәсиндә фәал иштирак едир. Синиф нумајәндәси синиф рәһбәринин башчылығы алтында синиф-фин јығынчагларыны кечирир.

2. Шакирд коллективинин тәрбијә едилмәси јоллары

Коллективдә мәс'ул вә зифәләрин дүзкүн бөлүн-мәси. Коллективин ишинин саһмана салын-масы, коллектив гаршысында гојулан тә-ләб вә вәзифәләрин һәјәта кечирилмәси, шакирдләрин өз вәзифәләринә чидијјәтлә јанашмасы, бир сөзлә коллективин тәрбијә олуноб мөһкәмлә-ндирилмәси ишиндә коллектив ичәрисиндә вәзифәләрин дүзкүн бөлүшдүрүлмәси вә тәшкил олунамасын бөјүк әһәмијјәти вар-дыр. Буна көрә дә коллективин һәр бир үзвүнә иш тапшырмаг, вәзифә вермәк лазымдыр. Һәр бир шәхсә вәзифә тапшырмағын әһәмијјәти ондадыр ки, коллектив үзләринин һамысы ишә чәлб олунар. Һәр шакирдә вәзифә вермәјин әһәмијјәти, һәм дә онда-дыр ки, шакирдин үзәринә мәс'улијјәт дүшдүкдә онда тәшәббүс-карлыг, ушаг коллективи үчүн зәрури олан өзфәалијјәт мејдана кәлир вә шакирддә коллективин иши үчүн мәс'улијјәт һисси тәр-бијә олуноб.

Шакирд колективиндә, әсәсән, үч нөв вәзифә олуру:

1. Узун мүддәтли вәзифәләр. Комсомол комитәси вә синиф комсомол бүросу, дружина вә дәстә шурасы, шакирд комитәси үзвлүјү, дружина вә дәстә дивар гәзетинин редаксия һәјәти, синфин сәһијјә комиссиясы, дәрнәкләрин бүросу, үзвлү-јү узун мүддәтли вәзифәләрә мисал ола биләр.

2. Нөвбә илә дәјишән вәзифәләр. Мәсәлән, синиф нөвбәтчилији, мәктәб үзрә синифләрин нөвбәтчилији, нөвбәли ди-вар гәзети редаксиялары вә с. нөвбә илә дәјишән вәзифәләрдир.

3. Ајры-ајры тапшырыглар шәклиндә мүвәг-гәти вәзифәләр. Мәсәлән, мүјјән мөвзуда кечәни һазыр-ламаг, сәрки тәшкил етмәк, киноја коллектив кетмәк ишини тәш-кил етмәк вә с. Тапшырыг јеринә јетирилдикдә бу вәзифә дә өз-

өзүндән ләғв олуноб. Бүтүн коллектив үзләринин бу вәзифәләр-ин һәр үч нөвү илә әһәтә олунамасына чәһд етмәк лазымдыр.

Бир сыра мәктәбләрдә коллективин рәһбәр органларына (ша-кирд комитәси сәдрлијинә, синиф нумајәндәлијинә вә с.) бир не-чә ил далбадал ејни шакирдләр сечилир. Беләликлә мәктәбдә бир групп «вәзедилмәз» фәаллар јараныр. Белә олдугда бир групп фәал һәддиндән артыг жүкләнир. Бәзән исә бу фәалларда ловға-лыг әмәлә кәлир, онлар өзләрини јолдашларындан үстүн тутма-ға башлајырлар. Дикәр тәрәфдән бу һал коллективдә даһа чох шакирдин тәшкилатчылыг бачарығы газанмасына мане олуру.

Коллективдә һәр кәсә вәзифәләр ајырмаг аздыр. Һәр вәзифә-нин иш вә мәс'улијјәт даирәсини дә конкрет мүјјән етмәк чох вачибдир. Бәзи мәктәбләрдә ишин бу чәһәтинә фикир верилмә-дијинә көрә шакирдләрдә тапшырылан иш үчүн мәс'улијјәт тәр-бијә етмәк мүмкүн олуру. Мәсәлән, синиф нөвбәтчиләринин һә-кимии вәзифәләри олдуғу, синиф нумајәндәси, сәһијјә комиссия-сынын нәләрә чавабдәһлик дашыдығыны гејд етмирләр, нәтичә-дә онлардан нәләр тәләб етмәк мүәллимин тәләбкарлығындан асылы олуру.

Јахшы коллективләрдә һәр вәзифәнин даирәси, гәти мүјјән едиллир вә һәтта мүјјән бир јердә гејд олуноб вәзифә саһибинә чатдырылыр.

Вәзифәләр дәғиг мүјјән едилдикдә шакирддән иш тәләб ет-мәк дә асанлашыр, бу маддәләрдән бири ичра едилмәдикдә вә ја пис ичра едилдикдә ону мәс'улијјәтә чәлб етмәк олуру.

Она көрә истәр узун мүддәтли, истәрсә нөвбә илә дәјишән вә истәрсә дә ајры-ајры мүвәггәти тапшырыг кими верилән вә-зифәләрин вә мәс'улијјәт даирәсини бүтүн шакирдләрә чатды-рылмасына хүсуси фикир вермәк лазымдыр.

Коллективин мөһкәмләниб јашаја билмәси Ушаг коллективи даи-ма ирәли кетмәлидир. үчүн ән мүһүм шәртләрдән бири онун өз гар-шысында кетдикчә мүрәккәбләшән вә чәтин-ләшән вәзифәләр гојмасы вә бу вәзифәләрин јеринә јетирилмә-си үчүн мүбаризә апармасы, даима габаға һәрәкәт етмәси, ирә-лиләмәсидир. Коллективин һәјәтында бир јердә дајанмаға јол вермәк олмас. Гаршысында јәни вәзифәләр гојулмајан коллек-тив зәифләмәјә, дағылмаға доғру кедир.

Әмәли ишләр, коллектив зәһмәт коллектив үзләрини кол-лектив үчүн вә коллектив васитәсилә тәрбијә етмәкдән өтрү ән јахшы васитәдир. Коллектив сурәтдә әмәли иш јеринә јетирер-кән шакирдләр арасында гаршылыглы көмәк, бир-бирини ишә һөвәсләндирмәк, үмуми иш үчүн өзүнү мәс'ул һисс етмәк кими коллективчи сифәтләри инкишаф едир. Буна көрә дә мәктәб ша-кирд коллективинин тәшкилинә әмәли ишләрин арасыны кәсмәмәк ла-зымдыр. Бу ишләр фәрәһли тәсәддә әләгәләндирилмәли, о мөғ-сәдә чатмаг үчүн бир васитә кими ирәли сүрүлмәлидир.

Шакирд коллективи гаршысында дуран фэрәһли мәгсәд вә вәзифәләр онун перспективини мүүжән едир. Фэрәһли перспективин олмасы инсанда енержи доғурур, һәјата даһа чидди јашамаға тәһрик едир; белә бир эмәк арузу с доған јердә исә коллективни тәшкил етмәк асанлашыр. Макаренко дејир ки, ишсаны тәрбијә етмәк онун сабаһкы шадлығынын кечәчәји јоллары тәрбијә етмәк демәкдир. Перспектив коллективи фәаллашдырыр, күмраһлашдырыр вә мөһкәмләндирир.

А. С. Макаренко ушаг коллективинин үч чүр перспективи олдуғуну мүүжән етмишдир. Бу перспективләр јахын, орта вә узаг перспективләрдир. Јахын перспективләр, садә вә јахын вахта, 2—3 һәфтә вә ја 2—3 ајда наил олунан перспективләрдир. Мәсәлән, мөктәбин һәјәти ојнамағ үчүн мувафиг дејилдир—дашылы, кол-костудур. Ојнамағ үчүн һәјәти дашлардан, кол-костдан тәмизләмәк вәзифәси ирәли сүрүлүр. Бу фэрәһли вәзифә һамыны ишә киришмәјә тәһрик едир. Имәчилик е’лан едилир, саһәләр синифләр арасында бөлүнүр; вәзифәләр мүүжәнләшдирилдирил, һесабат формасы ајдынлашдырылыр вә 1—2 һәфтәдә гојулмуш вәзифә јеринә јетирлир. Бу вәзифә битәркән јени фэрәһли вәзифә ирәли сүрүлүр— мәсәлән, мөктәби бәзәмәк вә ја тәмизләмәк вә с.

Шакирд коллективни гаршысында мүүжән вахт үчүн вәзифәләрин гојулмасында мүүәллимләр һејәти, мөктәбин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатлары тәшәббүскарлығ көстәрмәлидирләр.

Вәзифәләрин гаршыја гојулмасында шакирләрин өзләринин ирәли сүрдүјү тәклифләрә бөјүк јер верилмәси, онларын тәшәббүсүнә рәвач верилмәси коллективин фәаллығыны даһа да артырыр, коллектив үзвләринин һамысынын гаршыја гојулмуш вәзифәнин һәјата кәчирлмәси үчүн даһа үрәклә чалышмасына сәбәб олур.

Беләликлә, коллектив бир јахын перспективдән о биринә кечмәклә тәдричән мөһкәмләнир вә даима күмраһ әһвали-руһијә илә јашајыр.

Орта перспективләр, јеринә јетирилмәси нисбәтән узун вахт тәләб едән вәзифәләрдир. Орта перспективләрә мөктәбдә бунлары дахил етмәк олар: рүбү вә ја тәдрис илини е’ла вә јахшы гижмәтләрлә битирмәк, ингилабы бајрамларын кечирилмәсинә һазырлығ көрмәк, ушаг мүүәссисәләринин тәшкил олунмасынын илдөнүмүнү вә мүүәссисәнин адыны дашыдығы адамын јубилеј күнләрини гејд етмәк, тәдрис илинин башланмасы вә гуртармасы, бурахылыш, мүүәссисәнин мүүжән бир мусабигәдә иштирак етмәјә һазырлашмасы, јај мө’зунийәтинин сәмәрәли кечирмәк үчүн һазырлығ вә с. Бу перспективләр коллективдә кениш мүүәкирә олунур, она наил олмағ үчүн јоллар вә вәситәләр ајдынлашдырылыр, кичик коллективләрә вә ајры-ајры комиссија вә шәхсләрә мувафиг вәзифәләр верилир, онларын вахташыры һе-

сабаты тәшкил едилир вә с. Беләликлә, орта перспектив дә коллективин күмраһ вә фәал һәјатла јашамасына сәбәб олур.

Умумиттифағ мигјасына гәдәр кенишләнән перспективләрни Макаренко узаг перспектив адландырыр.

Макартин шакирд коллективни гаршысында умумиттифағ әһәмијјәти олан перспективләр гојмағ имканы да вардыр. Шакирдләрин јашадығлары кәнд вә шәһәрдә ичтиман-фајдалы әмәкләрн узаг перспектив әһәмијјәтинә маликдир. Шәһәрләрә вә гәсәбәләри јашыллашдырмағ, кәнди абадлашдырмағ вә радиолашдырмағ, јүксәк мәһсул верән биткиләрин јетишдирилибә јајылмасы мәгсәдилә тәчрүбә саһәләринә хидмәт етмәк, УИКТС. дә иштирак етмәјә наил олмағ вә с. кими ишләр дәвләт әһәмијјәти олан перспективләрдир. Мөктәбин шакирд коллективни гаршысында һәм јахын, һәм орта, һәм дә узаг перспективләр гојулмалыдыр.

Коллективни тәрбијәсиндә тапшырылмыш иш үчүн коллектив гаршысында һесабатларын мүнтәзәм оларағ динләнилмәси чоғ әһәмијјәтлидир. Бу чүр һесабатлар коллективин һәр бир үзвүнүн коллектив гаршысында мәсу’улијјәтини артырыр. Һесабат коллективин нәзарәт етмәсинә, һәмчинин коллективин көмәји илә ишин кејфијјәтини јахшылашдырмаға имкан верир. Коллектив гаршысында коллективин ајры-ајры үзвләринин, бир груп коллектив үзвүнүн һесабаты тәшкил едиләркән тәшкилатчылығ ишинә коллектив бүтөвлүкдә чәлб олунур. Әкс һалда бу ишлә анчағ «сечилмишләр» мәшғул олур. Һесабат олан јердә тәнғид вә өзүнү-тәнғид инкшиаф едир.

Мөктәб ән’әнәләри. Коллективни мөһкәмләндирирән факторлардан бири дә о коллективдә јаранан тәрбијәви ән’әнәләрдир. Тәрбијәви ән’әнәләр дедикдә, ушаг мүүәссисәсиндә илләрлә ејни тәрздә ичра олунмағла һамы тәрәфиндән тәбул олунмуш вә һамынын һөрмәтини газанмыш сарсылмаз, мөһкәм гајдалар, илдән илә тәкрар едән тәдбирләр нәзәрдә тутулур. Һәр бир ушаг коллективиндә тәрбијәви ән’әнәләрин јарадылмасы вә муһафизә едилмәси мәсәләси педагожи ишин мүнһүм вәзифәсидир. Бу ән’әнәләр јығылдығда ушаг коллективинин өзүнә мәхсус иш үслубунун јаранмасына сәбәб олур.

Ушаг коллективни өзү бу ән’әнәләрин кешијиндә дурдуғундан нә коллективин көһнә үзвү олан ушағлар, нә дә коллективә јеһнә кәлән ушағлар бу ән’әнәләри поза билмирләр. Беләликлә, коллективдә ән’әнә шәклинә дүшмүш гајдаларын олмасы мүүәллимин ишини кејли асанлашдырыр, ичтиман гајдаларын кешијиндә мүүәллимдән габағ ушағлар өзләри дурур вә гајданы позан јолдашларыны өзләри интизама дә’вәт едирләр.

Даһа сонра бу ән’әнәләр коллективни дағылмаға гојмур. Көһнә үзвләр коллективдән кәдәндән сонра, коллективдә галаң үзвләр гојулмуш гајдалары, ән’әнәләри давам етдирирләр. Бунә

көрә дә А. С. Макаренко тәрбијәви ән'әнәләри «ичтимаи јапышган» адландырырды.

Ән'әнәләрин тәрбијәви әһәмийәти бир дә бундадыр ки, ән'әнәләрин бир чоху тәнтәнәли шәраитдә кечирилдијиндән ојун характери дашыјыр вә буна көрә дә ушаг коллективинин һәјәти-на күмраһлыг вә көзәллик верир.

Белә ән'әнәләр бизим мәктәбләрдә чохдур: мәктәбин дәрәк-ләринин фәалијјәтинә илин сонунда јекун вурмаг, мәктәбин көһ-нә мә'зуулары илә муәллим вә шакирдләр коллективинин көрү-шүнү һәр ил муәјјән вахта тәшкил етмәк, ғыш тә'тилиндә јолка бајрам кечирмәк вә с. Белә ән'әнәләр узун мүддәтли тәчрүбә нәтичәсиндә јараныр вә сонрадан һамынын һөрмәтини газаныр.

Бунлары нәзәрә алараг муәллимләр ушаг коллективиндә јаранмыш ән'әнәләри позулмагдан горумалы, јени-јени ән'әнәләрин јаранмасына чалышмалыдырлар.

Бакынын 14, 10, 160, 23 нөмрәли мәктәбләриндә мәктәбин мә'зуулары илә көрүш кечәси тәшкил етмәк ән'әнәси јаранмыш-ыр. Һәр ил муәјјән күн (һәр мәктәбин өзүнүн муәјјән күнү вар) мәктәбин мә'зуулары, муәллим вә шакирдләри ахшам мәктәбә топлашыр. Узагда оланлар телеграм көндәрирләр. Кечәдә мәктәбин директору мәктәбин вәзијјәти, мә'зууларын коммунизм гуручулуғунун мухтәлиф сәһәләриндәки вәзијјәти һаггында мә'рузә едир вә мәктәбин Совет Иттифагынын һансы јерләри илә әләгәси олдуғуну көстәрир. Мә'зуулардан бир нечә нәфәр чы-хыш едиб өзүнүн ишиндән данышыр вә ахырда муәллимләринә, мәктәбә миннәтдарлығларыны билдирир. Рәсми һиссәдән сонра мә'зуулара мүсамирә верилир, мә'зуулар муәллимләрлә көрү-шүр, сөһбәт едирләр, мәктәбдәки јениликләрлә, јени шакирд коллективи илә таныш олурлар.

Мәктәбләримизин бир чохунда һәр шакирдин мәктәбдә оху-дуғу мүддәтдә мәктәб бағында бир ағач јетиширмәси, сон синиф шакирдләринин мәктәб үчүн һөкмән бир јадикар (әјани ва-ситә вә с.) гојмасы, һәр бир шакирдин колхозда муәјјән әмәк-күнү газанмасы кими јакшы ән'әнәләр јаранмышдыр.

Бу ән'әнәләр шакирддә өз мәктәби үчүн ифтихар һисси тәр-бијә едир вә ону мәктәб коллективинә бағлајыр.

Ушаг коллективиндә шакирдләрин тәшәб-Шакирд коллективинә муәллимни рәһбәрлији бускарлығына јер верилмәси зәрури олдуғу кими, онун ишинә рәһбәрлик едилмәси дә ва-чибдир. Ушаг коллективинә рәһбәрлијин характери вә ушагла-рын өзфәалијјәтинә нә дәрәчәдә јер верилмәси мәсәләси чох мүрәккәб мәсәләдир. Бу мәсәләдә әввәлләр бизим мәктәбләри-миздә чидди сәһвләрә јол верилмишди. Бу сәһвләр бундан иба-рәт яди ки, ушаг коллективиндә шакирдләрин тәшәббускарлы-ғы «сәрбәст тәрбијә» руһунда изаһ едилир, ушаг коллективини там «өзүнүндәр» принципиндә тәшкил етмәјә вә муәллимләри ушаг коллективинин ишинә рәһбәрликдән тамам узаглашдыр-маға чәһд едилдири. Нәтичәдә ушаг коллективи өзүнүн тәрбијә-

едичи тә'сирини итирәрәк мүстәгил «ушаг республикасы»на чев-ририрди, ушағларын тәшәббускарлығы дүзкүн олмајан, бир чох һалларда тәрбијә ишинә чидди зәрәр вуран истигамәт алыр-ды.

Муәллим ушаг коллективинин фәалијјәтинә рәһбәрлик едәркән һансы мәсәләләрдә онлар тама сәрбәстлик вермәк, һансы мәсәлә-ләрдә исә онларын фәалијјәтини билаваситә истигамәтләндирмәк, һәрәкәтләрини мәһдудлашдырмаг лазым кәлдијини онларын јаш хусусијјәтиндән, конкрет шәраитдән асылы олараг һәлл етмәји бачармалыдыр. Ушаг коллективинә рәһбәрликдә һәр бир кичик ишдә, һәр аддымда онлара гәјјүмлүг етмәк олмас. Бу ушаг тәш-килатыннын тәшәббусуну боғур вә коллективи формал бир шејә чевирир.

Шакирд коллективи ичәрисиндә јолдаш-Шакирдләр арасында лыг вә достлуг тәрбијәсинә хусуси фикир вер-јолдашыг вә достлуг мәк лазымдыр. мунасибәтләри.

М. И. Калинин совет адамларынын јол-дашыг бирлијинин бөјүк әһәмийәтини гејд едәрәк дејирди: «Көрәк, јолдашыг бирлији мөһкәм ола... Совет адамлары ушаг-лыгдан јолдашыг бирлији руһунда тәрбијә едилмиш оларларса, онларын јолдашыг бирлији мәктәб јашларындан е'тибарән һәги-гәтән мөһкәм оларса, ССРИ онда даһа күчлү олар»!

Мә'лум олдуғу кими, достлуг вә јолдашыг мунасибәтләринин јаранмасы вә мөһкәмләnmәси үчүн адамларын ејни мәгсәд уғрун-да мүбаризә апармасы чох мүһүмдүр. Бу мәгсәд нә гәдәр јүксәк олса, инсанларын јолдашыг вә достлуг мунасибәтләри дә о гә-дәр мөһкәм олар.

Мухтәлиф сәһәдә чалышмаларына, мухтәлиф јердә јашама-ларына вә мухтәлиф миллиәтдән олмаларына бахмајараг, ваһид мәгсәд уғрунда мүбаризә апаран—коммунизм гуран совет адам-лары бир-бирләрилә јолдашдырлар.

Достлуг јолдашығын јүксәк формасыдыр. Јолдашығын дост-луға кечмәси үчүн үмуми мәгсәд бирлијиндән, биркә фәалијјәт-дән әләвә мејл вә мараг бирлији, бир-биринә һүсни-рәғбәт, мә-һәббәт дә олмалыдыр. Достлар бир-бирини севинчлә гаршыла-јыр, бири-биринин дәрдләринә вә севинчләринә даһа јакындан шәрик олурлар. Јолдашығына нисбәтән достлуғун даирәси мөһлуд олур. Адәтән адамын 2—3 јакшы досту олур.

Совет мәктәбләринин јолдашығы вә достлуғу әсасән биркә тәһсилдә јараныр вә мөһкәмләнир. Бунунла белә мухтәлиф јашда олан шакирдләр арасында достлуг әмәл кәлмәсинин өзүнә мәх-сус хусусијјәтләри вардыр.

Кичик мәктәб јашлы ушағларын бир синифдә, бир мәктәбдә охумалары, бирликдә ичтимаи вә ичтимаи-фајдалы иш көрмә-ләри, мөһшәт мәсәләләриндә бир-биринә көмәк кестәрмәләри, валидејнләринин танышыг вә достлуғу, бир бинада јашамалары,

1 М. И. Калинин, Коммунист тәрбијәси һаггында, Бақы, 1948, сәһ. 44—45.

бир жерде ојнамалары онларын достлашмасына сәбәб ола билер. Дакки бу јашда олан ушагларын достлугу һәлә кифәјәт гәдәр мөһкәм олмаур. Онлар тез достлашдыглары кими, тез дә ајрыла билерлер.

Орта вә бөјүк јашлы мөктәбиләрин достлугу кичик мөктәб-јашлы ушагларын достлугуна нисбәтән даһа мәзмунлу вә мүрәккәб олуур. Бу јашда ушагларын достлугуна тәһсил, мөктәб, пионер, комсомол вә шакирд тәшкилатларынын ишилә элагәдар олан мәсәләләрә мараг көстөрмәләри; фәнн, јарадычылыг вә техника дәрнәкләрдә, идман ишләриндә биркә иштирак етмәләри сәбәб ола билер. Бу јашда әмәлә кәлмиш достлуг асанлыгга позулуб кетмир, бу достлуг кетдикчә мөһкәмләнир вә онун позулмасы һаллары ушаглара ағыр руһи тәсир көстәрир.

Коллективдә сәмими јолдашлыг вә достлуг мүнәсибәтләринин олмаасы коллективин үмуми ишинин мүвәффәғијјәтлә кетмесинә сәбәб олуур: ирәлидә кедәнләр керидә галаг јолдашларына көмәк едир, бири о биринин нөгсанлы чөһәтләрини тәнгид едир, һәр кәс һамы, һамы да һәр кәс үчүн чалышыр. Әслиндә коллективдә әл-бирлик олмадыгда, јолдашлар бири-биринә пахыллыг етдикдә, јолдашларынын мүвәффәғијјәтсизлијиндән мүтәәсир олмадыгда, коллектив парчаланар, үмуми мөгсәд уғрунда мүбаризә етмәк олмаз. Бурадан муәллимләрин, синиф рәһбәрләринин, мөктәб директорунун вә мөктәб тәшкилатларынын гаршысында шакирдләр арасында јолдашлыг вә достлугу мөһкәмләндирмәк вәзифәси дуур.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәк үчүн бир сыра јоллардан истифадә олуур.

Шакирдләрдә јолдашлыг, достлуг һиссинин, онларын арасында јолдашлыг вә достлуг мүнәсибәтләринин инкишафы вә мөһкәмләндирилмәси үчүн һәр шәјдән әввәл мөктәбдә тә'лим-тәрбијә ишә дүзкүн тәшкил едилмәлидир. Тә'лим-тәрбијә ишинин дүзкүн тәшкил едилдији, шакирдләрин елмләрин әсасларына јијәләнмәк үчүн сә'ј көстәрдикләри мөктәбләрдә шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг һиссләри даһа јакшы инкишаф едир.

Шакирдләрин ичтимаи ишләринин вә ичтимаи-фајдалы әмәкләринин дүзкүн тәшкили онларда јолдашлыг вә достлуг һисси тәрбијәсинин мүһүм вәсәтләриндән биридир.

Дүзкүн јолдашлыг вә достлуг мүнәсибәти тәрбијә етмәкдә синифдәнкәнар тәдбирләрин дә әһәмијјәти бөјүкдүр.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәкдә муәллимләр арасында јолдашлыг вә достлуг мүнәсибәтинин јакшы олма-сы мүһүм рол ојнајыр. Бу, достлуг шакирдләр үчүн чанлы нүмунә олуур.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг һиссләринин инкишаф едиб мөһкәмләnmәсиндә бу мәсәләләрин габарыг верилдији бәдин әдәбијјат вә кинофилмләрин бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәкдә онлар үчүн совет кәңчләринин јолдашлыг вә достлугуна аид сөһбәт вә

муһазирәләр тәшкил етмәјин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу сөһбәтләрдә шакирдләр үчүн сәһв достлугун ачы нәтижәләр вермәсинә аид мисаллар (белә мисаллары һәр мөктәбдә тапмаг олар) кәтирмәккә бир сыра һалларда өзүнү көстөрән вә тәрбијә ишинә чидди зәрәр вуран сәһв достлугун, дүзкүн олмајан мүнәсибәтләрин арадан галдырылмасына наил олмаг лазымдыр.

Јолдашлыг вә достлуг һаггында дүзкүн олмајан фикир вә һәрәкәтләри изаһ едәркән јолдаш вә достун нөгсанынын коллектив гаршысында, муәллимин јанында ачыб көстәрилмәсинин «јолдашты сатмаг» кими гијмәтләндирилмәси үзәриндә хүсусилә дајанмаг лазымдыр. Чүнки белә бир фикрин шакирдләрин бир һиссәсинин шүүрунда көк салмасы шакирд коллективиндә тәнгид вә өзүнү тәнгидин инкишафына имкан вермир, коллектив үзвләри арасындакы сәмимијјәти позур вә нәтижәдә коллективин мөһкәмләnmәсинә бөјүк зәрәр вуур.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәк үчүн мүһүм вәсәтләрдән бири дә мөктәбдә бу мәсәләјә һәср едилмиш диспутлар кечирмәкдир. Хүсусән, јолдашлыг вә достлуг һаггында јанлыш фикирләрин кениш јайылдығы, јолдашларын һаглы тәнгидләринин «сатмаг» кими гијмәтләндирилмәси һалларына чох тәсадуф едилән синиф вә мөктәбләрдә бу мөвзуда диспут кечирмәк мөгсәдәүјүн вә фајдалыдыр.

Шакирдләрдә, хүсусән ашағы мөктәб јашлы ушагларда, јолдашлыг вә достлуг һиссини тәрбијә етмәкдә ојунун бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шакирд коллективиндә оғланларла гызлар арасында јолдашлыг вә достлуг тәрбијәсинә хүсуси фикир вермәлидир. Гызларла оғланларын сәмими достлугуну лага гојмаг (буна ән чох јенијетмә јашында раст кәлмәк олар) чөһдләринә гаршы мүбаризә апармалыдыр. Совет коллективиндә оғланларла гызларын достлугунун нә үчүн зәрури олдуғу, гызларә һөрмәт етмәнин вәчиблији шакирдләрә изаһ едилмәлидир.

Јухары синифләрдә гызларла оғланлар арасында достлугу даһа дүзкүн әсасларда инкишафына, бу достлугун мәнәли ичтимаи-фајдалы ишләрлә зәккинләшдирилмәсинә, коллективин үмуми мәнәфејинә јөнәлдилмәсинә көмәк етмәк лазымдыр.

В. И. ЛЕНИН адына ПИОНЕР ТӘШКИЛАТЫНЫН ИШИ

Пионер тәшкилатынын жарнамасы вә гаршысындакы вәзифәләр. Бөјүк Октябр социалист ингилабынын гәләбәси нәтижәсиндә өлкәмиздә әмәлә кәлмиш јени сјјаси вә игтисади шәрант, совет гурулушу кәңч нәслин инкишафы үчүн әлверишли зәмин јаратды. Белә бир әлверишли зәмин үзәриндә бөјүмәкдә олан зәһмәткеш ушаглары, фәаллыг вә тәшәббүскарлыг көстәрмәјә башладылар ки, бу да, онларда коммунистләрә, совет адамларына көмәк етмәк һәвәсинин доғмасында, ушагларын бир тәшкилатда бирләшмәк, биркә һәрәкәт етмәк мејлиндә ифадә олунурду.

Бирләшмәјә чәһд едән совет кәңч нәслинин ичтимаи мәнәфәјинин, тәшәббүс вә фәаллыгынын бу чүр объектив инкишаф процесси, Коммунист партијасы тәрәфиндән кәңч пионерләр тәшкилатынын јарадылмасы үчүн әсас шәртләрдән бири олду.

Пионер тәшкилаты 1922-чи илдә әсасландырылды. Һәмин илдә партијанын тәшәббүсү үзрә, РККИ-нын 2-чи конфраңсы, ушагларын тәшкилатланмағ һәвәсини вә арзусуну нәзәрә алағар коммунист истигамәтли илк ушағ гурулларынын тәчрүбәсини кениш бир сурәтдә јаймағ һағгында гәрар гәбул етди. Бу гәрарын гәбул едилдији күн (19 мај 1922-чи ил) пионер тәшкилатынын јарандығы күн һесаб едилир. Азәрбајҗанда пионер тәшкилаты илк дәрәҗә 1923-чү илдә Бакы шәһәриндә јарадылды.

1924-чү илдә партијанын мәсләһәтилә, пионер тәшкилаты, В. И. Ленинин вәфатындан сонра, онун ады илә адланды. В. И. Ленин адына пионер тәшкилаты, ушагларын көнүлү, күтләви-сијасы тәшкилаты олмағла совет кәңч нәслинин коммунизм руһунда тәрбијә едилмәсинә хидмәт етмәји өзүнә вәзифә гәјмушдур.

Шакирдләрин һәртәрәfli мејл вә марағларыны һесаба алмағла пионер тәшкилаты, онларын һәртәрәfli инкишафыны тәрмин етмәјә, елмләрин әсасларыны мәннимсәмәләринә, онлардан фәал, тәшәббүскар коммунизм гуручулары јетишдирмәјә хидмәт едир. Пионер тәшкилаты мәктәбин һәјатла әлағәсини мөһкәмләтмәјә, тәрлим-тәрбијәнин коммунизм гуручулуғу илә сых әлағәдә

инкишафына көмәк едир. УИЛККИ-нин XIII гурултајы (1958) пионер тәшкилатынын индики дөврдә вәзифәләрини мүјјәнләшдирәрәк өз гәтнамәсиндә көстәрир: «...пионер дәрәҗә вә дружиналары мәктәбиләрдә јахшы охумағ сәјји тәрбијә етмәли, дәрин вә мөһкәм билик уғрунда, шүүрлу интизам уғрунда мүбаризә етмәли, шакирдләрә өзләриндә дүзкүн сјјаси көрүш вә әғидә тәрбијәләндирмәкдә... көмәк етмәлидирләр». Шакирдләри әмәјә коммунист мүнәсибәти руһунда тәрбијә етмәк—пионер тәшкилатынын әсас вәзифәләриндәндир.

Бүтүн бунлар пионер тәшкилатынын, совет мәктәби илә бирликдә коммунист тәрбијәси мәғсәдинә хидмәт етдијини көстәрир. Лакин пионер тәшкилаты совет мәктәбилә биркә олан вәзифәләрини, совет мүәллимләринин көмәјилә мүстәғил, специфик сәчијјә дашыјан иш формалары вә үсуллары тәтбиғ етмәклә јеринә јетирир. Пионер тәшкилатынын гурулушу, ишинин мәрзуну, форма вә үсуллары, тәшкилатын гаунлары, әсаснамәси, тәшкилат һағгында УИЛККИ-нын гәрар вә гәтнамәләрилә мүјјәнләшдирилир. Пионер тәшкилаты үзәриндә партија рәһбәрлији Ленин комсомолу вәситәсилә јеринә јетирилир.

Пионер тәшкилатынын әсасыны пионер дружинасы тәшкил едир. Пионер дружинасы мәктәбдә, ушағ евиндә вә мүјјән вахт үчүн пионер дүшәркәсиндә јарадылыр. Мәктәбдә вә ушағ евиндә азы үч нәфәр пионер олдуғда пионер дружинасы јарадылыр. Дружинаја рәһбәрлик етмәк үчүн рајон комсомол комитәси комсомолчулардан баш дәрәҗә рәһбәри ајырыр.

Дружинанын ишини дружинанын топланышында ачығ сәсвермә јолу илә сечилмиш (3—15 нәфәр) дружина шурасы тәшкил едир. Дружина шурасы үзвләриндән бир нәфәр сәдр сечилдир. Дружинада пионерләрин сајы 10 нәфәрдән аз олдуғда орада дружина шурасы дәрјил, анчағ дружина сәдри сечилдир.

Дружина шурасы баш дәрәҗә рәһбәринин рәһбәрлији алтында пионерләрлә мәктәбдә, мәктәбдәнҗанарда вә онларын јашајыш јерләриндә тәрбијә иши апарыр. Дружина шурасы «Кәңч пионерләрин тәйтәноли вәднини», «Кәңч пионерләрин гаунларыны» пионерләрә изаһ етмәк сәһәсиндә иш апарыр. «јаш дәрәҗәләриндә» көстәрилән бачарығ вә вердишләрә јијәләнмәкдә пионерләрә көмәк едир. Дружина шурасы шакирдләрин мүхтәлиф дәрнәкләрә чөлб едилмәсинә көмәк едир, пионер топланышларыны тәшкил едир, техника, идман вә с. мәсәләләр үзрә пионерләрин јарышларыны, экскурсияларыны кечирир.

Дружина шуралары јанында вәлидејиләрдән, мүһарибә вә әмәк ветеранларындан вә пионерләрә ишләмәјә бөјүк һәвәс көстәрән башға шәхсләрдән ибарәт «достлар шурасы» јарадыла биләр. Мәсәлән, Бакыдакы 165 нөмрәли мәктәбдә јарадылмыш достлар шурасы дружина шурасына онун апардығы ишләрдә бөјүк көмәк көстәрир.

Пионер дружинасынын гырмызы байрагы олур. Бу байраг ояла-
рын Вәтәнә, Коммунист партијасынын ишинә сәдагәтлеринин сим-
волудур. Байраг топланышларда, тәнтәнәли јығынчагларда кәти-
рилер, һәмчинин нүмајишә чыхаржән көтүрүлүр. Дружинанын һәм
дә шејпуру вә тәбили олур.

Дружинанын тәркибиндә 20-дән чох пионер оларса, дружина
пионер дөстәләринә бөлүнүр. Бир гәјда олараг дөстә ејни сәнифлә
охујан пионерләри бирләшдирир.

Әкәр мувафиг шәраит олса пионер дөстәси пионерләрин јаша-
јыш јериндә, фәһлә клубларында да јарадыла биләр. Бу чүр дөстә-
ләр мөктәбин пионер дружинасына дахил олур вә дружинанын
иланы үзрә пионер баш дөстә рәһбәринин рәһбәрлији алтында иш-
ләјир. Пионер анчаг бир дөстәнин үзү ола биләр. Дөстәдә иши
тәшкил етмәк үчүн дөстәнин топланышында ачыг сәсвермә јолу илә
3—5 нәфәрдән ибарәт дөстә шурасы сечилир. Дөстә шурасынын
сәдри топланышда сечилир.

Пионер дөстәсинин ишинә рәһбәрлик етмәк үчүн комсомол тәш-
килаты комсомолчу фәһләләрдән, тәләбәләрдән, шакирдләрдән
дөстә рәһбәри тәјин едир. Дөстә рәһбәри пионер баш дөстә рәһ-
бәринин рәһбәрлији алтында, сәниф рәһбәри вә илк комсомол
тәшкилаты илә сых әлагәдә ишләјир.

Дөстәнин кичик гырмызы байрагы олур. Дөстә дружина топла-
нышына, нүмајишә, мүхтәлиф топланышлара, јүрүшә бу кичик бай-
рагла кедир.

Пионерләрин сајы 10 нәфәрдән чох олан дөстәләрдә пионер
мангалары јарадылар. Бөјүк јашлы пионерләрдән ибарәт олан
дөстәләрдә тәкчә даими мангалар јох, марага көрә (мәсәлән, тех-
ника һәвәскарлары, мусиги, довшан вә гуш бәсләмәк һәвәскарла-
ры вә с.) вә мүјјән бир тапшырыгы јеринә јетирмәк үчүн манга
јарадыла биләр. Кичик јашлы пионерләрин дахил олдуғу дөстәләрдә
мангалар јарадылмаја да биләр. Мангаја рәһбәрлик етмәк үчүн
манга топланышында манга рәһбәри сечилир.

Пионер тәшкилатында бүтүн сечкиләр ачыг сәсвермә јолу илә
илдә бир дәфә олур. Пионер баш дөстә рәһбәри дружина шурасы-
на вә дөстә рәһбәри дөстә шурасына дахил олулар.

Пионер фәалларыны фәргләндирмәк үчүн фәргләнмә нишанла-
ры мүјјән едилмишдир: дружина шурасынын сәдри сол голунда
3 гырмызы золаг, дөстә шурасы сәдри вә дружина шурасы үзвәләри
2 гырмызы золаг, дөстә шурасы үзвәләри вә манга рәһбәрләри бир
гырмызы золаг кәздирир. Гырмызы золагын узунлуғу дөрд вә
ени бир сантиметрдир.

Пионер тәшкилатына 10 јашындан 15
пионер тәшкилатына
гәбул. јашына кими мөктәбилиләр гәбул едилир.
Шакирдләри пионерә, мөктәб вә ушаг ев-
ләриндә олан пионер дружина вә дөстәләри гәбул едир. Пионерә
гәбул олуан шакирдин гаршысында һеч бир шәрт јоғулмур.

В. И. Ленин адына пионер тәшкилатына гәбул олмаг истәјән
шакирд бу һагда дөстә вә ја дружина шурасы сәдринә, ја да дөс-

тә рәһбәринә хәбәр верир. Бөјүк јашлы пионерләр, пионерә гәбул
олунамаг истәјән шакирди кәч пионерләрин тәнтәнәли вәди вә
гануилары, пионер рәзмәләри илә таныш едир. Дөстә шурасы һәм-
мин мөктәблијә мүјјән бир тапшырыг верир. Шакирдин пионерә
гәбул едилмәси мәсәләси дөстәнин топланышында ачыг сәсвермә
јолу илә һәлл едилир. Пионерә јени гәбул едилән шакирд бөјүк
халг байрамлары мунасибәти илә вә В. И. Ленинин, социалист ин-
пилабы мүбаризәләринин, вәтәндаш вә Бөјүк Вәтән муһарибәси
гәһрәмәнларыннын абидәси јанында кечирилән пионер топланы-
шында тәнтәнәли вәд верир.

Әкәр пионер дөстәси тәзә јарадыларса гәбулун гәјдасы бир гә-
дәр башга олур. Бу һагда пионерә гәбул олунамаг истәјән шакирд-
ләр өз арзусуну ја пионер баш дөстә рәһбәринә, ја да дружина
шурасына билдириләр. Дружина шурасынын кәсториши илә дөс-
тәләрдән бири (јахшы олар ки, һәммин сәнифлә ишләмиш, онун
үзәриндә һәмилек етмиш дөстә) һәмин шакирдләри пионерә гә-
бул етмәк мәсәләсини музакирә едир.

Шакирдләри пионерә дахил олмаг үчүн һазырламагда мүәлли-
мин дә ролу бөјүкдүр. I вә II сәниф мүәллими оху дәрсләриндә
пионер гәзетинин материаларында истифадә едир. Пионерләр
һаггында олан шәр вә һекајәләри ифадәли охумагы шакирдләрә
өјрәдир, шакирдләри пионерләрин фәјдалы ишләри илә таныш
едир. Мүәллим комсомолчу вә бөјүк јашлы пионерләрдән өктә-
братларла иш апармаг үчүн ајрыланларә тәдбирләри һазырла-
јыб кечирмәјә көмәк едир.

Пионерә гәбулун ардычылыгы белә олур: шакирдин пионерә
дахил олмаг һаггындакы хәһиши елап олунар, пионерләр разы-
лығыны билдирир вә бундан сонра баш дөстә рәһбәри вә ја дөстә
рәһбәри онун бојунга гырмызы галстук бағлајыр вә «Пионер,
Коммунист партијасынын иши уғрунда мүбаризәјә һазыр ол!»
чағырышы илә она мүрачигәт едир. Пионерә гәбул едилән ушаг
тәнтәнәли вәдини сөјләјир: «Мән Совет Иттифагынын кәч пио-
нери, өз јолдашларымын гаршысында тәнтәнәли сурәтдә вәд
едирәм ки: «Өз Совет Вәтәнини гызгын мәнәббәтлә сәвәчәјәм;
бөјүк Ленинни вәсијјәт етдији вә Коммунист партијасынын өјрәт-
дији кими јашајачаг, охујачаг вә мүбаризә апарачағам».

Кәч пионер Совет Иттифагы кәч пионерләринин Гануилары-
ны јеринә јетирмәјә борчлудур. Кәч пионерләриң гануиларында
узун илләр боју пионер тәшкилатынын һәјатында әсас јер тут-
муш мәсәләләр өз эксини тапмышдыр. Һәмин гануилар ашагыда-
кылардан ибарәтдир:

Пионер өз Вәтәнини, Совет Иттифагы Коммунист партијасыны севир. О,
ҮИДККИ-на үз олмаг үчүн һазырлашыр.

Пионер азадлыг уғрунда, Совет Вәтәнинин тәрәггиси уғрунда өз һәјатыны
гурбан вермиш адамларын хәтиресини әзиз тутур.

Пионер дунјанын бүтүн елкәләринин ушағлары илә достлуғ едир.

Пионер сәјлә охујур, интизамлы вә нәзакәтлидир.

Пионер әмәји севир вә халг малыны гөрүјур.

Пионер — жакшы жолдашдыр, балачаларын гаггысына галыр, бөжүклөрө көмөк едир.

Пионер чөсарөтлүдир вө чөтүнликлөрдөн горхмур.

Пионер догру данышыр, о өз дөстөсинин шөрафини горуур.

Пионер өз бөдөннн мөһкөмлөндир, һәр күн идманла мөһүг олур.

Пионер төбиоти сефир, о, жашыллыгларын, фәйдала гушларын вө һөйван-рын мүдафиәчисидир.

Пионер — бүтүн ушаглара нүмүнөдир.

Пионер дөстө вө дружинасы жанында октжабрат группалары.

Пионерин эн гүмөтлн эн'әнэлөриндөн бири кичик жашлы ушаглара гаггы көстөр-мөкдир ки, бу да пионер дөстө вө дружиналары жанында октжабрат группаларынын

жарадылмасында вө она рөһбөрлик етмөкдө ифадө олунур.

Октжабрат группалары мүстәгил бир төшкилат олмадыгы үчүн октжабрат группана гөбулун хусуси гагдасы жохдур. 7 жашдан 10 жаша кими олан бүтүн мөктөблилөр октжабрат ола билөр. Экәр I вө II синиф шакирдлөри октжабрат олмагы арзу едирләрсө, пионер дөстөлөриндөн биринин жанында октжабрат группу жарадылыр. Биринчи синиф шакирдлөрүнн дахил олдугу октжабрат группуну V синифдөки, икинчи синиф шакирдлөрүнн дахил олду-гу октжабрат группуну исә VI синифдөки пионер дөстөси жанында жаратмаг мөслөһөттүр.

Октжабрат группана дахил олмуш I синиф шакирдлөрүнө октжабр күнлөрүндө улдузчуг верилер. Бу күн онларын һөзөйнда бөжүк һадисәдир вө ону елө тәнтәнәли шөрайтдө етмөк лазымдыр ки, һафизөлөрүндө дөрүн из бурахсын. Улдузчугу октжабрат сол дөшүндө көздирер.

Һәр октжабрат группу 5—6 нәфөрдөн ибарөт улдузчуглара бөлүнүр.

Комсомолчу шакирдлөрдөн вө ја бөжүк жашлы пионерлөрдөн бир нәфөр октжабрат группана рөһбөр тәжин олунур.

Октжабратлар үчүн гагда вар. Һәмин гагда булардан ибарөт-дир: октжабратлар—көлөчөк пионерлөрдир; октжабратлар чалыш-ган ушаглардыр, жакшы охуур, мөктөби сефир, бөжүклөрө һөрмөт едирлөр; әмәји севәнлөри октжабрат чагырырлар; октжабратлар намуслу вө дүзкүн данышан ушаглардыр; октжабратлар сәмнини ушаглардыр, охуур вө шөкил чөкир, ойнаыр вө маһны охуур, шөн жашаырлар.

Октжабратларла бүтүн иш бу гагдалар етрафында апарылыр.

Пионер ишинин
N мазмуну.

Пионер ишинин мазмуну, пионер төшкилаты гаршысында гојулан төрбијө вөзифәләрүнә әсәсән мүәјјән едилер. Пионер ишинин мазмуну, пионерин һөртөрөфли инкишафна, онун жакшы охумасына, жүксөк әхлаги кејфијәтләрә малик олмасына, о чүм-ләдән аловлу вәтәнпәрвәр, әмөксөвәр, интизамлы олмасына хид-мөт етмәлидир.

Пионер ишинин мазмунуна, пионерлөри елм вө техникаја јијә-ләнмәјө һөвәсләндирән, онларын идеја-сијәси төрбијәсини ке-

нишләндирән, әмәк төрбијәсини күчләндирән, естетик вө бөдән төрбијәләрүнн жакшылашдыран төдбирлөр дахилидир.

Мөктәбин һәјатла әлагәсини мөһкөмлөтмөк вө ССРИ-дө халт маарифи системини даһа да инкишаф етдирмөк һаггында гөбул едилмәк ганунун јеринә јетирилмәсилә әлагәдар олараг пионер төшкилатында әмәк төрбијәсинә хусуси фикир верилмәлидир.

Комсомолун III гурултајында сөјләдији тарихи нитгиндө В. И. Ленин көстөрмишидир: көнч нәслин тәлим-төрбијө ишләрүнн елө гурмаг лазымдыр ки, һәр бир кәнддә вө һәр бир шәһәрдә көнчлөр үмуми әмәк саһәсиндә бу вө ја башга бир иши, һәтта эн садә вө эн хырда бир иши әмәли бир сурәтдә јеринә јетирсинләр.

В. И. Ленинн бу көстөриши, пионер төшкилатынын бүтүн төрбијө ишләрүнн әсәсына гојулур¹. Әмәк төрбијәси мөгсәдилө пионерлөр шәһәр вө кәндләрнн жакшылашдырылмасы, метал гырынтыларынн топланмасы, көр-пә һөйванлара һамилик едилмәси, довшан вө ев гушлары јетиш-дирилмәси, бағлар вө үзүмлүкләр салынмасы, жүксөк гаргыдалы һөһсулу јетишдирилмәси, мөктәб үчүн әјани дәрәс васитәлөри һазырланмасы, мөктәб е'мәлатханаларынн саһмана салынмасы кими ишлөрдә иштирак едирлөр.

Пионерләрнн әмәк төрбијәсинә көмөк етмөк, әмәк ән'әнәләрүнн мөһкөмлөндирилмәси үчүн пионер дөстө вө дружиналары истәһсалат коллективлөри илө даим әлагә сахлајыр, мүәссисәләр-дә, колхоз вө совхозларда пионер топланышлары кецирер, истәһ-салат багагчылары илө көрүш төшкил едир.

Пионерлөри ингилаби ән'әнәләр руһунда төрбијө етмөк үчүн һәр ил апрелин 22-дә В. И. Ленинн хатирәсинә һәср олунмуш пионер топланышлары, тонгаллары вө В. И. Ленин абидләринә сәһфәр төшкил едилер; 28 апрел, 1 Мај вө Бөжүк Октјабр сәсалист ингилабына һәср олунмуш тәнтәнәли пионер топланышлары ке-чириллр; ингилаб иштиракчыларынн, вәтәндаш мүһарибәси вө Бөжүк Вәтән мүһарибәси дөјушчүләрүнн мөзары башына вө аби-дәси јанына кедиллр; көһнө коммунист вө мүһарибә ветеранлары илө көрүшләр төшкил едилер, октјабрын 29-да комсомолун јаран-масы күнү тәнтәнәли кецириллр. Бу мөгсәдлө һәр ил мај айнын 19-да В. И. Ленин адына пионер төшкилатынын јаранмасы күнүн-дө Умумиттифаг пионер төшкилатынын бајрамы кецириллр. Бу бајрам күнү дөстө вө дружиналар өз ишләрүнә јекун вурур, ичти-май-фәјдалы әмрәдә, идманда, бөдин өзфәалијәттә, техника ја-радычылығында вө саир ишлөрдә әддә етдикләри наилијәтлөри көстөрмөк үчүн сәркиләр дүзәлдиллр, истәһсалат коллективләрүн-нә пионер рапортлары вериллр вө и. а.

Пионер төшкилатларынн мүһүм вөзифәләрүндән бири пи-онерләрнн Совет Иттифагы халгларынн достлуғу вө пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда төрбијө едилмәсидир. Бу мөгсәдлө

¹ Бах: «В. И. Ленин адына пионер төшкилаты ишинин жакшылашдырыл-масы төдбирләринә даир» УИЛККИ МК VIII пленумунун гәрары.

мәктәбләрini, районларын, шәһәрләрini, мүттәфиғ вә мухтар рес-публикаларын пионерләри мәктүблашыр, бир-биринә пионерләрин нумажәндә һеј'әтләрини, материаллар, коллексија вә һербариләр көндәрилик; гијаби бәдән тәрбијәси жарышлары, мүсабиғәләр, достлуг тоңгаллары кечирилир; јај заманы пионер дүшәркәләриндә истираһат етмәк үчүн бир-биринә дәстә-дәстә пионерләр көндәрилик. Пионерләрин пролетар бейнәмилләчилиги тәрбијәси үчүн харичи өлкәләрин кәңч вә ушағларына һәср едилмиш пионер фестиваллары, кечәләри, Совет Иттифағында охујан харичи өлкә тәләбәләри илә көрүшләр кечирилир. харичи өлкәләрдән кәлән нумажәндә һеј'әтләринин үзвләри пионер топланышына дә'вәт олуноур. Чини вә дикәр халғ демократијасы өлкәләринин пионер тәшкилатлары илә коллектив јазышмағ кими тәдбирләрдән кениш истифада едилир. Бу вә бунлар кими тәдбирләр пионерләрин идеја-сијаси тәрбијәләрини күчләндирир.

Пионер тәшкилаты пионерләрин естетик вә бәдән тәрбијәси саһәсиндә мунтәзәм оларағ иш апарыр. Мәсәлән, пионерләрин естетик тәрбијә ишини јакшылашдырмағ үчүн мунтәзәм оларағ пионер маһны бајрамы кечирилир, һәр бир дружина вә мәктәбдән-кәнар мүәссисәдә бәдин өзфәлијјәт дәрнәји, пионер хору, ири шәһәрләрдә пионер маһны вә рәс әнсамбллары јарадылыр. Пионерләрин бәдән тәрбијәси ишинә көмәк етмәк үчүн дружина вә дәстәләрдә бәдән тәрбијәси бајрамы вә жарышлары тәшкил едилир.

«Кәңч пионерин дәрәчәләри» пионерләр үчүн зәрури олан бачарығ вә вәрдишләрин нумунәви сијаһысыны верир.

Пионерләр үчүн үч дәрәчә мұәјјән едилмишдир. Биринчи дәрәчәјә III—IV синифләрдә охујан, икинчијә V—VI синифләрдә охујан, үчүнчүјә VII—VIII синифләрдә охујан пионерләр дахилдир. Пионер дәрәчәләриндә сијаһысы верилән билик, бачарығ вә вәрдишләр пионерләрин идеја-сијаси тәрбијәси, әмәк тәрбијәси, бәдин вә физики инкишафына хидмәт едир.

Јаш дәрәчәләриндә көстәрилән бачарығ вә вәрдишләри пионерләрдә дәстә рәһбәрләри, мүәллимләр, дә'вәт едилмиш мүтәхәссисләр өјрәдир. Бу иш һесаба алыныр вә пионерин шәхси китабчасына гејд олуноур. Пионер бир дәрәчәдә көстәрилән тәләбләри јеринә јетирдикдә ону даһа јүксәк дәрәчәјә көчүрүрләр, она мүвафиғ нишан верирләр.

Пионер ишинин форма вә усуллары.

Пионер ишинин форма вә усуллары мәктәб ишләринин форма вә усулларындан фәргли олмағла пионер ишинин мәзмунуна әсасән, пионерләрин јаш хүсүсијәтләрини һесаба алмағла мұәјјәнләшдирилир. Пионер ишинин форма вә усулларыны мұәјјән едәркән пионер тәшкилатынын өзфәлијјәт вә коллективчилик әсасында гурулдуғуну да унутмағ олмаз. Пионер ишинин форма вә усуллары пионер ишинә марағ ојатмалы, онларда фәаллығ вә күмраһлығ тәмин етмәјә јарамалыдыр. Бунларла бәрәбәр пионер ишинин форма вә усуллары мүхтәлиф олмалыдыр.

Пионер топланышы, пионер тәшкилатында дружина, дәстә вә мангаларын әсас коллектив формасы һесаб олуноур.

Пионер топланышы—шакирдләрин дәрнәк мәшғәләсиндән, дәрс вә ичластарындан әсасы сурәтдә фәргләнир. Пионер топланышынын өзүнә мөхәсү хүсүсијәтләри вардыр. Топланыш васитәсилә пионер тәшкилаты бүтүн манға, дәстә вә дружинаның фәалијјәтини истиғамәт верир; топланышда мүхтәлиф мәзмунлу ишләр мүхтәлиф үсулларла јеринә јетирилир; топланыш ачығ һавада, мәктәб клубунда, идман салонунда, тоңгал әтрафында әлағәдар пионер рәсмијјәтләрилә башланыр вә бу рәсмијјәтләрдә тамамланыр. Бунларла бәрәбәр дружина, дәстә вә манға топланышлары арасында да иш мәзмуну илә әлағәдар фәргләр вардыр.

Дружина топланышлары ики-үч ајдан бир кечирилир, адәтән ингилаби бајрамлара, өлкәнин, мәктәбин вә ја пионер тәшкилатынын һәјатында олан көркәмли һадисәләрә, рубун јекунуна һәср олуноур. Дружинанын топланышы пионер тәшкилатынын ән бөјүк тәдбирләриндән олдуғундан онун һазырланыб кечирилмәсиндә мүәллимләр, комсомол тәшкилаты вә валидејнләр комитәси иштирак етмәлидир.

Һәр ил дружинанын бир топланышы дружинанын һесабат-сечкисинә һәср олуноур. Бу, пионер дружинасынын чох мүһүм тәдбирләриндән биридир. Бир сыра мәктәбләрдә дружинанын һесабат-сечки топланышында һәр бир дружина шурасы үзвү она тапшырылмыш саһәдә көрүлән ишләрә аид һесабат верир. Һәм дә һесабатда һәмин саһәдә пионерләрин әлдә етдикләри ән јакшы нәтичәни нумажиш етдирмәјә әсас јер верилир.

Пионер дәстәсинин топланышы ајда бир дәфә кечирилир. Дәстә топланышында коммунист әхлағынын ајры-ајры мәсәләләри һағында сөһбәт кечирилир, пионерләр арасында интизам, јолдашлығ вә достлуг, вәзакәтчилик кими мәсәләләр мүзакирә едиллир, ән јакшы охујанларын, ојнајанларын, халғ маһныларыны ифа едәнләрин мүсабиғәси, пионерләрин охудуғлары китабын мүзакирәси кечирилир. Дәстә топланышында идманын мүхтәлиф нөвләри үзрә дәстә биринчилиги урунда јарыш да кечирилә биләр. Дәстә топланышы екскурсија шәклиндә кечирилә биләр, ичтиман-фајдалы ишләрин көрүлмәсинә һәср едилә биләр. Бунуңла әлағәдар оларағ сон заманларда мәктәбләримиздә әјани васитә һазырламағ, китабхананын китабларыны чилдләмәк, ушағ бағчалары үчүн ојунчағлар дүзәлтмәк, синфи јууб тәмизләмәк, мөктәбдә идман мейданчасы дүзәлтмәк, метал ғырынтылары топламағ, биткиләрдә зијанверичи һәшәрәтла мүбаризә етмәк, мөһсул топланышында колхоза көмәк етмәк вә с. бу кими, дәстә топланышларына тез-тез раст кәлирик. «Пионер! Әлинин бачарығына көстәр!» «Пионер! Билдијини јолдашына өјрәт!» мөвзуларында кечирилән дәстә топланышларынын бөјүк тәһсил вә тәрбијәви әһәмијјәтини нөзәрә аларағ бу чүр топланышлары кениш јер вермәк ләзымдыр.

Дәстө топланышларында шакирдләрнин биркә ишләмәси, оянамасы оялары бир-биринә яхылашдырыр вә синифдә әлбир шакирд коллективинин жаранмасына көмәк едир.

Манга топланышлары даһа кичик пионер коллективини бир-ләшдирмәк чәһәтдән чоһ әһәмијјәтлидир. Манга ајда 1—2 дәфә топланыш кеңирир. Һәр бир пионерин өз јарадычылыг гүввәсини, габиліјјәт вә тәшәббүсүнү көстәрмәси үчүн манга топланыш-ларынын кеңирилмәси ән јакшы вәситәдир.

Манга топланышында пионерләр мәктәб һәјатындан олан мәсәләлери, дәстәнин тапшырыгларыны музакирә едир, дәстә вә дружинадан алынан тапшырыглары бирликдә јеринә јетирирләр.

Манга топланышында пионерләр охунмуш китаблары музакирә едир, бирликдә китаб охујур, мүхтәлиф ојунлар тәшкил едирләр.

III—IV синифләрин пионер мангасы топланышларында пионер тәшкилатынын вәзифәләриндән, пионер галстукундан, дружинанын гырмызы байрагындан, мәктәблинин әдәб гәјдаларындан, пионер шәрәфиндән, сәһијјә гәјдаларындан, күндәлик режимин тәшкилиндән, шакирдин әиләдәки вәзифәсиндән вә с. сәһбәтләр кеңирилә биләр. Бу сәһбәтләрнин гуру нәсиһәт характери дашынамасы үчүн јери кәлдикчә мараглы китаб вә һекајенин ифадәли охунушуну тәшкил етмәк, сәһбәти фото-мантажлар, албомлар үзрә кеңирмәк мәсләһәтдир. Китабын ифадәли охунушуна јухары синифин јакшы ифадәли охумагы бачаран шакирдлери дә чәлб едилә биләр. Кеңирилән сәһбәтләрдә манганын һәјатындан ајры-ајры пионерләрдән нүмунәләр кәтирмәклә һәмин мөвзу манганын иши илә бағланмалыдыр.

V—VIII синифләрдә дә манга топланышында китабла ишә мүнүм јер верилмәлидир.

Јухары јашлы пионерләрин манга топланышында пионерләрин сүјәси мө'луматла чыхышыны динләмәк олар. Белә мө'луматлар һазырламаг шакирдлери гәзет вә мәчмүүлери ардычыл охумага алышдырыр. Мө'лумат вермәк үчүн пионери муәллим вә баш дәстә рәһбәри өзү дә һазырлаја биләр.

Манга топланышында јухары јашлы пионерләрин алдыглары тапшырыгы нечә јеринә јетирмәси һаггында һесабат верилмәсини тәшкил етмәк олар.

Пионер топланышларынын һазырланмасы вә кеңирилмәси ишиндә бир сыра чәһәтләр көзләнмәлидир.

Һәр шәјдән әввәл топланышын мөвзусу, формасы муәјјән едиләркән пионерләрин арзу вә марагларыны нәзәрә алмалыдыр. Сонра, мөвзу өзү бир нечә даһа кичик һиссәләрә ајрылыр. Әкәр топланыш дружина мигјасында кеңирилчәкәс, о заман бу кичик һиссәләр дәстәләр арасында бөлүнүр. Топланыш дәстә мигјасында кеңирилчәкәс һиссәләр мангалар арасында бөлүнүр. Топланышда бәш вә ја дикәр иши һазырламаг тапшырыгыны алмыш дәстә вә ја манга ишә бүтүн манга үзвләрини, јәни һәр бир пионери чәлб едир. Һәр бир пионерин топланыш һазырлашмасы пионер

тәшкилатынын ишини чәндәндир, коллективин даһа дә мөһкәмләнмәсинә, шакирдләр арасында мөһрибанчылыгын артмасына сәбәб олур. Әкәр топланыш һазырлыгда бир нечә пионер иштирак едир вә галанлары кәнарда галырса, бу топланыш өз гаршысында гојдуғу мәсәдә наил ола билмәз.

Бәдән тәрбијәси ишләрини кеңиш тәблиг етмәк мәсәдидлә топланышларда пионерләрин бәдән тәрбијәси вә идман наилијјәтләринин нүмајиш етдирилмәсинә мүмкүн гәдәр кеңиш јер верилмәлидир.

Топланышда иштирак етмәк үчүн јери кәлдикчә истәһсалат габачылллары, јүксәк мәһсул устасы олан колхозчулар, Совет Иттифагы гәһрәманлары, Сосиалист әмәји гәһрәманлары, гоча-ман муәллимләр, алим вә јазычылар, идман усталары вә инчә-сәнәт хадимләри дә'вәт едилмәлидир. Танынмыш адамларын топланышда дә'вәт едилмәси топланышы даһа мараглы едир.

Пионер топланышларынын кеңирилмәсиндә пионер тәшкилатында жаранмыш рәмзләрин (дәстәнин сыраја дүзүлмәси, байрагын кәтирилмәси, дәстә шурасы сәдринин рапорт вермәси, пионер маһнылары охунмасы) көзләнилмәсинин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Рәмзләрин көзләнилмәси топланышы даһа тәнтәнәли едир, пионерләр даһа јакшы тәшкил олуналар.

Пионер ишинин формалары ичәрсиндә дружина вә дәстә шураларынын топланышы да мүнүм јер тутур.

Пионер тәшкилатынын иш формаларындан бири пионер фәалларынын топланышыдыр. Бу топланыш мәктәбдә дружина шурасы, рајон, шәһәр вә республика мигјасында мувафиг комсомол комитәләри тәрәфиндән кеңирилир. Бу топланыш пионерләрин муәјјән сәһәдәки (техника јарадычылыгы, бәдн езфәлијјәт, бәдән тәрбијәси сәһәсиндәки) наилијјәтини нүмајиш етдирмәк үчүн кеңирилир. Бу топланыш кеңирилмәздән әввәл дружиналарын, дәстә вә мангаларын наилијјәтләри муәјјән едилир.

Пионер ишинин мувәффәғијјәти үчүн ән мүнүм шәртләрдән бири пионер фәалларынын дүзүк сечилмәси вә онларла мүнтәзәм иш апарылмасыдыр. Пионер фәаллары муәллимин, пионер баш дәстә рәһбәри вә дәстә рәһбәрләринин ән јакын көмәкчиләридир.

Дружинада сечки гуртардындан сонра јени сечилмиш пионер фәаллары топланыр вә онлар дружинанын иш планы илә таныш едилир. Дружина шурасына јени сечилмиш пионерләрә тәклиф едилир ки, онлар бу планда нәзәрдә тутулмуш тәдбирләрдән бир вә ја икисинин һәјата кеңирилмәсини өз үзәрләринә көтүрсүнләр. Тәдбирләр пионер фәаллары арасында онларын габиліјјәт вә марагларына көрә бөлүнүр. Елә бу топланышда көһнә пионер фәаллары јени фәалларә өз тәчрүбәләриндән даныштырлар. Мәктәбдә пионер фәалларынын топланышында пионер ишинин ајры-ајры мәсәләләри (топланышда нечә һазырлашмаг, пионерләрин ичтиман-фәјдалы әмәјини, мүхтәлиф мәсәләләрә аид јарышларыны, керидә галанларә көмәји нечә тәшкил етмәк, дәстә вә мангада апарылан ишләри нечә мараглы етмәк вә с.) музакирә едилир.

Мүөжөн тәдбир кечирилдикдөн сонра онун нәтижәси фәалларын топланышында музакирә олунур вә нөгсанлар үзә чыхарылып.

Дәстәләрдә апарылан ишләрин чаныл олмасы тәкчә пионер фәалларынын дедил, һәм дә пионер дәстә рәһбәрләринин һазырлыгындан асылдыр. Буна көрә дә габагчыл мәктәбләримиздә пионер дәстә рәһбәринин пионерләрлә иш үчүн һазырланмасына хуәси фикир верилир. Бу ишдә комсомол тәшкилаты бөјүк рол ойнамалыдыр.

Пионер ишиндә жарыша кениш јер верилмәлидир. Ичтимаи-фајдалы эмәк, техника јарадычылыг, бәдән тәрбијәси вә идмай, көнч тәбиийатчылар, тимурчулар иши вә с. һәһәсиндә ән јахшы пионер дәстәси, дружинасы рајон вә шәһәр пионер тәшкилаты ады алмаг үчүн жарышлар тәшкил едилир. Јарышда биринчилик газатан пионер коллективләри үчүн вымпелләр, бајрагчыглар, кубоклар верилир.

Јарышларын галибләри олан ән јахшы пионерләрин адлары, манга, дәстә вә дружиналар шәрәф ләһвәсиндә гејд олунурлар.

Мүөжөн иш үсулу кими экскурсияларда да пионер ишиндә кенши јер верилир. Экскурсиялар тарихи абидәләрә, ингилаби-тарихи јерләрә, музејләрә вә с. тәшкил едилир.

Пионерләрдә охумага, әмәјә вә ичтимаи ишләрә олан һәвәси күчләндирмәк, онларын өз вәзифәләринә мäs'улијјәтини артырмаг, пионерләр арасында интизамы мөһкәмләндирмәк мөгәддилә рәбәтләндирмә вә тәнбәһ тәдбирләриндән дә истифадә едилир. Пионер тәшкилатында ашагыдакы рәбәтләндирмә нөвләри тәтбиғ олунур: дәрәдә, әмәкдә вә ичтимаи ишдә мүвәффәгијјәт әлдә етмиш пионерләрә дәстә шурасыны гәрары илә манганын вә ја дәстәнин сырасы гаршысында тәшәккүр е'лан етмәк; дружина шурасынын гәрары илә дружинанын сырасы гаршысында тәшәккүр е'лан етмәк; дружинанын, рајон вә ја шәһәр пионер тәшкилатынын бајрагы гаршысында фотосәклини чәкмәк; ән јахшы пионерләри вилајәт вә өлкә комсомол комитәләринин, мүттәғи республикаларын ЛККИ МК-ларынын вә УИЛККИ МК-нын фәхри фәрманы илә тәлтиф етмәк. Дәрәдә, әмәкдә вә ичтимаи ишдә хуәсилә фәргләнмиш олан пионерләрин пионер дәстәләринин, дружиналарынын, пионер ишчиләринин ады В. И. Ленин адына пионер тәшкилатынын фәхри китабына јазылып.

Пионер тәшкилатында өз вәзифәләринә әмәл етмәјән пионерләр һаггында ашагыдакы тәнбәһ тәдбирләри тәтбиғ едилир. Пионер дәстә вә ја дружина шурасы тәрәфиндән мезәммәт етмәк; пионерин мәсәләсини дәстәнин вә ја манганын топланышында музакирә етмәк; дәстә шурасынын гәрары илә пионерә манганын вә ја дәстәнин сырасы гаршысында төһмәт е'лан етмәк; пионерә дружина шурасынын гәрары илә төһмәт вермәк.

**Пионер ишинин
кванташдырылмасы.**

Дружинанын иш планына дружина шурасы тәртиб едир. Дружинанын иш планы һәр дәрә рубу, гыш, јаз вә јәј тәтили үчүн тәртиб олунур. Анчаг ола биләр ки, бә'зи ишләр бир руб үчүн јох, бир

дәрә или үчүн нәзәрдә тутулсун. Мәсәлән, бир нечә күнлүк јүрүшә, ушаг техника јарадычылыгы сәркисинә, мәктәбилләрин јәј вә гыш спартакиадасына һазырлыг белә тәдбирләрдәндир. Белә ишләрин көрүлмәси илә әлағәдар олан тәдбирләр бүтүн рубләрин планында әкс олунур.

Дружинанын иш планы тәртиб олунаркән биринчи нөвбәдә пионерләрин өз тәклиф вә арзулары нәзәрә алынмалыдыр. Әлбәтгә, дружина шурасы бир нечә јүз пионерин арзу вә тәклифини өјрәнә билмәз. Одур ки, бир сыра мәктәбләрдә «дружинанын иш планы үчүн ән јахшы тәклиф вермәк» һаггында јарыш кечирилир. Пионерләрин тәклифләри дәстә шуралары тәрәфиндән топланыр, дружина шурасында бу тәклифләр музакирә олунур вә ән јахшы тәклифләр дружинанын иш планына дахил едилир. Дружинанын иш планында пионерләрин әмәк тәрбијәсинә көмәк едән ичтимаи-фајдалы ишләрин көрүлмәсинә, мәктәбин еhtiјачыны едәмәјә аид ишләрә кифајәт гәдәр јер верилмәлидир. Дружинанын иш планы тәртиб едиләркән, һәмчинин пионерләрин сијаси вә әхлаг тәрбијәси мәсәләләринә дә лазымынча јер верилмәлидир.

Пионер дәстәсинин иши дәрә илинин рубләри үзә планлашдырылып. Гыш вә јаз тәтили үчүн ајрыча план тәртиб олунур.

Пионерләр үчүн конкрет ишләр сечәркән пионерләрин тәклифләри, онларын синфә, мәктәбә, рајона нә кими көмәк кестәрә биләчәкләри вә онларын нә илә марагландыгы нәзәрә алынмалыдыр. Кичик јашлы пионерләрин дахил олдуғу дәстәләрин иш планында пионерләрин вәзифәләрини дәрәк етмәјә, пионер рәмзләрини (галстук, нишан, пионер саламы, бајрагчыг, бајдаг) билмәјә, садә әмәк вердишләринин газанылмасына, ојун вә бәдән тәрбијәси ишләринә аид тәдбирләрә лазымынча јер верилмәлидир.

Дәстәнин иш планы тәртиб олунмаздан әввәл мүәллим (синиф рәһбәри) дәстә рәһбәри вә дәстә шурасы пионерләрин арзуларыны, марагыны (буңлары манга рәһбәрләри өјрәниб хәбәр верир), пионерләрин јеринә јетирә биләчәкләри ичтимаи-фајдалы ишләри нәзәрдән кечирир вә лазым көрүләнләр планына ләјиһәсинә дахил едилир. План ләјиһәси дәстә шурасында музакирә едилир вә ајры-ајры тәдбирләрин кимләрә тапшырылачагы, тәдбирин јеринә јетирилмәси вахты нәзәрдә тутулур. Дәстәнин иш планы дәстәнин пионерләри тәрәфиндән музакирә вә тәсдиғ едилир. Буңун үчүн дәрәдән сонра 15—20 дәгигәлик топланыш кечирмәк кифајәтдир. Бөјүк јашлы пионерләрин дахил олдуғу дәстәдә иш планынын ләјиһәсини әввәлчәдән синифдә асмаг мөгәдәујгүндур.

Манганын хуәси јазылы иш планы олмур. Манга рәһбәри дәстәнин планында нәзәрдә тутулмуш тәдбирләрин онун манга-сындакы пионерләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәсинә нәзарәт вә көмәк едир.

**Пионер ишинин
тәшкилат
мүәллимин ролу.**

Бүтүн тәлим-тәрбијә ишинин јахшылашдырылмасында һәлледици рол ойнајан мүәллим, пионер ишинин дә тәшкили вә јахшылашдырылмасында бөјүк рол ойнајыр. Мүәллимин көмәји олмадан пионер ишини лазымы сәвијјәдә апармаг

олмаз, чүнки пионерләрнн һәјат тәчрүбәси һәлә аздыр, онлар бир чох һалда пионер тәшкилатынын вәзифәләрини, иш формаларыны белә јахшы билмирләр. Бу ишләрдә муәллимнн пионерләрә көмәји зәруридыр.

Пионерләрә көмәк тәшкил едәркән муәллим пионер тәшкилатынын хүсусијјәтини һөкмән нәзәрә алмалыдыр. Коммунист партијасы вә комсомолун пионер тәшкилаты һаггында олан гәрарларында тәләм ишиннн үсулларыны, һәмчиннн јаштылары мәхсус иш үсулларыны пионер тәшкилатынын ишинә тәғйиғ етмәк һаллары кәскин тәғид олунмушдур. Мәсәлән, муәллимнн пионер топланышында өзүнү дәрәдә апардығы кими апармасына, пионер тәдбириндә иштирак едәркән, тез-тез гадаған вә әмрләрдән истифада етмәсинә, дәрәдә рәһбәри, дәрәдә шурасы сәдрнн вә башға фәал пионерләри сәјмамасына, онларын тәшәббускарлығыны боғмасына, мөһдудлашдырмасына јер верилмәмәлидыр. Әксинә, муәллим пионер ишиндә пионерләрин фәјдалы тәшәббусләрини рәғбәтләндирмәли, онлары јени-јени фәјдалы тәклифләр ирәли сүрмәјә һөвәсләндирмәлидыр. Муәллим дәрәдә рәһбәри вә пионер фәалларына һәр пионернн мејл вә марағыны муәјјәнләшдирмәкдә көмәк етмәлидыр, онлары пионерләрин јаш хүсусијјәтләри илә таныш етмәлидыр.

Муәллим јени тәшкил олунан пионер дәрәдәсинә даһа чох көмәк етмәлидыр. Муәллим пионерләрин марағ вә габилијјәтләрини, јолдашығы мүнәсибәтләринн нәзәрә аларағ, мангаларын јарадылмасына көмәк едир. Муәллим илк заманлар дәрәдә рәһбәри вә дәрәдә шурасы сәдринә пионерләрин сырасыны дүзәлтмәкдә, галстук бағламағы, пионер саламы вермәји вә с. пионерләрә өјрәтмәкдә көмәк едир.

Муәллимләр пионер дружина вә дәрәдәләриннн планларынын дүзкүн тәртиб едилмәсинә, пионерләрин гаршыда дуран вәзифәләрин јеринә јетирилмәсинә тәрәф јөнәлдилмәсинә хүсуси јардым етмәлидырләр. Пионер дәрәдәләриндә кәстәрилен бачарығы вә вәрдиншләрлә пионерләрин силаһланмасы ишиндә муәллимләр јенә дә муһүм рол ојнамалыдырлар.

Пионер баш дәрәдә рәһбәриннн мәктәбдә рол вә вәзифәләри.

Рәјон комсомол комитәси дружинаја рәһбәрлији пионер баш дәрәдә рәһбәри вәснәтәсилә һәјата кечирир. Пионер баш дәрәдә рәһбәри педагожи тәһсилли олан комсомолчулардан тәјин олунур. Пионер баш дәрәдә рәһбәри пионерләрин бөјүк јолдашы вә достудур, онларын өзфәалијјәтинә рәһбәрлик едир. Муәллимләр пионер баш дәрәдә рәһбәрләрилә күндәлик әләғә сахлајыр, пионерләрлә апарылан ишдә она көмәк кәстәрирләр. Дружинанын иш планыны тәртиб етмәк, дәрәдә рәһбәрләри вә пионер фәалларыны өјрәтмәк, дружина шурасы илә бирликдә дружинанын топланышыны, дәрәдәләр арасында муһтәлиф тәдбирләр кечирмәк пионер баш дәрәдә рәһбәриннн әсәс вәзифә даирәсини тәшкил едир.

Пионер баш дәрәдә рәһбәри пионер тәшкилатына рәһбәрлик едәркән, чалышмалыдыр ки, пионерләрин тәшәббускарлығы, фәаллығы өн планда дурсун; о исә јашлы вә тәчрүбәли јолдаш кими бу ишә өз мәсләһәт вә кәстәришләри илә истигамәт вермәлидыр.

Пионерләрә јада иш апарылмасы.

Јај тәғйили мәктәбдиләрин динчәлмәси үчүндур. Лакин бу о демәк дејил ки, пионерләрин иши дә үч ај дајандырылыр. Тәрбијә ишиндә ғырыгыға јол вермәк олмаз. Буна көрә дә пионерләрдә јада дә тәрбијә ишини давам етдирмәк ләзымдыр. Јај вахты пионерләрлә тәрбијә иши ја мәктәб дружинасынын өзүндә, ја да јығма дружиналарда апарылыр. Јығма дружиналар шәһәрдән кәнар, колхозларарасы вә ја шәһәр типли (мәктәбләрдә вә бөјүк евләрин һәјәтиндә) пионер дүшәркәләриндә јарадылыр. Пионер дүшәркәләриндә тәрбијә ишләриннн комсомол вә халғ маариф органлары тәшкил етдијиндән муәллим бу ишин тәшкилини, форма вә мәзмунуну билмәлидыр.

Һәлә дәрәс или гургарамыш синиф рәһбәри, синиф муәллимнн вә баш дәрәдә рәһбәри шакирднн јај тәғйилинн һарада кечирәчәјини өјрәрин. Шакирдләрә мәктәбин нәздиндә вә ја бөјүк евләрин һәјәтиндә тәшкил едиләчәк дүшәркә һаггында мәлумат верир. Шәһәрдә галан шакирдләр бу дүшәркәләрә чәлб олунмағ үчүн снјаһја алыныр. Пионер вә комсомол фәалларындан шәһәрдә гаһапларын дәрәдәләрдә ишә чәлб олунмасына хүсуси фикир верилмәлидыр. Дүшәркәнин тәшкили вә орада апарылачағ тәрбијә ишләринә вәлидејиләр чәлб олунур.

Дүшәркәдә јығма дружина өзү дәрәдәләрә бөлүнур. Дәрәдәләр тәшкил едиләркән јаш хүсусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр. Дәрәдәләрдә мангалар тәшкил едиләркән ушағларын танышылығыны, достлуғларыны нәзәрә алмалыдыр. Дәрәдә, дружина үзвлүјүнә, манға рәһбәрлијинә мәктәбдә фәал олан, һәмчиннн кәчән илләрдә дүшәркәдә бу вәзифәләрдә чалышмыш пионерләр мәсләһәт көрүлә биләр.

Дүшәркәдә тәрбијәви тәдбирләр әсәсән дәрәдә вә манға мијјасында апарылмалыдыр. Чүнки бу јаш хүсусијјәтинн нәзәрә алмаға, һәр бир фәрдә тәсир етмәјә о даһа јахшы имкан верир.

Дүшәркәдә олан муәллимләр дәрәдә рәһбәрләрилә бирликдә дәрәдәләрдә апарылан тәрбијә ишләрини тәшкил едир, кечирилән тәдбирләрин идеја-снјаһи чәһәтдән жүксәк, педагожи чәһәтдән дүзкүн олмасынын гајығына галыр. Муәллимләр дүшәркәдә олан дәрнәкләрә (кәч тәбиәтчиләр, өлкәшүнәслиғ вә и. а.) рәһбәрлик едирләр. Дүшәркәјә кәләнләр арасында пајыза имтаһаны галан олса муәллим онларла иш апарыр.

Пионер дүшәркәсиндә апарылан ишин мәзмунунда ушағларын эмәк тәрбијәсинә көмәк едән тәдбирләрә ләзымынча јер верилмәлидыр. Дүшәркәдә пионерләри сәнәјә, кәнд тәсәрруфаты вә мәдәни гуручулуғ сәһәсиндәки наилијјәтләримизлә таныш етмәк үчүн тәдбирләр кечирмәлидыр. Дүшәркәдә дәрнәк ишләринә кәниш јер верилмәлидыр. Мәсәлән, Бузовнадакы «Нефтчи» пионер

дүшөркәсиндә «Бачарыглы әлләр», кәми модели, авиомодель, фото, кәнч тәбиғәтчылар дәрнәкләри тәшкил едилмишдир. Дүшөркәдә идман бөлмәләри, өзфәалијәт дәрнәкләри тәшкил едилмәлидир. Пионерләрин әмәк тәрбијәсинә көмәк етмәк мәгсәдилә дүшөркәдә өзүнәхидмәт ишинә кениш јер верилмәлидир.

Дүшөркәдә шакирдләрин өз мәктәбләри үчүн һәдијјә (әјани васитә, һербари, коллексија) һазырламасы ишинин тәшкилинә дә фикир верилмәлидир.

Дәрс илинин әввәлиндә мәктәбдә шакирдләрин јәј истираһәтинә һәср едилмиш сәрки дүзәлтмәк фәјдалы тәдбирдир. Бу чүр сәрки дүзәлдилмәсинин тәшәббүскары дружина шурасы олмалыдыр.

XXIII ФӘСИЛ

МӘКТӘБ КОМСОМОЛ ТӘШКИЛАТЫНЫН ИШИ

Өлкәмиздә 1918-чи илдә јаранан вә мәктәб комсомол тәшкिलाатынын вәзифәләри. 1924-чү илдән бөјүк Ленинни адыны дашы- јан комсомол тәшкिलाаты, социализм гуручулуғунун бүтүн башга сәһәләриндә олдуғу

кимнә, совет мәктәбләриндә дә өзүнә көркәмли јер тутмушдур. В. И. Ленинни РККИ-нын III гурултајында (1920-чи ил) сөјләдији тарихи нитги кәнч нәсилләрин коммунист тәрбијәси ишиндә өзүнә програм гәбул етмәклә комсомол тәшкिलाаты, өлкәннин бүтүн габағчылы вә фәал кәнчләрини өз сыраларында, ушағлары исә кәнч пионерләр сырасында бирләшдирир. Мәктәб комсомол тәшкिलाатынын башлыча вәзифәси, мәктәбли кәнчләрин вә үмумијјәтлә мәктәблиләрин коммунизм руһунда тәрбијә едилмәсини тәмин етмәкдән, бу мүнүм вә шәрәфли ишдә мәктәбин педагожи коллективинә јардым етмәкдән ибарәтдир.

Н. С. Хрушшов јолдаш УИЛККИ-нын XIII гурултајындакы нитгиндә кәнч нәслин коммунист тәрбијәси вәзифәләриндән да- нышаркән демишдир: «Кәнч нәсли һәјата, фәјдалы әмәјә һазыр- ламағ, кәнчләри социализм чәмијјәти принципләринә дәрин һөр- мәт руһунда тәрбијә етмәк вәзифәси мәктәбләримизин башлыча вәзифәси олмалыдыр. Комсомол, пионер тәшкिलाатлары бу сәһәдә чох иш көрә биләрләр».

«Мәктәбин һәјатла әлағәсини мөһкәмләтмәк вә ССРИ-дә халғ маарифи системини даһа да инкишаф етдирмәк һағгында» Гану- нун јеринә јетирилмәсиндә комсомол тәшкिलाатынын вәзифәләри- ни гејд едәрәк УИЛККИ МК-нын IV Пленуму (1959) өз гәрар- ларында көстәрир ки: «Ленин комсомолу совет мәктәбинин даһа да инкишаф етдирилмәсиндә фәал иштирак етмәји өзүнүн борчу вә мүгәддәс вәзифәси һесаб едир».

Совет мәктәбинин инкишаф етдирилмәсиндә мәктәб комсомол тәшкिलाатларынын ролу бөјүкдүр. Бу мәгсәдлә комсомол тәшкила- таты мәктәбдә мөһкәм шакирдләр коллективи тәшкил етмәјә, шакирдләрин идеја-сијәси тәрбијәсини, едилмәрин әсәсләринә јијәләнмәләрини, шакирдләрин мөһсуллар әмәјә, ичтиман-фәјда-

лы ишләрә чәлб едилмәләрини, бәдән тәрбијәси вә идманла мәш-гул олмаларыны вә с. тәмин етмәјә чалышмалыдыр.

Мәктәбин һәјатла, коммунизм гуручулуғу практикасы илә әләғәсини мөһкәмләндирмәк ишиндә комсомол тәшкилатының үзәрине мүнһүм вәзифәләр дүшүр.

Мәктәблә мүштәрәк олан бу үмуми вә мүнһүм вәзифәләри комсомол тәшкилаты өзүнә мөхсүс иш формалары вә үсулларилә јеринә јетирир.

Мәктәбдә комсомол тәшкилатының гурулушу.

Умумиттифаг Ленин Коммунист Көнчләр Иттифагының Низамнамәсинә әсасән өз азы 3 нәфәр комсомолчусу олан һәр бир мәктәбдә илк комсомол тәшкилаты јарадылмалыдыр. УИЛККИ-ның Низамнамәси комсомолун илк тәшкилатларында комсомол гурулары јаратмаға ихтијар верир. Буна көрә дә мәктәбләримиздә мәктәб комсомол тәшкилатындан башга синиф комсомол гурулары да јарадылыр.

Мәктәбдә комсомол тәшкилатының чари ишләрини апармаг үчүн ачыг сәсвәрмә јолу илә бир ил мүддәтинә комсомол комитәси сечилир. Комсомол комитәсинин нечә нәфәрден ибарәт сечилмәсини мәктәб комсомолчуларының үмуми јығынчагы мүјјән едир. Адәтән комитә үзвлүјүнә 7—9 нәфәр сечилир. Сечилмиш комитә өз үзвләриндән комсомол комитәсинин катибини вә мүавинини сечир. Комитәнин јердә галан үзвләри арасында вәзифә (ајры-ајры иш саһәләри үзрә) бөлкүсү апарылыр.

10 нәфәрден чох комсомолчусу олан синифләрдә чари ишләри апармаг үчүн синфин комсомол јығынчагында 3—5 нәфәрден ибарәт бүрә сечилир.

Мәктәбдә комсомол ишинә верилән әсас тәләпләр.

Мәктәбдә комсомол ишинә бир сыра тәләпләр верилир ки, булары јеринә јетирмәдән комсомол тәшкилаты шакирдләрин тәрбијәси саһәсиндә мүвәффејјәт газана билмәз. Бу тәдбирләр ашағыдакылардыр:

1. Комсомолун бүтүн тәдбирләри шакирдләрин коммунист тәрбијәсинә јөнәлдилмәдән вә јүксәк идеја сәвијјәсиндә кечирилмәлидир. Комсомол тәшкилатының тәдбирләри шакирдләрдә коммунист әхлагы кејфијјәтләри тәрбијә етмәлидир.

2. Мәктәб комсомол тәшкилатының тәдбирләриндә комсомолчуларын өзфәалијјәтлинә хүсүси фикир верилмәлидир. В. И. Ленин өјрәдир ки, «... там мүстәгиллик олмәдән көнчләр нә өзләриндән јахшы социалист һазырлаја билмәзләр, нә дә социализми ирәлиләтмәк үчүн һазырлана билмәзләр»¹.

3. Мәктәб комсомол тәшкилатының ишиндә мүнтәзәмлик вә иүтәшәккилик олмалыдыр. Комсомол тәшкилаты шакирдләрин коммунист тәрбијәсинә көмәк едән тәдбирләри тәсадүфдән тәсадүфә дејил, мүнтәзәм олараг вә һәм дә мүјјән системлә кечирмәлидир. Мәктәб комсомол тәшкилатының сечилмиш вә јарадыл-

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 23, сәһ. 172, Азәрнәшр.

мыш органлары мүнтәзәм ишләмәли, тәшкилатын ишинә нәзарәт етмәли, өз ишләри һаггында комсомолчулар вә табе олдуғлары органлар гаршысында һесабат вермәлидирләр.

4. Комсомол ишинин тәшкилиндә шакирдләрин јаш-хүсүси-јәтләри нәзәрә алынмалыдыр. Мәһз бу ишдә мүәллимин комсомол фаалларына өз мәсләһәтләри илә көмәк етмәси ләзымдыр.

5. Комсомол тәшкилаты шакирд коллективинин бүтөвлүкдә тәрбијәси илә мәшгул олмагла бәрәбар ајры-ајры шакирдләрин тәрбијәсини диггәт мәркәзиндә сахламалыдыр. Н. С. Хрушшов јолдаш УИЛККИ-ның XIII гурултайындакы нитгиндә комсомолун диггәтнин ишин бу шәкилдә тәшкилине хүсүс чәлб едәрәк демишдир ки: «Минләрлә адамы әһәт едән бөјүк кампанијалар архасында ајры-ајры адамлар, онларын мәнәфеји вә тәләбаты унутулмадыгда комсомолда тәрбијә иши мүвәффејјәтлә кедәр».

УИЛККИ МҚ-ның IV пленуму өз гәрарларында кестәрмишдир ки: «Комсомол вә пионер тәшкилатларының сәјләри һәр бир пионерин, һәр бир комсомолчунун, һәр бир шакирдин тәрбијә олунмасына доғру јөнәлдилмәлидир, чүнки һәр бир коллективин мүбаризә габилијјәти вә иш көрмәк бачарығы һәмин коллективин һәр бир үзвүнүн нә дәрәчәдә шуурлу олмасы илә мүјјән едилир».

Мәктәбдә комсомол ишинин әсас мәзмуну.

Мәктәбдә комсомол ишинин мәзмуну, комсомол тәшкилаты вә мәктәбин гаршысында дуран тәрбијә вәзифәләринә әсасән мүјјән едилир. В. И. Ленин кестәрмишдир: «Көнчләрин... вәзифәләрини бирчә сөзлә ифадә етмәк олар: вәзифә өйрәнмәкдән ибарәтдир»¹. Мәктәб комсомол тәшкилатының әсас иш саһәләриндән бири шакирдләрин һәртәрәфли вә дәрин билик алмалары уғрунда мүбаризәдән ибарәтдир.

Мәктәб комсомол тәшкилаты һәр бир шакирдин өз тәлим вәзифәләрини јахшы јеринә јетирмәси үчүн мәктәб директоруна, мүәллим вә синиф рәһбәрләринә көмәк етмәлидир. Мүәллим коллективинин нүфузуну шакирдләр арасында галдырмаға чалышмалыдыр.

Мәктәбли көнчләрә Сов.ИКП-нин тарихинә даир, өлкәмизин индики коммунизм гуручулуғу вәзифәләринә даир, ССРИ-нин беј-нәлхалг вәзијјәтинә даир вә с. мәләумат вермәк, онлары өлкәнн мүнһүм сijasи вә иттисади һадисәләрилә таныш етмәк мәктәбдә комсомол ишинин мүнһүм саһәсини тәшкил едир.

Мәктәбдә комсомол ишинин мүнһүм бир саһәсини мәктәблиләрин, хүсүсән орта вә јухары синиф шакирдләринин ичтиман-фајдалы әмәјә чәлб едилмәси тәшкил едир. В. И. Ленин демишдир: «Коммунист Көнчләр Иттифагы һамыны көнч јашындан шуурлу вә иттизамлы әмәклә тәрбијә етмәлидир»², көнч нәсил тәлим вәзифәләрини елә гурмалыдыр ки, һәр күн һәр бир кәнддә вә һәр

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 282, Азәрнәшр.

² В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 300, Азәрнәшр.

Бир шөһөрдө кәңчләр үмүми эмөк сәһәсиндә бу вә ја башга бир вәзйәһни әмәли сурәтдә јеринә јетирсинләр. Бу кәстәришләрнә рәһбәр тутан мәктәб комсомол тәшкилатнә шакирдләрнә психоложи вә әмәли чәһәтдән әмәјә һазырламагда мүәллимләрә һәртәрәфли көмөк едир. Комсомол тәшкилатнә пионер тәшкилатнә илә бирликдә тәһмин биринчи илләриндән мәктәблиләри јашларына ујғун ичтимай-фајдалы әмәјин мүхтәлиф нөвләринә: гарғыдалы јетишдирмәјә, довшан вә ев гушлары бәсләмәјә, шөһәрләрнә вә кәндләрнә, јолларын кәнарларыны јашыллашдырмаға; метал вә кағыз туллантылары топламаға; мәктәбләрдә вә ушаг евләриндә өзүнәхидмәт ишләрнә, шакирдләрнә мәктәб һәјәтләрнә илә абдадлашдырылмасына вә с. чәлб едир. Комсомол тәшкилатнә мәктәбдә тәһмин үчүн мадди базанын мөһкәмләндирилмәсиндә һахындан иштирак едир. Комсомолчулар парникләр тикир, мәктәб е малатханасынын дүәәдилмәсиндә иштирак едир, мәктәбин тәчрүбә сәһәсинә абадлашдырырлар.

Комсомолчулар хараб олмуш мәктәб абаданлығыны, әјани васитәләрнә тәһмир едир, өз әлләрилә јени әјани васитә һазырлајырлар.

Кәнд тәсәррүфатына зијанверичиләрлә мүбаризәдә, мөһсул топланышында, колхоз фермасы үчүн чаван һејванларын бәсләмәсиндә, јем биткиләрнә јетишдирилмәсиндә колхозларә көмөк едән шакирдләрнә сајы илдән-илә артыр.

Шәһәр мәктәбләрнә бир чоһунда комсомол тәшкилатлары завод вә фабрика илә һахындан әләгә сахлајыр, бу мүәссисәләрә истәһсалат ишиндә көмөк едирләр.

Индикә шәраитдә техникаја аид билик газанмағын хүсуси әһәмијјәтә малик олдуғуну нәзәрә аларағ комсомол тәшкилатлары мәктәблиләрдә техниканы сәјлә өјрәнмәк һәвәси тәрбијә едир, техникаја аид олан биликләри мүнтәзәм оларағ јајыр, шакирдләрнә дүшүнүб јаратмаларына, радиотехниканын вә электротехниканын әсасларыны, моторлары, тракторлары, автомобилләри, мотоциклети өјрәнмәкләринә көмөк едән тәдбирләр кечирирләр. Мәктәб комсомол тәшкилатнә, мәктәбли кәңчләрнә истәһсалат эмөк вәрдишләрилә силаһланмаға, коммунист әмәјиндә иштирак етмәјә алышымаға, мүасир техникаја јијәләнмәјә сөвг едир; бу тәдбирләрнә кечирилмәси дә мәктәбдә комсомол ишинин әсас сәһәләриндән биринә чеврилмишдир.

Комсомол тәшкилатнә мәктәбдә шуурлу интизамы мөһкәмләндирмәкдә мүәллимләрнә ән јахын көмөкчисидир.

Комсомолун һәјәти Низамнамә илә бағлыдыр вә комсомолчуларын коммунист әхлағы нормаларына әмәл етмәкләринә наил олмағ үчүн Низамнамәјә һәмишә истинад етмәлидир.

Комсомол комитәсинин интизамын мөһкәмләнмәсинә көмөк едән ән мүһүм тәдбирләриндән бири, комсомолчуларын һамысынын ичтимай ташырыгла тәһмин едилмәсидир. Комсомолчуларын ичтимай ишләрнә онларын тәшәббускарлығыны артырмағ, тәшкилатчылығ гәбиллијјәти газанмаларына көмөк етмәклә бәрәбәр мә-

тәбдә интизамын мөһкәмләнмәси үчүн мәс'улијјәтләрнә дә артыр.

Мәктәбдә интизамын мөһкәмләнмәсиндә мәктәб үзрә кечирилән синифдәнкәнар тәдбирләрә комсомолчуларын кениш чәлб едилмәсинин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Мәктәб комсомол тәшкилатнә ишинин мәзмунундан данышаркән шакирдләр арасында бәдән тәрбијәси вә идманын кенишләнмәсиндә комсомолун ролуну хүсуси гејд етмәлидир. Комсомол тәшкилатнә шакирдләрнә мүхтәлиф идман бәтмәкләринә чәлб едир, һәр бир шакирдин, биринчи нөвбәдә комсомолчуларын сәһәр кимнастикасы илә мүнтәзәм мәшғул олмасына чалышыр.

Комсомол тәшкилатнәнын бир сыра тәдбирләрнә шакирдләрнә бәдән тәрбијәсинә хејли көмөк едир. Беләликлә, мәктәб комсомол тәшкилатнә ишинин мәзмуну, кәңч нәслин коммунист тәрбијәси ишинин мәзмуну илә мүәјјәнләшир.

Мәктәбдә комсомол ишинин әсас формасы вә усуллары.

Коммунист тәрбијәси ишиндә комсомол тәшкилатнәнын истифадә етдији әсас васитә вә иш формаларындан бири комсомол јығынчағыдыр. Комсомолчуларла апары-

лан әсас коллектив иш формасы олан јығынчағ, комсомолчуларын коммунист тәрбијәси мәктәбидир. Јығынчағ комсомолчулардә тәшкилатнән гаршысында дуран мәсәләләрә марағы артырыр, мәктәб шакирд коллективинин мөһкәмләнмәсинә көмөк едир. Ачығ комсомол јығынчағлары комсомолда олмајан комсомол јашлы шакирдләрә тә'сир етмәјин ән јахшы васитәләриндәндир.

Комсомол јығынчағларында тәрбијәви сәчијјә дашыјан мәсәләләрнә музакирасинә кениш јер верилир. Мәсәлән, «В. И. Ленинн комсомолун III гурултайында сөјтәдији нитг бизә нәји өјрәдир», «Совет кәңчләрнәнин мә'нәви симасы», «Инсан өз хошбәхтлијинә эмөкдә јарадыр», «Билик коммунизм уғрунда мүбаризәдә силаһдыр», «Комсомолчунун мәдәни рафтары вә давраышы» вә с. мәсәләләр үзрә комсомол јығынчағы кечирмәк чоғ фајдалыдыр.

Синиф комсомол јығынчағлары исә нисбәтән кичик, мәсәлән, «Бизим синифдә шуурлу интизам вармы», «Комсомол принсипаллығы вә доғручулуғу һагғында» вә с. мөвзусунда мәсәлә музакирә едә биләр.

Бә'зи мәктәб комсомол јығынчағында музакирә едиләчәк мәсәләләрнә ајры-ајры сәһәләрнә әввәлчә синиф комсомол јығынчағларында музакирә олунур. Мәсәлән, «Совет кәңчинин мә'нәви симасы» мөвзусунда комсомол јығынчағы кечирмәк үчүн бу һагда бир ај әввәл комсомолчуларә хәбәр верилир. Һәмин јығынчаға һазырлашаркән комсомол гуруларында: «Башгасыны вә өзүнү тәнгид етмәк бачарығы», «Јолдашылығ вә достлуғ әләгәси», «Социализм Вәтәниндә әмәјә мүнәсибәт», «Совет аламынын зөвгү», «Шәхси ләјәгәт һисси» вә с. мөвзуларда мәсәлә музакирә

едилер. Бунун нәтижесиндә комсомолчулар жыгынчага hazır кәдирләр.

Комсомол жыгынчагынын тәсирли олмасы, онун чанлы кечмесиндә, чанлы кечмәси исе мәрүзеләрин тәнгиди гурулмасындан, мәктәбин (синфин) һәҗатындан характерик фактар кәтириәмәсиндән асылдыр. Комсомол жыгынчагында едиләчәк мәрүзәнин тәртиб едилмәсиндә муәллимлар комсомол фәалларына көмәк етмәдир. Комсомол жыгынчагы еланьнын комсомолчулара вахтында чатдырлмасы, бинанын вә лазым олан шеҗәрин әввәлчәдән һазырланмасы, жыгынчагы вахтында башланмасы онун тәсирини артырыр. Жыгынчагда гәбул едилән тәдбирләр конкрет олмалы, кимин үзәринә нә кими вәзифәләр гоҗулдуғу, ичра вахты вә с. геҗд едилмәдир. Комсомолчуларын жыгынчагда вердикләри фәадалы тәклифләр гәбул едилән гәрарда нәзәрә алынмалыдыр. Бу, комсомолчуларын фәаллашмасына сәбәб олдуғу кими гәбул олунан гәрар үчүн мәрүзәләрини дәр артырыр. Комсомол жыгынчагынын тәсирли олмасы үчүн гәрарларынын јеринә јетирилмәси һаггында нөвбәти жыгынчагда хәбәр верилмәдир.

Мәктәб комсомол тәшкилатынын иш формаларындан бири дәр муәҗҗән әһлаги мөвзуларда диспутлар тәшкил етмәкдән, бу диспутларда кәчкәләрин фәал иштиракыны тәмин етмәкдән ибарәтдир.

Мәктәбләрдә комсомол тәшкилатларынын тәшәббүсү илә «Совет кәччинини мәрәви снмасы», «Әмәҗ коммунист мунасибәти», «Доғручулуғу вә намуслулуғу», «Интизамлы олмағ совет адамынын ән муһүм кәҗфиҗәтләриндән биридир» вә с. мөвзуларда диспутлар кечирилер.

Күтләви иш формаларындан: адлы-санлы совет адамлары, биринчи нөвбәдә истеһсалат габагчылары илә шакирдләрин көрүшүнү тәшкил етмәк, снҗаси, игтисади, бәднн мөвзуларда фото-витриналар, муһазирә вә сәһбәтләр тәшкил етмәк, ингилаби бајрамларын һазырланмасы вә кечирилмәсиндә иштирак етмәк, В. И. Ленинни анадан олдуғу күнү, комсомолун јарандығы күнү тәнтәнәли бир сурәтдә геҗд етмәк үчүн тәнтәнәли жыгынчаглар кечирмәк комсомол ишиндә кениш јер тутур. Бу чүр тәшкил едилән тәдбирләр шакирдләри өлкәмиздә кәдән һәнәнк коммунизм гуручулуғу ишләри, өлкәмизин бејнәлхалг вәзиҗәти илә таныш едир, онларын снҗаси көрүш даирәсини кенишләндирер. Иш формаларындан бири дәр комсомолчулары муһтәлиф фәнн дәрнәкләринә, идман вә бәднн өзфәалиҗәт дәрнәкләринә, техники дәрнәкләрә чәлб етмәкдән, онларын бу дәрнәкләрдә фәал иштиракларыны тәмин етмәкдән ибарәтдир.

Бир сыра мәктәбләрдә комсомол тәшкилатынын тәшәббүсү илә автмоби́ли, трактору өјрәнән дәрнәкләр јарадылмышдыр ки, бу дәрнәкләрдә шакирдләр һәмнин игтисаслара даир билик вә бачарыглар газанырлар. Бу чүр билик вә бачарыглар исе кәчкәләрә күтләви истеһсалат ихтисасы вермәк үчүн чох фәадалыдыр.

Комсомолчуларын вә муһиҗәтлә мәктәблеләрин әмәк тәрбиәсини кенишләндирмәк мәгсәдилә истеһсалата јардым етмәк үчүн имәчиликләр тәшкил етмәк, колхоз тарласында муәҗҗән сәһнәи агротехники әсасда бечәрмәк үчүн комсомолчу шакирдләрдән хуәсу бригадалар јаратмағ да комсомол ишинин чох муһүм формалары кими кениш истифада едиләчәкдир. Иш формаларындан бири дәр комсомолчуларын китаб вә гәзет охумаларыны тәшкил етмәкдән, охучулар конфрансы кечирмәкдән, дивар гәзетләри нәшр етмәкдән ибарәтдир.

Мәктәб комсомол тәшкилатларынын иш формалары олдуғу муһтәлифдир. Намынын мувәфәҗиҗәтлә охумасына наид олмағ үчүн комсомол тәшкилаты үзүрлү сәбәбдән (хәстәлик вә с.) керидә галан шакирдләрә әла вә јахшы охујан шакирдләрин јолдашлығ көмәҗини тәшкил едир. Комсомол тәшкилаты шакирдләрин зәһни иш мәдәниҗәтинә јиҗәланмәләринә көмәк етмәк үчүн әлачы шакирдләрин иш тәрүбәсини јајыр. Бу мәгсәдлә әлачы шакирдләрин өз јолдашлары гаршысында чыхышы тәшкил едилер, дивар гәзетиндә мәгаләләри чап олунур, ев тапшырыгларыны һазырламагда чәтинлик чәкән шакирдләр муәҗҗән мүддәт әлачыларла бир јердә чалышыр. Шакирд дәрсдә муәллимнн изаһыны дигәтлә динләмәдјинә, ев тапшырыгларыны јеринә јетирмәҗә сәҗ етмәдјинә көрә керидә галдыгда комсомол тәшкилаты она коллективин ичтимаи рәҗи илә тәсир етмәк ишинн тәшкил едир.

Комсомол тәшкилаты шакирдләрин дәрсдә алдыглары биликләрин мөһкәмләнмәсиндә вә кенишләнмәсиндә бөјүк әһмиҗәти олан тарихи јерләрә, истеһсалата, тәбиәтә екскурсия, елми күтләви вә тарихи кино филмләрә бахыш тәшкил едир вә с. Комсомол тәшкилатынын мәктәбдә тәдбиг етдји иш үсулларына кәлинчә, һәр шеҗдән әввәл, ону геҗд етмәк лазымдыр ки, комсомолчуларын јаш вә фәрди хуәсуҗиҗәтләрини һесаба алмағла муһтәлиф тәрбиә үсулларындан истифада едилер. Бүтүн ишләринн итизамнама әсасында гуран мәктәб комсомол тәшкилаты өзфәалиҗәтинн инандырма јолу илә, комсомолчулары фәал ишә чәлб етмәк, онлары фәадалы иш үзәриндә тәрмин етдирмәк, онлара тапшырыглар вермәк, бу тапшырыгларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзәрәт етмәкдән истифада едир.

Бүтүн комсомолчулары мәктәбдә ичтимаи ишә, ичтимаи-фәадалы әмәҗә чәлб етмәк, комсомол ишинин муһүм үсулларындан едир.

Комсомол тәшкилаты тәһсилдә вә әмәкдә хуәсуи фәрҗләнәләрә тәшәккүр етмәк вә ја тәшәккүр етмәк үчүн мувафиҗ тәшкилатлара тәғдим етмәклә, комсомол жыгынчагынын гәрарында габагчыларынын адларыны чөкмәклә һәвәсләндирмә үсулундан да истифада етмәдир. Комсомол комитәси (бүросу) вә жыгынчагы интизамсызлығ, сәһланкарлығ етмиш комсомолчулара мувафиҗ чәза (хәбәрдарлығ, төһмәт, шиддәтли төһмәт) вермәклә ичтимаи тәсир васитәсилә онлары тәрбиә едир.

Көстөрилөн бу үсулларла јанашы олараг комсомол тәшкилаты јарыш тәшкили, тәнгид вә өзүнүтәнгиддән дә кениш истифадә едир. Дүзкүн тәшкил едилмиш јарыш комсомол ишинин чаңлан-масына, комсомолчуларын фәаллығына чох көмөк едир. Бөјүк јашлы мәктәбдилердә башгаларынын вә өзләринин һәрәкәтләринә тәнгиди јанашмаг мејл вә бачарыгынын олмасы хүсусијјәти комсомола шакирдләрин тәрбијәси ишиндә тәнгид вә өзүнүтәнгиддән кениш истифадә етмәјә имкан верир.

Мәктәб комсомол комитәсинин шакирд комитәсинә көмәји.

Комсомол тәшкилаты мәктәбин шакирд тәшкилаты илә әдбир ишләјир. Мәктәбин комсомол тәшкилаты өз гаршысында дуран вәзифәләри мүвәффегијјәтлә јеринә јетирмәси үчүн бүтүн шакирд коллективини өз әтрафында топламалы, ону архасынча апара билмәли, мөһкәм үмуммәктәб шакирд коллективи јаратмаға һаил олмалыдыр. Комсомол комитәси шакирд комитәси васитәсилә өз тә'сирини бүтүн шакирд коллективинә кечирир вә бу јолла комсомолда олмајан кәнчләри дә өзүнүн тәдбирләринә кениш чәлб едир.

Комсомол комитәсинин шакирд комитәсинә тә'сиринин мүһүм јолларындан бири комсомолчуларын шакирд комитәси тәркибинә дахил олмасыдыр.

Комсомол комитәси бу комсомолчулар васитәсилә шакирд комитәсинин ишинә тә'сир едир, онун фәаллијјәтини лазыми истигамәтә јөнәлдир.

Комсомол тәшкилатынын пионерә рәһбәрлији. Пионер тәшкилаты өзүнүн бүтүн ишләрини билаваситә комсомолун рәһбәрлији алтында апарыр.

Комсомол пионер тәшкилатынын кадрларла тә'мин едир. Мәктәб комсомол комитәси ушагларла ишләмәјә һәвәси олан комсомолчу фәһлә, тәләбә вә шакирдләрдән пионер дәстәләринә рәһбәрләр тә'јин едир вә онлары бу иш үчүн һазырлајыр. Комсомол тәшкилаты пионер дәстә рәһбәрләри васитәсилә пионер фәалларыны үзә чыхарыб тәрбијә едир.

Комсомол тәшкилаты пионерләрин өзфәаллијјәтләринә архаһаараг, пионер тәшкилатына нәзәрдә тутдуғу тәдбирләри һәјата кечирмәкдә көмөк едир.

Бунлардан әлавә комсомол комитәси дәрсләриндән керидә галан пионерләрә комсомолчуларын көмәјини тәшкил едир.

Мәктәб комсомол тәшкилатына мүәллимләрин көмәји. Мәктәб комсомол тәшкилатынын бирләшдирдији кәнчләрин вә онларын ичәринсидән тәшкилатын ишләринә рәһбәрлик етмәк үчүн сечилән комсомолчуларын кифәјәт гәдәр һәјат тәчрүбәләри олмадығындан, мүәллимләрин вә мәктәб директорунун онлара көмөк етмәләри вачибдир. Бу көмөк һәр шејдән әввәл мәктәб комсомол тәшкилатынын тәрбијә ишләринин планлашдырылмасында, тәшкилатын гаршыдагы тәрбијә вәзифәләринин һәллинә тәрәф дүзкүн истигамәтләндирилмәсиндә,

шакирдләр арасында тәшкилатын нүфузуну јүксәлтмәкдә вә с. ифадә олунмалыдыр.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрә аид мәсәлә музакирә едилдикдә комсомол комитәси катиби, педагожи шураја дә'вәт олунур. Педагожи шурада музакирә едилән һәмин мәсәләдә комсомол тәшкилатынын үзәринә нә кими вәзифәләр дүшдүјү вә бу вәзифәләри нечә јеринә јетирмәк һаггында она мәсләһәтләр верилир.

Директор вә комсомолчу мүәллимләр комсомол комитәсинин ичластарында, комсомолчуларын јығынчагларында иштирак едир вә мәсәләләрин дүзкүн музакирә едилмәсиндә, музакирә едилән мәсәләјә аид дүзкүн гәрар гәбул едилмәсиндә онлара өз мәсләһәтләрилә көмөк едирләр.

Мәктәб директорунун мәктәб комсомол тәшкилатынын фәаллијјәтинә педагожи чәһәтдән истигамәт вермәсинин ән мүһүм јолларындан бири онун мәктәбин комсомол фәаллары илә мүнтәзәм ишләмәсиндир. Комсомол тәшкилатынын шакирд коллективинә рәһбәрлик етмәси вә ону өз архасынча апара билмәси үчүн һазырлыгы фәаллар олмалыдыр. Мәктәбин комсомол фәаллары директор вә комсомол комитәсинин шакирдләр ичәринсидән кәјәҗәләр. Лакин бу фәаллар өз-өзүнә јараныб јетишир, тез бир заманда вә асанлыгга әмәлә кәлмир. Бунун үчүн хәјли вахт бу комсомолчуларла сәбрлә, инадла ишләмәк вә онларын инкишафыны сүр'әтләндирмәк лазымдыр.

Мәктәб директору мәктәбин комсомол фәаллары илә тез-тез көрүшүр, онларла мәсләһәтләшир, партија тәшкилаты вә район комсомол комитәсилә бирликдә онларын јығынчағыны чағырыр, фәаллар арасында иш тәчрүбәси мүбадиләсини тәшкил етмәкдә комсомол комитәсинә көмөк едир. Директор мәктәбин вә комсомол тәшкилатынын ајры-ајры иш сәһәләрини јакшылашдырмаг үчүн нә етмәк лазым кәлдији һаггында комсомол фәалларына мәсләһәтләр верир.

Бундан әлавә мәктәб директору вә мүәллимләр комсомол тәшкилатынын бөјүк тәдбирләриндә (әхлаги мәсәләләрә аид диспут, адды-санлы адамларла көрүш кечәси, имәчиликләр, экскурсиялар вә с. тәшкилиндә) иштирак едирләр, бу тәдбирләрин һазырланыб кечирилмәсиндә комсомол фәалларына педагожи мәсләһәтләр верирләр.

Мәктәб комсомол тәшкилаты ишинин тәләб олунан сәвијјәдә олмасы үчүн она мәктәб партија тәшкилаты тәрәфиндән күндәлик сијаси рәһбәрлик олмалыдыр.

Синиф комсомол бүросу вә ја комсомол тәшкилатчысы мәктәб комсомол комитәсинин билаваситә рәһбәрлији алтында ишләјир. Синиф рәһбәри исә өз мәсләһәтләри илә комсомол бүросунуна вә ја тәшкилатчысына комсомол группунда иши тәшкил етмәкдә, мәктәб комсомол комитәсинин тапшырыгларыны һәјата кечирмәкдә көмөк едир.

Синиф рәһбәри чалышыр ки, синиф комсомол бүросу вә ја комсомол тәшкилатчысы муәјјән тәдбири һәјата кечирәркән ишин һамысыны өзү көрмәјиб бу ишә бүтүн комсомолчулары чәлб етсин вә биринчи нөвбәдә синфин фәалларына архалансын, јени фәаллар тәрбијә едиб јетишдирсин.

Синиф рәһбәри өзүнүн синифдә апардыгы тәрбијә ишләриндә комсомол тәшкилатына архаланмагла бәрәбәр, комсомол тәшкилатынын кечирдији бүтүн күтләви тәдбирләрдә иштирак едир, бу вә ја дикәр мәсәләнин һәллиндә чәтинлик чәдикдә онлара мәсләһәт верир.

Синиф рәһбәри чалышмалыдыр ки, комсомолчулар өзләринин тәлим вәзифәләрини вә ичтимаи тапшырыгларыны лајигинчә јеринә јетирмәклә кифәјәтләnmәјиб, синфин комсомолчу олмајан шакирдләрини дә өз архаларынча апарсынлар.

Комсомолун ишинә көмәк едәркән, она мәсләһәт вә көстәришләр верәркән муәллимләр өз ирадәләрини онлара тәбул етдирмәли дејил, онларын тәшәббүс вә фәалијјәтинә истигамәт вермәји мөгсәд көтүрмәлидирләр. Әлбәттә директор вә муәллимләр комсомол тәшкилаты гаршысында мәктәбин тәлим-тәрбијә ишинә анд бу вә ја дикәр вәзифәни гоја биләр вә гојмалыдыр. Лакин чалышмаг лазымдыр ки, бу вә ја дикәр мәсәлә һаггында комсомол тәшкилаты өзү тәшәббүс көстәрсин. Белә ки, комсомолчулар һәмнин мәсәләнин «јухарынын» көстәришилә дејил, комсомол тәшкилатынын өз тәшәббүсү олдуғуну һисс етсинләр. Ишин бу чүр тәшкилиндә директор вә муәллимләр биринчи нөвбәдә комсомол фәалларынын гүввәсинә архаланмалыдыр.

Муәллимләр һәмишә нәзәрдә сахламалыдырлар ки, комсомол кәнчләрин өзфәалијјәтли, һәм дә сијаси тәшкилатыдыр вә комсомолчуларын тәшәббүскарлығына, онларын јарадычылығына кениш јер вермәлидир.

Синиф рәһбәри, муәллимләр өз күндәлик тәрбијә ишләриндә комсомол тәшкилатынын, комсомол фәалларынын шакирдләр арасында һөрмәт вә нүфузуну јүксәлтмәјә чалышмалыдырлар.

XXIV ФӘСИЛ

СНИФДӘН ВӘ МӘКТӘБДӘНКӘНАР ИШ

Мәктәбдә охудуғлары мүддәтдә шакирдләр эмәк, елм вә техниканын мүхтәлиф саһәләринә, иччәсәнәтин мүхтәлиф нөвләринә, бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә вә с. мејл вә мараг көстәрирләр.

Буна көрә мәктәбин тәдрис програмына дахил олмајыб, лакин шакирдләрин биликләринин кенишләnmәси вә дәринләшмәсиндә вә үмумијјәтлә онларын коммунист тәрбијәси ишиндә бөјүк әһәмијјәтә малик олан бир сыра тәдбирләр синифдән вә мәктәбдәнкәнар көрүлән ишләр вәситәсилә јеринә јетирилир.

Синифдәнкәнар иш мәктәбин өзүнүн тәшкил едиб кечирдији дәрәдәнкәнар мәшғәлә вә тәдбирләрә дејилир. Мәктәбдәнкәнар иш исә мәктәбдәнкәнар хүсуси ушаг муәссисәләри тәрәфиндән апарылан тәдбирләрә дејилир. Сөз јох ки, мәктәбдәнкәнар ишләрин дә тәшкилиндә мәктәб иштирак едир, лакин бу ишин әсас тәшкилатчысы һәмнин ушаг муәссисәләридир.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар иш синифдә апарылан тәдрис иши илә үзви сурәтдә бағлыдыр. Лакин өзүнүн метод, форма вә мәзмуну илә синиф мәшғәләсиндән фәрғләнир.

Һәр шејдән әввәл бу ишләр синифдәки кими мәчбури олмајыб, көнүллүдүр. Шакирд синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишин бу вә ја дикәр нөвү илә өз марағына, өз арзусуна көрә мәшғул олур. Бу нөгтеји-нәзәрдән синифдән вә мәктәбдәнкәнар иш ушагларын гаршысында јарадычылыг үчүн кениш имканлар ачыр. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишин көнүллү олмасы принципини нәзәрә алараг бу ишдә рәсмийәтчилијә вә мәчбуријјәтә јол верилмәмәлидир.

Синиф иши илә синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрин бир фәрғи дә ондадыр ки, синиф ишләри чидди сурәтдә муәјјән едилмиш бир синфин тәркибилә апарылыр. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрдә исә гоншу синифләр гурулашдырылыр.

Нәһәјәт, синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрдә шакирдләрин тәшәббүскарлығы өзфәалијјәти вә јарадычылығы өн плана кечирилир.

Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр көнәр ишин тәшкилино верилән әсас педагожи тәләбләр.

Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр ишләрин тәшкилино бир сыра педагожи тәләбләр верилир. Бу тәләбләр ашағыдакылардыр:

1. Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр ишләр коммунист идеја-сијаси истигаматиндә олмалыдыр. Бу тәләби јеринә јетирмәк үчүн тәдбирләрин мөвзулары, онун конкрет материалы әввәлчәдән јакшы дүшүнүлмүш олмалыдыр. Мәсәлән, јухары синиф шакирдләрнн үчүн совет әдәбијјатыны өјрөнән дәрнәк тәшкил едилирсә, шакирдләрин коммунист әхлағи тәрбијјәси үчүн ән јакшы әдәби әсәрләрдән истифадә едилмәлидир.

2. Дәрнәк ишләрнн вә башга тәдбирләр һәјәтлә бағланмалыдыр. Мәсәлән, кәнч тәбиәтчиләр дәрнәјинин иши јашыллашдырма тәдбирләрнн, радио дәрнәјинин иши мөктәбин, гәсәбәннн радиолашдырылмасы илә вә с. әлагәләндирилмәлидир.

3. Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр ишләр марағлы, чәлбедичи олмалыдыр. Бунун үчүн тәдбирләр мұхтәлиф, рәнкарәнк олмалыдыр. Мәсәлән, физика дәрнәјиндә мәрүзәләрлә бәрәбәр марағлы тәчрүбәләр гојулмалы, физика кечәләрнн, экскурсијалар тәшкил едилмәли, тарих дәрнәјиндә мәрүзәләр гојмағла бәрәбәр дәрнәк үзләрннн музејләрә, тарихи јерләрә, сәркиләрә экскурсијасы тәшкил едилмәли, кәндин, абидәләрнн тарихи өјрәннлмәли вә с.

4. Сечилән тәдбирләрнн мәзмуну, онларын кечирилмә формасы ушағларын јашына, билик сәвијјәсинә мұвафиг олмалыдыр.

5. Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр тәдбирләрнн кечирилмәсиндә шакирдләрнн тәшәббүскартығына кениш јер верилмәли, онлар фәал ишә чәлб олунмалыдыр. Ишин планлашдырылмасында вә тәшкилдә, тәдбирин кечирилмәсиндә, онун нәтичәсинин һесаба алынмасында, бу нәтичәннн нүмајиш етдирилмәсиндә шакирдләр өзләрнн фәал иштирак етмәлидирләр.

6. Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр тәдбирләрдә јолдашлығ јардымынын тәшкилино кениш јер верилмәлидир.

7. Синифдәнкөнәр тәдбирләр әввәлчәдән планлашдырылмалы, һәр бир күтләви тәдбирин кечирилмә планы олмалыдыр. Бу планын шакирдләр тәрәфиндән мұзакирә олунуб тәбул олунмасы чох фәјдалыдыр.

8. Синифдәнкөнәр кечирилән тәдбирләрнн һесабаты апарылмалыдыр.

Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр ишләрнн тәшкили формалары.

Синифдөн вә мәктәбдәнкөнәр иш әсас үч формада кечирилир:

1. Күтләви шәкилдә кечирилән тәдбирләр.

Мәсәлән, мұһазирә динләмәк, сәһәрничләр вә кечәләр, кино вә театр тамашасына бахмағ, имәчиликдә иштирак етмәк.

2. Дәрнәк шәкилдә кечирилән тәдбирләр.

3. Фәрди иш шәкилдә кечирилән тәдбирләр. Мәсәлән, шакирдә мұјјән китабы охутмағ, мәрүзә һазырлатмағ, мұшаһидә

апармағ, әјани вәсаит вә ја башга шеј һазырламағ тапшырығы верилмәси бу формаја дахилдир.

Синифдәнкөнәр күтләви тәдбирләр.

Сијаси-ичтимаи, елми мұһазирә вә сәһбәтләр.

Ушағлар, хуҗусун јенијетмәләр, өлкә-мизин ичтимаи-сијаси һәјәти илә, социализм гуручулуғу ишиндәки наилијјәтләримизлә, комсомолун тарихи, бејнәлхалғ сәһәдәки һадисәләрлә чох марағланырлар. ✓

Буна көрә дә шакирдләрнн сијаси тәрбијјәсиндә бөјүк әһәмијјәти олан сәһбәтләр, мұһазирәләр тәшкилнә мөктәбләримиздә кениш јер верилир.

Кечирилән бу сәһбәт, мұһазирәләр шакирдләрнн јашларын-дан асылы оларағ мұхтәлифдир. Мәсәлән, Физиули шәһәриндә олан Натәван вә Сәрдаров адына орта мөктәбләрдә ашағы јашлы мөктәблиләр үчүн партија вә совет һөкүмәтинин рәһбәрлијјә алтында өлкәмиздә сәнәјә вә техниканын нечә инкшиаф етдирилмәсинә, хам вә динчә гојулмуш торпағлардан истифадә едилмәсинә, бөјүк су-електрик стансијалары, атом енерјисинә илә ишлән електрик стансијалары тикилмәсинә вә и. а. аид сәһбәтләр кечирилир. Шакирдләрә фәһлә вә кәндилләрнн кечмишиндән данышылыр, онлар зәһәмәткешләрнн һазырда капиталист өлкәләриндә нечә јашадығлары илә, халғларын сүлһ уғрунда мұбаризә апармалары илә таныш едилир.

Јухары синиф шакирдләрнн үчүн һәмнн мөвзуларда материалы даһа кениш вә дәрнн әһәт едән мәрүзә вә мұһазирәләр кечирилир. Јухары синиф шакирдләрнн үчүн совет елми вә техникасынын наилијјәтләрннә, техникаја, әдәбијјата, инчәсәнәтә, идманә вә и. а. аид мұһазирәләр тәшкил едилир.

Сон вахтларда бир чох мөктәбләрдә мөктәблиләр вә валидәјнләр үчүн мұһазирә отағы јарадылмышдыр. Бурада мүнтәзәм оларағ мәрүзә вә сәһбәтләр кечирилир. Мұһазирә охумаға елми ишчиләр, республиканын адлы-санлы адамлары, истәһсалат габағчыллары дә вәт олунурлар.

Сијаси мәлүмат. ✓ Мөктәбләримиздә синифдәнкөнәр ишләр ичрисиндә шакирдләрә сијаси мәлүмат вермәк дә бөјүк јер тутур. Бу тәдбирин шакирдләрнн сијаси савадыны артырмағда ролу бөјүкдүр. Сијаси мәлүмат мұхтәлиф мөвзуларда кечирилә биләр. Мөктәбләримиздә сијаси мәлүматын ән чох ики нөвү вардыр: биринчи, чари сијаси һадисәләрнн үмүми ичмалы; икинчи, мұһүм сијаси мөвзуларын ишығландырылмасы.

Сијаси мәлүмат кечириләркән даһа парлағ фактлар сечилмәли, әјани вәситәләрдән — хәритәдән, диаграмлардан вә с. истифадә едилмәлидир. Чари мәсәләләрдән данышаркән шакирдләрнн радиодан ешитдикләрнн, гәзетдән охудуғлары мәлүматә да истинад едилмәлидир. Ашағы синифләрдә сијаси-мәлүматы мұәллим өзү кечирир. VIII—X синифләрдә исә бунун кечирилмәсиннн һазырлығлы шакирдләрә тапшырмағ вә она материал сечмәкдә рәһбәрлик лазымдыр. Јухары синифләрдә бәзән гәзет хәбәрләрнн мәзмунуна көрә бир нечә шакирд арасында бөлүнүр

вә һәфтәнин бир күнү коммунизм гуручулугуна, о бириси хари-чи хәбәрләрә вә с. һәср едилір. Сијаси мәлүмат ја сәһәр ким-настикасындан габаг беш дәгигә, ја мәктәбин радио говшағы вәситәсилә бөјүк тәһәффүсдә шакирдләрә чатдырылыр, ја да һәфтәдә бир күн бу ишә жарым саат вахт ајрылыр вә бу иш үчүн ајрылмыш шакирдләр һәфтә әрзиндә жениликләр һаггында гыса мәлүмат верирләр.

Бир чох мәктәбләрдә (мәсәлән, Бақыдакы 23, 58 нөмрәли мәктәбләрдә) хүсусән сијаси мәлүмат витриналары тәшкил едилір. Бу витриналарә тәзә гәзет, кеңириләчәк мұсаһибәләрин мәз-мунуна аид фактлар вә шәкилләр, һадисәләри әкс етдирән хә-ритәләр, ушагларын охумасы үчүн лазым көрүлән китаб вә мә-галәләрин сијаһылары, мөгаләләрин өзү асылыр. Белә витрина-ларын тәшкилинә мұәллимләр рәһбәрлик етмәлидирләр. Мұәл-лимләр исе бу ишә даһа чох марағы олан шакирдләрдән өзлә-ринә көмәкчиләр сечирләр.

Синифдәнкәнар мұталиәнин тәшкили. Шакирдләрә китабы севдирмәк, онларда мұталиә вәрдиши јаратмаг мұәллимин гар-шысында дуран мүнүм мәсәләләрдәндир. Шакирдләрин дүнја әдәбијјатынын ән јахшы нүмунәләрини, совет јазычыларынын әсәрләрини, совет алимләринин вә габагчыл хариңи өлкә алимләринин јаратдығы елми-күтләви китаблары охумаларыны тәшкил етмәк, онларда бу китабларә мараг артырмаг лазым-дыр. Бунун үчүн мұәллим китаб охумағын әһәмийјәтини ушагла-ра баша салмалы, марксизм-ленинизм классикләринин, башга көркәмли адамларын китаба јүксәк гижмәт вердикләриндән да-нышмалыдыр.

Ушаглары китаба марагландырмаг мәгсәдилә мәктәб ки-табханасында ән јахшы китабларын сәркисини, мараглы на-ғыл вә һекајәләрин ифадәли охунушуну тәшкил етмәк лазым-дыр.

Охунмуш китабларын мәктәбдә мұзакирәсини кечирмәк дә фәјдалыдыр. Бу, бир тәрәфдән китабың мәзмунуну дүзкүн баша дүшмәјә, диқәр тәрәфдән ушагларда китаб охумаға марағы артырыр. Бу мұзакирәләри дәрнәк, синиф вә үмуммәктәб миғ-јасында тәшкил етмәк олар. Бунун үчүн габагчадан шакирдлә-рин мұзакирә олуан китабы охумаларыны тәшкил етмәк ла-зымдыр.

Мәктәбдә ән чох китаб охујанлардан китабхана фәаллары тәшкил етмәлидир. Бу фәалларын вәзифәси охудуглары јахшы китаблар һаггында јолдашларына данышмаг, онларда бу ки-табларә һәвәс вә мараг ојатмаг, китаблары тәблиг етмәкдир.

Мұәллим ушаглар үчүн һанәы китаблар охумаг лазым кәл-дијини мәсләһәт көрмәли, бу китабларын сијаһысыны шакирд-ләрә чатдырмалы, онларын китабханадан алдыглары китабла-ры һагигәтән охујуб охумадыгларына нәзарәт етмәлидир.

Мұәллим китаб охумағы планлашдырмагда, охунулан китаб-лара аид гәјдләр көтүрмәкдә шакирдләрә мәсләһәт вермәлидир.

Синифдән кәнар мұталиәнин тәшкилиндә тәк бәди китаб-ларын јох, һәм дә елми-күтләви китабларын, ушаг вә кәңчләр үчүн гәзет вә мәчмуәләрин охунмасынын тәшкилинә хүсуси фи-кир верилмәлидир.

Шакирдләрин синифдәнкәнар оху ишинин тәшкилиндә мұ-әллим һәм мәктәбин китабханасы вә һәм дә хүсуси ушаг китаб-ханалары илә сых әлағә сахламалыдыр.

Мәктәбдә ингилаби бајрамларын вә хүсуси кечәләрин тәш-кили. Мәктәбдә һәр ил ингилаби бајрамлар кеңирилер. Совет Иттифагынын һәјатында олан тарихи күнләрә, дәрс илинин башланмасы вә гуртармасына һәср едилмиш кечәләр тәшкил едилер. Бир чох һалларда кечәләр мәктәбин өз һәјатына, дәр-нәкләрдәки наилијјәтләринә, идман јарышларына, көркәмли адамларә көрүшә һәср едилер.

Ингилаби бајрамларә һазырлыг үчүн хүсуси план тәртиб едилер. Планада бајрам кечәси кимин мәрүзә едәчәји, кимлә-рин кечәјә дәвәт едиләчәји, бәди һиссәдә кимләрин вә нә мөв-зуда чыхыш едәчәкләри көстәрилмәлидир. Бу план мәктәбин педагожи шурасында мұзакирә едилер. Плянын һәмчинин ком-сомол, пионер вә шакирд тәшкилатларынын јығынчагларында мұзакирә едилмәси мәсләһәтдир.

Бајрам мұнасибәтилә мәктәбдә сәрки дүзәлдилмәси мәслә-һәтдир. Ингилаби бајрамлар мұнасибәтилә ашағы синиф ша-кирдләри үчүн сәһәрчик кеңирилер. Бу сәһәрчикдә ушаглар үчүн ојунар вә әјләнчәләр тәшкил олунар. Сәһәрчикдә мәктәб директору бајрам мұнасибәтилә ушаглары тәбрик едир.

Мәктәбдә суал-чаваб кечәләринин тәшкили. Мәктәбләрдә физика, кимја вә с. аид суал-чаваб кечәләри тәшкил етмәк дә күтләви тәдбирләрдәндир. Шакирдләр онлары марагландыран суаллары јазыб мәктәбдә хүсуси оларәг бу иш үчүн ајрылмыш гутуја салырлар. Сонра бу суаллар чыхарылыб онларә чаваб-лар һазырланыр. Бәзән шакирдләрин вәрдији суала чаваб вер-мәк ишинә алимләри, мәтбуат ишчиләри, һәким вә мүнһәндислә-ри дә чәлб етмәк олар.

Суал-чаваб кечәсиндә шакирдләрин өзләринә дә суаллар верилә биләр. Мәсәлән, белә суаллар вермәк олар: «Әкәр поч-та маркасы атомун нүвәсиндән олса иди, сиз билирсинизми онун чәкиси нә гәдәр оларды?», «Дүнјанын ән бөјүк көлү, ән уча да-гы, ән узун чајы һансыдыр?», «Дүнјанын ән бөјүк су-электрик стансијасы һарададыр?», «Нәзакәтли вә нәзакәтсиз һәрәкәтлә-ри саја биләрсәнми?», «Ушаглар нә үчүн өзләриндән бөјүкләрә һөрмәт етмәлидирләр?» вә и. а.

Екскурсијалар тәшкили, кино вә театр тамашалары. Мәктәб-дә тәдрис програмларынын кечилмәси илә әлағәдар олан экс-курсијалардан әлавә бир дә әсәсән тәрбијәви мәгсәд күдән экс-курсијалар тәшкил едилер. Шакирдләр бә екскурсијалар вах-ты тарихи јерләрә, завод, фабрика, ири тикинтиләрә, шәһәрин архитектурасы илә, бир сыра музејләрә таныш олулар. Бу

экскурсиялар дәре экскурсияларындан фэргли оларак даһа чох шакирдлэрин көрүш даирэсини кенишлэндирмэк мөгсәди дашыйыр.

Кино вә театрлара шакирдлэрини коллектив кетмәсинин бө- жүк тәрбијәви әһәмијјәти вардыр. Шакирдләр бу тамашалардан гәһрәманлыг, тәшәббүскарылыг, доғручулуғ, сәдағәтлилик вә геј- ри әхлаги нүмунәләр көтүрүрләр.

Кино-театр тамашаларына күтләви бахыш тәшкил едәркән онлары мәзмунуна фикир верилмәлидир. Бунун үчүн мүәллим өзү әввәлчәдән о тамашаны мәзмунундан хәбәрдар олмалыдыр.

Тамашадан сонра дәрсдәнкәнар вахтда әсәрин мәзмунуну ушағларла бирликдә музакирә едәрәк гаранлыг јерләр ајдын- лашдырылмалы, нәтичәләр чыхарылмалы, ушағларын әсәрдән алдығлары тәссуурат өјрәнилмәлидир.

Мәктәбләрдә кино-мүһазирәдән кениш истифадә едилмәли- дир. Бу мөгсәдлә ән чох елми-күтләви, техника јениликләри, ид- ман навилијјәтләри көстәрилән филмләрдән истифадә едилмә- лидир. Бурада әсас јери мүһазирәчинин шәрһи тутур, кино исә мүһазирәчинин дедикләрини әјани оларак нүмајиш етдирир.

Мәктәбдә дивар гәзәти вә бюллетенләрин ишәри. Һәр мәктәб- дә дивар гәзәти чыхарылыр. Бир сыра дәрнәкләр исә бюллетен бурахырлар. Дивар гәзәтинин тәрбијә ишиндәки әһәмијјәтинин нәзәрә аларак мүәллимләр мәктәб вә синиф гәзәтләри редак- сија һеј'әтинин сечилмәсиндә, ишин планлашдырылмасында, гәзет әтрафинда фәаллар јарадылмасында, дивар гәзәтләри мүсаби- гәсинин кечирилмәсиндә шакирд тәшкилатларына вә редак- сија һеј'әти үзвләринә мәсләһәтләр вермәлидирләр.

Бакынын 190 нөмрәли мәктәбиндә күндәлик «Ити көзләр» гәзәти чыхарылыр. Бу иш елә тәшкил едилмишдир ки, мәктәб- дә бүтүн јухары синифләри әһатә едир. Һәр синифдә 5 нәфәр- дән ибарәт редаксияја һеј'әти сечилмишдир. Һәр редаксияја һеј'- әти ики һәфтәдән бир (чәдвәл үзрә һәр синфин гәзет чыхармағ нөвбәси мүәјјәнләшдирилмишдир). «Ити көзләр» гәзәтинин чы- харыр вә бурада мәктәбдә шакирдләр арасында олан нөгән- лара аид тәңгиди мәгаләләр, карикатуралар дәрч едир. Һәр си- ниф өз нөвбәсиндә «Ити көзләр» гәзәтини даһа мәзмунлу вә даһа бәдни чыхармаға чәһд едир. Синиф рәһбәрләри өз синфи- нин нөвбәсиндә чыхардығы гәзәтләрә үмуми истигамәт верир- ләр.

Күндәлик дивар гәзәгинин тә'сирин чох бөјүк олур, шакирд- ләр һәр күн өз гәзәтләринин дивардан асылмасыны сәбрсиз- ликлә көзләјирләр. Мәктәбләрдә V синифдән јухары синифләрдә синиф дивар гәзәти чыхарылыр. Бу дивар гәзәтләри адәтән ај- да ики-үч дәфә чыхыр вә синфин күндәлик һәјәтины әкс едир. Бунун үчүн дә синфин редаксияја һеј'әти сечилр.

Дәрнәкләр.

Мәктәбдә иш мәзмунуна көрә б чүр дәрнәк тәшкил едилр: фәнн дәрнәкләри, техники

дәрнәкләр, кәч тәбиәтчиләр дәрнәји, өлкәшүнаслыг дәрнәји, бәдни јарадычылыг дәрнәкләри вә бәдән тәрбијәси дәрнәји.

Фәнн дәрнәкләри. Мүәллим тәкчә дәрәдә дејил, дәрсдәнкә- нар тәдбирләр васитәсилә дә шакирдләрдә өз фәннини марағ вә мәнәһбәт ојатмалыдыр. Бунун мүһм јолларындан бири ушағ- ларын һәмнин фәнн үзрә јарадылмыш дәрнәја чәлб едилмәсидир.

Дәрнәк тәшкил етмәздән габағ дәрнәк һагғында, онун мөг- сәдинә аид сөһбәтләр кечирмәли, шакирдләри дәрнәјин фәалиј- јәтилә, иницијә гәдәр дәрнәкдә үзв олмуш шакирдләрин дәрнәк- дә елдә етдикләри навилијјәтлә тапыш етмәлидир. Дәрс илнини әввәлиндә дәрнәјин навилијјәтини әкс етдирән сәрки тәшкил ет- мэк фәјдалыдыр.

Дәрнәја үзв олмуш һәр бир шакирд ораја сәдәчә мүшаһидә- чи кими колмәјиб, дәрнәјин ишиндә фәал иштирак етмәлидир. Дәрнәк үзвләринин дәрнәјин тәләбләрини өдәмәләринә, тапыш- ырылан иши ахыра чатдырмаларына наил олмалыдыр.

Фәнн дәрнәкләрини тәшкил едәркән ораја мүмкүн гәдәр би- лик сәвијјәләри бир-биринә јахын олан шакирдләри чәлб етмә- лидир. Паралел синифләри чох олан мәктәбләрдә, һәтта мүәј- јән синифләр үчүн дәрнәк тәшкил едилр. Бу һалда мәктәбдә ејни фәнн үзрә бир нәчә дәрнәк олур ки, бу да шакирдләрин дәрнәкдә фәаллығыны тә'мин етмэк үчүн фәјдалыдыр. Лакин, адәтән фәнн дәрнәкләри V—VIII вә IX—XI синифләри әһатә едир.

Мүәллим дәрнәји тәшкил едәркән һансы мәсәләләрин ша- кирдләри марағландырдығыны өјрәнәркән о мәсәләләри дәр- нәјин планына дахил етмәлидир.

Дәрнәјин планы дәрнәк рәһбәри вә дәрнәк үзвләринин ишти- ракилә тәрғиб едилр. Дәрнәјин планы шакирдләри марағлан- дыран мәсәләләри әһатә етмәклә бәрәбәр тәдрис програмына мувафин олмалыдыр. Лакин бу о демәк дејилдир ки, дәрнәкдә тәдрис програмы өјрәнилр. Дәрнәкдә тәдрис програмына да- хил олмајыб, лакин програм материалыны әсаслы өјрәнилмә- синә көмәк едән, о сәһадә дәрнәк үзвләринин билијини кениш- ләндирән вә дәрнәкләшдирән мәсәләләрин өјрәнилмәсинә кениш јер верилмәлидир.

Тәчрүбә көстәрир ки, дәрнәкдә ишләрин нөвбәнөв вә иш үсул- ларынын мүхтәлиф олмасы ушағларын дәрнәкдә һәвәслә вә фәал иштирак етмәләринә сәбәб олур. Мәсәлән, Бакынын 31 нөмрәли мәктәбинин кимја дәрнәјиндә дәрнәк үзвләри дәрнәјин мәшғәлә- синдә мәрүзәләр етмәклә кифәјәтләнмәјәрәк әјани васитәләр һазырлајыр, әјани васитәләрдән хараб оланлары тә'мир едир, дәрнәк үзвләринин гүввәсилә кимја кечәси кечирир, дәрнәк үзв- ләринин кимја истеһсалатына экскурсияларыны тәшкил едирләр.

Тәбијјат дәрнәји үзвләри мүәллимин рәһбәрлији алтында сечилмиш мөвзу үзәриндә ишләјир, минераллардан коллексия- лар, биткиләрдән һербариләр дүзәлдир, әјләнчәли мәсәләләр һәлл едирләр.

Орта мектебин јухары синифлеринде дэрнек үзвлери алаво эдэбијатдан истифаде едиб ма'рузелер хазырлајыр, бунларла алагедар олан тэчрүбелер хазырлајыб кестерирлер.

Шакирдлер дэрнекте ма'рузе етмеје хазырлашаркен тэчке эдэбијатдан дејил, өз мушанидалеринден, тэчрүбе ве экскурсија материалларындан да истифаде едирлер.

Бир чох халларда бир мөвзуну даһа дэринден ишлэмек үчүн мөвзу ајры-ајры хисселере бөлүнүр ве дэрнек үзвлеринден бир нечесине ташырылыр. Бунун бир эһемийјети де ондадыр ки, ушаглары бирке ишлэмје өјрэди.

Бир сыра мектеблерде «кэнч физик», «кэнч ријазийатчы», «кэнч тэбиетчи», «эдэбијат хэвскарлары» ады алтында шакирдлерин көнүллү чэмийјетлери тэшкил едилер. Чэмийјете рэһберлик етмек үчүн шура (фөнн муаллими бу шуранын сэдри) сечилир. Чэмийјетин елми рэһберлијине али мектебин муаллим ве тэлэбелери де дэ'вэт олуна билер. Бу «чэмийјетлерде» елмин јениликлеринэ даир муһазирелер охунур. Мэсалэн, «кэнч физиклер» чэмийјетинде «електрон», «далгавары һэрэкет», «ишығын тэбиети», «фото элемент», «атомун дахили енерјиси» мөвзуларында муһазирелер охуна билер.

Техники дэрнеклер. Мектебде тэшкил олунан техники дэрнеклерин эһемийјети бөјүкдүр. Мектеблерде бачарыгы эллер дэрнеји, авиамодел дэрнеји, автомобил, трактор, мотосиклет өјрэнэн дэрнеклер, радио, фото, электротехника дэрнеклери тэшкил олуно. Белэ дэрнеклерин политехники тэ'лимин һојата кечирилмесинде бөјүк эһемийјети вардыр. Шакирдлер бу техники дэрнеклерде мухтэлиф техники ишлер көрмөклэ техники вердиш ве бачарыглар кэсб едир, техника илэ дэринден таныш олулар.

Техники дэрнеклерин үзвлери мектебин физика, кимја лабораторијалары үчүн эјани васитэ хазырлајыр, бу лабораторијалардакы хараб олмуш чиһазлары тэ'мир едир, мектебин китабларыны чилдлэјир, һэрэкет еден мухтэлиф моделлер хазырлајыр, техники сөржилер дүзэлдир. Мэсалэн, Бакынын 6 нөмрели мектебинде физика үзрэ тэшкил олунмуш техники дэрнек («Кэнч физиклар клубу») фэалијјет кестардији 10 ил эзинде дэрнек рэһбери физика муаллими Н. Н. Шискинин рэһберлији илэ 1441 физика чиһазы хазырламыш, 3300 физика чиһазы тэ'мир етмиш, 5 дэзках гурашдырмышдыр.

Техники дэрнеклерин рэһберлеринэ шакирдлерин валидејилеринден, мектеб үзринде һамилик еден истехсалат мүэссиселеринин мухтэссислеринден дэ'вэт олуно.

Кэнч тэбиийјатчылар дэрнеји. Мектеблеримизи Мичурин тэ'лими чох марагландырыр. Ушаглар өз һөјетлеринде ве мектебин тэдрис-тэчрүбе саһесинде Мичуринин иш тэчрүбесине эсасэн јени мејве ве тэравез нөвлери јетишидирилер. Мектебде шакирдлерин тэбиийјатшунаслыг ишлерини тэшкил ве инкишаф етдирмек үчүн тэбиет муаллиминин рэһберлији алтында кэнч тэбиийјатчылар ве мичуринчилер дэрнеји тэшкил олуно. Бу

дэрнејин өз ишини мувэффегийјетле апармасы үчүн мектебде чанлы кушэ тэшкил едилер ве тэдрис-тэчрүбе саһесинин бир хиссесини һэмин дэрнеје тэһким етмек мэслэһэтдир. Дэрнек үзвлери чанлы кушэде кичик һејванлар, аквариумда сахланан балыглар топлајыб онлара гуллуғ едирлер, спиртде гојулмуш пропаратлар, гурудулмуш һөшаратлар олан гутулар, үзринэ мухтэлиф јарпаг ве чичек јапышдырлымыш лөвһелер хазырлајырлар.

Дэрнек үзвлеринин тэбиетэ тэнэззөһлери тэшкил едилмелидир. Бу тэнэззөһ вахты дэрнек үзвлери биткилери мушаниде едир, һөшарат, битки топлајыр ве и. а.

Республиканын бир сыра мектеблеринде (мэсалэн, Бакы шөһринде 189 ве 202 нөмрели мектеблер) кэнч тэбиийјатчылар инкубатор элде едиб јумуртадан чүче чыхарыр ве тојуг сахлајырлар. Нуха, Кировабад, Исмајыллы гунонун бэзи мектеблери чанлы кушэде барама гуруду сахлајыр, ипэкчилик ишини өмели өјренирлер. Кэнч тэбиийјатчылар дэрнеји мектебин тэдрис-тэчрүбе саһесинде бөјүк ишлер көрүрлер. Республикада Астара рајонундакы Пенсэр, Ордурад рајонундакы Вөнэнд, Бакы шөһериндеки 64, 14 нөмрели, Загаталадакы 1 ве 2 нөмрели мектеблерде кэнч тэбиийјатчыларын элиле көзэл тэдрис-тэчрүбе саһелери јарадылмышдыр.

Өлкөшунаслыг дэрнеји. Сон заманларда мектеблеримизде өлкөшунаслыг дэрнеји де кениш јайылмышдыр. Бу дэрнејин эсас мэгсэди биринчи нөвбэде өз јашадыгы јери, рајону, республиканы, онун тэбии зонкинликлерини ве тарихини јакшы өјрөнмөкдир. Бу мэгсэде ушагларын тез-тез тэнэззөһлери тэшкил едилер. Јакшы тэшкил едилмиш тэнэззөһлөр исе ушагларда јашадыгы јере, рајонларына марагы артырыр. Тэнэззөһ вахты шакирдлер бир сыра тарихи абиделерле, һэмин јерин флора (битки) ве фаунасы (һејван), торпагы, фајдалы газынтылары ве и. а. илэ таныш олулар. Тэнэззөһ вахты топланмыш шејлер мектебин өлкөшунаслыг музејине верилер.

Өлкөшунаслыг дэрнејинин ишлери тэчке тэнэззөһлэр тэшкил етмөклэ мөһдүд едилмир. Дэрнек үзвлери газынты ишлеринде, архивлерде де чалышырлар. Мэсалэн, Бакынын 56 нөмрели ве Шамахы рајону Чухур-јурд кэнд мектебинде өлкөшунаслыг дэрнеклери газынты ишлери апармагла, Азербайчанын тарихинэ аид чохлу материаллар (пуллар, силаһлар, сахсы габлар ве с.) топламыш ве бу материаллардан мектебде зонкин өлкөшунаслыг музеји тэшкил етмишлер. Эдэбијат дэрнејинин үзвлери халг нағыллары, ел бајатылары, гошмалар, аталар сөзлери топламагла өлкөшунаслыг ишлери апара билерлер.

Бэди-өзфэалијјет дэрнеклери. Бэди-өзфэалијјет дэрнеклери (халг ојуналары, маһны, хор ве с.) мектеблеримизде кениш јайылмышдыр. Бу дэрнеклерде апарылан иш васитесилэ шакирдлеринчэсэнөт эсерлериле таныш олу, чалмаг, охумаг, шөкил чөкмөк ве с. саһесиндеки бэди јарадычылыг габилитетлерини инкишаф етдирилер.

СОВЕТ МӘКТӘБИНИН МҮӘЛЛИМИ

Јетишән нәслин тәр-
бијәсиндә муәллимин
ролу

Муәллим Совет Иттифагында зиялыларын ән бөјүк бир дәрәҗәсини тәшкил едир. Совет муәллими чох мәс'ул вә шәрәфли бир иш—кәнч нәслә коммунист тәрбијәси вермәк кими мүнһәм иш көрүр. Буна көрә дәрәҗә Совет ИКП вә Совет Һөкүмәти, муәллимин әмәјинә жүксәк гижмәт вермәклә бәрәбәр онун гаршысында чидди вәзифәләр гојмушдур. В. И. Ленин дејир ки: «Муәллимләр ордусу өз гаршысында чох бөјүк маариф вәзифәләри гојмалы вә һәр шејдән әввәл социализм маарифинин башлыҗа ордусу олмалыдыр»¹.

Һәлә Совет һакимијәтинин илк илләриндә муәллимләри социализм гуручулуғу ишинә чәлб етмәјин вачиблијини гејд етмәклә В. И. Ленин, партијаны һәр васитә илә муәллимләрин ролуну мөһкәмләтмәјә, онлары совет гурулушунун дајағы етмәјә чагырылды.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бөјүк педагоглар вә мütәфәккирләр муәллимә һәмишә жүксәк гижмәт вермишләр. Бөјүк славјан педагогу А. Коменски муәллими шүә сачан күнәшә бәнзәтмишдир. Күнәш өз шүәсы илә чанлы аләмә һәјәт вердији кими, муәллим дәрәҗә сачдығы билик шүәсы илә кәнч нәсли һәјәт үчүн һазырлајыр.

Бөјүк рус педагогу Ушински кәстәрди ки: «...әкәр биз һәкимләрә өз сағламлығымыз етибар едириксә, педагогларә ушағларымызын әхлағыны, ағлыны, руһуну вә бүтүн бунларла бәрәбәр өз Вәтәнимизин кәләчәјини етибар едирик»². О, муәллимин заһирән чох кичик көрүнән ишини, тарихини ән бөјүк ишләрдән бири һесап едирди.

Буржуа педагожи әдәбијәтиндә муәллимин ролу һаггында ики ифрат чәрәјән мөвчуддур. Бу чәрәјәнлардан бири шакирдин фәаллығына вә тәшәббүсүнә һеч бир әһәмијәт вермәјәрәк, муәллимин ролуну шакирди өзүнә табе етмәкдә көрүр.

Бунун әксинә олараг «сәрбәст тәрбијә» бајрағы алтында чыхыш едән бир групп буржуа педагоглары, муәллимин ушаг үзәриндәки һәр чүр рәһбәрлијини ушаг шәхсијәтинин боғмаг кими гиж-

мәтләндирир. Бу чәрәјән тәрәфдарларының фикринә көрә тәлим вә тәрбијә ишиндә мәркәзи сима ушаг олмалы, муәллимин иши исә ушағын арзу вә тәләбләринә ујғунлашмаг вә онлары һәјәтә кечирмәкдән ибарәт олмалыдыр. «Педосентризм» адланан бу икинчи чәрәјән тәрәфдарларының бир һиссәси исә иддиә едирләр ки, муәллим ушағын ишинә, һәјәтина бир баша дејил, анчаг долајысы илә гарышмалыдыр.

Бу икинчи чәрәјәнә ошар тәшәббүсләр совет мәктәбиндә дәрәҗә өзүнә кәстәрмишдир. «Мәктәбин өлмәси» нәзәријәси тәрәфдарлары вә јаланчы елм олан педолоҗија муәллимин ролуну ашағы салырды. Онларә көрә ушағлары әтраф ичтимаи мүнһит тәрбијә едир, муәллим исә ушағларын өзләрини тәрбијә етмәк ишләрини тәшкил етмәклә «көмәкчи» ролуну ојнамалыдыр.

Коммунист партијасы елмә зидд олан бу «нәзәријәләри» ифша етди. Кәнч нәслин тәрбијә ишиндә муәллимин жүксәк ролу олдуғуну кәстәрди. Инди бизим мәктәбләримиздә тәлим-тәрбијә ишинин бүтүн мütәфәғијјәт вә нөгсанлары муәллимин ишинин нәтичәси кими гижмәтләндириди вә муәллим тәлим-тәрбијә ишинин кејфијјәти үчүн там мәс'улијјәт дашыјыр.

Ушағын инкишафына мүхтәлиф гүввәләр тәсир едир: педагоглар, ата-аналар, мәктәбдәнкәнар тәрбијә мütәссиләри, радио-верилишләри, ушаг вә кәнчләр тәшкилатлары вә с. Ләкин бунларын ичәрисиндә һәлледиҗи—муәллимдир. Муәллимин шәхсијјәти, онун иш үсулу, ушағларә мүнәсбәтилә бөјүк тәсир гүввәсинә маликдир ки, ону тәрбијә вә тәлим ишиндә һеч бир шејлә әвәз етмәк олмас.

Һазырда милјон јарымдан артыг әмәк ордусуну тәшкил едән совет муәллимләри халғымызә садагәтлә хидмәт едәрәк он милјонларә ушаг вә кәнчи тәрбијәләндирир. Совет муәллимләри, Коммунист партијасының истигамәтвечи рәһбәрлији алтында коммунизм гурмаг наминә сәрф етдикләри јарадычы әмәк сәјәсиндә дүнјада ән габагчыл вә ән мütәрәғги мәктәб олан јени совет мәктәби јаратмышлар, өлкәмиздә милјонларә ушаг вә кәнчин әсил совет адамы кими бөјүјүб инкишаф етмәсиндә һәлледиҗи рол ојнамышлар вә ојнајырлар.

Муәллимлик ишини башга сәһәләрдән Муәллимлик ишинин фәрғләндирән бир нечә хүсусијјәт вәрдыр:

1. һәр шејдән әввәл муәллимлик иши чәлбедиҗидир. Чүнки муәллим инсанын тәрбијәсилә, ону һәјәт үчүн һазырламаглә мәшғул олур. Муәллим тәрбијә етдији шакирдләриндән һәр биринин әһәмијјәт үчүн фәјдә вердијини көрдүкдә о бунула фәхр едир, севинир. Муәллимлик ишинин чәлб едичилији бир дәрәҗә орасындадыр ки, муәллим күтлә арасында һәмишә ичтимаи иш апарыч, күтләләрин ичтимаи шүүрунун вә мәдәнијјәтинин жүксәлдилмәси сәһәсиндә чалышыр.

2. Муәллимлик ишинин бир хүсусијјәти дәрәҗә онун чох мәс'улијјәтли иш олмасыдыр.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 27, сәһ. 462, Азәрнәшр.

² К. Д. Ушински, Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 87, Азәрнәшр, 1953.

Мүөллим эн гижмәтлн капитал олан чанлы инсан үзәриндә чалышыр. Бу сәһәдә сәһвләр бурахмаг олмас. Бу ишдә бурахылмыш һәр һансы бир нөгсан вә ја сәһләнкарлыг өз нәтичәсини һәмнин саат дежил, бир мүддәтдән сонра һәкмән верир. Сонра исә ушағын психи әләминин инкишафына дәжиш зәрәри арадан галдырмаг чох чәтин олур. Әкәр бизим социализм чәмијјәтиндә тәрбијәчи пис олса, кәнчләримизин тәлим-тәрбијә ишилә мәшғул олан адамлар бу иш үчүн һазырланмыш олмасалар, о һалда чәмијјәтимизин инкишафына бәјүк зәрәр дәјәр.

М. И. Калинин чыхышларынын бириндә дејир ки, «Дөвләт вә халг мүәллимләрә ушаглары етибар едиб тапшырыр, јәни асанлыгга тәсир кәстәрилә билән јашда адамлары етибар едиб тапшырыр, кәнч нәслин, јәни өз үмиди вә кәләчәјинин тәрбијә едилиб јетиширилмәсини, инкишаф етдирилмәсини вә јеткинләшмәсини мүәллимләрә етибар едиб тапшырыр. Бу бәјүк етибар мүәллимләрин өһдәсинә чох бәјүк мәс'улијјәт тојур»¹.

3. Мүәллимлик ишинин бир хусусијјәти дә онун мүрәккәблијидир. Мүәллимлик јарадычылыг, тәшәббүскарлыг тәләб едән ишдир. Бу ишин мүрәккәблији орасындадыр ки, мүәллим чүрбәчүр мејли, марағы, габилијјәти олан, әхлаги сифәтләри һәлә тәшәккүл тапмамыш инсанлар үзәриндә, инсанын психолокијасы үзәриндә ишләјир. Мүәллимлик ишинин чәтинлији бир дә ондадыр ки, педагожи тәсир өзү мүрәккәб бир мәсәләдир. Бу тәсир мүәллимнн шәхсијјәтиндән, ушағын шәхсијјәтиндән, мәктәбин иш шәрәитиндән вә ушағын јашајыш шәрәитиндән асылыдыр. Педагожи ишдә бири-биринин ејни олан ики һадисәјә тәсадүф етмәк бәлкә дә мүмкүн дејилдир. Она көрә дә мүәллим педагожи ишдә һазыр репетләрә, шаблонла ишләјә билмәз. О, заһирән охшар мәсәләләрин һәллинә ејни чүр јанаша билмәз. Ишинин һәр бир аддымында ондан јарадычылыг тәләб олунур. Мүәллим һәјат тәчрүбәсинә малик олан дост вә мәсләһәтчи, ушаг севән һәссас вә гајыкеш бир атадыр. Ејни заманда о тәләбкар бир педагог, нуфузулу бир рәһбәрдир. Мүәллим өз шәхсијјәтиндә тәлбигатчы вә инзибатчынын, јолдаш вә атанын сифәтләрини бирләшидир. Педагожи иш мүәллимдән дәрн дүшүнчә, јарадычылыг, мәдәнијјәт вә мәрифәт тәләб едир.

Совет мүәллиминә
верилән тәләбләр.

Совет мүәллими ушагларын тәлим-тәрбијәси ишиндә өз үзәринә дүшән мәс'улијјәтлн вә шәрәфли вәзифәләри мүвәффәгијјәтләрә јеринә јетирмәк үчүн ашағыдакы кејфијјәтләрә малик олмалыдыр.

1. Совет мүәллими марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмәли вә коммунист әгидәсинә малик олмалыдыр. Коммунист партијасынын үзвү олуб-олмамасындан асылы олмајараг, совет мүәллиминин мәфкурәси Коммунист партијасынын мәфкурәси олмалыдыр. В. И. Ленин совет мүәллиминин партија мәфкурәси ру-

¹ М. И. Калинин, Коммунист тәрбијәси һаггында, сәһ. 56.

һунда тәрбијә олунмасы мәсәләсинә хусуси әһәмијјәт верәрәк 1920-чи илдә сијаси маариф ишчиләринин Умумрусия мүшавирәсиндә демишдир: јени мүәллимләр һеј'әти партија илә, онун идеялары илә сых әлағәдар олмалы, онун руһунда олмалыдыр. Совет мүәллими коммунизм гуручуларыны тәрбијә едиб јетиширмәлидир. Коммунизм гуручулуғу ишиндә о адам сәдағәтлә чалышар вә бунунла да чидди мөвәффәгијјәт әлдә едә биләр ки, о коммунист шүүруна, коммунист әгидәсинә малик олсун. Чүнки тәрбијә ишиндә мүәллимин әгидәси һәлледици факторлардан биридир.

Көркәмли педагоглар тәрбијә ишиндә тәрбијәчинин шәхсијјәтини, онун әгидәсини һәмишә јүксәк гижмәтләндиришләр. Ушински дејир ки, «Инсан тәрбијәсинин ән башлыча јолу әгидәдир, әгидәјә исә анчаг әгидә илә тәсир етмәк олар»¹.

Мүәллим коммунист әгидәсинә малик олдуғда һәр бир дәрси вә ирәли сүрдүју һәр бир тәдбирлә шакирдләрдә коммунист әгидәси јаранмасына көмәк едир. Совет мүәллиминин бүтүн фикирләри, бүтүн һәрәкәтләри марксизм-ленинчи принципаллығы илә фәрғләнмәли, һәр бир ишиндә партијанын сијасәтинә әсас тутмалы, марксизм-ленинизм идеолокијасыны ифадә етмәји бачармалыдыр.

Бүтүн бунларын һамысы там шәкилдә о вахт мүмкүн олар ки, мүәллим марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмиш олсун. Доғруду, совет мүтәхәссисләринин башга дәстәләри үчүн дә марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмәк зәруридир. Лакин мүәллим үчүн бу зәриријјәт гат-гат артыгдыр. Чүнки мүәллимлик иши идеоложи саһәдир; о ушаг вә кәнчләрин шәхсијјәти үзәриндә чалышыр. Бу ишдә исә һәјаты дүзкүн әкс етдирән, чәмијјәтин инкишаф гануңлары һаггында һәгиги билик верән марксизм нәзәријјәсинә јијәләнмиш адамлар мүвәффәгијјәт гәзана биләрләр.

М. И. Калинин дејир: «Мүәллимләримизин гаршысында совет адамларыны коммунистчәсинә тәрбијә етмәк, онларын коммунист шүүруну мүәјјәнләшдирмәк вәзифәси кими чох чәтин бир вәзифә дурур. Бу вәзифәни јалныз о шәртлә мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк олар ки, мүәллимләримиз јүксәк дәрәчәдә елмли олмагла бәрәбәр марксизм тәһсиллн дә көрмүш олсунлар»².

Совет Иттифагы Коммунист партијасы мүәллимләримизин марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмәси ишинин тәшкилинә һәмишә бәјүк әһәмијјәт вермиш вә верир, онлара мүртәчә буржуа нәзәријјәләринә гаршы барышмазлыг ашылајыр.

2. Мүәллим үмумијјәтлә мәдәни, тәһсилли адам олмалыдыр. Совет мүәллими кениш көрүш даирәсинә, әтрафлы билијә малик олмалыдыр. О, тәдрис етдији фәнни јахшы билмәклә бәрәбәр һеч олмасза орта мәктәбдә кечилән фәнләрә јахшы бәләд олмалыдыр. Мүәллим елмдә олан јени кәшфләрдән, техникада олан јени ихти-

¹ К. Д. Ушински, Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 39, 1953, Азәрбәјҹан.
² М. И. Калинин, Коммунист тәрбијәси һаггында, сәһ. 56—57.

ралардан, тарихи һадиселәрдән хәбәрдар олмалы вә бунлардан баш чыхармағы бачармалы, әдәбијатдакы, инчәсәнәтдәки јениликләрдән хәбәрдар олмалыдыр. Өз фәннинә кәлдикдә, мүәллим ону мүкәмәл билмәли. Тәдрис етдији һәр бир мөвзү мүәллимн башында тамам ајдын олмалы, көстәрәчәји тәчрүбөнин бүтүн нәзәри вә әмәли чәһәтләриндән тамам баш чыхармалыдыр.

Кеңиш тәһсилә малик олмағ үчүн мүәллим али мәктәбдә алдығы биликләрлә кифәјәтләнмәмәли, даима өз үзәриндә, өз биликләрини кеңишләндирмәк үзәриндә чалышмалыдыр. Һәр күн өз инкишафы үзәриндә ишләмәјән мүәллимн кери галар вә она тапшырылмыш мүрәккәб вә мәс'ул ишин өһдәсиндән кәлә билмәз.

3. Мүәллим өз сәнәтинин устасы олмалыдыр. О, өз тәдрис етдији фәнни башгаларына (ушағлар) мөһәрәтлә өјрәтмәји бачармалы, ушағлары тәшкил вә тәрбијә етмәк мөһәрәтинә малик олмалыдыр. Бунун үчүн мүәллим тәдрис етдији фәнни јакшы билмәклә барабәр педагогиканы, психологиканы вә тәдрис етдији фәннин методикасынә јакшы билмәлидир. Мүәллим өзүнүн педагожи мөһәрәтини артырмағ үзәриндә даима чалышмалы, өз ишинин нәтижәсини тәһлил етмәклә әлдә етдији мүвәффәгијәтләри мөһкәмләндирмәлидир. Мүәллим өз јолдашларынын габагчыл тәчрүбәсини өјрәнмәли вә педагогикаја, хусуси методикаја аид әдәбијаты мүн-тәзәм охумагла өлкәмиздәки габагчыл мүәллимләрин иши илә таныш олмалыдыр. Өзү педагожи мәтбуатда, тәчрүбә мүбадиләсиндә фәал иштирак етмәлидир.

Мүн-тәзәм оларағ педагожи әдәбијат охумағ мүәллимн дурғунлуға гапылмағдан, јериндә сажмағдан хилас етмәклә ону кеңиш педагожи әләмә дахил едир вә беләликлә јени-јени тәчрүбәләр кәб етмәјә, педагожи усталыға јијәләнмәјә сәбәб олур. Педагожи усталығ фитри дејил, һәр бир мүәллим өз үзәриндә мүн-тәзәм чалышмагла маһир педагог ола биләр.

4. Мүәллимн мүнүм шәхси кејфијәтиндән бири ушағы севмәси вә онларын нәзәриндә нүфуза малик олмасыдыр. Мүәллим ушағлары севмәли, онда ушагла ишләмәјә һәвәс вә сәбр олмалыдыр. Ушағ ону нә гәдәр инчидиб чәтинлијә салса да, онда һәмни ушаға мәнәббәт сојумамалыдыр. Ушаға мәнәббәт мүәллимн педагожи ишин чәтинликләринә дөзмәјә, ушағын мүвәффәгијәти үчүн јени-јени јоллар ахтармаға тәһрик едир. Мүәллим ушағлары севмәклә барабәр һәм дә онларын нүфуз вә мәнәббәтини газана билмәлидир. Нүфуз мүәллимә она көрә ләзимдыр ки, ушағлар она инансын, онун дедикләринә мәс'улијәтлә јанашсын, тапшырылғарына сөзсүз әмәл етсинләр. Мүәллим үчүн нүфуз һава вә су кими зәруридир. Нүфуза малик олмаса мүәллим нә дејий дәрәдә, нә апардығы тәрбијә ишиндә мүвәффәгијәт газана биләр.

Нүфузу һеч бир сүн'и јолларла әлдә етмәк олмас. Нүфуз чидди әмәклә әлдә едилер. Мүәллимн нүфузу олмасынын әсас шәрти өз ишинин устасы олмасыдыр. А. С. Макаренко ушағларын аңчағ онлара мөһрибанлығ көстәрән, онлары јерли-јерсиз севиб охшајан

адамлара һөрмәт етдикләрини, беләләрини севдикләрини иддиа едән фикирләрә ришхәнд едәрәк, бу фикрин јарарсызлығыны көстәрер. О јазыр: мән белә бир гәнаәтә кәлмишәм ки, кушағлары сон дәрәчә артығ марағландыран шеј — бизим жүксәк ихтисас дедијимиз шејдир, мөһкәм вә ајдын биликдир, бачарығ, усталығ, мөһәрәт, сөзчүлүјүн вә ибарәбазлығын олмасы, даим ишләмәјә һазыр олмағдыр. Сиз ушағлара гаршы сон дәрәчә сојуг ола биләрсиниз; һәр шејдә ирад тутмағ дәрәчәсинәдәк тәләбкар ола биләрсиниз, лап әл-ајағыныза долашдығлары һалда, сиз онлары көрмәјә дә биләрсиниз; һәтта ән чоғ севдикләри шејә е'тинасыз јанаша да биләрсиниз, лакин әкәр әлниниздәки иши чоғ көзәл јеринә јетирирсинизсә, билијиниз, мүвәффәгијәтиниз варса, лап архајын ола биләрсиниз ки, ушағларын һамасы sizin тәрәфиниздәдир...»¹.

Буна көрә мүәллим биринчи нөвбәдә һәр бир дәрсин чанлы, марағлы, жүксәк елми сөвијәдә кечмәсинә наил олмалыдыр. Дәрсләрини жүксәк кејфијәтдә кечирән, дәрсин һәр бир дәгигәсиндә шакирдләрин диггәтини иш үзәриндә мәркәзләшдирә билән мүәллим шакирдләрин һөрмәт вә нүфузуну газаныр.

Мүәллимн шакирдләрин көзүндә һөрмәтли вә нүфузулу едән чәһәтләрдән бири дә мүәллимн шакирдләрлә апарылан синифдән кәнар ишләри дүзкүн — ушағларын арзу вә марағларына ујғун оларағ тәшкил етмәси, шакирд тәшкилатларынын ишинә јакшындан көмәк көстәрмәсидир.

Мүәллимн нүфузу олмасы, ушағларын мәнәббәтини газана билмәсинин бир шәрти дә мүәллимн һәр шакирдә онун фәрди хусусијәтләрини нәзәрә аларағ јанашмасы, шакирдлә онун фәрди хусусијәтинә көрә рәфтар етмәсидир. Буну исә мүәллим о вахт едә биләр ки, о, шакирдләрин һәр бирини диггәтлә өјрәнмиш олсун. Мүәллим ушағларын һәр биринә мүмкүн гәдәр чоғ һөрмәт етмәли, онлара һәссас јанашмалы, гајығ көстәрмәлидир. О бири тәрәфдән социализм чәмијјәтиндә инсана һөрмәт көстәрмәк она верилән тәләблә әлағадардыр. Ушаға һөрмәт бәсләмәклә барабәр она өз вәзифәләрини јеринә јетирмәк сәһәсиндә ән чидди тәләб дә вермәлидир.

Мүәллимн нүфузу олмасы үчүн мүнүм шәртләрдән бири дә мүәллимн һәр ишдә әдаләтли олмасыдыр. Мүәллим шакирдләрин билијини, ајры-ајры һәрәкәтләрини гијмәтләндирәркән, шакирдләр арасында баш верән мүбәһисәли мәсәләләри һәлл едәркән әдаләтли һәрәкәт етмәли, һәвәсләндирмә вә чәза тәдбирләриндә объектив олмалыдыр. Өзүнүн хошу кәлдији ушағы («севимлисини») ләјиг олмадығы һалда тәрифләјән, мүкафатландыран вә шәхсән һүсн-рәғбәт бәсләмәдији ушағы чоғ чүз'и иш үстүндә ағыр чәзаландыран мүәллимә ушағлар һөрмәт етмирләр.

Мүәллимн нүфузу олмасынын, ушағларын һөрмәтини газанмасынын бир шәрти дә онун сәмими вә доғручул олмасыдыр. М. И. Калинин мүәллимләрә мүрачигәт едәрәк дејирди ки, мүәл-

¹ А. С. Макаренко, Педагожи поэма, сәһ. 180—181, 1954, Азәрнәшр.

лим һәр шейдән эввэл намуслу олмалы, ушаглара гаршы һеч бир сахталы, сүн'илик көстөрмәмәлидир, онлары һеч бир вахт алдатмамалыдыр.

Нәһажәт мүүллимин нүфузлу олмасы вә һөрмәт газанмасы үчүн онун педагожи мәрифәтә малик олмасы мүһүмдүр. Мүүллимин шакирдләрлә рафтарында мүүжән сәрһәдди кечирсә, нечә дејәрләр, арада олан пәрдәни көтүрсә, бу онун нүфуз вә һөрмәтинә мәнфи тәсир едир. Мүүллимин педагожи һәддә ортаја чыхан чәтин шорәитдән сүр'әтлә баш чыхармалы вә о чәтинликләри сүр'әтлә вә бачарыгла һәлл етмәли, дүзкүн чыхыш јолу тапа билмәлидир.

5. Мүүллимин нүфузу онун јүксәк әхлаги кејфијјәтләрилә сыхы сүрәтдә әлағәдардыр. Мүүллимин ушаглара ашыламаг истәдји нәчиб коммунист әхлаги сифәтләрини өзүндә әкс етмәлидир. Ушаглар мүүллимин һәрәкәтләрини исләјир, өзләрини она бәнзәтмәјә чалышыр, ондан нүмунә көтүрүрләр. Буна көрә, тәрбијә ишиндә тәрбијәчинин шәхси нүмунәси һәлләдичи амилдир. К. Д. Ушински дејир: «Тәрбијәчинин шәхсијјәтинин чаван руһа олан тәсире елә тәрбијә гүввәсидир ки, ону нә дәрә китаблары илә, нә әхлаги нәсиһәтләрлә вә нә дә чәзә вә мұкафат системи илә әвәз етмәк олар»¹.

Ушаглар олдуғча һәссас мұшәһидәчиләрди, онлар мүүллимин һәрәкәтләриндә олан бүтүн мүсбәт вә мәнфи чәһәтләри чоһ тез һисс едәрләр. Буна көрә дә шакирдләрин тәрбијә едилмәси, һәр шейдән әввәл мүүллимин өзүнү нечә апармасы демәкдир. Мүүллимин һәр заман һисс етмәлидир ки, онун өзүнү нечә апармасы вә һәрәкәтләри дунјада һеч бир кәсин олмадығы олдуғча гүввәтли нәзәрәт алтындадыр. Буна көрә мүүллимин һәр јердә—мәктәбдә, мәктәбдән кәнарда, мәшшәтдә, өз ишиндә, давранышында, кејиминдә вә с.-дә шакирдләрә нүмунә олмалыдыр.

6. Совет мүүллими фәал ичтиманјјәтчи вә партијамызын јахын көмәкчиси олмалыдыр. В. И. Ленин коммунизм гуручулуғу ишиндә халг мүүллимләринин көмәжинә бөјүк әһәмийјәт вермишди. В. И. Ленин 1918-чи илдә бејнәлмиләлчи мүүллимләрин Үмүмрусия гурултайында сөйләдји нитгиндә демишди ки, мүүллимләр «...дар мүүллимлик фәалијјәти чәрчивәси илә мөһдудлашдырмаг олмас. Мүүллимләр бүтүн ворушан зәһмәткешләр күтләси илә бирләшмәлидирләр»².

Совет Иттифагы Коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында халга сәдагәтлә хидмәт руһунда тәрбијә алмыш совет мүүллимләри Совет һакимийјәти илләриндә дунјада ән габагчыл мәктәб јаратмаг вә милјонларла адамы савадландырмагла бәрәбәр өлкәнин сәнәјеләшдирилмәси вә көнд тәсәрруфатынын коллективләшмәси уғрунда мұбаризәдә јахындан иштирак етмиш, Бөјүк Вәтән мұһарибәси илләриндә өз Вәтәнинин шәрәфини,

азадлығыны горујуб мұдафиә етмишләр. Инди совет мүүллимләри коммунизм гуручулуғунда бүтүн халгла бирликдә фәал иштирак едирләр.

Совет мүүллими мүнтәзәм олараг халг арасында коммунизм идејаларыны јайыр, мәдәни-маариф вә ичтимаи-сијаси ишләрдә јорулмадан мәшғул олур. Хүсусән кәнд јериндә мүүллимин Коммунист партијасынын јахындан көмәкчиси кими, партија вә һөкүмәтин сијасәтини колхозчуларә изәһ етмәли, онлар арасында күндәлик сијаси тәрбијә ишләри апармалы, әсас мәдәни тәдбирләрин тәшәббүсчүсү вә иштиракчысы кими чыхыш етмәлидир.

Чар Русийәси маарифин душмәни иди, кениш халг күтләләринин маарифләnmәси үчүн нәинки зәрури тәдбирләри көрмүрдү, һәтта халг күтләләринин маарифләnmәсини, онун сијаси шүүрунун артмасы вә мәдәни сәвијјәсинин јүксәлмәсини өзү үчүн тәһлүкәли һесаб едирди. Буна көрә дә чар һөкүмәти халгы маарифләндирән мүүллимләрә нәинки гајғы көстөрмирдү, әксинә, халг мүүллимләрини итәәт-кәнар, ачиз, горхаг бир мәхлуға чевирмәјә чалышыр, ону јохсул-луг тәзјиги вә хәфијјә нәзәрәти алтында сахлајырды.

В. И. Ленин чар Русийәсында мүүллимләрин ачыначәглы вә һүғуғсуз вәзијјәтини көстөрәрәк јазырды: «Халг мүүллимләри ач галыр вә гышда гыздырылмајан, демәк олар ки, јашамаг мүмкүн олмајан дахмаларда донурлар. Халг мүүллимләри, көндиләрин гышда өз јашадығлары дахмаларда сахладығлары мал-гара илә бир јердә јашајырлар. Халг мүүллимләрини рәисләрин сыхышдырмасы вә тәғиб етмәси һәлә бир јана дурсун, онлары һәр бир урјадник, көнддә олан һәр бир гарақуруһчу вә ја көнүллү хәфијјә вә сијаси полис мәмуру сыхма-боғмаја салыр»¹.

Чар һөкүмәти елә мүүллимин истәјрди ки, бу мүүллимин јетишмәкдә олан нәсли онун арзу етдији руһда тәрбијә етсин, көнчләрдән чар мүтләгјјәтинә садиг нөкәрләр јетишидирсин.

Һазырда буржуа өлкәләриндә, хүсусән империализм јолуна душмүш вә империалистләрин ағалы етдији өлкәләрдә мүүллимин вәзијјәти даһа да ағырдыр. Мисал үчүн АБШ-да коллеч гуртармыш мүүллимин алдығы эмәкһаггы, һәбсхана ашбазынын, һейванхана көзәтчисинин вә баш сүпүркәчинин эмәк һаггындан аздыр. Бунун нәтичәсидир ки, мүүллимләр күтләви сүрәтдә мәктәпләри тәрк едирләр.

Буржуа өлкәләриндә мүүллимин иши чидди полис нәзәрәти алтындадыр. О, ушагларә сахта билик вермәјә мәчбур едилди. Мисал үчүн АБШ-да «Америкаја сәдагәтсизлик», «коммунизмә рәғбәт бәсләмәсинә» кұман едилән мүүллимләрә диван тугулур.

Капиталист өлкәләриндә мүүллимләр һүғүг чәһәтдән чоһ ағыр вәзијјәтдәдир. Мисал үчүн: АБШ-да мүүллимин әлил олдуғда, гочалдыгда она тәгаүд верилмир, һәмилә мүүллимләрин мә-

¹ К. Д. Ушински, Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 39, 1953, Азәрнәшр.

² В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 27, сәһ. 462, Азәрнәшр.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 19, сәһ. 134—135, Азәрнәшр.

зунијет алмага һугугу жохдур. Гадын мүәллимләрин һугугу вәзијәти даһа ағырдыр: онлар бүтүн капиталист өлкәләриндә ејни иш үчүн киши мүәллимләрден аз әмәк һаггы алырлар; Инкилтәрәдә әләвә олараг мүәллимәнни әрә кетмәјә ихтијары жохдур. Һолландијадә мүәллимәнни 43 јаша киши әрә кетмәјә ихтијары жохдур. АБШ-да әри олан мүәллимләр ишдән азад едилирләр.

Империалистләрин ағалыг етдији өлкәләрдә мүәллимин вәзијәти даһа ағырдыр. Мүстәмләкә өлкәләрин мүәллимләри мадди чәһәтдән чох чәтин вәзијәттә ишләјирләр. Бу мүәллимләрин алдыглары әмәк һаггы чох аздыр.

Совет мүәллимнә кәстәрмәлән гајғы.

Бөјүк Октябр социалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра бизим өлкәдә халг мүәллимини вәзијәти көкүндән дәјишмишдә һеч бир заман дурмамыш олдугу, дурмадыгы вә дура билмәјәти бир жүксәклијә галдырылмалыдыр¹ — кәстәриши Совет Иттифагы Коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында мүнтәзәм олараг јеринә јетирилир. Совет өлкәсиндә халг мүәллимнә һәгигәтән, кечмишдә һеч бир заман көрмәмиш олдугу, инди дә һеч бир капиталист өлкәсиндә көрмәдији вә көрә билмәдији жүксәк мөвгә тутур. Совет халгы мүәллимин әмәјинә чох бөјүк һөрмәт бәсләјир вә Совет һөкүмәти халг мүәллимнә бөјүк гајғы кәстәрир.

Совет Иттифагында мүәллимләрә кәстәрилән гајғы биринчи нөвбәдә онун тәһсилини артырмаг, мәнәви чәһәтдән жүксәлмәси үчүн көрүлән тәдбирләрдә өзүнү кәстәрир. Совет Иттифагында мүәллим һазырлығына хусуси фикир верилир. Ибтидәи мәктәб мүәллимләринин белә али тәһсилли олмасы һаггындакы сон тәдбир јахын кәләчәкдә бүтүн мүәллимләрин али тәһсилли олмасы илә нәтичәләнәчәкдир.

Совет Иттифагында мүәллимләрә өз елми-нәзәри сәвијәсини жүксәлтмәкдә бөјүк көмәк кәстәрилир. Мүәллимләр һәр 5 илдән бир мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтларында елми-педагожи һазырлыгларыны артырырлар.

Мүәллимләр үчүн күлли мигдарда педагожи вә методик әдәбијат дәрә едиллир. Мүхтәлиф јолларла габагчыл мүәллимләрин иш тәчрүбәси мүәллимләр арасында јајылыр.

Өлкәмиздә халг мүәллимләрини мәнәви чәһәтдән жүксәлтмәк үчүн кәстәрилән гајғы нәтичәсиндә мүәллимин шәрәфли ады кетдикчә даһа да жүксәлир.

Совет һөкүмәтинин мүәллимә гајғы кәстәрмәси һәм дә мүәллимләрин мадди вәзијәтини јахшылашдырмаг һаггында дәфәләрлә тәдбирләр көрүлмәсиндә ифадә олунмушдур. Бундан әләвә 25 ил педагожи стажы олан мүәллимләрә маашларына әләвә олараг әмәк һаггларынын 40 фаизи гәдәр тәгаүд верилир.

ССРИ Назирләр Советинин 10 феврал 1948-чи ил тарихли тәрарына әсасән кәнд јериндә чалышан мүәллимләр үчүн бир сыра имтијаз вә үстүнлүкләр мүәјјән едилмишдир. Бу тәрара әсасән кәнд мүәллимләри пулсуз јаначагла вә ишыгла, мәнзиллә, һәјатјанбы торпаг сәһәси илә тәмин едилмәлидир. Кәнд мүәллимләри кәнд тәсәррүфат веркисиндән азаддырлар.

Совет мүәллимләринә бөјүк һугуглар верилмишдир. ССРИ Мәркәзи Ичрайјә Комитәси вә Халг Комиссарлары Советинин 10 апрел 1936-чы ил тарихли тәрарына әсасән мүәллимләрә тәһсилләринә мувафиг олараг «ибтидәи мәктәб мүәллимнә» вә «орта мәктәб мүәллимнә» шәхси ады, јахшы сәдагәтли ишинә көрә исә (тәһсилиндән асылы олмајараг) «әмәкдар мәктәб мүәллимнә» фәхри ад верилир. Мүәллимләрә, ганунла мүәјјән едилмиш гајдада верилән шәхси адлар өмүрлүкдур вә мүәллимләри бу адлардан анчаг мәнкәмә тәрары илә мәһрум етмәк олар. Тәкчә Азәрбајҗанда 500-дән зијадә әмәкдар мәктәб мүәллимнә вардыр, буларын сајы илдән-илә артыр.

Педагожи стажы вә гүсурсуз ишләринә көрә совет мүәллимләринин бөјүк бир групу ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф едилмишдир. Мәсәлән тәкчә Азәрбајҗан ССР мүәллимләри арасында 6 миңдән артыг мүәллим тәлтиф едилмишдир.

Совет мүәллимләринә һәр ил 48 иш күнү мүддәтиндә мәзунијәт верилир. Совет мүәллимләри башга вәтәндашлар киши гоҗалдыгда вә иш габилијәтләрини итирдикдә онлара дөвләт тәрәфиндән тәгаүд тәјин олунур. Совет мүәллимләри рәһбәр партија, совет вә һәмкарлар ишинә сечилдикдә иш стажлары сахланылыр.

Миңләрлә мүәллим жүксәк шәрәф вә етимада лајиг көрүләрәк дөвләт һакимийјәтинин али вә јерли органларына сечилмишләр.

Совет Иттифагы Коммунист партијасынын, Совет һөкүмәтинин, бүтүн халгын гајғы вә диғәтнини көрән совет мүәллимләри өлкәмиздә кәнч коммунизм гуручулары нәслинин тәлим вә тәрбијәсини даһа да јахшылашдырмаг ишинә вар гүввәләрни, тәчрүбә вә биликләрини сәрф едилрәр.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 33, сәһ. 477—478, Азәрнәшр

СИНИФ РӘХБЭРИНИН ИШИ

Синиф рәхбәринин вәзифәләри.

Ибтидан мәктәбдә синфин бүтүн дәрсләрини бир мүүллим апардыгы үчүн синфин бүтүн тәрбијә ишләринә вә синифдәнкәнар ишләринә һәмнин мүүллим рәхбәрлик едир.

Шакирдләре V—XI синифләрдә, адәтән һәр фәнни бир мүүллим өјрадр. Она көрә бу синифләрдә тәрбијәви вә синифдәнкәнар ишләр апармаг, һәмнин синифдә дәрс дејән мүүллимләрин шакирдләре јанашмасында вәһид хәтт-һәрәкәт јаратмаг, шакирдләрин вәлидејиләрилә әләгә сахламаг вә синиф коллективини тәлим-тәрбијә вәзифәләри әтрафында бирләшдирмәк үчүн һәмнин синифдә дәрс дејән мүүллимләрден бири синиф рәхбәри тәјин олунур.

Синиф рәхбәрләри мәктәбдә тәлим-тәрбијә ишләринин кејфијәтини јүксәлтмәкдә мәктәб рәхбәринин ән јахын көмәкчиләридр. Синиф рәхбәри вәзифәсини апаран мүүллим синфин шакирдләрини сәмими, әлбир коллективдә бирләшдирмәклә ону мәктәб гаршысында дуран вәзифәләрин мүүвәффәгијәтлә һәлл олунмасына истигамәтләидир.

Синиф рәхбәринин иши чох чәһәтли, иш сәһәси кенишдир. Онун иш даирәси «Синиф рәхбәринин иши һаггында әсаснамә» үзрә мүүјән едилмишдир. О, синифдә олан бүтүн шакирдләрин мүүвәффәгијәтлә бумасына, онлара коммунист әхлагы сифәтләринин ашыланмасына чалышыр, шакирдләрин синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрлә әһәтә олунмасына чәһд едир, онларын ичтимаи ишләринә истигамәт верир, һәр шакирдә фәрди јанашараг онун дүзкүн инкишафыны тәмин едир, шакирдләрин сағламлыглары гејдинә галыр, ата-аналары арасында иш апарыр вә с.

Бүтүн бу ишләри мүүвәффәгијәтлә апарып билмәк үчүн синиф рәхбәри, һәр шејдән әввәл өз синфиндәки шакирдләри јахшы танымалдыр. Синиф рәхбәри синифдәки һәр шакирдин тәлим мүүвәффәгијәтини, ајры-ајры фәнләре мүнәсибәтини, мүүллимләр вә јолдашлары илә рәфтәрыны, хасијәтини, һафизәсини,

мүнәхәмәсинин хусусијәтләрини, мараг даирәсини, өзүнү мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда нечә апармасыны, нә кими ичтимаи ишләр апармасыны вә буну нечә ичра етмәсини, ев шәраитини, аилә үзвләри илә гаршылыглы мүнәсибәтини, мөһәлләсини вә с. јахшы билмәлидр.

Бу мәлумат она һәр шакирдә фәрди јанашмаг, вахтында онун көмәјинә кәлмәк вә синфин үмуми ишини мүүвәффәгијәтлә турмаг үчүн зәруридр.

Синиф рәхбәри өз синфини өјрәнмәјә һәлә дәрс или башланмадан әввәл башлајыр. V синфә рәхбәр тәјин олуначаг мүүллимләр һәлә шакирдләр IV синифдә охујан вахт онларын дәрсләриндә иштирак едир, синиф мүүллими илә синиф һаггында сөһбәт едир, шакирдләрин шәхси ишләри илә таныш олур. Синифи тәһвил алдыгдан сонра исә синиф рәхбәри илин әввәлиндән синифдәки тәк-тәк шакирдләр һаггында мәлумат топламага башлајыр. Бунун үчүн синиф рәхбәри ушаглары дәрсдә, тәнәффүсдә, синифдән вә мәктәбдән кәнарда мұшаһидә едир, онларла фәрди мұсаһибәләр кечирир, һәмнин синифдә дәрс дејән мүүллимләрлә ајры-ајры шакирдләр һаггында сөһбәт едир, мәктәбин комсомол вә пионер тәшкилаты рәхбәрләри илә ајры-ајры шакирдләр һаггында сөһбәт едир, шакирдләрин тәлим мүүвәффәгијәти илә таныш олур, айләси илә сыхы-әләгә сахлајыр, шакирдләрин аилә мүнитини өјрәнмәк мөгәдилә евләре кәдир.

Ғабагчыл синиф рәхбәрләри илин әввәлиндә бир үмуми дәфтәрдә һәр шакирд үчүн 2—3 сәһифә ајрыр вә или боју шакирд һаггында характерик фәкт билдикчә, бурада о факты гејд едир. Беләликлә, о, тәдричән шакирд һаггында лазыми гәдәр мәлумат топлајыр вә бу мәлумат әсасында шакирд һаггында долгун тәсәввүр әлдә едир.

Өз синфи илә даһа јахшы таныш олманы тәмин етмәк мөгәдилә «Синиф рәхбәринин иши һаггында әсаснамә» бир синиф рәхбәринин V синифдән та мәктәби битирәнәдәк о синфә рәхбәрлик етмәсини ләзым көрүр.

Шакирдләр һаггында топладыгы мәлумат синиф рәхбәринә, һәр шејдән әввәл, һәр шакирдә фәрди јанашмагла онун мүүвәффәгијәтли инкишафыны тәмин етмәк үчүн ләзымдыр. Бу мәлумат тәк онун өзүнә дејил, һәм дә о синифдә дәрс дејән башга мүүллимләр үчүн ләзымдыр. Синиф рәхбәри өз синфиндә дәрс дејән мүүллимләри вахташыры топлајып ајры-ајры шакирдләр һаггында топладыгы мәлуматы онлара хәбәр верир; бурадача тәк-тәк шакирд һаггында вәһид хәтт-һәрәкәт мүүјән едилир.

Шакирдләри өјрәнмәк синиф рәхбәринин тәлим мүүвәффәгијәти үзрә мүүјән мүүвәффәгијәти уғрундақы тәдбирләри үчүн чох бөјүк әһәмијәтә маликдир. Мәлумдур ки, шакирдин тәлим мүүвәффәгијәти үчүн онун тәлимдә баш верә билән кәсирләрини вахтында көрмәк вә керидә галмасынын Ғабагыны вахтында алмаг әсас шәртләрдән биридр. Синиф рәхбәри өз синфиндәки шакирдләрин ајры-

ајры фәнләрден нечә охуругу өҗрәнмәк үчүн тез-тез (бә'зән исә һәр күн) дәрсләрн сонунда журналдакы гиймәтләрн нәзәр-дән кечирир, пис гиймәт алмыш шакирд һаггында мүәллимләр лә сөһбәт едиб бунун сәбәбини ашкара чыхарыр вә кәсири көк салмадан ләгв етмәк үчүн тә'хирә салмадан тәдбир көрүр. Шакирдин тә'лимдә керидә галмасы мүхтәлиф сәбәбләрден әмәлә-кәлдији үчүн ону ләгв етмәк үчүн көрүлән тәдбирләр дә мүхтә-лиф олачакдыр. Синиф рәһбәри мөвзуну јахшы баша дүшмәјән шакирд үчүн фәнн мүәллими илә әлагајә кириб әләвә мәшгәлә вә ја јоддашлыг јардымы тәшкил едир, ев шәраити мувафиг олмајан шакирдин аиләси илә сөһбәт едиб шәраит јарадылма-сы әәруријјәтини баша салыр, дәрсдә сәһләнкарлыг едән шакирд-лә фәрди мүсаһибә апарыр, ушаг коллективи васитәсилә тә'сир етмәјә чалышыр вә с. һәр һалда шакирдин пис гиймәт алмасы вә ја јахшы гиймәтинин ашағы дүшмәси, синиф рәһбәри үчүн һәмјан шакирдлә хүсуси иш апармаг үчүн бир сигнал олмалы вә о бу керилији вахтында арадан галдырмаг үчүн ја өзү ја әлағәдәр шәхсләр вәһтәсилә мувафиг тәдбирләр көрмәлидир.

Тәлим мүвәффәгийјәтини јүксәлтмәк үчүн ев тапшырылары-ны низама салмағын да әһәмијјәти вардыр. Синиф рәһбәри вахт-ашыры ајры-ајры дәрсләрдә, хүсусан тәкрар вә јохлама дәрслә-риндә иштирак едиб шакирдләрн чавабларыны динләјир, ев вә синиф дөфтәрләрнн јохлајыб ајры-ајры шакирдләрнн јазы иш-ләрн илә таныш олур, синифлә мүсаһибәләр апарыб ев тапшы-рылары илә шакирдләрнн нечә јүкләнмәсини ашкара чыхарыр. Бу сонунг мәсәләни низама салмагда синиф рәһбәри бөјүк рол ојнаја биләр. Ајры-ајры синифләрдә һәфтәннн бә'зи күнләрнндә мүәллимләр бир-бириндән хәбәрсиз олараг синифи һәддән ар-тыг ев тапшырылары илә јүкләјирләр. Бу јүкләнмә тапшыры-ларын ичрасына мәнфи тә'сир етмәјә билмәз. Синиф рәһбәри синифинн мүәллимләрн илә сых әлағә сахлајараг ев тапшыры-ларынн верилмәсиндә онлар арасында узлашмаја мувафиг ол-малы вә бу тапшырыларын нормадан артыг верилмәсинн га-бағыны алмалыдыр.

Тәлим мүвәффәгийјәти уғрунда мүбаризәдә шакирд күндә-ликләри мүәјјән рол ојнајыр. Синиф рәһбәри илин әвволиндән бүтүн шакирдләрнн күндәлик алмасы вә ону сәлгәли сурәтдә јазмасына наил олмалыдыр. Бу мүнәсибәтлә синиф рәһбәри ша-кирдлә күндәлијин әһәмијјәтинн изаһ едир, күндәликләри һәр һәфтә имзаламаг үчүн топладыгда кимин күндәлији сәлгә илә јазмамасына диггәти чәлб едир. О, мүәллимләрден соргу вахты күндәликләрдә гиймәт јазмасыны тәләб едир, ләзым кәлсә вали-дәјинн охумасы үчүн шакирд һаггында күндәликдә мувафиг гәјдләр апарыр: «Ајдынн јазысына диггәт јетирин», «Сәлимә чоғрафија вә тарихдән ев тапшырыларыны пис өјрәнир» вә с.

Синиф рәһбәри шакирдләрнн евдә иш кушәси олмасыны вә күндәлик режимә әмәл етмәсинә наил олур. Бунун үчүн күндә-лик режим вә кушә һаггында шакирдләрлә сөһбәт кечирир, ев-

ләрә кәдәндә бу мәсәләјә хүсуси диггәт верир; синиф рәһбәри шакирдләр үчүн ев тапшырылары үзәриндә сәмәрәли ишләмәк һаггында вахташыры сөһбәтләр кечирир, ә'лачы шакирдләрнн дәрс өјрәнмә тәчрүбәси һаггында синифлә сөһбәтини тәшкил едир.

Тәлим ишләрн илә әлағәдәр олараг синиф рәһбәри шакирд-ләрнн дәрс өтүрмәләринә гаршы чидди мүбаризә етмәлидир. Синиф рәһбәри ики күн дәрсә кәлмәјән шакирдин аиләси илә икинчи күн мүтләг әлағә сахламалдыр: ја шакирдләрден бирини көндәрмәли, ја валидәјинн мәктәбдә дә'вәт етмәли, ја да өзү аилә-јә кедиб бунун сәбәбини ашкара чыхармалыдыр. Узүрлү сәбәб олмадан шакирдләрнн дәрс өтүрмәләринн габағыны алмалы, шакирдләрдә тә'лим үчүн мәс'улијјәт һисси тәрбијә етмәлидир. Буна исә синифлә апарылан мүнәтәзә тәрбијәви ишләрнн нәтичә-синдә наил олмаг олар.

VII вә XI синифләрнн рәһбәрләри бу ишләрлә јанашы олараг шакирдләрнн имтаһанлара јахшы һазырланмасына да рәһбәр-лик едир. Бунун үчүн о һәлә илин әвволиндә шакирдләрнн һан-сы фәнләрден имтаһан верәчәкләрнн онлара чатдырыр вә имта-һанларын нечә кечириләчәјинн, имтаһана дүшмәјән фәнләр үзрә јекун гиймәтләрннн нечә вериләчәјинн изаһ едир. Синиф рәһбәри өз синифи үчүн дәрсләри нечә тәкрар етмәк һаггында сөһбәтләр кечирир, шакирдләри үчүн имтаһанлардан чоғ габаг мүәллимләр-нн консултәсијәсини тәшкил едир, имтаһанлар вахты аиләдә му-вафиг күндәлик режим тә'јин олунмасына наил олур.

Синиф рәһбәри илин ахырында јәј үчүн мәчбури иш алмыш шакирдләрлә фәрди сөһбәт едир, онларын тапшырылар үзәриндә чалышмасы үчүн јәј күндәлик режимнндә вахт ајырыр, бу ба-рәдә валидәјиләрә мәсләһәт верир.

Синиф рәһбәрннн тәр-бијә ишләрн. Синифлә тәрбијәви ишләрнн апарылма-сы синиф рәһбәрннн ишиндә мүһүм јер тутур. Бу ишләр синифнн комсомол вә пио-нер тәшкилатларынын ишләрн илә узлашдырылмалыдыр. Чүнки синиф коллективи илә тәрбијә ишләрн апармаг комсомол вә пио-нер тәшкилатларынын әсас вәзифәсини тәшкил едир. Синиф рәһбәри, бир тәрәфдән өз синифнндәки комсомол бүросу вә ја тәшкилатчысыннн (јухары синифләрдә) вә пионер тәшкилатчы-нын (дәстә шурасынын, дәстә рәһбәрнннн, манга рәһбәрләрнннн) ишләрннә көмәк етмәк вә истигамәтләндирмәк, о бири тәрәфдән, өзү сијәси-мәфкурәви тәрбијә мөгсәдилә синифдә мүәјјән тәд-бирләр көрмәклә синифдәки бүтүн шакирдләрнн коммунист әх-лағы сифәтләрннә јијәләнмәсинә наил олур. Бу мүнәсибәтлә син-иф рәһбәри өлкәмизин ичтимап-сијәси һәјәтында олан мүһүм һадисәләр һаггында сөһбәтләр тәшкил едир, синифдә мүнәтәзәм сурәтдә коллективлә гәзет охунушу тәшкил едир вә ја сијәси-мә'лумат верир, шакирдләрнн пионер вә комсомол гәзетләрнн мүнәтәзәм охумасына наил олур. Синиф рәһбәри охунмуш китаб-ларын, мәгаләләрнн синифдә музакирасини кечирир, синифи ин-

тилаби бајрамлара, тарихи күнлөрө тэнтэнэли хазырлашмасына рэһбэрлик едир, шакирдлэрин адлы-санлы адамларла көрүшүнү ташкил едир, синиф дивар гээтетинин мүнтэээм чыхарылмасына наил олур вэ с.

Шакирдлэрин эхлаг тэрбијесинэ көмөк етмөк мөгсөдилэ синиф рэһбэри аҕры-аҕры эхлаг мөсөлөлэри шакирдлэрэ изаһ едир. Габагчыл синиф рэһбэрлэри «Шакирдлэр үчүн гајдаларын» аҕры-аҕры маддэлэрини вэ коммунист эхлагынын аҕры-аҕры сифөтлэрини шакирдлэрэ изаһ етмөк үчүн мүэјјөн план үзрэ ил эриндэ мүнтэээм сурөтдэ синифлэ эхлаг сөһбөтлэр кеңирир.

Мөсөлэн, Бақы мөктөблэриндэн бириндэ VI синфин рэһбэри I рүб эриндэ өз синфи илэ ашағыдакы мөвзуларда сөһбөт кеңирмишдир: «Ә'ла вэ јахшы охумаг һәр бир совет шакирдинил этонпарварлик борчудур». «Күндәлик режим вэ иш кушәси нечә олмалыдыр», «Вәтәнимизин гәһрәман оғуларры, 26 Бақы комиссары», «Һөрмәтчиллик нәдир вэ нечә ифадә олунмалыдыр», «Мөктәб әмлакыны горујун», «Бөјүк Октябр сосиалист ингилабы бизә нә верди», II рүбдә һәмин синиф рэһбэри синифлэ «јолдашлыг вэ достлуғ», мөктәблинин аиләдә мөһшәт әмәји, тәвәзәкарлыг вэ сәдалик, совет конститусијасы, һаггында сөһбөт кеңирир вэ бу гајда илэ илин ахырына кими коммунист эхлагынын вэ «Шакирдләр үчүн гајдаларын» тәләблэрини өз шакирдлэринә баша салмышдыр.

Бу сөһбөтлэри синиф рэһбэри синифлэ кеңирилән «тәшкилат саатында» апарә биләр. Синиф рэһбэри һәр бир сөһбәтә хүсуси хазырлашмалы, өз мүсәһибәсини шакирдлэрин јашына ујғун фактлар, һадисәләр, бәдиһ парчалар үзәриндә гурмалы, совет адамларынын коммунизм угрундакы гәһрәман мүбаризәлэрини көстәрән конкрет фактлар кәтирмәли, јери кәлдикчә, бу сөһбөтләрдә синиф шакирдлэринин давранышындан мүсбөт вә мәнфи фактлар тәһлил етмәлидир. Бу мүсәһибәләр вә топланышлар шакирдләрдә өзүнү нечә апармаг лазым олдуғу һагда мөһкәм инәм јаратмалыдыр.

Јакин мәлумдур ки, эхлаг тэрбијесини тәк изаһат ишлэри илэ мәһдуд етмөк олмаз. һәм дә шакирдлэри аҕры-аҕры эхлаг һәрәкәтләрә алышдырмаг лазымдыр. Хүсусән «Шакирдләр үчүн гајдаларын» ичрасына шакирдлэрин алышдырылмасына хүсуси фикир вермәлидир, бунунла интизам тэрбијәси дә мүэјјөн дәрәчәдә һәлл олунмуш олар. Синиф рэһбэри «Шакирдләр үчүн гајдаларын» јеринә јетирилмәси үзәриндә чидди вә мүнтэээм нәзарәт едир, онлары позан шакирдләрлә фәрди иш апарыр, синифдә бүтүн мүәллимлэрин шакирдләрә ваһид тәләбләр вермәсинә наил олур. Синиф рэһбэри һәр шакирдин мөктәбә сәлигәли кәлмәсинә, синифдә өзүнү ләјагәтлә апармасына, мүәллимлэринә вә јолдашларына һөрмәтчил рәфтар етмәсинә чидди нәзарәт едир, мөктәбин дахили гајдаларына әмәл етмәсинә көз гојур. Бир чох мөктәбләрдә орта вә јухары синифлэрин мөктәб үзрә нөвбәтчилији мүэјјөн едилир ки, шакирдлэри дахили гај-

далара алышдырмаг үчүн бунун бөјүк әһәмијјәти вардыр. Синиф рэһбэри өз синфинин бу нөвбәтчилијә јахшы хазыр кәлмәсинә өз нөвбәтчилији јахшы апармасына нәзарәт едир. Јенә шакирдлэри эхлаг тәләбләрә алышдырмаг мөгсәдилә синиф рэһбэри бүтүн шакирдлэри синфин тәмиз вә сәлигәли сахланмасына чәлб едир, синиф нөвбәтчилэринин өз вәзифәсини нечә ичра етдијини јохлајыр, синфин үмуми тәдбирләрдә (бајрамлара хазырлыг, имәчилик, ашағы синиф шакирдлэринә көмәјә вэ с.) елликлә иштирак етмәсинә наил олур.

Бу мүнасибәтлә шакирдлэрин, үмумијјәтлә, синифдәнкәнар ишләрә чәлб олунмасынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бунун үчүн синиф рэһбэри өз синфиндәки ушагларын фән дәрәккләриндә, ичтимаи ишләрдә иштирак етмәсинә наил олмалы, синфин музейләрә, сәркиләрә екскурсијага апарылмасыны, киноја, театр тамашаларына коллектив кеңишини тәшкил етмәлидир.

Бундан әлава синифдә охунмуш китабларын, бахылмыш филм вә пјеслэрин мүзакирәсини тәшкил етмөк, аҕры-аҕры эхлаг тәләбләрә аид диспутлар кеңирмөк јахшы нәтичәләр верир. Синиф рэһбэри һәр шакирдин китабханаја јазылмасына, мүнтэээм китаб охумасына наил олур, шакирдләрдә мүталиәјә һәвәс тәрбијә едир. Синифдә ара-сыра коллектив оху кеңирилмәси, охунмуш китабларын мүзакирәсинин тәшкили дә буна көмәк едир.

Бүтүн бу тәдбирләрлә јанашы олараг синиф рэһбэри синфин мөктәбдәки синифдәнкәнар үмуми тәдбирләрдә дә иштирак етмәсинә наил олур: ингилаби бајрамларла әлағадар олан мүсамирәләрдә синфин, сәһнәчик, бәдән тәрбијәси нөмрәлэри вә с. илэ чыхышыны хазырлајыр, мөктәбин бәдән тәрбијәси јарышында, шаһмат, шашка ојуну бириччилјиндә, үмуммөктәб сәркиси вә с. бахышларында, диспут вә ја охучу конфрансларында синфин фәал иштирак етмәсинә чалышыр. Бүтүн бунлар шакирдлэри үмуммөктәб коллективинә чаламагла бәрәбәр синфин шәрәфи угрунда мүбаризә әтрафында бирләшдирир, синифдә јолдашлыг вә достлуғ әлағәлэрини мөһкәмләндирир.

Синиф рэһбэри шакирдләрдән бәзилэринин мөктәбдән кәнар мүәссәсәләрдә (пионер евиндәки дәрәккләрдә, кәңч тәбијјатчылар стансијасында, кәңч техникләр стансијасында вә с.) ишләрә чәлб олунмасына чалышыр. О, шакирдлэрин мөктәбдән кәнарда вахтларыны нечә кеңирмәләрилә марагланыр. Хүсусән иштирахәт вә гыш, јаз тәғили күнләриндә синфини коллектив тәдбирләрә чәлб етмәјә чалышыр: онлар үчүн кәзинти, екскурсија, кино вә театрларә коллектив кеңишләр тәшкил едир.

Синиф рэһбэринин вәзифәсинә шакирдлэрин сағламлығы гејдинә галмаг да дахилдир. Бу мүнасибәтлә синиф рэһбэри шакирдлэрин тибби вәрәгәси илэ тез-тез таныш олмалы, хәстә вә бәдәнчә зәиф ушаглар һаггында һәким вә валидејинләрлә бирликдә лазыми тәдбирләр көрмәлидир. Јенә бу мөгсәдлә һәкимин синифлә сағламлыг һаггындакы сөһбәтини кеңирмәлидир.

Дага сонра, синиф рəһбəri синфиндəки шакирдлəрин мəктəб-дəки спорт тəдбирлəриндə фəал иштиракыны тə'мин етмəли, өз синфи илə волејбол, баскетбол ојуонлары тəшкил етмəлидир.

Синиф коллективинин тəшкили вə тəрбијəsi. Бүтүн бу тəдбирлəрин мүвəффəгизјэтлə хəјата кеңирилмəsi үчүн синиф коллективинин элбир вə вəхид бир коллективдə бир-лəшдирилмəsi эсас шəртдир. Бунун үчүн синиф коллективинин дүзкүн тəшкили вə тəрбијə едилмəsi хэр заман синиф рəһбəriнин дигтəт мэркəзиндə дурмалыдыр. Синиф рəһбəri илин эвəлиндə синиф нумажəндəsi сечкисини кеңирир, онулла бирликдə синифдə нөвбэтчилији низама салыр, синфин санитар комиссијасыны мүэјжэн едир, нөвбэтчилəрин, санитар комиссијасынын вəзифэлəрини дəгиглəшидир. Синиф рəһбəri синфин комсомол вə пионер тəшкилаты илə бирликдə синфин дивар гəзетинин редаксија хəјəтини мүэјжэн едир. белəликлə синиф рəһбəri шакирдлəri ичтимаи ишлэр чəлб едэрək, хэр кəсин нэлэр үчүн вə ким гаршысында мəс'улијјэт дашыдығыны мүэјжэн едиб онлара чатдырыр. Бундан сонра о, ајры-ајры вəзифэлəрини јеринə јетирилмэсилə марагланыр, хэр кəсин өз иши үчүн синиф коллективни гаршысында хесабатыны кеңирир. Бу хесабатлар шакирдлəрдə тапшырылан ишлэр үчүн мəс'улијјэт хисси тəрбијə етмəклə бəрəбэр, шакирдлэр арасында јолдашлыг тəнгидини гүвəтлəндирир.

Синиф рəһбəri тəшкил етдији ушаг коллективини шəхси тəнгид руһундə тəрбијə етмəли, ушагларын бир-бирини јолдашчасына тəнгид етмэсинə, нөгсанларыны кəстəрмэсинə вə бу јолла синфин үмүми јүксəлиши үчүн чалышмасына наил олмалыдыр. Бу мəгсəдлə синиф рəһбəri ушаглара достлуг вə јолдашлыг мөвзусундə сөһбэтлэр етмəли, онлары синфин шэрəфи уғрунда мубаризəјə руһландырмалыдыр. Синиф рəһбəri чалышмалыдыр ки, онун синфиндə дəрсə кечикмə, дəрсə өтүрмə, јолдашдан дəрсə кечүрмə, пычылдама кими мэнфи халлар синфин үмүми ичласында мұзакирə олунсун вə бу мұзакирəдə синиф коллективни интизамы позан ајры-ајры шакирдлəрдən гојулмуш гəјдалара риајəт етмəји јекдилликлə тəлəб етсин.

Синфи элбир коллективдə бирлəшдирмək үчүн хэр заман синфин гаршысында бүтүн шакирдлəri марагландыран, хэр бир шакирди фəрəһлəндирən перспектив вəзифэлэр дурмалыдыр. Синиф рəһбəri синфин фəаллары илə бирликдə вахташыры синиф гаршысында белə, конкрет вахт үчүн мүэјжэн едилмиш вəзифэлэр гојмалы вə хэр бир шакирди бу вəзифəнин јеринə јетирилмэсинə руһландырмалыдыр. Перспектив вəзифэлэр ирəли атмагла синиф рəһбəri бу вəзифəнин јеринə јетирилмəsi үчүн хэр бир шакирдин иш сəһəсини мүэјжэн едир вə онларын бу иши ичра етмэсинə наил олур.

Бүтүн бу ишлəri хəјата кеңирмəкдə вə синиф коллективини тəшкил етмəкдə синиф рəһбəri синфин комсомол вə пионер фəалларына истинад едир. Синиф рəһбəri синфин фəаллары

илə мунтəзэм чалышараг, онлардə тəшкилатчылыг бачарығынын јаранмасы үзəриндə ишлəјир.

Бундан элəвə синиф рəһбəri өз синфиндəки пионер дəстəси вə мангалары илə вə елəч дə јухары синифлəрдə комсомол бұросу илə ишлəјир: онларын ишлəрини планлашдырмагдə, ирəли сүрдүклəri тəдбирлəрин хəјата кеңирилмэсиндə кəмəклик кəстəрир. Синиф рəһбəri бу тəшкилатларын кеңирдилəri күтлəви тəдбирлəрдə (топланышлардə, ичласлардə, диспутлардə, имəчиликлəрдə вə с.) билəваситə иштирак едир, онларын тəшəббүс-карлығыны мəһдуд етмəдэн апарылан ишлэрə педагожи рəһбэрлик едир, истигамəт верир.

Бүтүн бу јолларла синиф рəһбəri өз синфини шакирдлəriни мəһрибан, элбир вə ишкүзар бир коллективдə бирлəшидир.

Валидејилэрлə иш. Синиф рəһбəriнин ишиндə мүһүм сəһəлəрдən бири дə валидејилэрлə ишидир. Бу сəһəдə онун эсас вəзифəsi аилə тəрбијəсиндə ата-аналара кəмək етмək вə ушаг үчүн аилəдə дүзкүн тəрбијə шəранти јаратмагдыр. Бунун үчүн синиф рəһбəri шакирдлəрин ата-аналарынын тез-тез мəктəбə кэлэрək өз ушағынын тə'лим вə тəрбијəsi илə марагланмасына наил олур, шакирдин тəрбијəsi хаггында фəрди мəслəһəтлэр верэрək мəктəблə аилə арасында вəхид тəрбијə хəтти јаратмага чалышыр. Бу заман ушагдан аилəјə шикајəт етмək, эл-бəттə јарамаз, Синиф рəһбəri бу сөһбэт заманы ата вə ја ана-ја тəрбијə ишиндə бурахылан сəһвлəri баша салмалы вə дүзкүн тəрбијə јолларыны өјрəтмəлидир. Јенə бу мəгсəдлə синиф рəһбəri ајда бир дəфə синфин валидеји ичласыны чагырыб орада аилə тəрбијəсинин ајры-ајры конкрет мəсəлэлəri хаггында мұсаһибə вə мəрүзэлэр етмəлидир.

Бундан элəвə синиф рəһбəri синфин валидеји фəалларыны синфин тəрбијə ишлəринə чəлб едир, бəјүк тəнəффүслəрдə, екскурсијага, киноја коллектив кеңиш тəшкил едэрək онларын јардымындан истифадə едир.

Синиф сənəдлəri-нин тəртиби

Бүтүн бу ишлэрлə бəрəбэр синиф рəһбəri синфин сənəдлəрини низама салмагла дə мəшгул олмалыдыр. О, синиф журналынын сəлигə илə долдурулмасыны тə'мин едир, синифдəки шакирдлəрин шəхси ишлəрини дүзэдилдир, хэр шакирд үчүн илин ахырында характеристика јазыр, шакирдлəрин рүблүк вə илик гизмəт чəдвəлини вахтында долдуруб мүдиријјэтə тəгдим едир, өз ишинə даир рүблүк вə хəфəлик иш планлары тəртиб едир, илин ахырында синифдə апарылмыш тəрбијə ишлəri хаггында јазылы хесабат верир. Синиф рəһбəri өз ишлəринə аид план тəртиб едир. Бу планын мəзмунуну бир тэрəфдэн мəктəбин гаршысында дуран үмүми вəзифэлэр, о бири тэрəфдэн дə синфин хүсуси тəлəблəri мүэјжэн едир.

Буна көрəдир ки, ики синиф рəһбəri бир планла ишлəјə билмəз. Хэр синиф рəһбəri өз ишини рəһбэрлик етдији синфини

хүсусијјәтләри вә ајры-ајры шакирдләрин хүсусијјәтләрини нәзәрә аларагдан гурмалыдыр.

Синфин тәрбијә ишләринә аид план јарым иллик вә бир иллик мүддәтә тәртиб едилир вә мәктәб директорунун тәсдигинә верилтир.

Синиф рәһбәринин тәрбијә ишләри планы адәтән синиф һаггындакы бәзи мә'луматла башлајыр. Бурада синиф рәһбәрләри синифдә олан шакирдләрин мигдары, онлардан оғлан вә гызлары, пионер вә комсомолчулары, икинчи илә галанларын сајыны көстәриләр, бәзиләри бунларын мигдарыны јох, адларыны, фамилијаларыны гејд едир, бәзиләри әләвә олараг, синиф активинин дә—синиф нүмајәндәси, комсомол вә пионер тәшкилаты рәһбәрләринин—вә еләчә дә валидејн нүмајәндәсинин фамилијасыны јазырлар. Пландә бу мә'луматла јанашы олараг синфин гыса характеристикасы гејд едилмәлидир.

Даһа сонра планын кириш һиссәсиндә синфин гаршысында дуран хүсуси вәзифәләр јазылыр: мәсәлән, синфи (VIII синфи) бурахылыш имтаһанларына һазырламаг, синифдә коллектив мөһкәмләтмәк, (әкәр коллектив мөһкәм дејилсә), синифдә керидә галманы ләгв етмәк (әкәр зәиф охујан шакирдләр чохурса) вә с.

Бундан сонра сыра нөмрәси, көрүләчәк ишләр, ичра вахты вә гејд графикасы үзрә план јазылыр. Пландә әсасән тәшкилати тәдбирләр, тәлим мүвәффәгијјәти уғрунда мүбаризә, шакирдләрин идеја-сијаси вә ја әхлаги тәрбијәси, шакирдләрин әмәк тәрбијәси, мәдәни-күтләви ишләр, пионер (комсомол) тәшкилатына көмәк едән тәрбијәви тәдбирләр вә валидејнләрлә иш бөлмәләри олур. Бу бөлмәләр алтында пландә көрүләчәк конкрет тәдбирләр јазылыр вә ичра тарихи гејд олунур.

XXVII ФӘСИЛ

ШАКИРДЛӘРИН ТӘРБИЈӘСИНДӘ МӘКТӘБЛӘ АИЛӘНИН ӘЛБИР ИШИ

Социализм чәмијјәтиндә дәвләт зәһмәт-кешләрин өз әлиндә олдуғундан, мәктәбин Шакирдләрин тәрбијә-синдә аиләнин мәс'улијјәти вә вәзифәләри. тәрбијә мәгсәдилә аиләләрин тәрбијә мәгсәди ејнидир, мәктәб дә, аилә дә ушагларын һәртәрәфли инкишаф етмәләринә, фәал коммунизм гуручулары кими јетишмәләринә чалышырлар.

Өлкәдә мәктәб, ушағын тәрбијәси үчүн әсас мүәссисәдир. Лакин ушағын тәрбијәси илә тәк мәктәб мәшғул олмур. Аилә дә ушағын тәрбијәси үчүн дәвләт гаршысында мәс'улијјәт дашыјыр.

Совет дәвләтинин тәбул етдији хүсуси ганунлар ата-ананын өз ушағынын тәрбијәси үчүн мәс'улијјәтини мүәјјән едир. «Никаһ, аилә вә гәјјумлуг һаггында Азәрбајчан ССР-нин ганунлар мәчәлләси»нин 47-чи маддәсиндә јазылымышдыр: «Валидејнләр һәдд-булуға јетишмәмиш ушагларын гәјғысына галмаға вә хүсусилә онларын тәрбијәси вә ичтимаи фәјдалы фәалијјәтә һазырланмасы гәјғысына галмаға борчлудур».

Умуми ичбари тәһсил һаггындакы ганун да һәр бир валидејндән өз ушағыны вахтында мәктәбә көндәрмәсини вә сәккиз-иллик тәһсил алмасыны тәмин етмәји тәләб едир.

Совет Социалист Республикалары Иттифагы Али Советинин «Мәктәбин һәјатла әләгәсини мөһкәмләтмәк вә ССРИ-дә халг маарифи системини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында»кы Ганунда көстәрилир ки: «Мәктәбдә, аиләдә вә күчәдә мәдәни даврамаг вәрдишләринин шакирдләрә ашыланмасы ишини даһа да јахшылашдырмаг мүәллимләрин, ата-аналарын вә ичтимаи тәшкилатларын ән мүһүм вәзифәсидир».

Бизим өлкәдә әсас валидејн күтләси өз ата-аналыг вәзифәсини шәрәфлә јеринә јетирир вә көзәл өвладлар јетишдирмәкдә мәктәблә бирликдә чалышырлар.

Тәрбијә ишиндә мәктәблә аилә арасында бирлик олмасы чох мүһүмдүр. Ушаг мәктәбә дахил олдуғдан сонра о, мәктәбдә 4—6 саат галыр. Лакин вахтынын чох һиссәсини мәктәбдән кә-

нарда евдә, күчәдә кечирир. Евдә ушаг ойнаяр, охуяр, мүәллимин вердији тапшырыллары јеринә јетирир вә и. а.

Ушағын мәктәбдә јахшы охумасы, өзүнү интизамлы апармасы мүәјјән дәрәчәдә онун аилә һајатынын дүзкүн тәшкил едилмәсиндән асылыдыр. Мәктәблә аиленин тәрбијә ишиндә әлбир ишләмәси, аиленин мәктәб тәрәфиндән ирәли сүрүлән тәләбләри һајата кечирмәси ушағын дүзкүн тәрбијә олунмасы үчүн әсас шәртләрдәндир.

Аилә тәрбијәсиндән мөгсәд ушаға дүзкүн физики, әгли, әхлаги, бәдин вә әмәк тәрбијәси вермәкдән ибарәтдир. Ушағын физики инкишафында аиленин ролу бөјүкдүр. Аилә дә ушағын сағлам бөјүмәси үчүн онунла мәшғул олмалыдыр. Бу мөгсәдлә тәбиәтин сағламлашдырычы гүввәләриндән истифадә етмәлидир, ушағын дүзкүн гидаландырылмасы, кејими гајғысына галмалыдыр вә с.

Ушаг мәктәбә дахил олдугдан сонра онун охумасы илә әләгәдәр олраг ата-аналарын вәзифәси дәјишир вә мүрәккәбләшир.

Аиленин гаршысында мәктәбдә охујан ушағынын ев тапшырылларыны јеринә јетирмәси үчүн лазымы шәраит јаратмаг, ушағын тәлим ишинә нәзарәт етмәк вә лазым кәлдикдә она истигамәт вермәк вә мәктәблә систематик әләгә сахламаг кими јени вәзифәләр дурур.

Аилә ушағын әмәк тәрбијәси гајғысына галмалыдыр.

Н. С. Хрушшов јолдаш УИЛККИ XIII гурултајында сөјләдији нитгиндә бир чох кәнчләрин физики әмәјә е'тинасыз олмаларынын бир сәбәбини дә ата-аналарда көрәрәк көстәрир ки, ушаг пис охујанда бә'зи ата-аналар она дејирләр: пис охусан али мәктәбә кирә билмәзсән, завода кедиб ади фәһлә оларсан. Бә'зиләри ушагларыны физики әмәклә горхуудурлар.

Ушаг аилә шәраитиндә дә әмәјә алышмалыдыр. Аиләдә мәктәбли ушағын әсас әмәји тәлимдир. Лакин тәлим ушағын јеканә әмәји дејил. Ушаг зәһни әмәклә бәрәбәр, аиләдә физики әмәклә дә мәшғул олмалыдыр.

Мәктәблинин аиләдәки мәишәт әмәји илк әввәл өзүнә хидмәтдән башланмалыдыр. Өз јагағыны јығышдырмасы, өз кушәсини сәлигәјә салмасы вә с. она тапшырылмалыдыр. Ушаг, гүввәсинә мувафиг олараг мәишәт әмәјинә чәлб едилмәлидир.

Бүтүн бунларла бәрәбәр ата-аналар ушагларынын әхлаги тәрбијәсинә, онларда вәтәнә мәнәббәт һиссинин инкишафына, онларын интизамлы, мөһкәм ирадәјә малик олмаларына, онларын доғручу олмаларына, бәдин инкишафларына вә с. хүсуси фикир вермәлидирләр.

Аиләдә ушаға мүвәффәгијәтлә коммунист тәрбијәси вермәк үчүн ата-аналарын әләгәдәр педагожи тәләбләрә вәзифә етмәләри, тәрбијә мөгсәди үчүн аиләдә әлверишли шәраит јаратмалары лазымдыр. Ата-аналар, һәр шәјдән әввәл нәзәрдә сахламалыдырлар ки, онлар ушағын илк

тәрбијәчиләридир. Ушағы тәрбијә етмәк, јетишдириб фәал коммунизм гуручусу етмәкдә чәмијјәт гаршысында мәс'улдурлар. Ата-аналарын тәрбијәви тәсирләринин күчү ушагларынын тәрбијәсилә мүнтәзәм бир сурәтдә мәшғул олмаларында, әлбир вә јекдил һәрәкәт етмәләриндә, бүтүн һәрәкәтләриндә ушаға нүмунә олмаларында, ушағын јанында нүфузлу олмаларындадыр.

Аилә тәрбијәсиндә ата вә ананын шәхси нүмунәси мүһүм амилдир. Ушаг һәр кәсдән әввәл өз ата-анасыны тәглид едир, ондан нүмунә көтүрүр. Буну нәзәрә алараг ата-аналар өзләри ушагларына нүмунә олмалыдырлар. Ата вә ананын ишдә, евдә, ичтиман јерләрдә өзүнү нечә апармасы, ушагларынын евдәки башға јашлы үзвләрлә мөһрибан мүнәсибәти, гоншулары илә һөрмәтлә рәфтары, ајры-ајры мөсәләләр һаггында јүрүтдүкләри мүһакимәләр, ити ушаг көзләринин мүшаһидәси алтында олур вә һисс едилмәз јолларла онлар тәсир едир, онларын давранышында әкс олунур. Әкәр ата вә ананын ушаглары етдикләри нәсиһәтләр онларын һәрәкәтләриндә әкс оларса (мәсәлән, доғручулуғ һаггында өвладына нәсиһәт едән ана, өз өвладыны алдандырса, вә ја ушағын јанында башгасына јалан данышырса) ушаг онун јахшы нәсиһәтләрини јох, пис һәрәкәтләрини көтүрүр. Бу вәлидејини өз һәрәкәтләринин һәр заман нәзарәт алтында сахланмасыны вә там намуслу бир һајат кечирмәсини тәләб едир.

Бунунла ејни заманда вәлидејини өвлады нәзәриндә нүфузу мөсәләси дә һәлл едилмиш олур. Өзүнү һајатда, ишдә әсл намуслу совет адамы кими апаран, өз вәтәндашлығ борчуну һәм истәһсалатда, һәм мәишәтдә нүмунәви ичра едән вәлидеји өвладынын да көзүндә тәбии олараг һөрмәт вә мәнәббәт кәсб едәчәк, нүфузлу олачагдыр. А. С. Макаренко вәлидејиләрә мүрачидәт едәрәк дејирди: «Аиләнин сизин сијаси вә вәтәндаш симанызы көрмәли, бунлары сизин вәлидеји симаныздан ајырмалыдыр. Өлкәдә баш верән һәр бир һадисә, һәр бир јенилик сизин һиссиниз вә фикриниз васитәсилә ушаглары чатмалыдыр!».

Аиләдә ушағын мүвәффәгијәтлә тәрбијә олунмасы үчүн мүһүм шәртләрдән бири дә ата-ананын тәрбијә ишинин мөгсәд вә вәзифәләрини билмәләри, тәрбијә ишләриндән баш чыхармаларыдыр. Бу мөгсәдлә мувафиг педагожи әдәбијјәт охумаг, ата-аналар үчүн тәшкил едилән муһазирәләрдән истифадә етмәк, мәктәбин тәләбләрини јеринә јетирмәк, мүәллимләрини нүфузуну мудафиә етмәк, ушағын јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини өјрәнмәк лазымдыр. Ушағын евдә мүстәгил ишләјә билмәси ев тапшырылларыны вахтында јеринә јетирмәси, әмәк, идман, ојунла мәшғул олмасы, тәмиз һавада олмасы вә с. үчүн әлверишли шәраит јаратмаг, ушаг өзәриндә нәзарәт гојмаг, онун мүәјјән режимлә ишләмәсини вә истираһәт етмәсини, мәдони әјләнчә илә

ехтијач даиресиндә мәшғул олмасыны тәмин етмәк мүнһүм шәртдир.

Нәһажәт мүнһүм шәртләрден бири дә ондан ибарәтдир ки, ушаг бир-бирилә мөһрибан олаң, ичтимаи-фајдалы әмәк әһвали-руһијјәсилә јашајан аилә үзвләрилә әһатә олунмалыдыр. Бүтүн бунлар мәктәблә аиләнин әлбир ишини, ушағын тәрбијәсиндә биркә һәрәкәт етмәләрини тәмин едә биләр.

Мәктәбин аилә әлағә формалары. Совет гурулушу вәтәндашларын үмуми дәннијјәтини артырмағла аилә тәрбијәсинин дүзкүн јолларла апарылмасы үчүн лазыми шәраит јаратмышдыр. Өлкәмиз башдан-баша савадлылар өлкәсинә чеврилмишдир, савадлы ата-ана үчүн исә тәрбијә үсулларыны өјрәнмәк һеч дә чәтин дејилдир. Лакин бир чох валидејнләр тәрбијә үсулларыны билмир, бу сәһәдә сәһвләрә јол верир, мәктәбин тәрбијәви ишләринә зәйф тәсир кәстәрирләр. Бурадан валидејнләри педагожи чәһәтдән савадландырмағ, онлар арасында педагожи тәблиғат апармағ вәзифәси мејдана чыхыр.

Ата-аналары мүнтәзәм сурәтдә педагожи чәһәтдән савадландырмағ, онлара аилә тәрбијәсинин дүзкүн јолларыны өјрәтмәк вәзифәси мәктәбин үзәринә дүшүр.

А. С. Макаренко дејир: «Мәктәб дөвләт тәшкилатыдыр, аилә исә мәшһәт тәшкилатыдыр, она кәрә мәктәб дөвләт тәрбијәсинин мүваккили кими аилә тәрбијәсинә тәсир етмәлидир».

Мәктәбин валидејн илә апардығы ишләрин мәркәзини онлара аилә тәрбијәсинин методикасыны өјрәтмәк, онлара педагожи савад вермәкдән ибарәт олмалыдыр.

Бу мөгсәдлә аилә мәктәблә мүнтәзәм әлағә сахламалыдыр.

Аиләнин мәктәблә әлағә формалары мүхтәлифдир. Бунлардан бири ушағын јашајыш шәраитини өјрәнмәк үчүн синиф рәһбәрини, ајры-ајры фәнн вә синиф мүәллимләринин шакирдләрин евләринә кетмәсидир. Өз ишини дүзкүн гуран мүәллимләр, тәдрис илинин биринчи рүбүндә бүтүн шакирдләрин евләринә кедән мүәллимләр анчаг шакирдин аилә шәраитини өјрәнмәклә кифајәтләмирләр, онлар валидејнә шакирдин тәрбијәсинә аид конкрет мәсләһәтләр верир, лазым кәлсә шакирд үчүн күндәлик режим тәрби едир, бунун әһәмијјәтини валидејнә баша салыр, онун дәрсә һазырлашмасына нәзарәт етмәк, она әмәк вәзифәләри вермәк вә с. һагғында ата-аналара кәстәришләр верирләр.

Валидејнләри мәктәбә дәвәт етмәк вә онларла кәрүшмәк дә әлағә формаларындан биридир. Бу кәрүш вахты мүәллим һәр шејдән әввәл чалышмалыдыр ки, валидејн ушағын тәлим тәрбијәси илә јахындан марағлансын вә бунун үчүн дә өзү мәктәбә мүнтәзәм сурәтдә кәлмәжә еһтијач һисс етсин. Даһа сонра мүәллим фәрди сәһбәтләр вәситәсилә ушағын тәрбијәси ишиндә мәктәблә валидејнләр арасында ваһид һәрәкәт хәтти јаратмаға чалышмалыдыр.

Валидејнлә әлағә мөгсәдилә бәзи педагоғлар шакирд күндәлијиндән дә истифадә едир, онун сәһифәләриндә валидејнлә

ушаг һагғында кәстәриш верир вә ја валидејнин диггәтини шакирдин давранышында баш верән бу вә ја башга мәсәләјә чәлб едир.

Мәктәбләримиздә валидејнләрлә апарылан коллектив иш формаларындан ән чох јайылмышы синиф валидејн јығынчағларыдыр. Ајры-ајры синифләр үзрә рүб вә ја ил јекунларына һәср олунмуш валидејн јығынчағларынын кечирилмәсинә хүсуси һазырлашмағ тәләб олунур. Бу јығынчағ, мүәллим вә ја синиф рәһбәринин туру һесабатына чеврилмәлидир. Рүбүн јекунлары валидејнләрә чатдырылмалыдыр. Лакин бурада әсәс мөгсәд педагожи тәшвиғатдыр. Она кәрә рүб јекунларына һәср едилмиш синиф валидејн јығынчағларында рүб јекунларыны онлара чатдырыб, нөвбәти рүбдәки вәзифәләрини баша салмағла бәрәбәр, аилә тәрбијәсинин бу вә ја башга мәсәләсинә даир мүсаһибә дә кечирмәк лазымдыр. Әлбәттә, илдә 4 дәфә мүсаһибә апармағ кифајәт дејил. Буна кәрә рүб јекунларына һәср едилмиш валидејн јығынчағларындан башга рүбүн орталарында синиф валидејн јығынчағлары чағырыб аилә тәрбијәси үзрә мүсаһибә кечирмәклә, тәчрүбә мүбадиләси мөгсәдилә валидејнләрнин өзләринин чыхышларыны тәшкил етмәлидир. Бир сөзлә чалышмалыдыр ки, мүөјјән план үзрә аилә тәрбијәсинин үсуллары валидејнләрә мәннимсәдилсин.

Дәрс илинин вә валидејнләрнин бу мүнәсибәтлә вәзифәләрини изаһ етмәк үчүн синиф јығынчағларындан башга мәктәб мүдиријјәти тәрәфиндән илдә ики, үч дәфә, илин әввәли, ортасы вә сонунда үмуммәктәб валидејн јығынчағлары да кечирилер. Бу јығынчағларда адәтән бүтүн синифләрдә охујан шакирдләрин валидејнләрини марағландыран мәсәләләр мүзакирә едилер.

Үмуммәктәб валидејн јығынчағларында шакирдләрин өз фәалијјәти әсасында мүсамирә тәшкил етмәк, шакирдләрин дәф-тәр вә әл ишләриндән сарки дүзәлтмәк фәјдалыдыр.

Бир сыра мәктәбләрдә «Валидејн университети» вә «Педагожи лекторија» адыны дашыјан тәдбирләр дә һәјата кечирилир. Валидејн университетләри адәтән валидејн фәалларыны әһатә едир вә онлары систематик педагожи биликләрлә сילהландырмағ мөгсәдини дашыјыр. Ајры-ајры синиф валидејн јығынчағларындан вә үмуммәктәб јығынчағларындан фәрғли оларағ бурада кечириләчәк мүһазирәләрин ийлик планы тәртиб едилмәлидир. Бу планда мәрузәләрин мөвзулары елә сечилмәлидир ки, бу мәрузәләри динләмәклә аилә тәрбијәси һагғында ата-аналарда биткин бир тәсәввүр ојансын.

Валидејн лекторијаларында кечирилән мүһазирәләр исә епизодик характер дашыјыр вә бунлар даһа чох мүәссисәләрдә, фәһлә, колхозчу вә гулдуғчулар үчүн тәшкил едилер вә аилә тәрбијәсинин ән мүнһүм мәсәләләринә һәср едилер.

Бәзи мәктәбләрдә валидејнләрнин мүәллимләрлә даими кәрүш күнләри мүөјјән едилмишдир.

Бу мэгсэдлэ хэфтэнин мүэжэн күнүндэ мэктэб, валидејнлэрлэ тэдбир кеңирир: ја мүсаһибэ тэшкил едир, ја да фэрди мөс-лөхөтлэр апарыр. О күнү бүтүн мүэллимлэр мүэжэн едилмиш вахтда мэктэбдэ олурлар вэ бүчүн үчүн һэр мүэллимэ мү-эјжэн отаг арылыр, отағын гапысында синиф рэһбэринин вэ ја фәнн мүэллиминин ады, фамилијасы, фәнни вэ дэрс дедији синиф һагғында јазылы мэлүмат вурулур ки, бу да валидејнлэрин истадији мүэллимлэ көрүшмэк үчүн ишини чох асанлашдырыр.

Валидејнлэрин јығынчагда иштиракыны тэмин етмэк үчүн һэр шејдэн эввэл бу јығынчагларда валидејнлэрэ јени мэлүмат, педагожи билик вермэк лазымдыр, һэр бир јығынчагда јени биликлэр элдэ етдиклэрини һисс едэн валидејнлэр бу јығынчагла-ра мүнтээм давам едэрлэр. Валидејнлэр үчүн тэшкил едилэн мүсаһибэ вэ мэрүзэлэрин жүксэк сијаси-мэфкурэви сөвијјэдэ елми вэ практики чөһөтдөн долгун шөкилдэ апарылмасыны тэмин етмэк лазымдыр. Мүэллимлэр һэр бир мүсаһибэ вэ мэрүзэ-јэ габагчадан јахшы һазырлашмалы, мэктебин вэ синфин һэја-ты илэ элагөдар олан конкрет мисаллар вэ нүмүнэлэрдэн кеңиш истифаде етмөлидирлэр.

Мэктебин валидејн комитэси мэктеб тэшкил-латларына јахындан көмөк едэн бир орган-дыр. Валидејн комитэсинин эсас мэгсэди тэм-лим-тэрбијэ ишлэринэ јахындан көмөк етмэк, шакирдлэрин валидејнлэри арасында сэмэрэли тэблиғат апармаг, онлары мэктеб ишинэ јардым етмэјэ чөлб етмөкдир.

Мэктеб валидејн комитэси илдэ бир дөфэ һэр синиф валидејн ичласында сечилэн нүмајэндэлэрдэн тэшөкүл едир. Бу комитэ өз ичэринсидэн 5—7 нэфэрлик рэјасэт һеј'эти сечир ки, буна-рын да бир нэфэри сэдр о бириси сэдр мүавини вэ үчүнчүсү ка-тиб олур. Комитэ ајда бир дөфэ ичлас едир вэ өз фэалијјэти үчүн мэктеб директору гаршысында мөс'улијјэт дашыјыр.

Валидејн комитэлэри мэктебин тэсэрруфат ишлэринэ јахшы көмөк едирлэр. Мэктебин тэмьирини тэшкил едир, мэктебин тэд-рис-төчрүбэ саһсинэ, е'малатхананы мүвафиг инвентарла тэч-һиз етмэк, узагда јашајан шакирдлэри машынла мэктебэ кэти-риб-чатдырмагда, мэктеб буфетинин иш кејфијјэтини јахшылаш-дырмагда, мэктеби јаначагла тэмин етмөкдэ, мэктеб һөјэтини һасар чөкмөкдэ вэ с. иштирак едир.

Мэктебин тэмьим-тэрбијэ ишлэри валидејн комитэсинин диг-гөт мэркэзиндэ олмалыдыр. Бу мэгсэдлэ валидејн комитэси үму-ми ичбари тэһсилни һөјата кечирилмэси һагда валидејнлэр ара-сында изаһат ишлэри апарыр, мэктебдэн јајынан, тез-тез дэрс өтүрэн, дэрсдэн керидэ галан шакирдлэрин валидејнлэринэ тэм-сир едир, белэ һалларын сөбэбини өјрөниб арадан галдырмага көмөк едир.

Валидејн комитэси шакирдлэрин аилэсилэ систематик элагэ сахламалы, евдэ нэзарэтсиз галан ибтидан мэктеб шакирдлэри-нин күнү узадылмыш группара чөлб едилмэсинэ, аилдэ мүва-

фиг шөранти олмајан шакирдлэр үчүн отаг ајрылмасына, мэк-тебдэ валидејнлэр арасында мүнтээм педагожи тэблиғат апа-рылмасына, валидејнлэр үчүн аилэ тэрбијэсинэ аид мэрүзэ вэ мүбаһисалэрин кечирилмэсинэ наил олмалыдыр.

Валидејн комитэси мэктебэ ел јардымынын тэшкилатчысыдыр.

Валидејн комитэси, мутэхэссис валидејнлэри мэктебдэ мүх-тэлиф елми, бэди и вэ политехники характерли дэрнөклэрин рэһ-бэрлијинэ чөлб етмөлидир.

МЭКТЭБ ШУНАСЛЫГ

XXVIII ФЭСИЛ

МЭКТЭБЭ РЭҔБЭРЛИК ВЭ ОНУ ИДАРЭ ЕТМЭК

1. Умуми ичбари тәһсилін һәјата кечирилмәси

Мәктәбә гәбул. Умуми ичбари тәһсил ганунуну мүнәффәғи-јәтлә јеринә јетирмәк мөгсәдилә ушағларын дүзкүн сијаһыја алынмасыны вә мәктәбә чәлб олунмасыны, һәмчинин шакирдләрин мүнтәзәм сурәтдә дәрәс давамыны тәмин етмәк ән мүнүм вәзифә кими мәктәб директорлары, үмуми-јәтлә, мүүллим коллективләри гаршысында дурур.

Умуми ичбари тәһсилә чәлб едиләчәк ушағларын сијаһысы шәһәрләрдә, һәр мәктәбин әһәтә етдији микро районда јерләшән ев идарәләри китабларына, кәнд јерләриндә исә тәсәрруфат китабларына әсәсэн мүүјјәнләшдирилмәлидир.

1—синфә — сентјабрын 1-нә кими 7 јашы тамам олан, һәмчинин әввәлләрдә охумајан вә ја 1-синифдән јайынан, ја да о синифдә икинчи илә галан 8—11 јашлы ушағлар гәбул едиллир.

Шакирдләрин сијаһыја алынмасы 1 ијундан 1 августа, мәктәбә гәбул исә августун 10-дан 25-нә кими давам едир. Бир гәјда олараг һәр бир мәктәбә, о мәктәбин микро районунда јашајан ушағлар гәбул олунур. Мәктәб директору (мүдир) мәктәбә гәбул едәчәји ушағын сәнәдләрини шәхсән валидејиндән гәбул едир вә ушагла апардығы шәхси мүсаһибә илә онун сағламлығыны, үмуми инкишафыны мүүјјәнләшдирир.

Дәрә илинин башланмасы — бүтүн шакирдләр, валидејиләр вә мүүллимләр үчүн тәнтәнәли күндүр.

Илк дәфә мәктәбә кәлән ушағлар үчүн бу күн хусусән әләмәтдардыр. Мәктәбдә биринчи күн бајрамсајағы, хусуси бир шәнликлә кечмәлидир. Илк дәфә мәктәбә кәлән ушағлары гаршыламаға һазырлашмаг, онлары јахшы гәбул етмәк лазымдыр ки, һәм мүүллимләрин, һәм дә јухары синиф шакирдләринин оңлара диггәт вердикләрини, гајғы кәстәрдикләрини һисс етсинләр.

V синиф шакирдләринин сијаһысына тәдрис илинин сонунда IV синифдән V синфә кечән шакирдләр, ибтидаи мәктәби гуртарыб РХМШ-нин кәстәриши әсасында һәмин мәктәбә вериләв

шакирдләр; һәмин мәктәбин вә ја башга мәктәбин шакирдләри сијаһысында олмајан, лакин әввәлләрдә V синифдә охујуб сонрадан мәктәби тәрк едән 15 јашынадәк олан јенијетмәләр, тәдрис илинин сонунда V синифдә икинчи илә галан шакирдләр; IV синиф шакирдләриндән пајыз тапшырығы алан вә пајызда тапшырығлары јеринә јетириб V синфә көчүрүлән шакирдләр; пајыз тапшырығы алан V синиф шакирдләриндән пајызда һәмин тапшырығларыны јеринә јетирмәјән шакирдләр дахил едиллир.

Сәккиз иллик мәктәбләри битирән кәнчләр ја ахшам орта мәктәбләринә, истеһсалат тәлими верән орта мәктәбләрә вә јахуд пешә-техники, орта ихтисас мәктәбләринә гәбул едиллирләр.

Синифләрин комплекләшдирилмәси. Шакирдләрин јаш вә биллик сәвијјәләринә мұвафиг олараг, мүүјјән норма үзрә синифләрә бөлүнмәсинә-синифләрин комплекләшдирилмәси дејиллир.

Шакирдләрин синифләр вә паралел синифләрә бөлүнмәси, һәмин синифдә мүүллим вә шакирдләрин ишләмәсинә нормал шәраит јарадыр.

Синифдә шакирдләрин мигдарынын нормасы Маариф Назирлији тәрәфиндән мүүјјән едиллир: 1—VIII синифләр үзрә 40, IX—XI синифләрдә 35 нәфәрин олмасы нормадыр.

Синфин әсас контингентјани тәшкил едән шакирдләр, јаш етибарилә тәјјин едилмиш нормаја мұвафиг олмалыдыр. (I—IV синифләрдә 7,8—11,12 јашларында V—VIII синифләрдә 11,12, 14,15—16 јашларында, IX—XI синифләрдә исә 16—17,18 јашларында). Јашы өтмүш шакирдләрин паралел синифләрдә ејни мигдарда олмасы мәсләһәт көрүлүр. Бәзи шәһәрләрдә, районларда, мәктәбләрдә мүүвәгәтти олараг јашы өтмүш шакирдләр үчүн хусуси синифләр вә ја мәктәб ачылыр.

Әкәр мәктәбдә ејни синфә мәнсуб шакирдләрин сајы јухарыда кәстәрилән нормадан артыгдырса, о заман паралел синифләр јарадылыр.

Бу заман шакирдләри синифләрә нечә бөлмәк проблеми мејдана чыхыр.

Совет педагогикасы паралел синифләри «3», «4» вә «5» гијмәтлә охујанларын гарышыг тәркиби илә јаратмағы дүзкүн һесаб едир. Әкәр мәктәбдә синиф сәвијјәсиндә икинчи илә галанлар вәрса, онлары да јухарыдакы әсасларда паралел синифләр арасында сәпәләмәк лазымдыр. Тәркиби белә гарышыг олан синифләрдә зәиф охујанлар јахшы вә әла охујанлардан нүмунә көтүрмәјә имкан әлдә едилләр; синифдә јолдашлыг јардымы тәшкил етмәк асан олур вә мөһкәм шакирд коллективни јаратмаг үчүн имкан јараныр.

Мәктәбдә ејни синиф сәвијјәсиндә олан шакирдләрин сајы јухарыда кәстәрилән нормадан аз олдугда, ибтидан мәктәбдирсә, гошалашдырылмыш синифләр тәшкил едиллир. V синифдән јухары исә шакирдләри интернаты олан гоншу мәктәбә көндәрирләр. Гошалашдырылмыш синифләр тәшкилиндә адәтән I—синифлә III—синифи, II синифлә, IV—синифи бирләшдирилләр. Белә

синифларда синфин бир тәрәфиндә, мәсәлән, I—синиф, о бири тәрәфиндә III—синиф шакирдләри отуруп. Ејни дәрс сааты ичә-рисиндә мүүәлим ики синифлә мәшгул олур (мәсәлән I—синифә шифаһи шәрһлә изаһат вердикдә, III—синифә 20—25 дәгигәлик јазы иши верир. Дәрсин икинчи јарысында I—синиф јазы тапшырығы үзәриндә чалышыр, мүүәлим исә III—синифлә мәшгул олур.

Шакирдләрин сајы аз олдугда, 3 синфи вә һәтта 4 синфи дә бирликдә апармаг олар.

Мәктәб интернаты. Кәнд јерләриндә ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәси, шакирд контингентинин тәһлимлә там әһәтә олунмасы үчүн V—XI синиф шакирдләри аз олан јердә хүсуси синиф ачылмасы мүмкүн олмадыгда вә јахынлыгда бу шакирдләри әһәтә едән гоншу сәккизиллик вә ја орта мәктәб олмадыгда һәмнин шакирдләр интернаты олан узаг мәктәблә әһәтә олунур.

Бу мәгсәдлә бир чох мәктәбләрдә интернат тәшкил олунмуш-дур. Интернатда шакирдләр өз һесабларына исти јемәк верилир.

Интернатын хүсуси тәрбијәчиси олур ки, о да интернатда јашајан шакирдләрлә директор тәрәфиндән тәсдиг олунмуш план үзрә ишләјир. Интернатда ишләјән тәрбијәчиләрин педагожи тәһ-сили олмадыгыр, онлар педагожи шуранын үзвүдүрләр.

Интернатын әсаснамәсинә кәрә орада јашајан шакирдләрин үмуми јығынчагында бир нәфәр нүмајәндә вә онун ики мүүәбини јарым ил мүддәтинә сечилилр. Тәрбијәчинин рәһбәрлији алтында ишләјән нүмајәндәләр нөвбәтчиләр тәјин едир вә лазым кәлдикдә шакирдләр арасында јолдашлыг јардымы тәшкил едирләр.

Бөјүк интернатларда нүмајәндәләр шурасы јарадылар.

2. Мәктәб үзәриндә педагожи рәһбәрлик

Мәктәб директору вә дәрс һиссә мүдиринин вәзифәләри.

мәс'улијәт дашыјыр.

Совет мәктәбләриндә ваһид рәһбәрлик принципи һәјата кечирилир. Мәктәб директору мәктәбдә бүтүн тәһлим-тәрбијә ишләринә, тәсәрруфат вә малијјә мәсәләләринә Совет мәктәбиндә ваһид рәһбәрлик, мүүәлим коллективинә, бүтүн ишчиләрин биркә ишләмәсинә әсасла-ныр.

Мәктәб директору о вахт һәгиги рәһбәр ола биләр ки, о, бүтүн ишчиләри дүзкүн јерләшдирсин, онлары ишә чәлб етсин, мәктәб ишиндә олан бүтүн нөгсанлары кениш тәнгид вә өзүнүтәнгилә әсасында арадан галдырмаг үчүн бүтүн коллективлә әлбир ишлә-син, хүсусилә, мәктәбин һәјатла әлағәсини мөһкәмләтмәк һагғын-да партија вә һөкүмәт гәрарларынын јеринә јетириләринин тәһмин етсин.

Мәктәб директору ән азы үч ил педагожи стажы олан али педагожи ихтисаслы мүүәлимләрдән тәјин олунур.

Мәктәб директору мәктәб ишинин бүтүн сәһәсинә јахшы бил-мәлидир. О, һәйинки фәрди олараг һәр бир мүүәлими, ејни заман-да һәр бир шакирди дә танымалдыр. Белә олдугда рәһбәрлик

иши асанлашар вә һәр ишчи өз бачарығы илә дүзкүн сечилә бил-ләр.

Директор тәдрис һиссә мүдир илә бирликдә мүүәлимләр ара-сында дәрс бөлкүсүнү апарыр вә V—XI синифләрин синиф рәһ-бәрләрини тәјин едир. Мүүәлимләрин, синиф рәһбәрләринин, фәнн комисјонларынын иш планларыны тәсдиг едир.

Мәктәбин үмуми иш планы директор тәрәфиндән тәртиб еди-либ педагожи шуранын мүүәкәрисинә верилир. Директор синиф-ләрдә билијин, һәмчинин, әмәк тәһминин кејфијјәтини өјрәнмәк вә мүүәлимләрин дәрсләрини јохламаг мәгсәдилә һәр күн азы ики мүүәлимин дәрсиндә иштирак едир.

Директор педагожи шураја рәһбәрлик едир вә мүүәлим кол-лективинин елми, педагожи вә сijasи һазырлыгыларыны јүксәлт-мәси үзәриндә чалышмаларыны тәһмин едир.

Мәктәбин пионер вә шакирд тәшкилатларынын иш планлары директор тәрәфиндән тәсдиг едилир. Директор бу тәшкилатларын вә еләчә дә мәктәб комсомол тәшкилатынын јығынчаг вә ичлас-ларында иштирак едир.

Бүтүн буларла бәрәбәр директор мәктәбин малијјә вә тәсәр-руфат ишләринә рәһбәрлик едир, јерли зәһмәткеш депутатлары совети ичаријјә комитәси вә ичтимаи тәшкилатларла әлағә сахла-јыр. Директор мәктәбин валидејн комитәсинин ишинә истигамәт верир.

Бөјүк мәктәбләрдә, мәктәбин ән мүүәм иш сәһәси олан тәһлим үзәриндә рәһбәрликдә директора көмәк етмәк мәгсәдилә дәрс һиссә мүдир тәјин едилир. Дәрс һиссә мүдир ән азы үч ил педа-гожи стажа малик олан али педагожи тәһсилли, елми вә методик чәһәтләрдән һазырлыгы мүүәлимләрдән тәјин олунур. О, мәк-тәбдә директорун мүүәбини һесаб олунур.

Дәрс һиссә мүдир мәктәбдә тәдрис програмынын јеринә јетирилмәсинә нәзәрәт едир. Шакирдләрин билијини јохламаг мәгсәдилә күндәлик вә рүблүк јохлама јазы ишләринин мәтнини тәсдиг едир, шакирдләрин әмәк вәрдишләрилә силаһланмалары-нын вәзијјәтини мүүәјәнләшдирир, она дүзкүн истигамәт верир. Мүүәлимләрин дәрсиндәки мүүәффәгијјәтли вә нөгсанлы чәһәт-ләри мүүәјән етмәк вә еләчә дә шакирдләрин күндәлик мүүәффә-гијјәтини өјрәнмәк мәгсәдилә һәр күн ән азы 2 дәрси мүүәһидә едир.

Дәрс һиссә мүдир мүүәлимләрин күндәлик планларыны тәс-диг едир. Габагчыл мүүәлимләрин тәчрүбәләрини үмумиләшдирир вә мүүәлимләр арасында јајыр.

Дәрс һиссә мүдир дәрс чәдвәлини вә синифдәнкәнар тәдбир-ләрин чәдвәлини тәртиб едир, синиф метод бирләшмәләринә вә фәнн комисјонларынын ишләринә рәһбәрлик едир. Мүүәјән сә-бәбләрдән дәрс өтүрән мүүәлимләрин дәрсләрини әвәз етдирир. Һәр јени дәрс ил үчүн мүүәлим кадрларынын јерләшдирилмәси ләјиһәсини тәртиб едиб мәктәб директоруна тәгдим едир.

Дәрс һиссә мүдири мұәллимләрин, дәрнәк рәһбәрләринин ишини нәзарәт алтына алыр, мұәллимләрә бу ху́суда лязыми методик көстәришләр верир.

Дәрс һиссә мүдири педагожи коллективлә биркә ишләмәли, мұһүм мәсәләләрни мұәллим коллективинин музакирәсинә вермәли, онларын мәсләһәтләрини динләмәли вә габагчыл тәшәббүсләрни һәјата кечирмәлидир.

Тәдрис һиссә мүдири өз ишләрни үчүн директор гаршысында мәсулијјәт дашыјыр.

Мұәллимләрин иши үзәриндә рәһбәрлик. Мәктәб рәһбәрләрни мұәллимләрин тәлим-тәрбијә ишләрни үзәриндә рәһбәрлијни вә нәзарәти дүзкүн тәшкил етмәли вә онлара сийаси, елми вә педагожи сәвијјәләрини јүксәлтмәк үчүн мүнтәзәм, јардым етмәлидирләр.

Мәктәбин директору вә дәрс һиссә мүдири билмәлидир ки, мұәллимләрин иши үзәриндәки нәзарәт тәлим ишинин јахшылашмасы, тәлимин идеја-сийаси вә педагожи сәвијјәсинин јүксәлтмәси үчүн мұһүм васитәдир. Бунун үчүн мәктәб директору вә ја дәрс һиссә мүдири мұәллимин тәлим ишләринин вәзијјәтини вә нәтичәсини диггәтли сурәтдә өјрәнир, тәһлил едир, дәрсләрин јахшы вә нөгсанлы чәһәтләрини бачарыглы сурәтдә ашкара чыхарыр вә мұәллимә тәлим-тәрбијә вәзифәләрини даһа да мұвәффәғијјәтлә јеринә јәтирмәк үчүн көмәк едән әмәли көстәришләр верир.

Мәктәбдә тәлим ишләрни әсас етибарилә дәрсдә һәјата кечирилир. Она көрә дәрсләр мәктәб рәһбәрләринин диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Шакирдләрин әлдә етдикләри билик вә вәрдишләрин кејфијјәти тәлимин мөфкурәви сәвијјәси, мұәллимин иш үслубу, тәдрис програмынын јеринә јәтирилмәси башлыча оларга дәрсдә мұәјјән едилир. Дәрсләрин дүзкүн јохланмасы тәлимин идеја, педагожи вә методик сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн олдугча әһәмијјәтлидир. Мұәллимин ишини һәм онун чалышганлыгы илә, һәм дә ишинин нәтичәси илә гижмәтләндирмәк лязмыдыр.

Гејд олунанлары нәзәрә аларга мұәллимин тәлим ишини диггәтлә јохлајыб гижмәтләндирмәк үчүн директор, дәрс һиссә мүдири мұәллимләрин дәрсләрини мүнтәзәм сурәтдә мушаһидә вә тәһлил етмәли, шакирдләрин билијини өјрәниб тәһлил етмәли, мұәллимин сәнәдләрини (дәрс планларыны, синиф журналларыны) вә шакирдләрин дәфтәрини өјрәнмәлидир.

Мәктәб рәһбәрләрни мұәллимләрин дәрсләриндә иштирак едәркән өз гаршыларына ајдын вә конкрет мөгсәд гомалыдырлар. Бу мөгсәд бир синифдә бүтүн дәрсләрин вәзијјәтини ашкара чыхармагдан да ибарәт ола биләр. Мәсәлән, бүтүн мәктәб үзрә белә мөгсәдләр гомула биләр: «Тәдрис процесиндә идеја-сийаси тәрбијә», «Биликдә формализмлә мубаризә», «Шакирдләрин әмәли вәрдишләрә», «Шифаһи вә јазылы нитгин инкишафы», «Шакирдләрин әмәк тәрбијәсинин вәзијјәти», «Истеһсалат тәлиминин вәзијјәти», «Ев тапшырыгларынын верилмәси вә јохланмасы» вә с.

Бәзән даһа мөһдуд мөгсәд гомараг мұәјјән фәнн үзрә бир мәсәләни дә јохламаг олар.

Шакирдләрин билијини јохламаг үчүн мәктәб директору вә дәрс һиссә мүдири бир нечә усулдан истифада едә биләрләр: ев тапшырыгларынын јохланмасыны мушаһидә етмәк, габагча мұәлимә тәклиф етмәклә мұәјјән мөвзу үзрә мұәллим васитәсилә синифдә үмуми соргу кечирмәк, директор вә дәрс һиссә мүдиринин дәрсин ахырына 15—20 дәгигә галмыш синифдә соргу апармасы, мұәјјән мөвзу үзрә мұәллим васитәсилә синифдә контрол јазы апармасы вә с.

Дәрсдә иштирак етмәк нәтичәсиндә топланан материаллар мұвағиг оларга һәр мұәллимин адына ајрылмыш ху́суси бир ишдә (папкада) сахланылмалыдыр. Бурада дәрсин тәһлили илә бәрәбәр иши јахшылашдырмаг үчүн верилән тәклифләр дә гејд олунур. Бу иши мәктәбин бүтүн мұәллимләринә мөхсус арыча бир китабда да (һәр мұәллим үчүн ху́суси вәрәг ајырмагла) апармаг олар.

Синиф рәһбәрләринин иши үзәриндә нәзарәт вә рәһбәрлик.

Синиф рәһбәрләринин иши үзәриндә мәктәб директорунун нәзарәт вә рәһбәрлијни мұхтәлиф формада апарыла биләр. Булардан, директорун вахташары фәрди тә-

лиматы, мұәллим вә синиф рәһбәрләрилә апарылан коллектив иш, даһа сонра синиф рәһбәрләринин методбирләшмә јығынчагларындан ибарәтдир.

Синиф рәһбәрләринин методбирләшмәси ашағыдакы ишләрни кермәлидир: 1) Јени ишә башлајан синиф рәһбәрләринә көмәк, 2) синиф тәрбијә ишләриндә четнилик чәкәнләрә көмәк, 3) шакирдләрин јаш вә фәрди ху́сусијјәтләрини өјрәнәнләрә јардым көстәрмәк, 4) тәчрүбә мұбадиләси (габагчыл синиф рәһбәрләринин иш тәчрүбәләринин өјрәнилмәси) вә с.

Мәктәбдә паралел синифләрин мигдлары чоһ олдугда, шакирдләрин јаш ху́сусијјәтини нәзәрә алараг V—VIII синиф рәһбәрләрни үчүн бир, IX—XI синиф рәһбәрләрни үчүн икә башга методбирләшмә тәшкил едилмәлидир. Бу методбирләшмәләрә мәктәб директору вә дәрс һиссә мүдири рәһбәрлик етмәлидир.

Методбирләшмә јығынчагларында мәктәб директору синиф рәһбәрләрилә кеңири мұсаһибә замаңы ајры-ајры синифләрин вәзијјәтини мұәјјәнләшдирир вә бурада тәрбијәви ишләр үзрә кеңирлән фикир мұбадиләси васитәсилә синиф шакирд коллективинә вә ја ајры-ајры шакирдләрә һансы тәсиредичи јоллар вә өлчүләр кетүрүлмәси мұәјјәнләшдирилир. Ејни заманда синиф рәһбәрләринин валидәјнләрлә апардыглары иш үсуллары, һәмчинин комсомол, пионер вә шакирдләр тәшкилаты илә әлбир иш гайдалары музакирә едилир.

Мәктәбдә тәлим-тәрбијә ишләринин планлашдырмасы.

Тәлим вә тәрбијә сәһәсиндә гаршыда гомулан бөјүк, мәсул вәзифәләр мәктәб директорларындан (мудирләриндән) вә бүтүн педагожи коллективдән тәлим-тәрбијә иш-

ләрнинн дүзкүн тәшкилини вә дүрүст һәјата кечирилмәсини тәләб едир. Бу исә һәр шејдән әввәл мәктәб ишләринин дүзкүн планлашдырылмасындан асылдыр.

Мәктәбин үмуми иш планы, һәјати вә конкрет олмалы, әтрафлы сурәтдә дүшүнүлүб вахтында тәртиб едилмәли вә педагожи коллективдә кениш мұзакирә олунамалыдыр.

Мәктәбин үмуми иш планы илик вә ја жарымиллик олур. Бу план, мәктәб фәалијјетинин бүтүн чәһәтләрини әһәтә етмәлидир. Мәктәбин һәјатла әләгәсини мөһкәмләтмәк мәгсәдилә үмумтәһсил фәнләринин тәдрисини, үмумијјәтлә, тәлим-тәрбијә ишләрини коммунизм гуручулуғу илә әләгәләндирмәк үчүн зәрури олан тәдбирләр дүзкүн сечир. Мәктәбин иш планы тәдрис илинин башланғычына кими, 25 августдан кеч олмамағ шәртилә, тәртиб олунамалыдыр. Әкәр мәктәб өз ишини жарым ил үчүн планлашдырырса, бу заман биринчи жарымиллин планына биринчи вә икинчи рүбләрдә, һәмчинин ғыш тәғилиндә һәјата кечирилчәк тәдбирләр дахил едир; икинчи жарымиллик плана үчүнчү вә дөрдүнчү рүбләрдә көрүлчәк тәдбирләр, имтаһанларын кечирилмәси, јени дәрс илинә һазырлығ, мәктәбин кадрларынын јайда шакирдләрә апарачағлары ишләр, бинаны јени дәрс илинә һазырлығ ишләр дахил едилди. Бу план 5 январдан кеч олмајарағ тәртиб олувур.

Мәктәбин тәлим-тәрбијә ишләр ишләр ишләр партија вә һөкүмәтин мәктәб һағғында олан гәрарларына, Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин рәһбәр көстәришләринә, һәмчинин кечән тәдрис илиндә мәктәбин ишләринин тәһлилиндән алынған нәтичәләрә әсасланмалы вә мәктәбин һәммин тәдрис или гаршысында дуран әсас вәзифәләрини мұәјјән едән ғыса киришлә башланмалыдыр. Мәктәбин иллик планында әдәтән ашағыдағы бөлмәләр олур:

- 1) Үмуми ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәси; 2) мәктәбин тәлим ишләр (фәнләрин тәдрисини јахшылашдырмағ, шакирдләрин биллик мұвәфғәјјәтини артырмағ тәдбирләр); 3) әмәк вә политехники тәлим ишләр; шакирдләрин ичтимаи-фајдалы ишләр; 4) синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләр; 5) синиф рәһбәрләринин иши; 6) комсомол, пионер тәшкилатларынын вә шакирд комитәсинин иши; 7) методик ишләр, мұәллимләрин ихтисасыны артырмағ ишләр; 8) валидејнләр вә әһали арасында иш; 9) педагожи шуранын иши; 10) сәһијјә вә сағламлығ ишләр; 11) тәшкилат-тәсәррүфат ишләр.

Һәр бир бөлмә үзрә көрүлчәк ишләр планлашдырыркән әсас мәсәләләр көстәрмәк вә мүмкүн гәдәр конкретләшдирмәк лазымдыр.

Мәктәбин үмуми иш планыны тәртиб етмәк ишинә бүтүн мүәллим коллективини чәлб етмәк лазымдыр.

Мәктәбин үмуми иш планындан башға һәр мүәллимин өзү үчүн тәртиб етдији тәғвим планы олур (бурада һансы мөвзунун нә вахт кечилчәәји гејд олувур).

Бундан башға синиф рәһбәрләринин тәрбијәви иш планлары олур; комсомол комитәси, пионер дружинасы, дәрнякләр, вали-

дејн комитәси өз иш сәһәләр ишләр үчүн план тәртиб едир. Мәктәб рәһбәрләр ишләр бүтүн бу планлары нәзәрдән кечирир, онлара лазыми тәһһи вә әләвәләр едир.

Мәктәбдә дәрс чәдвәлини тәртиби.

Дәрс чәдвәли мәктәбдә тәлим ишини низама салаған мұһум сәнәддир. Дәрс чәдвәлинин дүзкүн тәртиби, тәлим ишинин сәмәләри тәшкилиндә бөјүк рол ојнајыр.

Дәрс чәдвәли стабил олмалыдыр. Тәдрис планында һәр фәннә верилән саатларын мигдарындан асылы оларағ һәфтәнин күнләр арасында бу саатлар бәрабар бөлүшдүрүлмәлидир; бу о демәкдир ки, тәдрис планы илә бәзи синифләрә һәфтәдә 5—6 саат верилән Азәрбајҗан дили, рус дили, ријазиијат кими фәнләр ишләр һәр күн бир саат һесабилә чәдвәлә дахил едилмәлидир. Фәннә һәфтәдә 2—3 саат верилмисә дәрс чәдвәлиндә бу фәнләрин арасында 2—3 саат фәсилә олмасыны тәмин етмәлидир. Чәдвәлә дәрсләр гоша саатларла салынмамалыдыр. Гоша саатлары јаныз әмәк мәшғәләләр ишләр үзрә дахил етмәк мәсләһәтдир.

Субут едилмишдир ки, II—III дәрсләрдә шакирдләрин иш габилијјәти јахшы олур. V—VI саатларда исә онларын иш габилијјәти азалыр.

Һәфтәнин II вә III күнләриндә шакирдләрин иш габилијјәти јүксәк олур, ахырына доғру шакирдләр јорулулар. Дәрс чәдвәлиндә ән чәтин дәрсләри—ријазиијат, ана дили, рус дили, кимја кими фәнләр II—III саатларда дахил етмәк мәсләһәтдир. Мүмкүн олса һәфтәнин ахырынчы күнү дәрс чәдвәлинә чәтин фәнләр салынмамалыдыр.

Иштидан мәктәбләрдә IV дәрсләрә, јухары синифләрдә исә V—VI дәрсләрә бәдән тәрбијәси, рәсм-хәтт, әмәк мәшғәләләр дахил етмәк мәсләһәтдир.

Чәдвәл тәртиб едәркән ејни характерли фәнләр бир күнә дахил едилмәмәлидир. Мәсәлән, лаборатор мәшғәләләр тәләб едән физика, кимја, табиијат фәнләр, нағыл тәләб едән тарих, география, әдәбијјат вә еләчә дә тәмин тәләб едән ријазиијат вә дил фәнләрини нөвбәләшдирмәк лазымдыр. Белә нөвбәләшмә бир тәрәфдән шакирдләрдә фәнләрә марағ вә диггәтин артмасына сәбәб олур, диқәр тәрәфдән исә мәктәбдә олан әјјани вәситәләрдән, физика, кимја кабинә вә лабораторияларындан бүтүн синифләрин истифадә етмәләринә шәрәит јарадыр.

Тапшырығын ичрасы шакирддән чоғ аз вахт тәләб едән фәнләрин дө чәдвәлдә нөвбәләшмәсини тәмин етмәк лазымдыр. Бир күнә чоғ тәмин тәләб едән һесаб, чәбр, физика, кимја, ана дили, рус дили, харичи дил фәнләринин дахил едилмәси шакирдләрин ев тапшырығлары илә јүкләнмәләринә сәбәб олур.

Бәзи мәктәбләрдә дәрс чәдвәлләри тез-тез дәјишир. Белә чәдвәл шакирдләрдән ев тапшырығларынын мүнтәзәм јеринә јетирилмәсини тәләб етмәјә имкан вермир.

Дәрс чөдвәлинин тәртибиндә мұәллимин әмәјинин сәмәрәли тәшкил олунамасына диггәт етмәк ләзымдыр. Она көрә мұәллимин дәрсләринин арасында бош саатлар гоҗмаг јахшы дејилдир.

Мәктәбдә педагожи шуранын иши һаггында. Мәктәбин гаршысында дуран вәзифәләринин мұвәфәғијјәтлә һәлли, онун бүтүн педагожи коллективин фәал вә әлбир ишләмәсини тәләб едир. Һәр бир мәктәбдә мұәллимин вә ишчиләр шакирдләрин тәрбијәси үчүн коллектив мәс'улијјәт дашымалы вә өз ишләриндә вәһид педагожи тәсири тәмин етмәлидирләр.

Бу мәгсәд үчүн мәктәбләрдә педагожи шура тәшкил едилрәр. Педагожи шуралар Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлији тәрәфиндән тәсдиг олуномуш әләгәдар «Әсаснамә» әсасында тәшкил едилр вә фәалијјәт көстәрир. Бу «Әсаснамәјә» көрә педагожи шура мәктәб директорунун (мүдиринин) јанында мәсләһәтчи бир орган кими тәшкил олуноур.

Педагожи шуранын тәркибинә онун даими үзвләри кими ашағыдакы ишчиләр дахилдир: мәктәб директору (мүдири), дәрс һиссә мүдири, мәктәбин бүтүн мұәллимләр, пионер баш дестә рәһбәри, китабханачы, мәктәб һәкими вә ата-аналар комитәсинин сәдри.

Педагожи шуранын ичласларына јерли ичтимаи, совет тәшкилатларынын, мәктәб комсомол тәшкилатынын, шакирд комитәсинин нумәјәндәләри, ата-аналар дәвәт олуна биләр. Онларын дәвәт олунамасынын зәрурилијини мәктәб директору (мүдири) һәлл едир.

Педагожи шура мұәллимләрдән бир нәфәрини тәдрис или мүддәтинә даими катиб сечир.

Педагожи шура мәктәб директору (мүдири) тәрәфиндән јарым ил үчүн тәртиб едилмиш вә педагожи шуранын ичласында тәсдиг олуномуш план үзрә ишләјир.

Педагожи шура мәктәбин мұһүм, тә'лим-тәрбијә мәсәләләринин һәлли илә мәшғул олуур. Педагожи шура мәктәбин иш планыны мұзакирә едир, үмуми-ичбари тәһсил мәсәләрини, һәр бир рубдә вә бүтүн тәдрис или мүддәтиндә мәктәбдә апарылан тә'лим-тәрбијә ишләринин јекунларыны, синифдән-синфә кечирмә, бура-хылыш вә кәмал аттәстаты имтаһанларынын јекунларыны мұзакирә едир, мәктәби ә'ла гурутараңларын гызыл вә күмүш медал алмаға тәгдим олунамасы һаггында гәрар чыхарыр.

Педагожи шура мәктәбдә әмәк вә политехники тә'лимнин һәјәта кечирилмәси јолларыны, тә'лим-тәрбијә ишләринин јахшылашдырылмасы јолларыны, шакирдләри әмәк фәалијјәтинә һазырлашдырмаг тәдбирләрини вә с. мұзакирә едир.

Мұәллимләрдин даһа актуал педагожи вә методик мәсәләләр үзрә мә'рузәләрини динләјир вә мұзакирә едир; мұәллимләрдин идеја-сијәси сәвијјәсини јүксәлтмәк вә педагожи ихтисасларыны тәкмилләшдирмәк үзрә апарылан ишләри мұзакирә едир.

Педагожи шуранын һәр бир үзвү өз тәшәббүсү илә мәктәбдә тә'лим-тәрбијә ишләринин јахшылашдырылмасы илә әләгәдар

олаң мәсәләләри шуранын мұзакирәсинә вермәк һүҗуғуна малик дир.

Педагожи шура илдә 6 дәфә ичлас кечирир, хусуси һалларда мәктәб директору (мүдири) педагожи шуранын нөвбәдәнкәнар ичласыны чағыра биләр.

Педагожи шурада мұзакирә едилән бүтүн мәсәләләр сәсләрин садәчә чохлуғу илә һәлл олуноур. Мәктәб директору бу чохлуғун рә'јилә разылашмазса, мәсәләнин һәлли рајон халг маариф шө'бәсинә кечир.

Педагожи шуранын протоколлары, сәһифәләри нөмрәләнмиш, сәһифәләриндән гајтан кечирилмиш вә рајон (шөһәр) халг маариф шө'бәсинин сургач мөһрү илә мөһүрләнмиш, үзәриндә рајон (шөһәр) ХМШ мүдиринин имзасы олаң хусуси китабда јазылр.

Мәктәбдә мұәллимин коллективинин фәалијјәтиндә методик ишләр хусуси јер тутур.

Бу ишин мәгсәд вә вәзифәләринә кәлдикдә мұәллимләрдин ихтисасыны јүксәлдир, онларын сијәси-мәфкурәви һазырлыг сәвијјәсини мүнтәзәм олараг артырыр, јени нәшр олуноуш педагожи, методик, ушаг бәди и әдәбијјәти вә елми-күтләви әдәбијјәтла таныш едир. Ејни заманда габагчыл мұәллимин вә синиф рәһбәрләринин иш тәчрүбәсини өјрәниб тәблиғ етмәк үчүн хусуси иш апарыр.

Мәктәбдә методик ишләр ашағыдакы тәшкилаты формада апарылыр.

1) Ибтидан мәктәб мұәллимләрдинин, сәккизиллик вә орта мәктәбләрин, I—IV синиф мұәллимләрдинин синиф методбирләшмәләри;

2) Сәккизиллик вә орта мәктәбләрин фәнн комисјонлары;

3) Сәккизиллик вә орта мәктәбләрин паралел синиф рәһбәрләринин мұшавирәси.

Мәктәбдә мұәјјән методик мәсәләләрин һәлли үчүн ачыг дәрсләрин кечирилмәси мұһүм методик тәдбирдир.

Методбирләшмәдә иштирак едән мұәллимләр елми тәдгигат педагожи институтунун вә мұәллимләри тәкмилләшдирмә институтун тапшырығларыны ичра етмәк кими мәсәләләрлә дә мәшғул ола биләрләр.

Апарылан методик ишин нәтичәси һесаба алынмалыдыр. Бунларын ән јахшы формасы мәктәбдә елми-практики конфрансларын кечирилмәсидир.

3. Мәктәбин мадди базасы

Мәктәбдә апарылан тә'лим-тәрбијә ишләринин јүксәк мұвәфәғијјәти үчүн јарарлы мәктәб бинасынын, синиф отағынын, лабораторија вә кабинетләрин, мәктәб е'малатханасынын, мәктәб тәдрис-тәчрүбә сәһәсинин, бөдән тәрбијә салонунун, чоғрафија мејданчасынын олмасы вә ләзыми аваданлығла, әјани вәсаитлә тә'мин едилмәси бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Политехники тә'лим

вэзифэлэри илэ элагэдэр олараг, бу, хусуси эһемијјэт кэсб едир. Буна көрө мэктэб рәһбэрлэри мэктэбин мадди базасынын гажысына галмалы, мэктэб бинасынын ишкүзар тәрздэ тэмиз, сәлигәли сахланмасыны тәмин етмәлидир. Бу, тәлим ишинин мүвәффә-гүјјәтлэ кетмәсинә сәбәб олдуғу кими, бөјүк тәрбијәни эһемијјәтә дэ малиқдир: тэмиз, сәлигәли мэктэб бинасында мэктәбилләр өз-ләрени тэмиз вә сәлигәли апарыр вә тәмизлијә, интизамы көзлә-мәјә сәј едәрләр.

Синиф отағына вә орада шакирдлэрин јерләшди-рчлосинә верилән педа-гожи тәләбләр.
Кабинәләр.

Синиф отағынын кениш, ишыгы вә ша-кирдлэрин јашына мүвафиг аваданлыгга тәһниз едилмәси, һәм шакирдлэрин әлвә-ришли мәшғул олмәси на вә һәм дә мүәл-лимин раһат мәшғәлә апармасына имкан јарадыр. Синфә ишыг сол тәрәфдән дүш-мәлидир. Синиф отағында парталарын 3 сырада дүзүлмәси мәслә-һәтдир. 2 сыра олдуғда арха парта јазы тахтасындан чох узағда олур, 4 сыра олдуғда мүәллимин бир нәзәри илэ бүтүн сыралары эһатә етмәси чәтин олур. Биринчи парталар јазы тахтасындан ән азы 2 метр узағда олмалыдыр. Јазы тахтасы исә дөшәмәдән 80 см һүндүрдә олмалыдыр.

Парталар дивардан јарым метрә гәдәр аралы олмалыдыр ки, диварларын сојуғу шакирдлэрин бәдәнинә кечмәсин.

Мүәллимин столу ја орта сыраннын, ја да пәнчәрә тәрәфдәки сыраннын гаршысында олмалыдыр.

Тәлим е'малатханасы вә тәдрис тәчрүбә сәһәси. Политехник вә эмәк тә'лими шакирд-лэрин мүасир истеһсалатын елми әсасла-рыны дәриндән мөнимсәмәләрини вә садә әләтләр илэ рәфтар етмәк вәрдишлэри кәсб етмәсини тәләб едир. Бу мөгсәдлә мэктәбдә тә'лим е'малатханалары вә тәдрис-тәчрүбә сәһәси јарадылмалыдыр. Тә'лим е'малатханасында дәмр вә тахта үзәриндә ишләмәк үчүн шө'бәләр олмалыдыр. Тә'лим е'малат-ханасында икн чүр чиһаз (јонучу вә дешичи дэзкаһлар) вә гураш-дырма столу олмалы; әл әләтләриндән мәнкәнә, чөкич, балта, тохмаг, мишар, рәндә, кәлбәтин бурғу, јөјә, винтбуран вә с. олмалыдыр. Бүтүн бу дэзкаһ вә әләтләр шакирдлэрин бојуна вә күчү-нә мүвафиг олмалыдыр. Бу әләтләрдән бацга е'малатханада ме-ханикләшдирилмиш әл әләтлэри—электрик гажчысы, электрик буруғу, электрик ләһимләјәни вә с. олмасы мәсләһәтдир. Е'ма-латханадакы дэзкаһ вә әләтләр өз гурулушу е'тибарилә садә ол-малыдыр.

Е'малатхананын тәһниз едилмәсиндә тәһлүкәсизлик техника-сынын олмасына чидди фикир вермәк лазымдыр.

Һәр бир мүәллим вә мэктәб рәһбәри шакирдлэрин иш јерини вә иш әләтләрини тэмиз вә сәлигәли сахламасына чидди нәзарәт етмәли, онларда әләтләрдән истифадә етдикдән сонра, силиб мү-ејјән едилмиш јерә (шкафа, рәфә) гојмаг әдәти јаратмалыдыр.

Мэктәбин тәлим-тәчрүбә сәһәси ботаника вә дарвинизм әсас-ларынын өјрәнилмәси илэ сых элагәдә шакирдләрә кәнд-тәсәррү-

фат бачарыг вә вәрдишлэри ашыламаг вә бәләликлә шакирдләрә политехники һазырлыг вә эмәк тә'лими вермәклә бөјүк јер тутур.

Назирләр Советинин мүвафиг гәрары илэ кәнд јерләриндә һәр бир мэктәбә тәдрис-тәчрүбә сәһәси үчүн 0,5—2 гектара кими јер верилир. Бу сәһә мүмкүн гәдәр мэктәбә јахын олмалыдыр.

Мэктәбин тәдрис-тәчрүбә сәһәси күнәшли јердә олмалы вә су илэ тә'мин едилмәлидир.

Мэктәб китабханасы. Һәр бир ибтидаи, сәккизиллик вә орта мэктәбин нәздиндә мэктәб китабханасы тәшкил олунур.

Мэктәб китабханасы мэктәбин директору вә ја тәдрис һиссә мүдир тәрәфиндән тәсдиг олунмуш план вә ја чәдвәл әсасында мүејјән едилмиш күнләр вә саатларда ишләјир.

Мэктәб китабханасында һәм мүәллимләр үчүн методик әдәбиј-јат, һәм дә шакирдләр үчүн әдәбијјат олмалыдыр. Шакирдләр үчүн әдәбијјат мэктәбин тәдрис програмы илэ элагәдәр олмалы-дыр, бурада ајры-ајры синифлэрин сәвијәсинә ујғун бәдии әдә-бијјат вә мүхтәлиф фәнләрә анд елми, елми популар, ичтимаи-сијаси әдәбијјат олмалыдыр.

Китабхана мүвафиг рәфлар, сәрки лөвһәлэри вә витринлэри, китаб вермәк үчүн хусуси столла тәһниз олунмалыдыр. Китабха-нанын јанында гираәтхана вә бурада стол вә стуллар олмалы, столлар үстүндә јени гәзет вә журналлар гојулмалыдыр.

Мэктәб китабханасы китабханаја јени охучулары чәлб едир, охучу конфранслары кечирир, јени китаблары охучулар арасында тәблиғ едир, охучуларын марағыны вә тәләбини өјрәнир.

Китабханачы мүәллимләрлә сых элагә сахлајараг, китабхана-дакы китабларын шакирдләрә верилмәсиндә мүәллимлэрин мәс-ләһәтләриндән истифадә етмәлидир.

Китабханачы бүтүн мэктәб шакирд коллективини мүнтәзәм олараг мүталијә чәлб етмәли вә онлара јашларына вә охуғла-ры синфин сәвијәсинә мүвафиг китабларын сечилмәсиндә кө-мәк етмәлидир.

Мэктәбдә шакирдләрә сәһијјә хидмәти Мэктәб һәкимханасы. көстәрмәк үчүн мэктәб һәкимханасы олур. Бураја јерли сәһијјә идарәси тәрәфиндән мэктәб һәкими вә онун көмәкчиси—шәфғәт бачысы тә'јин едилир. О јердә ки, мэктәбә хусуси һәким тә'јин етмәк мүмкүн дејил, орада мэктәб һәкими вә-зифәси кәнд јерләриндә һәким мәнтәгәси мүдиринә вә јахуд хәс-тәхана һәкиминә тапшырылар.

Мэктәб һәкими:

1) шакирдлэрин сағламлығы вә физики инкишафыны илэ-јир вә зәрури олан мүаличә вә профилактик јардым көстәрир;

2) шакирдлэрин јашларына мүвафиг олараг онларын физики тәрбијәси, сағламлығы вә сәһијјә тәләблэри һаггында мүәллим-ләрә мәсләһәтләр верир;

3) мектэбдә кечичи хәстәликләрин јајылмасынын гаршысыны вахтында алмаг үчүн лазым тәдбирләр көрүр;

4) мектәбин сәһијјә вәзијјәтинә нәзарәт едир вә бу һагда мувафиг тәдбирләр көрүр;

5) шакирдләр вә валидејнләр арасында сәһијјә үзрә тәблиҗат ишләри апарыр.

Мектәб һәкими илдә ики дәфәдән аз олмајараг (дәрс илинин әввәлиндә вә сонунда) шакирдләри тибби муәјинәдән кечирмәлидир. Белә тибби јохламанын нәтичәсиндә мектәб һәкими ајры-ајры хәстә шакирдләр һаггында муәјјән тәдбирләр көрмәли, лазым кәлдикдә бу һагда муәллим вә валидејнләрлә мусаһибә апармалыдыр.

Мектәб һәкими тибби јохламанын нәтичәләри һаггында педагожи шурада мәрузә етмәлидир.

Дәрс илинин әввәлиндә кечирилән тибби муәјинәдән сонра мектәб һәкими шакирдләри бәдән тәрбијә дәрсләринә көрә муәјјән группара бөлмәлидир.

4. Мектәб сәнәдләри вә һесабат ишләри

Мектәб, бир дөвләт муәссисәси кими, үмуми ичбар и тәһсил гәһунунун һәјата кечирилмәсини, дөвләт програмларынын тәртинә јетирилмәсини вә с. бүтүн ишләрин һесаба алынмасыны вә бу һесаба алманын мувафиг сәнәдләрдә ифадә олунмасыны тәмин едир.

Мүнтәзәм апарылан һесабат педаголары вә мектәб рәһбәрләринә тәлим-тәрбијә ишләринин нәтичәләрини јохламаг, мушаһидә едилән нөгсанлары вахтында ислаһ етмәк, јени вәзифәләр ирәли сүрмәјә көмәк едир.

Мектәбин апардығы тәлим вә тәрбијә ишләри муәјјән сәнәдләрдә әкс олунур. Бу мәнада сәнәдләр мектәб ишләринин күзкүсүдүр. Бу сәнәдләрин сәлигә илә тәртиби вә муһафизә едилмәси, тәлим вә тәрбијә ишләринин кәјфијјәтини јүксәлтмәк үчүн муәјјән әһәмијјәтә маликидир.

Мектәб сәнәдләри әсасән үч група бөлүнүр: шакирдләрә аид, муәллимләрә аид вә үмуммектәбә аид сәнәдләр.

Шакирдләрә аид сәнәдләр. Шакирдләрә аид сәнәдләрдән бири әлифба сыралы китабдыр. Бу китабда мектәбә дахил олан вә орада охујан бүтүн шакирдләрин фамилијалары вә адлары әлифба сырасы илә јазылыр; бундан әлавә һәр шакирдин үнваны, мектәб нә заман кәлмәси вә һансы синфә гәбул олунмасы, нә заман мектәбдән чыхдығы, һансы синифдән вә нә үчүн чыхдығы һагда мәлумат гејд олунур. Белә гејдләрин апарылмасы сәјәсиндә мектәб мүдиријјәти истәнилән заман һәр шакирд һаггында дүрүст мәлумат верә биләр.

Сәнәдләрдән бири дә әмр китабыдыр. Бу китабда шакирдләрин синифдән-синфә кечмәси, галмасы, мектәби битирмәси, мектәбдән чыхмасы, мукафатландырылмасы вә ја јазылы төһмәт алмасы һагда әмрләр јазылыр.

Үчүнчү сәнәд — камал аттестатларынын верилмәси һаггында гејдләр апарылан китабдыр.

Дөрдүнчү сәнәд-шакирдләрә верилән шәһадәтнамәләрин гејд олундуғу китабдан ибарәтдир. Бу китабда VIII синфи битирәрәк мектәбдән чыхыб кедәләрә вә орта, орта ихтисас мектәбләринә, техникумлара дахил оланлара шәһадәтнамә верилмәси һаггында гејдләр апарылыр.

Бешинчи сәнәд — шакирдләрин шәхси ишләридир. Һәр шакирдин шәхси ишиндә I синифдән XI синифдәк она аид олан бүтүн мәлумат олур. Бурада һәр ил синиф рәһбәрләринин шакирдә вердији характеристика, шакирдин иллик гијмәтләри, һәмин шакирд һаггында мектәб үзрә верилән хүсуси әмрләрин (мукафатландырмаг, чәзаландырмаг һагда) сурәтләри, шакирдин сағламлығына даир һәкими гејдләри, онун санаторија вә ја истираһат евләринә, пионер дүшәркәләринә көндерилмәси барәдә гејдләр, ушағларын ев шәраитинин јохланылмасы нәтичәләри вә с. олур. Бу шәхси ишләри ејрәнмәклә һәр шакирд һаггында долғун вә ајдын тәсәввүр әлдә етмәк мүмкүндүр.

Һәр бир шәхси ишин нөмрәси олур; бу нөмрә шакирдин әлифба сыралы китабында адынын гаршысындакы нөмрәсинин ејнидир.

Шакирд мектәби битирдикдә вә ја ону тәрк етдикдә онун шәхси иши мектәбин архивиндә муһафизә едилир; шакирд башга мектәбә көчүрүлдүкдә исә һәмин мектәбә көчүрүлдүр вә әлифавит китабында мувафиг гејд апарылыр.

Алтынчы сәнәд — синиф журналарыдыр: бунлар ејни заманда мектәбин әсас дөвләт сәнәди сајылыр.

Журнал ики һиссәјә бөлүнүр: I һиссәсиндә фәнләрин ады, журналда һәмин фәннә ајрылан сәһифәләрин нөмрәләри вә һәмин синфин дәрс чәдвәли јазылдыгдан сонра һәр фәннә ајрылан 3—4 сәһифәдә шакирдләрин дәрсә давамийјәти, алдығы гијмәтләр, дәрсдә кечилән мөвзу вә евә верилән тапшырыглар гејд едилир; II һиссәдә һәр шакирд һаггында үмуми мәлумат гејд едилир: нечә дәрс етүрмәси, рубләр вә илин ахырында бүтүн фәнләр үзрә гијмәти, әхлаги гијмәти вә с. јазылыр.

Бу һиссәдә педагожи шуранын һәмин шакирдин синифдә галмасы вә ја ирәлики синфә кечмәси һаггында јәј ишләри вә пәјвә имтаһанлары һаггында чыхармыш олдуғу гәрар јазылыр.

Синиф журналарынын сәлигәли апарылмасына вә ајры-ајры графалар үзрә тәләб олунан бүтүн мәлуматын јазылмасына хүсуси фикир верилмәлидир. Бу журналларын апарылмасына һәр муәллим вә хүсусән синиф рәһбәри мөс'улијјәт дашыыр. Синиф рәһбәри вә мүдиријјәт мүнтәзәм сурәтдә журналлары јохлајараг шакирдләрин мүвәфғәијјәтләрини, дәрсләрин онлардан нә дәрәчәдә мүнтәзәм сорушудуғуну, шакирдләрин давамийјәтинин, програмын кечидмәсини вә с. ејрәнирләр.

Једдинчи сәнәд — шакирдләрин әхлаг журналыдыр. Бу үмуми дәфтәр типиндә ағ вәроглардан ибарәт журналдыр. Бу журналда синфин һәр шакирди үчүн ики-үч сәһифә ајрылараг башла

онун ады жазылып. Һәр бир мўәллим өз дәрсиндә, синиф рәһбәри исә әлавә оларак синифдән вә мөктәбдәнкөнәр вахтларда шакирддин истәр тәрифә лајиг чәһәтләрини вә истәрсә дә «шакирдләр үчүн гајдалары» позмасыны характеризә едән чәһәтләри јазыр. Бурада шакирдин әхлагына гиммәт верилмир, онун һәрәкәтинин характери јазылып. Ушагларын јакшы давранышыны һәвәсләндирмәкдә вә пис давранышыны дајандырмагда вә еләчә дә онлары өјрәниб характеристика јазмагда бу журналны әһәмийјәти вардыр. Бу журналын апарылмасы мөчбури дејилдир. Лакин бир чох мөктәбләр бу журналдан истифадә едирләр.

Сәккизинчи сәнәд — ибтидан мөктәб шакирдләринин валидејиләрини шакирдин мұәффәғийјәт вә әхлаг гиммәтләриндән хәбәрдар етмәк үчүн мұәффәғийјәт вә әхлаг гиммәтләри чәдвәлидир: Синиф мұәллимләри һәр һәфтә шакирдә синиф журналында верилән гиммәти «чәдвәлин» мұвафиг графаларына көчүрүб имзалајыр вә шәнбә күнү валидејнә тәгдим етмәк үчүн шакирдә верир. Шакирд ону валидејнин имзасы илә мұәллиминә гајтарыр. Илин ахырында шакирдин ирәлики синифә көчүрүлмәси, јаж үчүн мөчбури иш алмасы вә ја синифдә сахланмасы «Чәдвәлин» сонунчу сәһифәсиндә гејд едилир.

Догузунчу сәнәд — шакирд күндәлијидир ки, бу V—XI синифләрдә тәтбиг олуноур. Бу күндәликдә һәр һәфтә дәрс чәдвәли јазылып, һәр дәрс үзрә синифдә евә верилән тапшырыг јазылып (тапшырыг кәләчәк нөвбәти дәрсин графасы гаршысында јазылып). Шакирд чаваб верән вахт мұәллим онун алдыгы гиммәти синиф журналына јазмагла бәрәбәр шакирдин күндәлијинә дә јазыр.

Һәфтәдә бир дәфә синиф рәһбәри күндәликләри топлајыб шакирдин өтүрмүш олдуғу дәрсләрин сајыны гејд едиб имзалајыр.

Шакирд исә һәр һәфтәдә күндәлији валидејнинә имза үчүн тәгдим етмәлидир.

Мұәллимләрә аид сәнәдләр. Мұәллимләрә аид сәнәдләр сырасында әсас етибарилә үч сәнәди — һәр мұәллимин шәхси ишини мөктәбин ишчиләри һаггында әмр китабыны вә педагожи һејәт вә мүдирийјәтә аид шәхси һесабат китабыны көстәрмәк олар.

Мұәллимин шәхси ишиндә мұәллимин тәһсили, стажы, тәрчүмеји-һалы, кадрлара мәхсус анкети, башга иш јерләриндән кәтирдийи вә директорун вердији характеристикаларын сурәти, һәмин мұәллим һаггында верилән әмрләрин сурәти вә с. сәнәдләр олуур. Бу шәхси ишләр тез-тез јохланылып вә бүтүн дејишикликләр гејд олуноур.

Педагожи һејәт вә мүдирийјәтә аид китабда исә ајры-ајры графалар үзрә мөктәб ишчиләри һаггында мәлумат (һәр мұәллимин јашы, тәһсили, иш стажы, партијалылыгы, нә замандан һәмин мөктәбдә хидмәт етмәси, һансы фәндән дәрс дедији, тәлтиф олунамасы, нә заман ишдән чыхдыгы вә сәбәби, үнваны вә с.) гејд олуноур. Бу китаба бахмагла мөктәбин бүтүн ишчиләри һаггында илк үмуми тәсәввүр әлдә етмәк олар.

Мөктәб ишинә аид сәнәдләр. Мөктәб ишинә аид олан биринчи сәнәд — мөктәбин иллик һесабатыдыр. Бу сәнәддә мөктәбин иллик тәлим вә тәрбијә ишләри педагожи вә методик әсасда дәриндән тәһлил олуноур, мұәффәғийјәтсизлијин сәбәбләри ашкара чыхарылып вә онлары арадан галдырмаг үчүн тәклифләр ирәли сүрүлүр.

Педагожи шуранын протокол китаблары, мөктәбин паспорту, мөктәбин иллик тәлим-тәрбијә ишләри планы, рүбләр үзрә шакирдләрин мұәффәғийјәтини көстәрән үмуми вәрәгәләр, инспекторларын гејди үчүн контрол китаблары вә нәһајәт, методик бирләшмәләрин иш планлары да мөктәбин үмуми ишинә аид сәнәдләридир.

Јухарыда гејд олуан сәнәдләрлә бәрәбәр һәр мөктәбдә ајры-ајры тәрбијә тәдбирләринин, синиф рәһбәрләринин тәдрис һиссә мүдиринин, дәрнәкләрин, валидејн комитәсинин, шакирд комитәсинин иш планлары вә с. планлар да олуур ки, бунлар мөктәбдә 2 илдән 5 иләдәк мүддәтә мұһафизә едилмәлидирләр.

Мөктәбин иллик һесабаты дәрс илинин сонунда тәртиб едилир вә РХМШ-нә тәгдим олуноур. Бундан әлавә мөктәб һәр дәрс илинин әввәли вә ортасында да мұәјјән форма үзрә һесабат верир.

МҮНДЭРЭЧАТ
ТЭРБИЖЭ НЭЗЭРИЛЖЭСИ

XII— <i>фэсил.</i> Коммунист эхлагы тэрбижэсинин мээмуну ва вазифалэри	5
XIII— <i>фэсил.</i> Коммунист эхлагы тэрбижэсинин принциплари	14
XIV— <i>фэсил.</i> Коммунист эхлагы тэрбижэсинин усуллары	22
1. Эхлаг тэрбижэсинин эсаслары	22
2. Инандырма усуду	25
3. Алышдырма усуду	31
4. Рэгбэтландирмэ ва чазаландырма	36
XV— <i>фэсил.</i> Совет вэтэмпэрвэрлижи ва пролетар бейнэлмилэлчилижи тэрбижэси	39
1. Шакирдлэри совет вэтэмпэрвэрлижи ва пролетар бейнэлмилэлчилижи рухунда тэрбижэ етмэнин вазифалэри	39
2. Совет вэтэмпэрвэрлижи ва пролетар бейнэлмилэлчилижи тэрбижэсинин васитэ ва жоллары	40
XVI— <i>фэсил.</i> Эмажа ва ичтимаи мүлкижэтэ коммунист мүнасибэти тэрбижэси	47
1. Эмажа коммунист мүнасибэти тэрбижэсинин вазифалэри	47
2. Эмажа коммунист мүнасибэти тэрбижэсинин эсаг васитэлэри	50
3. Эмажа коммунист мүнасибэти тэрбижэсинин принциплари	53
4. Шакирдлэрин ичтимаи-фајдалы ишлэринин тэшкили ва жеринэ жетирилмэси усуллары	59
5. Ичтимаи мүлкижэтэ коммунист мүнасибэти тэрбижэси	61
XVII— <i>фэсил.</i> Елми-атеист тэрбижэси	63
1. Елми-атеист тэрбижэсинин вазифалэри	63
2. Мэктэб фэнлэринин тэдриси просесиндэ елми-атеист тэрбижэси	67
3. Синифдэнкэнэр тэдбирлэр васитэсилэ елми-атеист тэрбижэси	74
XVIII. <i>фэсил.</i> Шүүрдү интизам тэрбижэси	76
1. Интизам тэрбижэсинин эһэмјјэти ва маһијјэти	76
2. Интизам тэрбижэсинин васитэ ва жоллары	78
XIX— <i>фэсил.</i> Естетик тэрбижэ	89
1. Естетик тэрбижэсинин вазифалэри	89
2. Естетик тэрбижэсинин эсаг принциплари	91
3. Естетик тэрбижэсинин жоллары ва васитэлэри	93

XX— <i>фэсил.</i> Физики тэрбижэ	104
1. Мэктэбдэ физики тэрбижэсинин мээмун ва вазифалэри	104
2. Мэктэбдэ физики тэрбижэсинин васитэлэри	106
3. Бэдэн тэрбижэси мэшгэлэлэринин тэшкили	111
XXI— <i>фэсил.</i> Мэктэбдэ шакирд коллективинин тэшкили ва тэрбижэси	115
1. Шакирд коллективинин тэшкили	115
2. Шакирд коллективинин тэрбижэ едилмэси	118
XXII— <i>фэсил.</i> В. И. Ленин адына пионер тэшкилатынын иши	120
XXIII— <i>фэсил.</i> Мэктэб комсомол тэшкилатынын иши	121
XXIV— <i>фэсил.</i> Синифдон ва мэктэбдэнкэнэр иши	121
XXV— <i>фэсил.</i> Совет мэктэбинин мүаллими	162
XXVI— <i>фэсил.</i> Синиф рэһбэринин иши	171
XXVII— <i>фэсил.</i> Шакирдлэрин тэрбижэсиндэ мэктэбдэ айлэнин элбир иши	181

МЭКТЭБШУНАСЛЫГ

XXVIII— <i>фэсил.</i> Мэктэбэ рэһбэрлик ва ону идара етмэк	188
1. Үмуми-ичбари тэһсилни һэјата кечирилмэси	188
2. Мэктэб үзэриндэ педагожи рэһбэрлик	190
3. Мэктэбин мадди базасы	197
4. Мэктэб сэнэдллэри ва һесабат ишлэри	200

Нәшријат редактору *Ә. Аббасов*
Техредактор *Г. А. Абышов*
Корректор *Г. Әфәндијев*

Ягылмаға веридиб 6/VII 1989 ил. Чапа имзаланыб 23/IX 1989-чу ил.
Кағыз форматы 60×92¹/₁₆. Несаб нәшријат вәргәи 142.
Чап вәргәи 12,7. ФГ 1-6'7. Сифариш № 411. Тираж 5000.
Гимәти ади чиллә 5 ман, лидеринлә 6 ман. 50 гәп.

В. И. Ленин адына АПИ-нин нәшријаты. Бақы, Ү. Ғачьсе'ов, 34.

Азәрбајҗан ССР Мәдәнијәт Назирлијинин «Гызыл Шәрг» мәтбәәси,
Бақы, Һәзи Асланов күчәси, № 80.

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

Азербайджанский государственный педагогический
институт им. В. И. Ленина

М. МЕХТИ-ЗАДЕ, М. МУРАДХАНОВ, Т. ЭФЕНДИЕВ,
И. ВЕЛИХАНЛЫ

ПЕДАГОГИКА

II часть

(на азербайджанском языке)

Издательство АПИ им В. И. Ленина
Баку — 1959

5 mai.